

**ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM
SZEGEDIENSIS**

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXXVI.**

**HUNGARIA
SZEGED
2007**

2010 OCT 12

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXVI.

WÖRE LES

ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM
SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXVI.

HUNGARIA
SZEGED
2007

ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság:

DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ,
DR. ZIMONYI ISTVÁN

Az Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
kiadványa

Redegit:

J. NAGY LÁSZLÓ, FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Szerkesztette:

J. NAGY LÁSZLÓ, FERWAGNER PÉTER ÁKOS

HU ISSN 0324 6965 Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis
HU ISSN 0324 6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

Tartalomjegyzék

VARGA BEÁTA

I. Péter ukrán politikája – Mazepa „árulásának” kérdése	9
---	---

Illés András

Lord Exmouth tengernagy észak-afrikai küldetése 1816 tavaszán	21
---	----

KÖKÉNY ANDREA

Texas és az angol-amerikaiak identitásának jellegzetességei	31
---	----

PALLAGI MÁRIA

Kísérletek a spanyol közvélemény befolyásolására (1914–1918)	49
--	----

TÖRÓCSIK FERENC

Források a jugoszláviai nemzeti becsületbíráóságok történetéhez	83
---	----

VUKMAN PÉTER

Az amerikai dilemmák és a hírszerzés elemzései a Jugoszlávia elleni szovjet katonai támadás lehetőségéről (1948–1952)	101
---	-----

SZADEK HADZSERESZ

1956. április 4.: a CDL – Henri Maillot hadművelet. Az AKP–FLN megállapodás előjátéka	117
--	-----

J. NAGY LÁSZLÓ

Az euromediterrán partnerség	127
------------------------------------	-----

PRANTNER ZOLTÁN

A jemeni forradalom nemzetközi megítélése az egyiptomi beavatkozás függvényében	137
---	-----

SZILÁGYI PÉTER

Az észak-afrikai kapcsolatok megerősödése: Magyarország és Líbia diplomáciai kapcsolatának létrejötte	155
---	-----

FARKAS ANIKÓ

Anvar Szadat jeruzsálemi látogatásának arab és nemzetközi környezete	175
--	-----

BÍRÓ GÁBOR

A török függetlenségi háború a magyar sajtó tükrében	195
--	-----

I. Péter ukrán politikája – Mazepa „árulásának” kérdése

Varga Beáta
Szegedi Tudományegyetem

Oroszország és Ukrajna kapcsolattörténetének a mai napig is egyik leghevesebben vitatott kérdése egy 1708. október 26-i eseményhez fűződik. Ezen a napon a Romanovokat mindaddig feltétlenül szolgáló ukrán hetman, Ivan Mazepa csatlakozott az Oroszország ellen támadni készülő XII. Károly svéd királyhoz.

A felbőszített cár számára Mazepa cselekedete az árulás tipikus esetének számított, ugyanakkor a hetman mindvégig makacsul állította, hogy ő a helyes utat választotta, sőt hazája érdekében kötelessége volt így tennie. Orosz-szovjet és ukrán történészek generációi vitatták ezt a kérdést, mely probléma középpontjában a cárok és az ukrán Hetmanátus közötti kapcsolat értelmezésének a nehézsége állt.

Tekintettel arra, hogy Mazepa úgynevezett „árulásának” kérdését meglehetősen túlburjánzó ideológiákkal terhelték meg a historiográfiában, érdemes először röviden áttekinteni azokat a nézeteket, amelyek a hetman történelmi szerepének értékelése során körvonalazódtak.

A Mazepa svéd oldalra való átállását elítélő historiográfiában kétféle érv körvonalazódott a 19. század végéig. Az első¹ az „egy és oszthatatlan Oroszország” elvére alapozva kihangsúlyozta, hogy mivel a hetman tette az orosz államnak a biztonságát fenyegette, ezért szükségképpen árulásnak tekinthető. A másik² nézet szerint Mazepát elsősorban saját önző és a kozák elit érdekei irányították, miközben saját népét elárulta.

A szovjet történetírás³ a két korábbi elmélet szintéziséen alapult, arra a meggyőződésre helyezve a hangsúlyt, hogy az orosz és ukrán nép együttélése egy egységes államban mindig is a két nép érdekeit szolgálta, ugyanakkor Mazepa tette az egységes orosz állammal szembeni büntettként értékelhető.⁴

¹ D. N. Bantüs-Kamenszkij: *Isztorija Maloj Rossziji*. Moszkva, 1842. 223.; Sz. M. Szolovjov: *Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremjon*. Moszkva, 1962. 615.

² M. N. Kosztomarov: Mazepa i Mazepiniszti. in: *Isztorieseszkije monografiji i issledovanyija*. vol. 16. St. Petersburg, 1885. 457–485.; A. Lazarevskij: Zаметки а Mazepe. in: *Kijevszkaja sztarina*. 1898. 3. sz. 131–167.

³ P. Fedenko: Hetman Mazepa in Soviet Historiography. in: *Ukrainian Review*, 9, 160. 6–18.; B. Krupnyickij: Mazepa i sovietska isztoriografija. in: *Ukrainski zbirnyik*, 1955. 2. sz. 26–30.

⁴ Úgy tűnik, hogy Mazepának az állam ellen elkövetett bűncselekménye, ami a szeparatista törekvéseiben nyilvánult meg, erősebben befolyásolta a szovjet historiográfiát, mint a néppel szemben feltételezett bűne.

Mazepa védői⁵ viszonylag későn tűntek fel a történelem színpadán. A 19. század második felében az ukrán „nemzeti öntudatra” ébredés egyik velejárója lett Mazepa alakjának előtérbe állítása. Az ukrán „nemzeti történetírás atyjának”, M. Hruszevszkijnek és követőinek műveiben jelentkezett először az a feltételezés, hogy az ukrán nemzeti öntudat már Mazepa idejében is létezett, sőt éppen ez volt az az érzés, amely a hetman cselekedeteit motiválta.⁶

Hogy közelebb kerülhessünk az „árulás” problémakörének tisztázásához, különbséget kell tennünk az orosz cár és az ukrán hetman tetteit motiváló politikai értékek és elkötelezettségek között és mindeközben betekinteni a köztük kialakuló kapcsolat jellegébe.

Már a kortársakat is megdöbbenetette az az esemény, hogy 21 évnyi oroszparti kormányzás után Mazepa áttért az ellenséghez. Az okokat kutatva a cári kormányzat arra a következtetésre jutott, hogy a hetman soha nem volt őszinte a lojalitását illetően. Az ukrán vezető körök részéről pedig az a vélemény körvonalazódott, hogy egy olyan ukrán hazafi, mint Mazepa, valójában nem is lehetett hű az orosz önkényuralmi rendszerhez és hosszú évekig tartó kormányzását az a cél vezérelte, hogy titokban megfelelő feltételeket teremtsen az önálló ukrán államiség számára.

Alapjában véve tehát mindkét oldal színlelésként és oroszellenes terveinek elfedéseként értelmezte a hetman politikáját. Némileg ellentmondhat ennek a látszólag egyöntetű véleménynek az a tény, hogy Mazepa mint I. Péter megbízható és igyekvő „munkatársa”, 1708-ig sakkban tudta tartani azokat a moszkvai uralkodó köröket, amelyek komolyabban sürgették az Ukrajna belső ügyeibe való beavatkozást, egyúttal saját súlya által semlegesítette az 1654 óta létező ukrán orosz ellenzékét.

Mazepa nyíltságának védelmében meg kell említenünk a hetman személyi titkáráként szolgáló Filip Orlik⁷ nevét, aki naplójában arra a kérdésre kereste a választ, hogyan jutott a kozák vezető a döntő elhatározásra. Orlik beszámolójából világosan kiderül, hogy jóllehet a hetman a saját hatalmi érdekeit is figyelembe vette, emellett mély szeretetet érzett a „drága öreg Ukrajna” iránt és a cárhoz is hűséges volt, ugyanis az utóbbi két tényezőt nem tekintette egymást kölcsönösen kizáró kötelezettségeknek. Valójában Mazepának éppen ezekkel az eltérő kötelezettségekkel kapcsolatos koordinációs képessége lehetett a titka a két évtizedig tartó politikai sikereinek és a cárral kialakított harmonikus kapcsolatának.

Példaként a hetmannak az azovi hadjáratok és a jobb parti Ukrajna kérdéséhez való hozzáállását kell megvizsgálnunk. Ellentétben elődeivel, Mazepa teljes mértékben támogatta a cárt az oszmán törökök és a krími tatárok elleni háborúiban. Ennek eredményeként méltán

⁵ D. Kravcov: Hetman Mazepa v ukrainszkii isztoriohrafiji XIX. V. in: *Zapiski Isztoriko-filologicheskogo viddilu Ukrainszkoji Akademiji nauk*. 6. Kijev, 1925. 2–18.; F. Umanec: *Hetman Mazepa*. St. Petersburg, 1897. 185.

⁶ Ezt az értelmezést elsősorban azok az ukrán történészek dolgozták ki és propagálták erősen, akik Ukrajnán kívül éltek. Buzgón keresték a történelmi példákat, hogy alátámasszák politikai és ideológiai meggyőződésüket. Számukra Ivan Mazepa az egyik legideálisabb történelmi személyiségnek tűnt a prenacionalista szerepkörbe való beállításra.

⁷ Orlik to Stefan Javorskyi, 1 June 1721. St. Petersburg, 1897. 185. A tanult és intelligens Filip Orlik két évig szolgált a hetman személyi titkáráként és írt egy részletes naplót az ezen idő alatt történt eseményekről. Ebből a kevésbé ismert és ritkán felhasznált forrásból, ami tele van Mazepa dilemmájának szó szerinti idézeteivel, lehet elsősorban arra következtetni, hogy a hetman mit tekintett a politikai lojalitás határának.

érdemelte ki Péter jóakarátát, ugyanakkor az ukránok hasznát húztak a hadjáratokból – bármennyire is költségesnek bizonyultak –, mert azok enyhítették a tatár rabszolgavadász portyák állandó fenyegetésén.

Ukrajna egyesítésének kérdése azért vált a hetmanok állandó politikai célkitűzésévé, mert 1662-ben a Hetmanátus területe két részre szakadt: a Dnyeper bal partján elhelyezkedő ezredek megmaradtak a cár hűségében, míg a jobb parti Ukrajna visszakerült a lengyel–litván állam függésébe. Az 1667. évi andruszovói béke értelmében Lengyelországhoz került jobb parti ukrán területek megszerzése mindvégig a bal parti hetmanok dédelgetett álmának számított. Ukrajna megosztottsága végig fennmaradt annak ellenére, hogy több alkalommal is kísérlet történt az egység helyreállítására. 1668-ban a jobb parti ukrán hetman, Petro Dorosenko félreállította a hatalomból a bal parti kozák vezetőt és egyesítette az ukrán tartományokat. Az egész Ukrajnára kiterjedő hetmansága mégsem bizonyult hosszú életűnek, mert 1669-ben kénytelen volt kivonulni Kelet-Ukrajnából. 1674-ben a bal parti hetman, Ivan Szamojlovics szerezte meg a „Dnyeper mindkét partjának hetmanja” címet, de az ő sikere sem tartott sokáig, mert két évvel később Petro Dorosenko krími tatár és török csapatokra támaszkodva visszaűzte Kelet-Ukrajnába a riválisát.

Az ukrán területek újbóli egyesítéséhez 1701-ben érkezett el a kedvező alkalom, amikor a nyugat-ukrán lakosság fellázadt a lengyel uralom ellen. Majd miután 1704-ben a svédbarát Leszczyński Szaniszló került a lengyel trónra, a cár felszólította Mazepát, hogy 30 ezer kozákjával menjen a jobb parti Ukrajnába és segítse vissza a trónra a Romanovokkal szövetségben álló II. Ágostot. Ezt a helyzetet a hetman arra használta fel, hogy a parancs teljesítése mellett egyúttal egyesítse Ukrajnát, mintegy a cár nevében. Vagyis ismét képesnek bizonyult összehangolni az érdekeit és a kötelezettségeit, és sikerült továbbra is I. Péter „leghűségesebb szolgájának” feltüntetni magát.

„...Őfelsége, a cár szolgálatában öregedtem meg [...] Hű vagyok és mindig is hű voltam a jelenlegi cárhoz, testvéréhez és apjához. Sem a lengyel király, sem a krími kán, sem a doni kozákok nem tudtak befolyásolni engem...”⁸ – ezt a kijelentést Mazepa akkor tette, amikor XII. Károly követei először keresték meg őt egy szövetségi ajánlattal.

A fenti idézetből világosan kiderül, hogy Mazepa a cárral kialakított kapcsolatát egy hűbéres uralkodó iránti hűségként értékelte, vagyis Ukrajna kötelezettségei az ő – és elődei – szemében mindig a Romanovokkal, nem pedig az orosz állammal szemben jelentek meg. Nem a két állam igényei és érdekei között kellett a hetmannak „manővereznie”, hanem az orosz uralkodó és az ukrán elit elvárásai között. Feltehetően az ukrán vezető tisztában volt azzal, hogy a szuverén állam kialakulása intézményi értelemben – megkülönböztetve a cár személyétől és birtokaitól, még nem lehetett reális alternatíva a szomszédos nagyhatalmak szorításában. Függetlenül az 1708-as politikai irányváltástól, Mazepa, aki az orosz–ukrán ellenségeskedés szimbólumává vált, képesnek mutatkozott jobban kielégíteni mind a cár, mind a sztrasina igényeit, mint bármelyik elődje. Mindaddig hűen támogatta I. Péter külpolitikáját, amíg az nem veszélyeztette Ukrajna területi épségét.

Az északi háború azonban messze esett az ukrán érdekektől. Annak ellenére, hogy a cári és a hetmani kormányzat között fennálló szerződések értelmében Ukrajna csak saját határainak fenyegetettsége esetén volt segítségnyújtásra kötelezhető, a kozákoknak ez esetben határaikon túlra kellett vonulniuk a Balti-tengerhez és a svédek ellen kellett harcolniuk,

⁸ Uo. 5.

akkikkel eredetileg ők nem álltak konfliktusban. Ezt megelőzően a kozákok kizárólag saját vezetőik irányítása alatt és önállóan harcoltak, a cári vezetés egyenrangúként kezelte őket az orosz csapatokkal. Az északi háborúban ellenben I. Péter a modern hadviseléshez szokott orosz és német katonatisztet nevezett ki az ukrán ezredek élére, akik alsóbbrendű katonai egységként, „ágyúölteléként” kezelték a büszke kozákokat.

Nagyszámú orosz haderő tartózkodott Ukrajna területén, amelyek hódítókként viselkedtek, erőszakoskodtak a helyi lakossággal. Nagy kárt okozott a háború az ukrán városoknak és kereskedőknek is, különösen a Danziggal, Königsberggel és Rigával folytatott kereskedelmi kapcsolatok szenvedtek kárt.

Ukrajna a gazdag gabonatermésével és hatalmas sertésállományával a cári hadsereg élelmiszerellátója lett, miközben az ukrán lakosságnak éheznie kellett. Ugyanakkor az orosz hadvezetés nem gondoskodott az ukrán segédcsatatok élelemmel és lőszerezéssel való ellátásáról, a kozákoknak a katonai szolgálat mellett ráadásul erődépítési munkálatokban is részt kellett venniük.

A hosszú és kimerítő háború arra ösztönözte a cári kormányzatot, hogy az összes rendelkezésre álló készletet, így Ukrajna katonai és gazdasági erőforrásait is a végetekig kihasználja. A Romanovok a zaporozsjei had jogait és privilégiumait ugyanakkor komoly korlátnak tekintették a cári centralizációs törekvések útjában, ezért minden lehetséges alkalmat megragadtak a Hetmanátus autonómiájának korlátozása érdekében.

Ami leginkább elbátortalanította és demoralizálta a kozákokat, az az a híresztelés volt, hogy a cár fel akarja oszlatni a hagyományos kozák alakulatokat, és újra akarja azokat szervezni az európai hadsereg-modellnek megfelelően. A hetman és a sztarsina szemében a kozák tradíciók megsértése számított a legnagyobb bűnnek, amit bárki – beleértve az orosz uralkodót is – elkövethetett. Úgy tűnt, hogy Ukrajna 1654 óta féltve őrzött autonómiája⁹ forog veszélyben.

A háború pusztításai és I. Péter központosító törekvései miatt a kozák sztarsina kezdett pánikba esni és határozottabb fellépésre szólították fel a hetmant: „Ahogy mi állandóan imádkoztunk Istenhez Hmelnjickij lelkéért és áldottuk nevét azért, hogy megszabadította Ukrajnát a lengyel rabszolgaságból, úgy fogjuk mi és gyermekeink mindörökké átkozni lelkedet és csontjaidat, ha (hetmanságod eredményeként) ilyen rabszolgaságban hagysz minket.”¹⁰

Mazepa természetesen nem akarta figyelmen kívül hagyni ezeket a kéréseket, ugyanis Péter újításai az ő személyes érdekeit is kezdték sérteni. Mintegy válaszként a zaporozsjei had vezetősége számára a következőkre esküdött fel: „A mindenható Isten előtt esküszöm és tanúsítom, hogy nem a saját hasznomra, nem nagyobb dicsőségre vágyva, hanem csak értetek... drága öreg Ukrajnáért Isten segítségével meg akarom tenni, hogy sem Ti, sem szülőföldünk, sem orosz, sem svéd részről ne pusztuljon el...”¹¹

⁹ Tekintettel arra, hogy az 1654. évi perejaszlavi egyezmény nem rendelkezett Ukrajna hivatalos státuszáról Oroszországon belül, mindkét fél másként értelmezte a köztük fennálló kapcsolatrendszert. Az ukrán vezetők a Romanovok széleskörű jogokkal és privilégiumokkal rendelkező vazallusainak tekintették magukat, míg Moszkva kezdettől fogva alávetett tartományként kezelte a Hetmanátust.

¹⁰ Uo. 8.

¹¹ Uo.

Vagyis csak akkor, amikor Péter támadást intézett az ukrán tradicionális rend ellen, von-ta le a hetman azt a következtetést, hogy a továbbiakban képtelen lesz összeegyeztetni az uralkodó, saját maga és Ukrajna érdekeit. Mazepa a kozák sereg főparancsnokaként és az autonóm Ukrajna vezetőjeként egyre több sérelmet volt kénytelen elszenvedni. Az első sokkoló hírt az a rendelkezés jelentette számára, amelyben a cár a zaporozsjei hadat kivon-va a hetman közvetlen irányítása alól, Mensikov ideiglenes parancsnoksága alá helyezte.

„Lehetne-e nagyobb sértés, megalázás és kigúnyolás személyemmel szemben, mint ez? Alekszej Danyilovics herceg [Mensikov] meglátogat és beszélget velem minden nap... és mégis tudtom nélkül parancsolgat az embereimnek. Ó, Uram, tanúsítsd sérelmeimet és megalázásomat!”¹² – fakadt ki egy alkalommal a hetman. Ráadásul 1706 és 1707 folyamán I. Péter és az orosz tábornok több kijelentése is arra utalt, hogy Moszkva az ukrán önkormányszati jog megszüntetésére és a Hetmanátus orosz vajdák hatásköre alá történő rendelé-sére készül.¹³

1707-ben azonban a svéd csapatok elindították sikeres támadásukat északon és XII. Kár-oly győzelmének lehetősége, valamint a svédek lengyel szövetségeseinek diadalmas vissza-térésének veszélye Ukrajnába ijesztően reálisnak tűnt a kozák vezetés számára. Ebben a helyzetben a svéd uralkodóval kötendő szövetség alternatívája kézenfekvőnek tűnt a het-mani kormányzat tervei között. A svéd orientációnak voltak előzményei a Hetmanátus történetében, melyek Bogdan Hmelnickij és X. Gusztáv által kötött 1656. évi szerződés-re¹⁴ nyúlnak vissza. A XII. Károly által lengyel trónra ültetett Sztaniszlav Leszczyński már 1705-ben felvette a kapcsolatot Mazepával, de a hetman svéd oldalra csábítására tett kísér-letei egyelőre kudarcot vallottak.

Az orosz–ukrán viszony alakulásában az 1707-es év a fordulat évének tekinthető, I. Péter ugyanis felszólította a hetmant, hogy a jobb parti Ukrajnát adja át II. Ágostnak és egyben kezdeményezte Ukrajna autonómiájának eltörlését is. A kozák vezető számára az bizonyult az utolsó cseppnek a pohárban, amikor I. Péter megtagadta a kozákoktól a svéd invázió elleni katonai segítségnyújtást.

„Mi, a gyakori hadjáratokban és háborúkban tönkrement gyenge seregünkkel, nem len-nénk képesek megvédeni magunkat az ellenséggel szemben. Ezért arra kértem a cár öfelsé-gét, hogy adjon számunkra legalább 10 ezer főt állandó seregeiből. Cár öfelsége azt vála-szolta nekem: „Nemhogy 10 ezer, de 10 embert sem tudok nélkülözni. Védjétek magatokat, ahogyan tudjátok.”¹⁵

A hű ukrán vazallus éppen akkor kapta uralkodójától a segítség nyers visszautasítását, amikor a fenyegető svéd betörés a Hetmanátus létét fenyegette. Ez lett az a pont, amikor leküzdhetetlen ellentét alakult ki a cár és a hetman érdekei között. Mazepa számára I. Péter

¹² Uo. 10.

¹³ *Piszmá i bumagi Petra Velikovo*. Moszkva, 1948. 8. k. 242.

¹⁴ A legvalószínűbb támogatást már Bogdan Hmelnickij kormányzása idején is Svédországtól vár-hatták a kozák vezetők, mivel X. Károlynak korábban nem sikerült egy közös lengyel–svéd szövetség-et kialakítania Moszkva ellen, így egyelőre Ukrajna felé közeledett egyrészt lengyelelles célzattal, másrészt az orosz expanzió lefékezése érdekében. A svéd király minden igyekezete ellenére sem tudta azonban arra rávenni a hetmant, hogy Lengyelország térdre kényszerítése után a cár ellen is fegyver-rel forduljon. Így egyelőre arra bátorította Hmelnickijt, hogy a továbbiakban az orosz főparancsnok-ságtól függetlenül vezesse a hadjárait.

¹⁵ Orlik to Javorsky... *id. mű.* 14.

elutasítása azt jelentette, hogy az 1654-es perejaszlavi egyezmény – a cár iránti hűségének alapja – már nem tekinthető kölcsönösen előnyösnek, ezért rá – és a zaporozsjei hadra – nézve a továbbiakban nem kötelező.

„Azonban, változatlanul hű maradok a cár öfelségéhez egészen addig, amíg látom, hogy Szaniszló milyen erővel jön Ukrajna határaihoz, és milyen előrehaladást visznek véghez a svéd seregek. [...] Ha nekünk nem lesz erőnk megvédeni Ukrajnát és saját magunkat, miért kellene saját és szülőföldünk végzetébe rohannunk? Isten és az egész világ tanúsítani fogja, hogy kényszerűségből kellett tennünk mindezt, küzdve a fennmaradásért, de ha csak a kényszer nem lesz túlzottan sürgető és szélsőséges, hűségem változatlan lesz a cár öfelsége irányába.”¹⁶

1708. február 11. – március 8. között titkos svéd–ukrán tárgyalásokra került sor. Az eredeti dokumentumok nem maradtak fenn, amelyek az egyezményt tartalmazták.¹⁷ Ezekből eredetileg két példány készült: az elsőt XII. Károly utasítására Piper svéd kancellár semmisítette meg a poltavai vereség napján, mert a svéd uralkodó nem akarta, hogy azt a cár a kozákok ellen fel tudja használni. A másik példányt pedig maga Mazepa égette el közvetlenül a halála előtt.¹⁸

Hogy mi állhatott az írásbeli megállapodásban, arra néhány későbbi dokumentumból tudunk következtetni. A szerződés tartalmát a következőképpen lehetne összefoglalni: XII. Károly megkapta volna a csernyihovi vajdaság északi részét, Mazepa segítségnyújtási kötelezettséget vállalt a svédek Moszkva elleni hadjárata esetén, illetve magára vállalta a svéd sereg ellátását is. Orlik szerint az egyezmény hat pontjából négy Ukrajna szuverenitását emelte ki, míg kettő a svédekkel szembeni kötelezettségeit szavatolta. Kétséges azonban, hogy sor került-e egyáltalán írásbeli szerződés megkötésére. Egyes források ugyanis – például a svéd hadikancellária titkárnak naplója – csupán szóbeli megállapodásról tesznek említést.

A szövetségesek haditerve a következő lehetett: nagy átfogó támadás északról, nyugatról és délről Moszkva ellen a svéd sereg által, amelyet délnyugatról Leszczyński és Mazepa támogatna a természeti kincsekben gazdag Ukrajna anyagi bázisára támaszkodva. E terv Mazepa érdekeivel is teljesen egybevágott: minél mélyebben hatolnak be ugyanis a svédek Oroszország belsejébe, annál könnyebb lehet Ukrajna számára az elszakadás. Így érthető a hetman felháborodása, amikor megtudta, hogy a svéd sereg – ahelyett, hogy egyenesen Moszkvára támadna – egy fordulattal Ukrajna felé vonult. „Mi az ördög úzi erre, az egész orosz kutyafalkát a nyakunkra hozza...”¹⁹ – kiáltott fel Mazepa a hír hallatán. Ezzel a lépésével XII. Károly Ukrajnát főhadszínterré kívánta változtatni, így a hetmannak már nem maradt ideje arra, hogy a kozákokat és a lakosságot felkészítse a külpolitikai irányváltásra.

¹⁶ Uo. 15.

¹⁷ A svéd–ukrán tárgyalásokkal kapcsolatban a kutatók általában a poltavai csatáról szóló névtelen beszámolót tekintik kiindulási pontnak, amely nyomtatásban először 1740-ben jelent meg és Adlerfeld *Histoire militaire de Charles XII, Roi de Suède* (Amszterdam, 1740.) című munkájának kiegészítése. Hallendorf svéd tudós ezt nyomtatta újra *Karl XII in Ukraina* címmel 1915-ben az Uppsalai Egyetem könyvtárában található kézirat alapján, amelynek az Adlerfeld által kiadott mű egy többé-kevésbé szabad francia fordítása.

¹⁸ D. Dorosenko: *Hetman Mazepa, ein Leben und Wirken*. 1933/ 7. 62.

¹⁹ Orlik to Javorskyi... *id. mű.* 24.

Elkezdődött Mazepa életének talán legnehezebb időszaka: a svéd és az orosz uralkodó között egyensúlyozva meg kellett volna őriznie a hűség látszatát, ugyanakkor elő kellett készítenie az egyesülést a cár ellenségeivel. XII. Károly betörése Ukrajnába azonban sarokba szorította a hetmant, ezért választania kellett: vagy hű marad a Romanovokhoz és szembenéz Ukrajna és a kozák rend esetleges elpusztításával, vagy a fennmaradás érdekében a svédek mellé áll.

1708. október 24-én a kozák sztarsina döntött a svéd szövetség mellett, majd két nappal később kb. 15 ezer kozákjával az élen Mazepa elindult XII. Károly táborába. Napokon belül kiderült, hogy a zaporozsjei had vezetői rosszul döntöttek. I. Péter parancsára Mensikov csapatai lerohanták a Hetmanátust és a hetmani rezidenciát – Baturint – porig égették. A cári katonák szörnyű pusztításáról értesülve a kozákok többsége elbizonytalanodott és kezdtek visszapártolni a cárhoz.

A cárt először Mensikov értesítette arról, hogy Mazepa átlépte kozákjaival a Deszna folyót és feltehetőleg átállt az ellenséghez. „Ha valóban ezt tette, akkor nemcsak saját személyes, hanem Ukrajna érdekei is vezérelték. [...] Most az egyszerű kisorosz embereket a saját oldalunkra kell állítanunk, hogy elpártoljanak Mazepától...”²⁰ – értékelte I. Péter legfőbb bizalmasa a hetman cselekedetét és egyben propagandakampány elindítását javasolta a kozák vezető ellen, amelynek során lejáratnák és befeketítenék őt az ukrán lakosság előtt.

Nem sokkal Baturin lerombolása után Mazepa a svéd szövetségeseivel visszatért a városba és a parázsló romokat nézve megpróbálta megindokolni a tettét: „Úgy tűnik, Isten nem adta áldását törekvéseimre. [...] Miután visszatértünk Baturinba a svéd királlyal, levelet akartam írni cár őfelségének, hogy [...] felsoroljam korábbi és jelenlegi sérelmeinket: a lecsökkentett kiváltságokat és a közelgő pusztulást, amellyel az egész népemnek szembe kell néznie. Egyszóval ki akartam jelenteni, hogy mi (önként belenyugodva cár őfelsége hatalmába az egységes keleti hit érdekében) most szabad népként vissza akarunk vonulni... Alig várjuk a teljes felszabadulásunkat, a svéd király védelme alatt.”²¹

A kozák vezető érveléséből három tényezőt kell kiemelnünk: bizonyos jogok és privilégiumok hangsúlyozását, az uralkodó szabad megválasztásának és „visszahívásának” lehetőségét, valamint a védelem kérdését. Ezek a fő összetevői az ún. szerződéses elvnek, amely az európai feudalizmusban a legáltalánosabb szabályozója volt az uralkodók és a helyi elitek közötti politikai kapcsolatnak. Ez az elv a kölcsönös kötelezettség törvényén alapult: a vazallus engedelmességet, szolgálatot és hűséget ígért urának, cserében a védelemért, valamint privilégiumainak és országa hagyományainak tiszteletben tartásáért. Ha a vazallusnak jó oka volt azt gondolni, hogy ura megszegte a kötelezettségeit, élhetett az ellenállás jogával (*ius resistendi*) és érdekei védelmében fellázadhatott ellene.

Mazepa és a kozák elit egy része a cárhoz fűződő kapcsolatát ebben a szerződéses elvben látta megtestesülni. A hetman és az orosz uralkodó között kialakult vazallusi viszonyt az 1654-es perejaszlavi egyezményre vezették vissza, amelyben Alekszej Mihajlovics cár ígéretet tett arra, hogy garantálja a zaporozsjei had jogait és privilégiumait és szükség esetén katonai védelmet nyújt. Fontos kiemelni, hogy már Bogdan Hmelnickijtől kezdve valamennyi hetman a Romanovokkal szembeni szolgálatát a szerződéses elvben látta kife-

²⁰ Письма и бумаги Петра Великого. *Id. mű.* 153.

²¹ М. Н. Косztомаров: *Mazepa*. Moszkva, 1897. 229.

jeződni és Mazepát megelőzően Ivan Vihovszkij,²² valamint Jurij Hmelnyickij²³ is más orientációt választott. Ez a tipikus viselkedési módja volt a helyi elitnek az orosz uralkodó felé, amikor azok nem akarták vagy nem voltak képesek megtartani a politikai alku rájuk vonatkozó részét.

Miért lett akkor éppen Mazepa az árulás szimbóluma? Ennek megítéléséhez meg kell vizsgálnunk I. Péter álláspontját is. A poltavai győzelem után a veszély elmúlt, de a cár haragja nem. Miután november 5-én az „áruló” helyett Iván Szkoropadszkijt hetmannak választotta, az orosz uralkodó intenzív propaganda-hadjáratot indított Mazepa ellen. Az ortodox egyház háromszor kiátkozta a hetman nevét, amely procedúrát 1869-ig minden nagybőjt első vasárnapján megismételték a birodalom összes templomában. Vagyis az uralkodó az ortodox vallást a kozák vezető megbélyegzésére használta fel.

A vallás síkján folytatott Mazepa elleni kampányt elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy Ukrajnában az ortodoxia szorosan egybefonódott a politikai értékekkel. A pravoszláv vallás központi szerepet játszott a cár és a zaporozsjei had közötti kapcsolat kialakításában és fenntartásában. Az 1654. január 8-i Perejaszlavi Rada Hmelnyickij javaslatára a négy lehetséges uralkodó – lengyel király, török szultán, krími kán, orosz cár – közül az utóbbit választotta, mert „a Kelet cárja egy velünk a görögkeleti hit gyakorlásában, az ortodox hiten keresztül mi mind ugyanazon egyház tagjai vagyunk, amelynek vezetője Jézus Krisztus”.²⁴ 54 évvel később Mazepa is hangsúlyozta: „Az, hogy mi, szabad emberek, elismertük a cár hatalmát, ez az egységes ortodox hit kedvéért történt...”²⁵

A kozákok elsősorban azt várták a Romanovoktól, hogy megkapják azt, amit a lengyel-litván kormányzat mindig megtagadott tőlük: új elit státuszukat Ukrajnában. Ugyanakkor kezdettől fogva mindkét oldal számára egyértelműnek tűnt, hogy a politikai hagyományok tekintetében két külön világot képviselnek: a kozákok a lengyel-litván „nemesi köztársaság” utódainak tekintették magukat, ahol az elit jogainak sérthetatlensége számított a legfőbb elvnek, míg a cár egy soha kompromisszumot nem kötő, abszolút hatalommal kormányzó birodalom élén állt. Ennek ellenére 1654-ben mind Bogdan Hmelnyickij, mind Alekszej Mihajlovics felismerte, hogy többet nyernek, ha azt hangsúlyozzák, hogy mi egyesítették, és nem azt, hogy mi választhatja szét őket, így terelve a hangsúlyt az ortodox vallásra.

Mazepa majdnem összes elődjét árulónak tartotta az orosz kormányzat, de I. Pétertől eltérően Alekszej Mihajlovics nem próbált „ideológiai” kérdést csinálni az ügyből.

²² Ivan Vihovszkij a kozák sztarsina azon szűk rétegének érdekeit képviselte, amely a Rzeczpospolitához való visszacsatlakozást sürgette. A hetmani székbe jutva kénytelen volt kész tényként elfogadni az orosz alávetettséget, de mindvégig az a cél vezérelte, hogy hivatalosan is megvalósítsa azt a szuverén kormányzati formát, amelynek szellemében Bogdan Hmelnyickij 1654–1657 között Ukrajnát irányította. A lengyel kormányzattal 1658-ban megkötött hadjaci egyezményben megmutatókozó elszakadási kísérlete jelezte, hogy a kozák elit más alternatívákban is gondolkodott és nem tekintették a Moszkvától való függést az „egyetlen helyes útnak”.

²³ Jurij Hmelnyickij többször is a cári kormányzat katonai segítségét kérte az állandósuló tatár és lengyel támadások ellen, de sikertelenül. Mindezek a sérelmek arra késztették a hetmant, hogy Vihovszkij példáját követve átálljon a lengyelekhez.

²⁴ *Vosszozjegyinyenyije Ukrainü sz Rosszijej*. Moszkva, 1954. vol. 3. 461.

²⁵ *Orlik to javorskyi... Id. mű. 24.*

Minden alkalommal, amikor az ukrán ortodox vallás védelmét hangsúlyozta, I. Péter egyben kötelezve érezte magát, hogy a kozákok jogait és kiváltságait is megemlítsse. Például az egyik manifesztumában ezt olvashatjuk:

„Kijelentjük, hogy senki sem háborgathatja őket [ti. a kozákokat] a jogaikban és kiváltságaikban, megvédjük a muzulmánok és az eretnekek támadásaitól a Kisorosz földet, a szent ortodox egyházat, a kolostorokat, a városokat és a falvakat.

Ők [az ukrán kozákok] tudják... hogy, amióta a cár uralma alá kerültek, mind világi, mind vallási tekintetben jelentős jogokat és kiváltságokat élveznek.”²⁶

Így az, hogy Péter az ortodox valláshoz folyamodott, annak minden előnye ellenére, igen kényelmetlen helyzetbe hozta őt: Mazepát kiátkozta ugyan, másrésről viszont meg volt kötve a keze, hogy újra és újra elismerje az ukrán jogok sérthetetlenségét. Ez még az „áruló” hetmanoknál is nagyobb akadálya volt azoknak a változásoknak, amiket el akart érní. Egyértelmű, hogy Péternek teljesen új bázisra volt szüksége, amely meghatározza hatalmát Ukrajnában. Oroszországban Péter alkalmazta először az egységes állam értékeit arra a viszonyra vonatkoztatva, ami korábban személyes kapcsolaton alapult a cár és az ukrán sztarsina között.²⁷

Mazepa szemszögéből tehát a cár volt az, aki megszegte a szerződéses elvet 1708-ban a katonai segítségnyújtás megtagadásával, Péter állampárti szemszögéből nézve pedig a hetman lelkén száradt, hogy Oroszországot veszélybe sodorta az „árulásával”. Az orosz uralkodó nem tudta volna legálisan bevezetni a reformjait, ha nem játssza ki az Ukrajna felé 1654-ben Perejaszlavban vállalt kötelezettségeket. Mazepa pedig a zaporozsjei had privilégiumainak védelmében nem tehetett mást, mint azt, hogy a Romanovokkal szakítva átállt az ellenséghez. Az egymás, illetve a perejaszlavi egyezmény iránti hűtlenség így mind a két oldalról elkerülhetetlennek tűnt, de nem is annyira a hetman cselekedetének bűnös volta, mint inkább a reformer cár által az orosz államra alkalmazott új jelentés adhat magyarázatot arra, hogy miért kapcsolódik olyan rendületlenül Mazepa nevéhez az árulás.

Azáltal, hogy Péter a hetmant többször is árulással vádolta meg, nemcsak propagandát akart létrehozni, hanem egy teljesen új értékrendszer – az abszolutista államét – vezetett be Oroszországban, ami alapján az ukránokat is megítélte. Ha Mazepa politikáját ideológiamentesen szemléljük, észre kell vennünk, hogy elsősorban a hazájának jólétéről való gondoskodás késztette őt a svédek oldalára történő átállásra.

Mazepa „árulására” hivatkozva, I. Péter részéről a „büntetés” nem váratott sokáig. 1709 áprilisában az orosz uralkodó két cári ezredet küldött a Mazepához csatlakozó Zaporozsjei Szics megbüntetésére. A cári kormányzat szemében a Szics már régóta szálkának tűnt, hiszen több oroszellenes felkelés kiindulópontjaként szolgált ez a hely. I. Péter részéről a megtorlás a zaporozsjei kozákok felé ez alkalommal teljesnek tekinthető, az ukrán ellenállás legjelentősebb központja megszűnt létezni. A zaporozsjei kozákok egy része beolvadt az orosz seregbe, míg többségük tömegesen települt át a Krími kánság területén található Aleskibe, ahol megalakították új központjukat.

1708 végén a Gluhovba összehívott Hadsereg Rada a Romanovok melletti kitartást választotta és a svéd király oldalára átállt Mazepa helyére Iván Szkoropadszkijt (1708–1722)

²⁶ Pizma is bumagi Petra Velikovo. *Id. mű.* 154.

²⁷ Subtelny: *Mazepa, Peter I., and the Question of Treason.* in: *Harvard Ukrainian Studies*, V. II. 2. sz. 1978. június. 180.

ültették a hetmani székbe, akit valójában I. Péter nevezett ki, megsértve ezáltal a zaporozsjei had sarkalatos privilégiumát, a szabad hetman-választást jogát.

Az új hetman beiktatását követően kérvényt intézett az orosz uralkodóhoz, amelyben a perejaszlavi egyezményre, mint az Oroszország és Ukrajna közötti alapszerződésre hivatkozva a zaporozsjei had jogainak és privilégiumainak megerősítését és tiszteletben tartását kérte I. Pétertől. A cár eleget tett ugyan a kozák vezető kérésének, de ismételten kihangsúlyozta, hogy ezeket az előjogokat a kozákok az ő kegyéből birtokolják, nem pedig „szerzett” jogoknak tekintendők.

1709 után az orosz kormányzat előszeretettel folytatta a Hetmanátushoz tartozó területek eladományozását orosz főnemesek és német főtisztek számára, akiknek helyi gyökerek nélkül, hű cári alattvalóként kevésbé voltak érdekelve az ukrán autonómia megőrzésében.

1710-től kezdve az állandó orosz garnizonokon kívül a jelentősebb ukrán erődökbe is cári ezredeket helyeztek, aminek következtében katonai szempontból kezdett „bezárulni a kör” Ukrajna körül.

Mindeközben a gyengekező hetman, aki szinte rettegett attól, hogy esetleges árulással gyanúsíthatják, nem mert semmit tenni I. Péter megszorító intézkedései ellen. Az orosz uralkodó intézkedései következtében a zaporozsjei had önkormányzati joga romokban hevert, I. Péter az ellenőrzése alá vonta a teljes ukránai közigazgatási rendszert, így Kelet-Ukrajna lakosságának betagozódása az orosz társadalmi és adminisztrációs struktúrába az 1710-es évektől jelentősen felgyorsult.

1722-ben a reformer orosz uralkodó újabb, az ukrán autonómiát korlátozó intézkedésekre szánta el magát. Először a Hetmanátust érintő ügyeket a Külügyi Kollégium hatásköre alól az Orosz Birodalom legfelsőbb belügyi szerve, a Szenátus irányítása alá rendelte arra hivatkozva, hogy a bal parti Ukrajna csupán egy alávetett tartománya Oroszországnak, nem pedig egy megkülönböztetett jogokkal rendelkező terület. Ezt követően adta ki Péter a rendeletét a Kisoroszországi Kollégium felállításáról, amely intézmény teljes körű ellenőrzési jogot kapott a hetmani kormányzat tevékenysége felett. Valójában a Romanovok centralizációs politikáját szolgáló új hivatal létrehozásával I. Pétert hármas cél vezérelte: tovább korlátozni az ukrán önkormányzatot; megakadályozni a hetman és a kozák sztarsina megerősödését; kiterjeszteni az általános adóztatást valamennyi ukrán társadalmi rétegre.

Az 1722-ben elhunyt Szkoropadszkij utódát, Pavlo Polubotokot (1722–1724) már a cár személyesen nevezte ki a Hadsereg Rada, mint hetman-választó gyűlés teljes mellőzésével. A hetman-választás jogának megtagadását az ukránoktól a cár azzal indokolta, hogy 1654 óta több kozák vezető fellázadt a Romanovok ellen – Bogdan Hmelnyickij és Szkoropadszkij kivételével – és árulókká váltak, eljátszva ezáltal a jogaikat.

Az orosz uralkodó ezen lépése a kozák autonómia újabb drasztikus megsértésének számított, de az ukránai kozákság már nem volt abban a helyzetben hogy ezt megakadályozza. Az 1720-as években ugyanis reguláris határvédő lánc épült ki a krími tatár betörések ellen, ami jelentősen csökkentette a zaporozsjei had jelentőségét. A modern tűzérősséghez és gyalogsághoz képest elavultnak számító kozák lovas hadszervezettől az orosz kormányzat már nem tartott, de még szüksége lehetett rájuk, ezért a különálló privilegizált kozák ezredek még fennmaradtak, jóllehet az 1720-as évekre számuk az 1654-es „Márciusi cikkelyekben” meghatározott 60 ezer főről 20 ezerre csökkent.

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a hetmani kormányzat megítélésében, amíg Péter és elődei megvédték Ukrajnát és tiszteletben tartották a zaporozsjei had privilégiumait,

addig jogosan követelheték a kozákok engedelmességét és katonai szolgálatát, sőt bizonyos központosító intézkedéseket is bevezethettek. Ukrán részről a cárral kialakított kötelékeket tradicionalista szemszögből nézték és lojalitásuk középpontjában a Romanov-dinasztia állt. Mivel Ukrajna komoly katonai erővel rendelkezett és a cár fennhatóságát önkéntesen ismerték el, az orosz uralkodóknak engedményeket kellett adniuk az abszolutista kormányzás alkalmazásából. Perejaszlavnál megegyeztek, hogy tiszteletben tartják az ukránok privilégiumait: ezt azonban Alekszej Mihajlovics csupán taktikai manővernek szánta, míg a kozák sztarsina az 1654-es egyezményt politikai jogaik elismerésének tekintette. Ez a kettősség tette lehetővé, hogy mindkét fél azt higgye, a másik fél elfogadta az ő álláspontját. Így az orosz és az ukrán felfogás a perejaszlavi szerződés jellegét illetően mintegy fél évszázadon keresztül „elfért” egymás mellett.

Ezzel szemben Péter azt hangsúlyozta, hogy a kozákok minden kiváltsága a cár bőkezűségéből fakad, amelyet az orosz uralkodó bármikor korlátozhat, sőt vissza is vonhat. Mivel az ortodox egyház is áldását adta erre, minden ellenszegülés a hit ellen elkövetett súlyos bűnnek számított. Péter felfogásában az állam mint a nép jólétét szolgáló intézmény lett a lojalitás alapja, amely a továbbiakban már nem tudott tolerálni egy olyan lazán megfogalmazott szerződést, mint a perejaszlavi egyezmény.

Lord Exmouth tengernagy észak-afrikai küldetése 1816 tavaszán

**Illés András
Szegedi Tudományegyetem**

Az Algír elleni büntetőexpedíció több szempontból is figyelmet érdemlő eseménye a Mediterráneum újkori történetének. Az épp csak véget ért francia forradalmi és napóleoni háborúkat követően ez volt a brit Királyi Haditengerészet első nagyobb hadművelete. Egyben Algírnek, mint a Közép- és Nyugat-Mediterráneum élénk tengeri kereskedelme legfőbb vámszedőjének megbüntetése volt a 19. század során oly sokszor megnyilvánuló békebeli brit ágyúnaszád-diplomácia első példája. Mindezek mellett a térségbeli berber kalózkodás felszámolásának ez az akció jelentette első lépcsőjét, mely folyamat az 1830. évi francia hódítással zárult. Végezetül pedig a kalózkodás nyomán fellépő, elsősorban európai keresztyényeket érintő rabszolga-kereskedelem felszámolásának és a kalózkodó városoknak történő váltságdíjfizetés megszüntetésének talán legeredményesebb – jóllehet nem első – példája. Meg kell jegyezzük, hogy témánk magyar nyelven, illetve magyar szerző tollából igen csekély mennyiségű szakirodalommal rendelkezik.¹

Az alábbiakban nem az Algír elleni brit katonai csapást, hanem annak előzményét, Lord Exmouth tengernagy 1816. tavaszi észak-afrikai küldetését vizsgáljuk meg részletesen.² Előbb a berber kalózkodás általános jellemzőit tekintjük át röviden, majd részleteiben felidézzük Exmouth észak-afrikai látogatását. Ezt követően vizsgáljuk a tengernagy küldetésének hazai visszhangját, illetve röviden értékeljük szerepét a következmények tükrében.

A berber kalózkodás

Az észak-afrikai muzulmán, névlegesen az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó városok kalózkodása nem egyedi és nem csak rájuk jellemző tevékenység az újkori

¹ Az Algír elleni büntetőexpedícióra vonatkozóan az alábbi, magyar szerzőktől származó munkákat kell feltétlenül megemlítenünk, melyek röviden érintik e témát: Lassú István: *Algírnak Statistikai, Geographiai és Históriai leírása*. Pest, 1830.; J. Nagy László: *Image du Maghreb. Revue d'Histoire Maghrébine*, 1983. 31–33. sz., 321–324.; Uő.: *Un livre hongrois publié au moment de la prise d'Alger. Uo.*, 1986. 41–42. sz., 167–169.

² A brit–holland büntetőexpedícióra vonatkozóan e munka írásakor – jelen sorok írójának tollából és a Hadtörténelmi Közlemények gongozásában – megjelenés alatt van egy forrásközlés, mely elsősorban az esemény hadtörténeti vetületét vizsgálja.

Mediterráneumban. Amint azt Fernand Braudel is megállapítja monumentális munkájában,³ a földközi-tengeri kalózkodás évszázadok folyamán kialakult, hagyományokkal bíró, általános jelenség volt. Braudel különbséget tesz a hagyományos kalózkodás, portyázás (*course*) és a kereskedelmi útvonalak Atlantikumba való áthelyeződésével megjelenő tengeri rablás, banditizmus (*piraterie*) között. A kalózkodás, mint általános és hétköznapi jelenség, hamar a kereskedelem részévé vált, afféle „kikényszerített kereskedelem”-ként, ahogyan Braudel nevezi, melyet a Mediterráneum keresztény és muzulmán lakói egyaránt üztek.⁴

A Maghreb berber városainak felemelkedése több tényező együtthatásának köszönhető. Földrajzi pozíciójuk kétszeresen is előnyös volt: egyrészt e városok az új, felemelkedő atlantikumbeli és földközi-tengeri kereskedelem útvonalai között találhatók; másrészt az Oszmán Birodalmon belül az isztambuli Portától való nagy távolság, ezáltal a lassabb kommunikáció szintén elősegítette a kalózkodás mint gazdasági szükséglet kialakulását.⁵ Éppen ezért a felemelkedő „kalózvárosok”-ban – pl. Tuniszban vagy Algírban – a társadalom helyi szinten szerveződik a mindenkori helytartó, illetve a kinevezésében kulcsszerepet játszó janicsár helyőrség (*odzsak*) vezetése alatt.⁶ A térség városainak felemelkedése a 16. század közepétől veszi kezdetét, akkor, amikor a század mediterrán nagyhatalmai lassan elfordítják tekintetüket a Földközi-tengerről: Spanyolország az Újvilág és a feltörekvő Anglia miatt mindinkább az Atlantikum felé tekint, az Oszmán Birodalom tengeri hatalma pedig hosszú hanyatlásnak indul, s Lepantó után már csak saját partjai mentén uralkodik. A Nyugat- és Közép-Mediterráneumban így kialakult hatalmi űrt kezdi kitölteni a Maghreb városai, közülük is leginkább Algír.⁷ A fejlődésben fontos szerepet töltenek be azok a nyugat-európai – elsősorban angol – renegátok is, akik technikai tudásukkal, hajózási ismereteikkel gazdagítják e városok kalózkultúráját.⁸

A portyák anyagi haszonnal gazdagítják a kalózkodásból élő városokat. A hagyományos kereskedelmi tételek eladásából származó bevételek mellett a legjelentősebb hasznót az európai, keresztény foglyok jelentik, hiszen egyrészt rabszolgaként ingyen munkaerőt képviselnek az élet minden területén, másrészt váltságdíj követelhető értük. Az így befolyó összegek tovább erősítik a kalóz- és ezzel párhuzamosan kereskedelmi tevékenységet is

³ Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I–III. kötet. Budapest, 1996.

⁴ Uo. 915–930.

⁵ Uo. 920.; J. Nagy László: *A Maghreb országok felszabadulása (1919–1956)*. Szeged, 1995. 7.

⁶ Mindkét terület a 16. század folyamán került török fennhatóság alá. A tuniszi helytartó, a bej a 17. század közepétől kezdte a városon kívüli, berber törzsi területekre kiterjeszteni hatalmát. Az adóztatás mellett azonban mindinkább be is emelte a helyi lakosság tagjait a közigazgatásba, így rövidesen a bej függetlenedett az *odzsaktól*, s a 18. század elejétől gyakorlatilag önálló állam urává vált. Algírban ettől eltérően megmaradt a janicsárok uralma, a megválasztott dej feladata pedig jórészt csak az éves adó begyűjtésében és Isztambulba való továbbításában merült ki. J. Nagy László: *A Maghreb országok felszabadulása*. i. m. 7–8.

⁷ Algír felemelkedésére lásd Fernand Braudel: i. m. 931–936.

⁸ Uo. 935. A hajózási technikát illetően ugyanakkor visszahatás is megfigyelhető. Pl. az észak-afrikai partvidék városai által kedvelt kétárbocos, latinvitorlázatú ún. sebek (idegen terminológiában általában *xebec*) hajótípus a 17–18. század folyamán átvételre került a spanyol és a francia haditengerészeknél is, ahol fregattként alkalmazták. Brian Lavery: *Nelson's Navy. The Ships, Men and Organisation, 1793–1815*. Annapolis, 2000. 294.

folytató városokat.⁹ A 18. század folyamán ez a gyakorlat általánossá válik, olyannyira, hogy az ekkor relatíve legnagyobb tengeri hatalommá váló Nagy-Britannia, részben a fentiek miatt, részben Gibraltár térségbeli veszélyeztetettségének okán, konzulátusok működtetésével igyekszik állandó, jó diplomáciai kapcsolatot fenntartani a térségbeli városokkal, elsősorban a kikötőhasználat és a hadihajók ellátása végett.¹⁰ Ennek folytán a brit korona térségbeli befolyása révén képes mérsékelni a saját, illetve az érdekeltségében lévő államok kereskedelmi tengerészetére leselkedő veszélyt is.¹¹ A 18. század végére az európai hatalmak és az újonnan függetlenné vált Egyesült Államok részéről bevált gyakorlat a folyamatos adófizetés ezen maghrebi városoknak.¹²

Lord Exmouth küldetése

Az 1792–1815 között apróbb megszakítással több mint két évtizedig tartó francia forradalmi és napóleoni háborúk idején a Mediterráneum középső és nyugati részében megszáporodtak az észak-afrikai városok kalózkciói. A globális kiterjedésű, de alapvetően európai háború elültével előtérbe került a kalóztevékenység felszámolása, amire határozott tervek születtek az 1815. évi bécsi kongresszuson.¹³ Az ekkori földközi-tengeri brit főparancsnok, Sir Edward Pellew, Exmouth vikomtja¹⁴ 1816 elején kapta a brit kormánytól a feladatot, hogy Livornónál állomásozó hajórajával tegyen látogatást az észak-afrikai kalózvárosokban és saját, illetve sorhajói jelenlétével gyakoroljon nyomást azokra bizonyos intézkedések

⁹ Fernand Braudel: *i. m.* 920. A kereskedelem és a kalózkodás arányaival kapcsolatban megjegyzendő, hogy Algírban elsősorban a kalózkodás, Tuniszban pedig a kereskedelem volt túlsúlyban, míg Marokkó esetében a kettő sokkal kisebb és kiegyenlítettebb mértékben volt jelen. J. Nagy László: *A Maghreb országok felszabadulása*. i. m. 8.

¹⁰ Brian Lavery: *i. m.* 294.; Northcote C. Parkinson: *Edward Pellew, Viscount Exmouth, Admiral of the Red*. London, 1934. 419–424. Mint Parkinson megállapítja, Európa előtt három út állt a tekintetben: a probléma hódítással való megoldása, a probléma lokalizálása, illetve a tárgyalásos úton való rendezés, ami elsősorban váltságdíj fizetését jelentette. Anglia kivételezett helyzetének gyökerei VIII. Henrik idejéig nyúlnak vissza. A katolikus egyházzal való szakítást követően nem számolhatott a térségben a régi európai katolikus monarchiákkal mint szövetségesekkel, így természetesen fordult a déli part iszlámhitű, ám semleges városai felé. A berber partvidék fontos anyagi utánpótlási bázissá vált a 17–18. század folyamán, Gibraltár birtoklása (1704) pedig még fokozta is jelentőségét a helyőrség ellátása tekintetében.

¹¹ Erre kiváló példa Hannover esete, mely a brit uralkodó révén perszonálunióban állt Nagy-Britanniával, hajói pedig így védelmet élveztek. Nicholas B. Harding: *North African Piracy, the Hannoverian Carrying Trade and the British State*. *The Historical Journal*, 2000. 1. 25–47.

¹² Az adó nem csak pénzösszeg formájában, hanem akár hajókban, vagy más eszközökben, árukban is megnyilvánulhatott. Így pl. Algír szert tett pár darabra a korszak legkiválóbb, amerikai építésű, 44 ágyús fregattjaiból is. Brian Lavery: *i. m.* 294.

¹³ Ezúttal már Nagy-Britannia sem állt a berber városok mellett: egyrészt a nagy háború végével stratégiai fontosságuk megszűnt, másrészt mind a szigetországban, mind a kontinensen egyre kevésbé nézték jó szemmel az európai foglyok rabszolgasorsra vetését. Northcote C. Parkinson: *i. m.* 423–424.

¹⁴ Sir Edward Pellew kevéssel a napóleoni háborúk vége előtt, 1814-ben kapta meg az Exmouth vikomtja címet, illetve 1815 elején a Bath-rend Nagykeresztjének Lovagjává léptették elő. Edward Osler: *The Life of Admiral Viscount Exmouth*. London, 1854. 188–189. (<http://www.gutenberg.org/files/17929/17929-h/17929-h.htm>; hozzáférés: 2006. december 11.)

megtétele végett. Exmouth-nak egyrészt itáliai és jón-szigeteki halászok elengedését, illetve a jón-szigeteki hajókra vonatkozó biztonsági garanciákat kellett kieszközölnie, másrészt békét kellett kötnie Nápoly és Szardínia nevében az észak-afrikai helytartókkal.¹⁵ Megjegyzendő, hogy bár a brit tengernagy szerepe szigorúan csak közvetítő jellegű volt, azonban minden eshetőségre felkészülve 1816. január 23-án Algírhoz küldte a 16 ágyús *Banterert* Charles Warde kapitány parancsnoksága alatt, felmérendő a helyszínt, mely az első úti cél volt, továbbá közismerten a legerősebb és legjobban felszerelt védművekkel bírt.¹⁶ Exmouth öt sorhajóból valamint hét fregattból és szlupból álló hajórajza március 4-én hagyta el Livornót, majd egyhetes Port Mahonban, Menorcán való felkészítést követően 23-án futott ki Algír végcéllal.¹⁷

¹⁵ Nicholas B. Harding: *i. m.* 35. A Jón-szigetek lakói az 1815. november 5-én, Párizsban megkötött angol–osztrák–porosz–orosz négyhatalmi szerződés nyomán brit védnökség alá kerültek. Az ún. jóniai egyezmény magyar fordítására lásd: A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. Fordította és sajtó alá rendezte: Szász Erzsébet. Szeged, 1995. *Documenta Historica* 20. 6–9. Szardínia volt az első független állam, amely – jöllehet brit közbenjárásra – ugyanazokat a jogokat kapta meg a berber városokkal szemben, mint Nagy-Britannia, lásd Nicholas B. Harding: *i. m.* 34–35. Algírnak a partjai mentén halászó európaiak közül az itáliai, elsősorban szicíliai, szardíniai és korzikai halászokkal akadt a legtöbb problémája. Míg az előbbieket a brit védnökség miatt viszonylagos biztonságban tudhatták magukat, az utóbbiaknak a 18. századi francia fennhatóság idején adót kellett fizetniük a dejneket, melyet mindig vonakodtak teljesíteni. A franciákkal való 1793. évi szakítást követően a korzikai korallhalászok gyakran igen provokatívan az algíri partok közvetlen közelében halásztak, ezért az algíriak előszeretettel csaptak le a korzikai halászhajókra. Természetesen nem feltétlenül csak korzikai halászkőről van szó – az effajta, provokatívan ható halászat általános jelenség volt. Tandori Mária: A korzikai angol királyság, avagy a kölcsönös meg nem értés története. *Aetas* 2004/3–4., 36., 25. jz.

¹⁶ Algír városa a róla elnevezett öböl nyugati partján fekszik és háromszög alakban felnyúlik egy dombra. A város tengerpartja ekkor mintegy mérföld hosszan húzódott, falai mind a szárazföld, mind a tenger felől igen erősek voltak. A tengerpart középső része a tenger felé domborodik, ebből nyúlik ki egy közel 300 méter hosszú hullámtörőgát, mely a parttal párhuzamosan elhelyezkedő, mólónak nevezett, természetes képződményt köti össze a szárazfölddel még ma is. A móló közepén enyhén megtörik és a part felé hajlik, a déli végétől a szárazföld felé kinyúló földnyelv pedig akkoriban kb. 100 méter szélesre szűkítette a kikötő bejáratát. Összességében Algírt kb. 500 löveggel védték, melyeknek közel felét a kikötői művekre telepítették. Mindezek mellett a kikötő hajóállománya is a védelem részét képezte négy 44 ágyús fregattal, öt nagyobb korvettel és 37 kisebb ágyúnaszáddal. A védők emberállománya a janicsárokkal együtt elérhette a 40 000 főt is. Algír és védműveinek többé-kevésbé megegyező, igen részletes leírásaira lásd William James: *The Naval History of Great Britain from the Declaration of War by France in 1793 to the Accession of George IV. Vol. VI.* London, 1837. 400–401. (http://www.pbenyon.plus.com/Naval_History/Vol_VI/Contents.html; hozzáférés: 2006. március 20.); Charles Ellms: *The Pirates Own Book. Authentic Narratives of the Most Celebrated Sea Robbers.* H. n., 1837. (<http://www.gutenberg.org/files/12216/12216-h/12216-h.htm>; hozzáférés: 2007. január 3.); Alfred Thayer Mahan: *Types of Naval Officer. Drawn from the History of the British Navy with some Account of the Conditions of Naval Warfare at the beginning of the Eighteenth Century, and of its subsequent development during the Sail Period.* London, 1902. 465–466. (<http://www.gutenberg.org/files/18314/18314-h/18314-h.htm>; hozzáférés: 2006. december 11.); Edward Osler: *i. m.* 200–201., 207.; Northcote C. Parkinson: *i. m.* 446. Kortárs magyar nyelvű leírás Algír védműveiről: Lassú István: *i. m.* 11–12., haderejéről és haditengerészetről: 49–52.

¹⁷ Northcote C. Parkinson: *i. m.* 424–426.; Edward Osler: *i. m.* 190–193.; Alfred Thayer Mahan: *i. m.* 466.

A flotta másnap, 24-én érkezett Algírhoz. Omár pasával, az algíri dejjel való tárgyalások eredményeképpen 357 nápolyi–szicíliai és 51 szárd–genovai keresztényt sikerült kiváltani fogságából, fejenként 1000, illetve 500 – vagyis összesen 382 500 – spanyol dollár¹⁸ ellenében. Ezenfelül Exmouth külön kívánságára a dej szabadon bocsátott további 23 különböző nemzetiségű foglyot is. Exmouth küldetésének másik fele is teljesült, mivel közvetítésével sikerült kieszközölni a már fentebb említett egyezményeket, vagyis Algír békekötését Nápoly–Szicíliaival, Szardíniával és a Jón-szigetekkel. Hangsúlyozandó, hogy jelen esetben csak a francia forradalmi és napóleoni háborúk lezárulásához kötődő békékről van szó, az egyezmények nem tértek ki a kalóztevékenység felszámolására, avagy a keresztény európaiak rabszolgaként történő alkalmazásának tiltására.¹⁹

Exmouth hajója április 7-én Tunisz felé indult tovább, ahová 12-én érkezett meg. Itt 267 nápolyi–szicíliai és 257 szárd–genovai fogoly szabadon bocsátását sikerült elérni 133 500 dollárért. Előbbiek fejpenze feleannyi volt, mint Algírban, míg az utóbbiakat a tuniszi bej feltétel nélkül elengedte. A korábban említett államokkal itt is akadálymentesen megszülettek a megegyezések, ám a kalózkodás kérdéskörére ezúttal sem tértek ki. A flotta április 24-én Tripoli felé távozott, ahol a békék megkötése mellett 50 000 dollár ellenében 414 nápolyi–szicíliai szabadulhatott ki, további 140 szárd–genovait feltétel nélkül, míg összesen 14 római és hamburgi foglyot Exmouth személyes kérésére engedtek szabadon.²⁰ Exmouth ez utóbbi két helyen – jóllehet saját kezdeményezésére – el tudta érni, hogy a megkötött békeszerződésekbe belevegyék a keresztény rabszolgaság intézményének eltörlését is.²¹

Még korábban, április 20-án a tengernagy olyan utasítást kapott Londontól, hogy térjen vissza Algírhoz megvitatandó a dejjel bizonyos korábbi, Algír és az Egyesült Államok között létrejött szerződéseket. Exmouth-nak egyrészt egyezsége kellett jutnia Algírral a mindenkorai zsákmány (hajók és áruk) kizárólagos eladásáról, illetve az algíri kikötő angol magánkalózhajók általi használatáról,²² másrészt London tiltakozását kellett kifejeznie a dej előtt az Egyesült Államokkal történt megegyezés 18. cikkelye miatt, mely hasonló jogokat biztosított a fiatal állam számára.²³ Tuniszban és Tripoliban elért sikerein felbuzdulva

¹⁸ Jelen esetben a francia forradalmi és napóleoni háborúk idején Spanyolországtól zsákmányolt nyolcreálos érmékről van szó, melyeket a Bank of England az uralkodó képével felülbélyegzett és ezüsttartalmuk miatt forgalomba hozott, enyhítendő a hazai ezüstpénzhiányt, mely miatt a készpénz-kifizetéseket 1797-ben fel is kellett függeszteni. A váltásdíjat az érintett kormányok fizették meg.

¹⁹ Northcote C. Parkinson: *i. m.* 426–427. A tárgyalások idején a flotta harcra készen horgonyzott Algírnál. Március 31-én, a tárgyalások mélypontján Exmouth elrendelte a teljes harcészültséget, azonban a gyenge szél nem tette lehetővé a hajóknak a megfelelő pozíciók elfoglalását.

²⁰ A számszerű adatokra lásd Northcote C. Parkinson: *i. m.* 427–429.

²¹ Alfred Thayer Mahan: *i. m.* 463.

²² Edward Osler: *i. m.* 195–197.

²³ Ez az 1815. évi megegyezés némi előnyhöz jutatta az ekkor még tengeri nagyhatalomnak egyáltalán nem nevezhető, de feltörekvő Egyesült Államokat a világtengerek immár elvitathatatlan urának tekinthető Nagy-Britanniával szemben annak viszonylagos háza táján, a Mediterráneumban. Az amerikai szerződés elvi síkon biztosította az amerikai tengeri kereskedelem sérthetetlenségét a térségben – legalábbis Algír portyázó hajóival szemben. A napóleoni háborúk végével lassan megerősödő amerikai tengeri kereskedelem így nyíltan konkurált a brittel és ezt Nagy-Britanniában nem nézhették tétlenül. Jacob C. Hurewitz: *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record. Vol. I. European Expansion 1532–1914.* London, 1975. 202–203. Az 1815. évi, illetve az

Exmouth ehhez még hozzátette a keresztény foglyok rabszolgaként történő alkalmazásának megszüntetését is.²⁴

A flotta május 14-én vetett ismét horgonyt Algírnál. Exmouth másnap kezdte meg tárgyalásait a dejjel. Az amerikaiakkal kapcsolatos ügyben Omár pasa úgy nyilatkozott: a brit tiltakozás szükségtelen, már érvénytelenítette a szerződést és hamarosan hadat üzen az Egyesült Államoknak. A kalózkodást és a keresztény foglyokkal való bánásmódot illetően a dej már korántsem volt ilyen határozott, időt kért, hogy a brit kérést a dívánnal, kormányával megvitathassa, a tárgyalások folytatását másnapra javasolta. 16-án Exmouth ismét part-ra szállt kíséretével. Ekkorra azonban megváltozott a tárgyalás hangneme. A kalózkodással és a keresztények rabszolgamunkára kényszerítésével kapcsolatban Omár ragaszkodott Isztambul véleményéhez és a kérdés megvitatására hat hónapot kért. A tengernagy és a dej vitája egyre türelmetlenebbé vált, végül Exmouth elhagyta a palotát és a helyi brit konzullal üzent, hogy annak visszahívásával megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat és a folyamatban lévő tárgyalásokat. A dej azonban ezt visszautasította és nem hagyta, hogy a követ eltávozhasson Algírból: Exmouth-t és kíséretét a part felé menet feltartóztatták, a követet pedig nem engedték át. Exmouth hajójára visszatérve elrendelte az azonnali támadást, azonban az időjárás ezúttal sem volt megfelelő, és kétséges, hogy a hirtelen felindulásból kiadott támadási parancs a brit félre nézve bármilyen pozitív eredménnyel kecsegtetett volna. A tárgyalásokat pár órával később végül folytatták – ezúttal már a tengernagy öccse, Sir Israel Pellew²⁵ vezetésével – és megszületett egy megállapodás, mely szerint a dej kikéri a Porta véleményét, és hat hónapon belül, Isztambul válaszára függetlenül követet küld Nagy-Britanniába, teljhatalmú megbízottként a keresztény rabszolgaság kérdéskörében. A

1816. tavaszi amerikai–algíri szerződésekre és az Omár pasa és Madison elnök közötti levélváltásra Uo. 203–209. Az említett szerződés 18. cikkelyének szövege a következő: „Ha bármely berber hatalom, vagy más, az Egyesült Államokkal hadban álló állam zsákmányul ejt bármiféle amerikai hajót, és azt az Algíri Régenség valamely kikötőjébe küldi, ott nem engedetik meg számára eladni [a hajót], hanem a szükséges élelmiszer-utánpótlás beszerzésének [igénye] esetén kényszerítették elhagyni a kikötőt; azonban az Egyesült Államok hadihajói bármilyen foglyul ejtett hajókkal, melyeket ellenségeiktől zsákmányolhatnak, rendszeresen és szabadon látogathatják Algír kikötőit, bármilyen fajta készleteik frissítése és ilyen elfogott hajók eladása céljából az említett kikötőkben, bármiféle vámok és illetékek megfizetése nélkül, melyek mint ilyenek, megszokottak az általános kereskedelmi behozatali tételek esetén.” Uo. 205.

²⁴ Exmouth-nak kétségei voltak afelől, hogy saját követelését a brit kormányzat kedvezően fogadja-e majd, kiváltképp, ha ez esetlegesen küldetésének kudarcát okozza, mivel az észak-afrikai városok kalóztvékenysége a Földközi-tengeren alapvetően a brit tengeri kereskedelem malmára hajtotta a vizet. A főparancsnok ebbéli aggodalmáról tanúskodik a hazaút során családja egyik tagjának (véltetően feleségének) írt június 23-i levele is: „[...] Remélem, megkönnyítettem a kormányzat dolgát azzal, hogy magam eszközöltem ki a két államtól [Tunisztól és Tripolitól] a lemondást [a keresztény rabszolgaság rendszeréről].... De kérve kérlek, ez ügyben burkolózz a legnagyobb hallgatásba, mivel ez kellemetlen helyzetbe hozhat engem... kizárólag a saját felelősségemre cselekedtem, bármiféle utasítás nélkül; az okokra és az általános alapelvekre vonatkozó érvelés védhető lenne, de mivel hazánkra vonatkozik, mégsem lenne igazolható, lévén a régi kalmárérdek vele szemben [...]”. Idézi Edward Osler: i. m. 197.

²⁵ Sir Israel Pellew a főparancsnok öccse, tengerésztiszt, Nelson alatt részt vett a tráfalgari csatában a *Conqueror* sorhajó kapitányaként. Bátyja földközi-tengeri főparancsnokká való kinevezését követően annak flottakapitányaként szolgált, e minőségében a flotta vezérkari főnöki posztját és a főparancsnok tanácsadójának szerepét töltötte be.

Portával való tárgyalást elősegítendő Omár pasa egy brit fregattot kért, amelynek az algíri küldöttséget kellett Isztambulba szállítania. A brit hajóhad végül május 20-án hagyta el Algírt, majd több mint egy hónappal később, június 24-én érkezett Gibraltár érintésével Spitheadbe.²⁶

Exmouth küldetésének visszhangja és következményei

A brit földközi-tengeri főparancsnok küldetésének eredményét – másfélezer európai, keresztény rabszolga kiváltását, egyes itáliai államok és a berber partvidék három nagy városa közötti béke megkötését, valamint a keresztények rabszolgasorba vetésének intézményét megszüntető garancia kieszközlését, illetve ezeken kívül számos kisebb rendelkezést – sem a korabeli Európa, sem Nagy-Britannia közvéleménye nem fogadta kitörő lelkesedéssel. Nem elsősorban azért, mert a tengernagy a London által ráruházott hatáskört túllépve, önhatalmulag módosította az eredeti célkitűzéseket. Sokkal inkább azért, mert hatáskörét nem *eléggé* lépte túl. A korszak közvéleményének rabszolgaság kérdésében képviselt álláspontja nem csak a rabszolgaság intézményének megszüntetését és a rabszolga-kereskedelem tiltását várta el, hanem szinte zajosan követelte a tiltást megsértőkkel szemben való keményebb fellépést. A Robert Jenkinson vezette tory kormány csakhamar a közvélemény és az ellenzék keresztütlébe került, amiért az emberiség kérdését politikai érdekeknek rendelte alá.²⁷ Mindezt csak megerősítette egy májusi incidens híre.

Exmouth algíri tartózkodásával egy időben, május 23-án, áldozócsüttörtökön Algírtól kb. 350 kilométerre keletre, Bonánál (ma: Annaba), egy brit fennhatóságú halásztelepen mintegy 300–400 itáliai korallhalászhajó legénysége szállt partra misét tartani az ünnep alkalmából, azonban mintegy 2000–4000 fős algíri csapat támadt rájuk. Mintegy 200 főt lemészároltak, az életben maradtakat elhurcolták rabszolgának.²⁸ Az ügy előzménye a dej és a brit tengernagy közötti tárgyalások legsötétebb órája, amikor május 16-án a flotta csaknem öngyilkos támadást hajtott végre a kikötői védművek ellen. Exmouth dühös távozását követően Omár pasa első haragjában elrendelte minden brit alattvaló azonnali letartóztatását és hírvivőket küldött ki a fennhatósága alá tartozó part menti területek kormányzóihoz. Pár órával később már lenyugodtak a kedélyek, azonban a dej a parancs visszavonását csak három nappal később rendelte el, túl későn ahhoz, hogy a bonai eseményeknek elejét lehetett volna venni.²⁹

²⁶ Az incidens részletes leírására lásd Northcote C. Parkinson: *i. m.* 430–434.; Edward Osler: *i. m.* 195–197.

²⁷ Northcote C. Parkinson: *i. m.* 435–437.

²⁸ William James: *i. m.* 397–398., Northcote C. Parkinson: *i. m.* 437.

²⁹ Northcote C. Parkinson: *i. m.* 431., 434. Parkinson közismerten becsületes emberként jellemzi Omár pasát, azonban e tekintetben szándékos időhúzással gyanúsítja – talán nem is alaptalanul. Egyértelmű válasz hiányában kérdések sora marad nyitott: Omár bölcs ember létére valóban úgy vélte, hogy a futárok második csoportja beérheti az elsőt, három nap hátránnyal, egy kétszer annyi ideig tartó úton? Csak a britek nyomására és megnyugtató végett cselekedett így, holott tudta, hogy mindez már hiábavaló? Szándékosan húzta az időt, hogy egy valószínűleg bekövetkező (és be is következett) incidenssel megmutassa, nem hagyja magát? Netalán szándékosan akart kiprovokálni

Exmouth hajórajja május 30-án futott be Gibraltárba, az admirális ekkor tudta meg, hogy pár nappal korábban valamiféle incidensre került sor a berber partokon, de a részletekről csak nem sokkal hazaérkezése után értesült. A közvélemény zajosan követelte a határozott fellépést. Exmouth jelentést tett az Admirálisnak, amelyben úgy nyilatkozott, hogy csak erős katonai fellépéssel lehet a kalózkodást megfékezni, valamint kifejezte személyes eltökéltségét az ügy megoldása iránt. Az Admirális azonnal megbízta egy büntetőexpedíció tervének kidolgozásával és biztosították afelől, hogy megkap minden támogatást.³⁰

Exmouth hamar kidolgozta haditervét (a tervezés idején komoly segítségére voltak a már említett Warde-féle mérések és megfigyelések), melyet az Admirális jóváhagyott. A flotta július 25-én futott ki Portsmouth-ból és augusztus 27-én érkezett Algírhoz.³¹ Rövid és sikertelen tárgyalást követően a brit tengernagy elrendelte a támadást, és a brit–holland hajóraj a hét órán át tartó csatában súlyos csapást mért, elsősorban az algíri védművekre, de maga a város is komoly károkat és veszteségeket szenvedett. Másnap a dej elfogadta a brit követeléseket: elengedte a még fogságban lévő keresztényeket³² és a brit követet³³ (akit emellett nyilvános bocsánatkérés és jóvátétel is megilletett), visszatérítette a kifizetett váltságdíjakat, valamint egy nyilatkozatot adott ki a keresztény rabszolgaság megszüntetéséről. A brit–holland hajóraj végül szeptember 3-án hagyta maga mögött az észak-afrikai partokat.³⁴

Összefoglalás

Lord Exmouth tengernagy 1816. tavaszi észak-afrikai küldetését vizsgálva több, a korszakra jellemző eseménysort fedezhetünk fel. Elsőnek mindjárt ott van a berber kalózkodás kérdése. Bár a korszak közvéleménye, különösen a romanticizmus Angliájában, mely ráadásul tengeri nagyhatalom is, a legalantasabb dolgok egyikének tekintette a tengeri rablást, ezzel együtt civilizálatlan barbároknak tekintve az észak-afrikai városok lakóit, Braudelnek a bevezetőben már említett véleményét figyelembe véve legalábbis kérdéses, hogy tárgyalásgosan nézve a dolgot, valóban annak tarthatjuk-e.

egy brit katonai választ, aztán a védművek erejében bízva visszaverni azt, így mutatván meg Algír valódi erejét?

³⁰ Edward Osler: *i. m.* 199.; Alfred Thayer Mahan: *i. m.* 464–465.; Northcote C. Parkinson: *i. m.* 437–438.

³¹ Augusztus elején egy kisebb holland hajóraj is csatlakozott a brit expedíciós erőkhöz, emiatt Exmouth-nak némiképp át kellett alakítania haditervét.

³² Exmouth szeptember 24-i, az Admirálisnak írt jelentése szerint Algír lövetését követően további 1083 fogoly nyerte vissza szabadságát.

³³ Az Algírhez közeledő hajóraj augusztus 16-án értesült arról, hogy a Gibraltárból, a brit követ és családja evakuálása végett kiküldött *Prometheus* szlup küldetése sikertelenül végződött, és a brit követet és a hajó néhány matrózát az algíri helyőrség foglyul ejtette. Edward Osler: *i. m.* 207.

³⁴ A fent vázoltakra, különösen Algír lövetésére részletesen lásd Northcote C. Parkinson: *i. m.* 438–464.; William James: *i. m.* 397–409.; Edward Osler: *i. m.* 201–220. A korabeli magyar sajtó is tájékoztatásokat nyújt az eseményekről, közölve számos résztvevő tengerésztiszt beszámolóit, lásd *Nemzeti Újság*, Második félesztendő, 25. sz. 201–203., 26. sz. 209–211., 28. sz. 223–225., 29. sz. 230–231., 31. sz. 245–247., 33. sz. 263. A vonatkozó dokumentumokat közli Jacob C. Hurewitz: *i. m.* 209–212.

A tengeri rablással elválaszthatatlanul összefügg a keresztény foglyok rabszolgamunkára kényszerítésének problémaköre. A kor Angliájának felvilágosult, az egyén alapvető szabadságjogaiban hívó közvéleménye a legmesszebbmenőkig elítélte az ilyesfajta barbárságot. Azonban, mint Exmouth fentebb már említett dilemmája is tanúskodik róla, a politikát és a gazdasági érdekeket kevésbé hatotta át az effajta humanizmus.³⁵

A kalózkodással és a keresztény rabszolgasággal szembeni reakcióként tűnik fel egymással párhuzamosan kétfajta brit politika: a probléma megoldását elodázó, egyszersmind azt az anyagi támogatással újrageneráló hagyományos váltságdíj fizetés rendszere; valamint a probléma megoldását egyszerű és mindenkorra biztosítani hivatott, a brit érdekek védelmében határozottsággal és erővel történő fellépést hirdető ágyúnaszád-diplomácia.

Mindezek mellett megjelenik az ifjú Egyesült Államok Nagy-Britannia tengeri hatalmának nyomába lépni igyekvő törekvése is, amikor igyekszik kedvezményekre szert tenni földközi-tengeri kereskedelme védelmében és érdekében riválisaival szemben.

Nem lenne teljes a kép, ha mellőznénk a tárgyalások két főszereplőjének karakterét, hiszen pillanatnyi megingásuk döntően befolyásolhatta az eseményeket. Az ekkor 59 éves Exmouth tengerésztisztként Anglia három Franciaország elleni háborúját harcolta végig (észak-amerikai függetlenségi háború, francia forradalmi és napóleoni háborúk), földközi-tengeri kinevezése előtt kelet-indiai főparancsnok volt, megfontolt, jó vezető és alapos tervező hírében állt. Hozzá hasonlóan a görög származású algíri dej, Omár pasa bölcs vezető (Parkinson értékelése szerint a legjobb dej, aki valaha uralta Algírt³⁶), aki tisztában volt hatalma korlátaival és trónja bizonytalanságával. Ominózus június 16-i vitájuk – mely kevés híján azonnali katonai konfrontációhoz vezetett – során mindketten elvesztették fejüket és olyan döntéseket hoztak, melyekért utólag joggal érte őket bírálát a válság eszkalálása miatt: Exmouth-nak a helyi brit konzul visszahívására vonatkozó döntése gyakorlatilag hadüzenettel ért fel, míg Omár rendelkezése minden brit alattvaló fogságba vetéséről a későbbi *casus belli*hez vezetett.

E tényezők szoros összefüggése torkollott végül az Algír elleni büntetőexpedícióba. A brit–holland expedíciót követően Algír ugyan romokban hevert, de Omár pasa már az év végén nekilátott az újjáépítésnek és a hajóvesztések pótlásának. Algír így továbbra is a legerősebb észak-afrikai város maradt, és továbbra is potenciális veszélyt jelentett a térség kereskedelmi hajózására, egészen az 1830. évi francia hódításig.³⁷

³⁵ Mint már utaltunk rá korábban, a brit tengeri kereskedelem profitált a berber kalózkodásból, mely elsősorban a potenciális riválisokat károsította. E tény felett egyébként a fentebb hivatkozott, 19. századi angol munkák egyike-másika igyekszik jótékonyan szemet hunyni, főként az események (angol) szereplőinek patetikus jellembrázolásával.

³⁶ Omár pasa jellemére lásd Northcote C. Parkinson: *i. m.* 431.

³⁷ Az 1818. évi Aix-le-Chapelle-i kongresszus határozott intézkedéseket rendelt el a kalóztevékenység felszámolására, ennek jegyében 1819 kora őszen közös angol–francia flottaküldöttség látogatott Algírba és kért audienciát a dejtől. A tárgyalások végül gyakorlati eredmény nélkül zárultak, részben azért, mert a dej vonakodott a megbízottakat (a brit és a francia földközi-tengeri főparancsnokot) legitím tárgyalópartnerként elismerni, illetve mert továbbra is fenntartotta jogát a térségbeli kereskedelmi hajózás ellenőrzésére és az ehhez szükséges hajópark fenntartására. Bár folyamatosan csökkenő intenzitással, de a kalóztevékenység még egy évtizedig fennmaradt az észak-afrikai partok mentén. Az Aix-le-Chapelle-i Kongresszus kalózkodással kapcsolatos intézkedéseinek végrehajtására lásd Jacob C. Hurewitz: *i. m.* 212–213., a vonatkozó dokumentumokra 213–217.

Texas és az angol-amerikaiak identitásának jellegzetességei

Kökény Andrea
Szegedi Tudományegyetem

*„To reckless spirits journeying from afar,
'Tis Texas yet presents a Polar Star;
By misfortune, crime and oppression driven,
From every State and Kingdom under heaven.”¹*

Csupán két év telt el az Adams–Onís szerződés aláírása (1819) után, mely megállapította a határt a Mexikói-öböltől a Csendes-óceánig, s az Amerikai Egyesült Államoknak máris egy új politikai alakulattal kellett szembenéznie határvonala teljes hossza mentén. Egy olyan állammal, mely nevében és politikai berendezkedésében őt modellezte: a Mexikói Egyesült Államokkal. Ezzel új korszak kezdődött az amerikai nemzetközi kapcsolatokban, az angol-amerikaiak és a hispán-amerikaiak viszonyában. Mire harminc évvel később a korszak első fázisa lezárult, a köztük lévő határvonal és a politikai kapcsolatok drasztikusan megváltoztak.

A korszak kezdetén a két köztársaság területe majdnem ugyanakkora volt: az USA körülbelül 4,6 millió, Mexikó 4,4 millió négyzetkilométer. Még népességük nagysága sem tért el jelentősen: az 1820-as népszámlálás adatai szerint az Amerikai Egyesült Államoké 9,6 millió fő, Mexikóé, különböző becslések alapján körülbelül 6,2-6,5 millió fő volt. A következő harminc év alatt annexió, háború és vásárlás révén az USA 2,6 millió négyzetkilométer mexikói területet szerzett meg, s kísérletet tett arra, hogy még ennél is többet vegyen el. Az Egyesült Államok ilyen nagymértékű gyarapodása (ami nagyobb volt, mint a Louisiana-vásárlás²), s Mexikó területének ilyen mértékű csökkenése (területének több mint felét veszítette el), mélyreható változásokat eredményezett a kontinensen betöltött szerepüket és potenciáljukat illetően. Még akkor is, ha az átadott területen viszonylag kicsi volt a mexikói népesség aránya. Az USA harminc év alatt bekövetkezett demográfiai növekedése azt eredményezte, hogy 1850-re háromszor több, szám szerint 23 millió lakosa lett,

¹ Ha nyughatatlan lelket erre hoz hosszú útja,
E Texas lehet az ő Sarkcsillaga,
Meneküljön bár balszerencse, bűntény vagy elnyomás okán,
S legyen a hely, mit elhagy, a világon bármely föld vagy ország.
Edward Stiff: *The Texan Emigrant*. Cincinnati, 1840. 48.

² Eredeti neve: *Louisiana purchase*. Az 1803-ban Napóleontól 15 millió dollárért megvásárolt terület 2,07 millió négyzetkilométer volt.

szemben Mexikó 7,5-8 millió lakosával. Nyilvánvalóan hatalmas elmozdulás történt az észak-amerikai erőviszonyokban.³

Az elmozdulás egyik kiindulópontja Texas, illetve a Texasban élő angol-amerikaiak hovatartozásának változása volt.

Az angol-amerikaiak texasi jelenléte nem olyan volt, mint például a franciáké Louisianában. Ők új telepesek voltak, s nem távoli fővárosokban eldöntött területcsere áldozatai. Részt képezték az angol-amerikaiak sokkal nagyobb volumenű nyugati terjeszkedésének, új területek birtokbavételének. A dolog ironiája, hogy sokan közülük a mexikói kormány hívására, a liberális bevándorlási törvények és a kedvező feltételekkel kínált nagy mennyiségű föld hatására döntöttek úgy, hogy elhagyják addigi hazájukat. Nem tudhatjuk, hogy ezek közül a bevándorlók közül hányan akartak őszintén hűséges mexikói állampolgárok lenni. Azt viszont tudjuk, hogy többségük az USA nyugati határvidékéről érkezett, ahol a telepes lét kísérő jelensége volt a geopolitikai viszonyok átalakulása és átalakítása, az új helyi és állami kormányzatok létrehozása, az önálló döntések, a vitázó politikai agitáció, az önkormányzatiság. Az egymást követő mexikói kormányok arra irányuló erőfeszítései, hogy ellenőrzést gyakoroljanak az új népességre, s biztosítsák a nemzeti állam integritását, csak növelték az ott lakók elégedetlenségét, s más alternatívák felé fordították őket. Az 1830-as évekre Texas autonómiája, függetlensége, vagy éppen az Egyesült Államokhoz történő csatlakozása lehetséges alternatívákként szerepeltek a határvidéken élők köztudatában.

Az angol-amerikai bevándorlás következtében Texasban az 1830-as évekre jelentősen eltért a politikai és a kulturális határ. Angol-Amerika nyugati pereme már a Colorado folyón túl húzódott, 250 mérfölddel a Sabine folyótól nyugatra, s megközelítette Bexar körzetét. Törvény szerint a terület még természetesen mexikói volt, de gyakorlatilag már nem.

1835-ben pedig, ahogy ez a történelem során máshol is lejátszódott, egy, az angol-amerikaiak és a helyi vámtisztek közötti kis vita is elég volt ahhoz, hogy komoly összetűzésre kerüljön sor a mexikói hatóságokkal. A közvetlenebb ellenőrzésre tett kísérlet már fegyveres ellenállásba ütkezett, s a konfliktus rövid időn belül háborúvá szélesedett. 1836. március 2-án pedig sor került a függetlenség kinyilvánítására.

A mexikói köztársaság peremvidékének szinte minden régiója küzdött azért, hogy állami státuszt nyerjen a szövetségi rendszerben, s nem egy esetben elszakadási kísérletekre is sor került. A Santa Anna diktatúrájára válaszként szerveződő felkelések azonban Texas kivételével kudarcba fulladtak. Ezek a mozgalmak nem Mexikó, csupán annak központosító kormánya ellen irányultak, de Texas esetében a telepesek a végsőig elmentek, s önálló államot alapítottak. Miért?

Texas esete különleges volt, hiszen itt a centrum és periféria, az ország magja és a határvidéki tartományok közötti kérdések és viták esetén különleges súllyal esett latba az a tény, hogy lakóinak többsége más etnikumhoz tartozott. Ennek következtében az elszakadás és egy másik államhoz való esetleges csatlakozás alternatívája mindvégig jelent volt.

A Texasba érkező angol-amerikaiak kezdettől fogva sajátos módon viszonyultak mind új hazájuk, mind régi hazájuk kormányához. Mexikó olcsón, nagy földbirtokokat adott, ráadá-

³ Donald William Meinig: *The Shaping of America, A Geographical Perspective on Five Hundred Years of History*, vol. 2, *Continental America, 1800–1867*. Yale University Press, New Haven and London, 1993. 128.

sul kezdetben adó- és vámmentesen, s kis kormányzati ellenőrzés mellett. A nyugatra költöző angol-amerikaiak legtöbbször rokonok és/vagy barátok társaságában keltek útra, s bár hátrahagytak egy közösséget, de az új helyen is hozzáálltak egy új közösség építéséhez. Így azután a különböző texasi kolóniák tulajdonképpen önmagukat kormányozták, már amennyiben volt valamiféle kormányzatuk. 1824 és 1835 között Texas különleges lehetőségeket kínált a bevándorlók számára. Több ezer angol-amerikai adta fel eredeti állampolgárságát, hogy Texasban birtokot szerezzen. Ez persze nem csupán azt jelzi, hogy a régió mekkora vonzerővel bírt, hanem valószínűleg azt is, hogy az amerikai határvidéken élők mennyire kötődtek saját kormányukhoz, illetve mennyire volt kialakult nemzettudatuk. Azt mondhatjuk, hogy ez is folyamatosan változott, formálódott.

A kérdést tovább árnyalja az a tény, hogy a Texasba érkező angol-amerikaiak továbbra is kötődtek múltjukhoz, kultúrájukhoz. Egyfajta magyarázatot talán abban az érvelésben találhatunk, mely szerint a 19. század első felében az amerikai nemzettudat valamiféle elvont dolog volt – talán olyan, mint görögnek lenni Szókratész idejében. Ezzel szemben a helyi közösség nagyon is konkrét valóság volt, a közösséghez való tartozás így vált érezhetővé, megfoghatóvá. A nemzethez tartozás helyi megnyilvánulásai, a különböző jeles évfordulók és patrióta megemlékezések növelték az összetartozás érzését és erejét.⁴ A közösség tagjai azonban természetesen többféle szerepet töltöttek be a társadalomban, többféle feladattal és céllal azonosultak, s így identitásuknak is több rétege volt. Éppen ezért nem ragaszkodtak feltétlenül a korábban megszokotthoz, s könnyebben feladták az addigi lelki és intézményi kötelekeket, ha gazdasági lehetőségeik és érdekeik úgy kívánták.

A Texasba érkező angol-amerikaiak magukkal vitték hagyományaikat, kultúrájukat az új helyre, de gondolkodásuk, öntudatuk átalakult, formálódott már a megtett út során, s természetesen az új otthonul kiválasztott vidéken is. Az utazás viszontagságai, a közben szerzett tapasztalatok, élmények, mind hatottak szemléletükre. Ha átvészelték az út gyötrelmeit, új telepesként is sokszor meg kellett küzdeniük a túlélésért. A határvidéken, ráadásul agrártársadalom viszonyai között a természeti környezet nagyban befolyásolta a körülményeket, s úgy tűnt, Texasban ez még inkább igaz volt, mint másutt.

A hely hatalmas dimenziói, a különböző földrajzi régiók, a termékenység és kietlenség, a hőség és hideg, az özönvízszerű esőzések és szárazság közötti szélsőséges végletek különleges hatást gyakoroltak a telepesekre. A birtokba vett terület művelés alá vonása nem csupán életben maradásuk és gazdasági előrejutásuk feltétele volt, hanem, minthogy ez gyakran csak verejtékes munkával sikerült, sajátos, szimbolikus jelentésre is szert tett, s nagy hatással volt lelkiületükre.

A bevándorlók számtalan történetet, nem egyszer hihetetlennek, legendának tűnő meséltek, s megteremtődött egyfajta mítosz Texasról és a texasiakról. Sok tekintetben hasonlítottak ezek az angol-amerikaiak a más határvidékeken élőkhez, de a végtelennek tűnő tér és hatalmas távolságok sajátos jelleget adtak a szemléletüknek. William H. Goetzmann megfogalmazásában:

„Texas volt a Nagy Ország, s a nagyság e tudata mindig is jelentős szerepet játszott a texasiak gondolkodásában és eredettörténetében is. A nagy ország azt jelentette,

⁴ Thomas Bender: *Community and Social Change in America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London, 1978. 88.

hogy nagy emberek kellett hozzá, hősök, állandóan úton lévők, lóháton ülők, hogy meghódíthassák és alávehessék a vidéket – hogy legelővé alakítsák. [...] Nyilvánvaló, hogy elképzelés, bátorság, akaraterő és hihetetlen szervezőkészség kellett ahhoz is, hogy egyszerűen kezelni tudják, nemhogy meghódítsák ezeket az óriási távolságokat és azt a szinte végtelen, ugyanakkor sivár teret, amit Nyugat-Texasnak neveznek.”⁵

A hely és lakóinak küzdelme, híres hőseinek élete számtalan képregény és hollywoodi film történetének alapjává vált. A legendáknak azonban részét képezik az utókor által kevésbé ismert telepések is. S ők voltak többen. Az 1820-as és 1830-as években Texasba érkező angol-amerikaiak többsége önálló farmer volt. Történetük sokszor szól a nehéz időkről, a szegénységről, a magányról, a természeti csapásokról, a sikertelen termésről csakúgy, mint a helyi összetűzésekről, banditákról vagy az indiánok elleni küzdelemlről. Ezzel együtt a boldogulás, a gazdasági előrejutás lehetősége mindenki számára adott volt. Sokan érkeztek és mentek el, de minthogy a régió nyugati és déli részén hosszú ideig hatalmas szabad terület volt, akik maradtak, mindig szerezhettek maguknak földet. Texasban bárki földtulajdonossá válhatott. Ez persze nagy mértékű spekulációra is lehetőséget kínált. Ugyanakkor Fehrenbach szavaival élve: „Ez egy olyan életfelfogást is kialakíthatott, mely alapján minden texasi elképzelhette magát saját kisbirodalmának kis császáráként.”⁶

A telepések között kezdettől fogva jelentős vagyoni, gazdasági különbségek voltak, s a vállalkozó kedvűek, sikeresek és tehetősebbek természetesen nagyobb presztízsrre tettek szert, de igazán csak a saját birtokukon számítottak úrnak. A közösségen belül nem volt hierarchia. Az ideálisnak tartott, s a gyakorlatban létező helyzet mindig is a társadalmi és politikai egyenlőség volt. A sajátos határvidéki körülmények lehetővé tették, hogy a telepések ügyeiket maguk intézzék, vezetőiket maguk válasszák, így a korai *telepestudat* az Egyesült Államokból hozott politikai hagyományokra, az önkormányzatiság, önrendelkezés elvére épülve fokozatosan átalakult, s a közösségek tagjai *polgárrá* váltak. Papíron természetesen mexikói állampolgárok voltak egészen 1836-ig, de nyelvükben, kultúrájukban, gondolkodásukban angol-amerikai gyökerekkel. Eközben viszont már Texas területén éltek, így identitásuknak is több szintje alakult ki.

Érdekes, s talán ironikus is, hogy a texasi nemzettudat kezdete a hispán kultúrához kötődik. A függetlenségi háború megvívása, a hősies helytállás, az áldozatok, s végül a győzelem teremtette meg igazán az összetartozás érzését. Az Alamo azonban hispán épület egy hispán város közepén. Azt mondhatjuk, hogy a spanyol kultúra jelenléte Texasban megkönnyítette az angol-amerikaiak számára, hogy magukat ellentétekkel azonosítsák. Annak ellenére, hogy jogilag mexikóinak számítottak, a texasiak tudták, hogy NEM mexikóiak. A törvény előírta számukra a katolikus vallás gyakorlását, de, kevés kivétellel, nem voltak – vagy lettek – katolikusok, hanem keresztények, vagyis protestánsok maradtak. A mexikóiakról kialakult képpel ellentétben az angol-amerikaiak nem voltak autokraták, köztársasági és demokratikus elveket vallottak. Más kérdés, hogy amikor demokratikus intézményeikkel büszkélkedtek, a rabszolgaságról mélyen hallgattak. Az ellentétek sorában azt is hangsú-

⁵ William H. Goetzmann: *Keep the White Lights Shining*. in: Robert F. O'Connor: *Texas Myths*. Published for the Texas Committee for the Humanities by Texas A & M University Press, College Station, 1986. 73–74.

⁶ Fehrenbach: *Seven Keys to Texas*. The Western Press, The University of Texas at El Paso, 1983. 39.

lyozták, hogy ők nem voltak tétlenek, lusták, hiszen a protestáns munkaerkölcs vezérelte őket. S nem voltak félvérek, más fajokkal nem keveredtek, hanem „vértiszák” (pure blood) maradtak.

Ugyanakkor a forrásokból az is kiderül, hogy a hispán kultúra és életforma jó néhány aspektusa tetszett a texasiaknak. Tetszett nekik a nagy *hacienda*, a marhacsordák, az ételek, a táncok stb. A kapcsolat mégis paradox jellegű volt, hiszen annak ellenére, hogy egymás mellett éltek, az angol-amerikaiak nem akartak tudomást venni a mexikóiakról, vagy éppen az indiánokról, hanem magukat *pioneernek* tekintették a területen.

Az angol-amerikai telepések helyzete sajátos volt az indiánokkal kapcsolatban is. A texasi indián háborúk eltértek az USA más területein vívottaktól. Egyrészt itt az indiánokat szinte minimális katonai erővel megsemmisítették. Az őslakos kaddo indiánokat majdnem teljesen elpusztították a franciák és a spanyolok még jóval az angol-amerikaiak megjelenése előtt. A tengerparton élő karankawák, a belső területek tonkawái és a délen élő lipan apacsok hasonló sorsra jutottak. Másik jellemző, hogy ezek a népek agrártársadalmak voltak. Fő táplálékuk a kukorica volt és vadászattal egészítették ki étrendjüket. A termés miatt kötődtek a földhöz. A fehér katonák így könnyen meglelték falvaikat és raktáraikat, nyílt útközetre kényszerítették őket, melyekben érvényesíteni tudták katonai fölényüket.

Ez a módszer azonban már nem működött, amikor a *frontier* a komancsok területéhez közel ért. Egyrészt azért, mert a határvidéken élő családok sokszor hatalmas távolságra laktak egymástól, s így igen sebezhetőek voltak. Kevés volt a város, az erődítmény, s szinte lehetetlennek bizonyult bármilyen véderő megszervezése és működtetése. Másrészt a komancsok másfajta nép voltak. Sosem műveltek földet, nem hoztak létre állandó táborot. A bivalycsordákat követték a végtelen prérin. Kerültek mindenféle kapcsolatot a fehérekkel, s éppen ez az elszigeteltség adta erejüket. Ugyanakkor a spanyol-mexikói határvidéken szerzett tapasztalataik nyomán halálos csapásokat tudtak mérni a telepésekre és településeikre. Már jóval az angol-amerikaiak érkezése előtt raboltak és fosztogattak a határvidéken. Tulajdonképpen miattuk engedte meg a spanyol, majd a mexikói kormány, hogy az amerikaiak telepeket hozzanak létre Texasban, remélve, hogy így útközözőnát lehet kialakítani az indiánok és a mexikóiak között.⁷ A „segítségnek” azonban ára volt.

A Texasi Köztársaság kormányának indián politikáját kettősség jellemezte. A köztársaság első elnöke, Sam Houston,⁸ feltehetőleg a cseroki indiánok között eltöltött évek hatására, békére törekedett. Tárgyalásainak eredményeként még a függetlenségi háború idején, 1836. februárjában egyezményt kötött velük. Ebben biztosították számukra a Nacogdoches közelében lévő földeket, s cserébe az indiánok ígéretet tettek, hogy nem intéznek támadást a fehérek ellen. A texasi szenátus azonban a háború lezárulta után nem járult hozzá a szerződés ratifikálásához, így, bár Houston elnöksége alatt sikerült megőrizni a békét, az igen törékenynek bizonyult.⁹

⁷ Fehrenbach: *id. mű.* 19–20.

⁸ Sam Houston Texasba érkezése előtt Tennessee államban élt. 16 éves korában csatlakozott a cseroki indiánokhoz, s megkapta tőlük a Holló (Raven) nevet. Később az amerikai kormány megbízottjaként is élt köztük. 1836 decemberében lett a Texasi Köztársaság első elnöke. 1838 decemberéig töltötte be a hivatalt, 1841-ben pedig, immár három évre, ismét megválasztották.

⁹ Rupert Norval Richardson: *Texas, The Lone Star State*. Prentice-Hall Inc., New York, 1943. 134–135.

Lamar elnöksége (1838–1841) alapvető változást hozott a probléma kezelésében. Az indiánok számára három lehetőség volt: vagy meghajolnak a texasi törvények előtt, vagy elhagyják az államot önként, vagy erőszakkal távolítják el őket. A cseroki indiánokkal szemben egyetlen csata döntőnek bizonyult. 1839. július 16-án a Neches melletti ütközetet követően a Red Riverön túlra üzték őket a sóni indiánokkal együtt.

A komancsokkal a leszámolás 1840-ben, egy hosszú hadjárat során történt. A döntő ütközetre 1840. október 23-án került sor a mai Ballinger közelében, a Colorado folyó partján. Ezt követően a komancsok elhagyták a texasi határvidéket, s béke uralkodott egészen a köztársaság történetének végéig.¹⁰

Houston indián politikája, első elnökségéhez hasonlóan életeket kímélt és pénzt is. 1843 szeptemberében egyezményt kötött a waco, tawakoni és más törzsekkel. 1844. október 8-án a penateka komancsokkal barátsági és kereskedelmi szerződést írt alá. Ezek a megállapodások Lamar agresszív és sikeres katonai fellépését követően hozzájárultak a határvidék nyugalomához.¹¹

Texas nyugalomának fenntartásában különleges szerep jutott a *Texas Ranger*öknek. Minthogy a függetlenségi háború után félő volt, hogy a texasi hadsereg az ifjú köztársaság érdekeivel ellentétben mexikói városokra támad, s kiűjölnek a harcok, Houston elnök 1837 májusában hatszáz kivételével elbocsátotta a katonákat a szolgálatból. Cserébe ingyenesen elszállították őket New Orleansba, illetve, akik maradni akartak Texasban, földet igényelhettek. A texasi kongresszus pedig a haderő meggyengülésének ellensúlyozására létrehozta a *Texas Ranger* egységeket.¹²

A *Texas Ranger* önmagáról adott jellemzése összefoglalta a texasi kultúra minden fontos elemét, s egyben valamiféle tisztelgést is kifejezett azokkal az ellenségekkel szemben, akikkel feladatuk volt harcolni. „[A Ranger úgy tud] lovagolni, mint egy mexikói, olyan jó nyomkereső, mint egy komancs, úgy tud lőni, mint egy kentucky-i és úgy harcol, mint az ördög.”¹³

Minthogy a rendet és a törvényt nem ritkán igen nehéz volt betartatni Texasban, már pusztán mérete és a hatalmas távolságok miatt is, a *Ranger*-indián, *Ranger*-bandita küzdelmek gyakran legendás történetek alapjává, s résztvevőik népi hőskökké váltak, akiknek alakját mára Hollywood nagyította még tovább.

A Texasban élő angol-amerikaiaknak sajátos volt a viszonya a mexikói kormánnyal. A telepeseknek egészen addig nem volt vitája a mexikói hatóságokkal, míg a centralista fordulatot követően nem akartak nagyobb kormányzati befolyást kiterjeszteni rájuk. A tehetősebb farmerek még ezen a ponton sem gondoltak lázadásra. A texasi függetlenségi háború kezdeményezői főleg olyanok voltak, akik nem sokkal korábban érkeztek a vidékre, így igazán nem kockáztattak sokat. A már bizonyos fokú egzisztenciát elért telepesek és ültetvényesek pedig csak akkor ragadtak fegyvert, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a mexikói diktátorral nem lehet tárgyalni, s a békepárti Stephen F. Austint is börtönbe csukták Mexikóban.

¹⁰ Uo. 138–139.

¹¹ Uo. 143.

¹² Uo. 133–134.

¹³ Idézi Goetzmann: *id. mű.* 76.

A független texasi állam létrehozása után is megmaradt a kettősség a stabil, tulajdonnal rendelkező lakosok és a nyughatatlan határvidéki telepesek között. A déli és nyugati határvidék telepesei védelmet vártak a mexikói és indián betörésekkel szemben, amire azonban nem volt állami fedezet, miközben a biztonságosabb keleti részekben élők számára fontosabb volt a stabil kormányzat és a jól működő hitelrendszer.¹⁴

A köztársaság alkotmánya a földbirtokosok érdekeit tükrözte.¹⁵ A kormányzati döntéseket helyi szinten tartotta, megyéket szervezett, összesen huszonhármat. Az elnököt három évre választották és a terminus lejártá után közvetlenül nem lehetett újraválasztani.¹⁶ Egyházi személy nem lehetett a törvényhozás tagja, biztosítva ezzel az állam és az egyház különválását.¹⁷ Közvetlen adózásról szó sem lehetett, így a köztársaság bevételei a vámokra és illetékekre korlátozódtak.¹⁸

Mindössze hat hónapi egy helyben lakás, s az alkotmányra, illetve a Texasi Köztársaságra tett eskü elég volt az állampolgárság megszerzéséhez.

„Minden szabad ember, aki ebbe a köztársaságba emigrál, s aki, hat hónapi egy helyben lakás után, esküt tesz valamely illetékes hatóság előtt, hogy állandó lakossá kíván ott válni és megesküszik, hogy támogatja alkotmányát, s igaz híve lesz a Texasi Köztársaságnak, felruháztató az állampolgárság minden kiváltságával.”¹⁹ (kiemelés tőlem – K. A.)

Az állampolgárság pedig jogot biztosított földbirtok szerzésére.

„Minden olyan személy (kivéve az afrikaiakat, az afrikaiak leszármazottait és az indiánokat), aki Texasban lakott a függetlenség kinyilvánításakor, a köztársaság állampolgárának tekintendő és jogosult az ezzel járó kiváltságokra. Minden állampolgár, aki jelenleg Texasban él, s nem kapta még meg az őt megillető földbirtokot, a telepesekhez hasonlóan jogosult földbirtokára a következő mértékben és módon:

¹⁴ Fehrenbach: *id. mű.* 96.

¹⁵ „Az elidegeníthetlenség és a monopóliumok ellentétesek a szabad kormányzás szellemével, és nem engedélyezhetők; ugyanígy soha nem alkalmazható az elsőszülöttség vagy a hitbizomány törvénye ebben a köztársaságban.” DECLARATION OF RIGHTS, Seventeenth, The Constitution of the Republic of Texas. in: Ernest Wallace – David M. Vigness (szerk.): *Documents of Texas History*. Steck, Austin, 1963. 105.

¹⁶ „Az első nép által megválasztott elnök kétéves időtartamra birtokolhatja hivatalát, s nem választható meg a közvetlenül következő időtartamra; és minden további elnököt hároméves időtartamra kell választani, s hasonlóképpen nem választhatók újra.” ARTICLE III., Sec. 2, Uo. 101.

¹⁷ „A lelképásztorok, foglalkozásukból eredően Istennek és a lelkek ápolásának kell szenteljék életüket, s hivatásuk egyszerű feladataitól nem vonhatja el figyelmüket semmi: ezért egyetlen lelképásztor vagy bármely felekezet papja sem viselhet a köztársaság végrehajtó hatalmában hivatalt, s nem lehet a kongresszus egyik házában sem képviselő” ARTICLE V. Sec. 1, Uo. 102.

¹⁸ „A Kongresszusnak jogában áll adókat, vámokat, fogyasztási adókat vagy fuvardíjat kivetni és beszedni.” ARTICLE II. Sec. 1, Uo. 101.

¹⁹ GENERAL PROVISIONS, Sec. 6, Uo. 103.

Minden családfő egy *league*²⁰ és egy *labor*²¹ földre jogosult; s minden nőtlen férfi, aki tizenhét éves vagy annál idősebb, egy *league* föld harmadára jogosult.” (kiemelés tőlem – K. A.)

Azonban: „egyetlen idegennek sem lehet földje Texasban közvetlenül e köztársaság kormánya által kiadott engedély nélkül.”²²

A titkos választójog minden huszonegy év feletti férfit megilletett, természetesen állampolgári joron.

„A köztársaság minden polgára, aki betöltötte huszonegyedik életévét és már hat hónapja abban a kerületben vagy megyében lakik, ahol a választást tartják, szavazati joggal rendelkezik az általános kongresszus tagjainak megválasztására.”²³

Az alkotmány minden polgár számára garantálta az alapvető szabadságjogokat is.²⁴ A fenti idézetekből azonban kiderül, hogy a Texasi Köztársaság kizárta az állampolgárságból és minden ezzel együtt járó jogból az afro-amerikaiakat és az indiánokat.²⁵

A texasi nemzeti lét egy évtizede mindenkinek a gondolkodásán nyomot hagyott, aki akkor, illetve azóta texasinak nevezte magát. A Texasi Köztársaság több volt, mint egy háborút viselő tartomány, amely arra várt, hogy az anyaország magához ölelje. Önállóan politizált, szélesre tárta kapuit a bevándorlók előtt, kereskedelmi kapcsolatokat keresett, s minél hamarabb presztízt kívánt szerezni magának. Az új nemzet sikerének fokmérője lehetett, hogy diplomáciai elismerést kapott az Amerikai Egyesült Államoktól és Európa vezető kereskedelmi és katonai hatalmaitól. Ahogy Lamar elnök fogalmazott 1840-ben:

„[Négy év leforgása alatt] annak ellenére, hogy esélye félelmetesen kicsi volt, nem csupán kivívta és biztosította függetlenségét [...], hanem fenntartott egy jól szervezett kormányt is, baráti külkapcsolatokat létesített; több mint megnégyszerezte népességét, s most egy olyan ország a világ szemében, mely bővelkedik mindenben, ami fontos az ember mindennapi szükségleteihez és boldogságához.”²⁶

1836-ban, a függetlenség kivívását követően kevés angol-amerikai képzelte el a jövőjét az önálló texasi állam polgáraként. Igaz, hogy az év végére lassan rendeződött a belső helyzet, helyreállt a nyugalom, de az annexió továbbra is sokak kívánsága volt. Amikor

²⁰ 1 *league* = 1792 hektár

²¹ 1 *labor* = 72 hektár

²² GENERAL PROVISIONS, Sec. 10, Uo. 104.

²³ ARTICLE VI., Sec. 11, Uo. 102.

²⁴ DECLARATION OF RIGHTS, Uo. 105.

²⁵ Az Unióhoz történő csatlakozás kapcsán elkészített állami alkotmány hasonlóan intézkedett a választójoggal kapcsolatban: „Minden 21. életévét betöltött szabad férfi (a nem adózó indiánokat, afrikaiakat és afrikaiak leszármazottait kivéve), aki hat hónapot élt Texasban közvetlenül az ezen alkotmány Egyesült Államok Kongresszusa által történt elfogadása előtt, választópolgárnak tekintendő.” ARTICLE III, Sec. 2, *The Texas Constitution of 1845*, in: Wallace – Vigness: *id. mű.* 150.

²⁶ Idézi Mark E. Nackman: *A Nation within a Nation, The Rise of Texas Nationalism*. National University Publications, Kennikat Press, Port Washington, New York, London, 1975. 70.

azonban 1837 márciusában az USA elismerte Texas függetlenségét, többen kételkedni kezdtek, hogy volt hazájuk vajon akarja-e, hogy Texas csatlakozzon az Unióhoz. William Fairfax Gray, aki 1835-ben Virginiából érkezett Texasba, 1837. március 21-én a következőt írta naplójába Columbiában:

„Mindenki kiábrándult. Az Egyesült Államokba történő azonnali felvételhez fűzött reményeiket oly magasra emelte a Santa Annával megkötött egyezmény, hogy az elismerés által előidézett új helyzettel kapcsolatban nem lehet őket csak úgy megnyugtatni. Texasnak függetlenként, s arra kényszerülve, hogy maga vívja meg harcait és maga fizesse meg adósságait, szükségszerűen komoly terheket kell rónia majd polgáira. Közvetlen és mindenféle egyéb adókhoz kell folyamodnia – a földbirtokokat is megadóztatják. A birtokokat már nem tartják olyan értékesnek, mint néhány nappal ezelőtt; és az a civakodás a hivatalokért és a földbirtokokért, ami itt a vezetők között lesz! A jövő minden, csak nem rózsás.”²⁷

Voltak, akik a diplomáciai elismerést az annexióhoz vezető lépésként értékelték, mások viszont, s maga a kormány is, az annexió elutasításaként. Fel kellett készülni az önálló állami létre, s más országokkal való kapcsolatkeresésre. Mindeközben pedig rendezni kellett a helyzetet, s újjáépíteni az országot a háború után.

A függetlenség felgyorsította a bevándorlást. Habár az új kormány csökkentette a megszerezhető föld nagyságát, az még mindig sokkal nagyobb, ára pedig sokkal kisebb volt, mint az Egyesült Államokban. Három irányból érkeztek a telepesek: a legészakibb hullám Délkelet-Pennsylvania, Nyugat-Maryland és Virginia felől, Kentuckyn és az Ohio völgyén keresztül, Indiana és Illinois érintésével, Missourin és Arkansason át. A középső Virginiából és a két Karolinából indult, Tennessee, majd Arkansas érintésével, míg a déli a két Karolinából Alabama, Mississippi és Louisiana érintésével. A negyedik hullám közvetlenül a Mexikói-öböl felől érkezett, New Orleansen keresztül, főleg amerikaiak, de sok európai is, néha egész hajónyi.

A szárazföld felől érkező hullámok legnagyobb részt szervezetlen áttelepülések voltak. Ezeket a bevándorlókat a rokonok, ismerősök levelei, a Texasról sajtóban és útleírásokban megjelent információk és a különböző híresztelések vonzották.²⁸

A texasi nacionalizmus kialakulásáról írt könyvében Mark E. Nackman azt állapította meg, hogy „azok, akik az Egyesült Államokból jöttek, általában zökkenőmentes átmenetként élték meg nemzeti lojalitásuk változását”.²⁹ Csupán egy évvel azután, hogy Texasban letelepedett, Elisha M. Pease már azt írta Connecticutban élő családjának, hogy többé nem tud „haza” térni. „Érzéseim, érdekeim, mind Texasszal azonosulnak.” Néhány hónappal később pedig így fogalmazott: „Úgy érzem, hogy Texas az otthonom, s itt fogom tölteni hátralévő életem, néhány északra tett látogatás kivételével.”³⁰

²⁷ Allan Charles Gray (szerk.): *From Virginia to Texas, 1835–36. Diary of Col. William Fairfax Gray*. Gray, Dillay and Co., Houston, 1909. 219.

²⁸ Donald William Meinig: *Imperial Texas. An Interpretive Essay in Cultural Geography*. University of Texas Press, Austin and London, 1969. 45.

²⁹ Nackman: *id. mű.* 79.

³⁰ Uo. 79.

A texasi vezetők beszédei is a választott új haza iránti szeretetről szóltak. Lamar beiktatási beszédében azt mondta: „Fogadott hazám legmélyebb állampolgári hűségemre és szeretetemre számíthat, dicsősége és boldogsága legfőbb irányelvem kell, hogy legyen.”³¹ Ezzel természetesen honfitársai is teljes szívükből egyetértettek.

1838-ban már önálló fejlődésük útját keresték a texasiak. Az amerikai kormány annexióról szóló elutasító döntését tudomásul vették, s 1838 októberében a texasi kongresszus szinte egyhangúlag szavazott arról, hogy a kérdést a továbbiakban nem kell feszegetni. Lamar a választásokat is annexióellenes programmal nyerte meg 1838-ban. Szintén beiktatási beszédében fogalmazott a következőképpen:

„Texas Amerikai Unióba történő felvételét nem tudom másképp felfogni, mint-hogy ezzel sírba száll boldogsága és nagysága iránti minden reménye; és ha [...] az összeolvadás valaha mégis megtörténne, úgy érezném, hogy mártír hőseink vére hiába hullott.”³²

A Texasi Köztársaság polgárai büszkeséggel gondoltak vissza a függetlenségi háború küzdelmeire, s a sikeresen megvívott harc összetartozásuk érzését is erősítette.

Egyetérttek Mark Nackman véleményével, miszerint „ahhoz, hogy a nacionalizmust helyesen szemléljük, folyamatként kell kezelnünk, s nem végtermékként, mely megfelel bizonyos ismérvek listájának”.³³ Mégis úgy gondolom, érdemes számba venni, hogy a nemzeti identitás, a nacionalizmus egyes ismérvei hogyan jelentek meg Texasban.

Az összetartozás érzésének egyik igen fontos forrása volt a nemzeti szimbólumok közös megünneplése. Az állam pecsétjén, zászlajában és nemzeti indulójában egyaránt szereplő ötágú csillag a függetlenséget is kinyilvánító 1836. márciusi konvenció (küldöttgyűlés) döntése nyomán vált a köztársaság jelképévé. A függetlenségi nyilatkozat megfogalmazója, George Childress tett javaslatot Washington-on-the-Brazosban arra, hogy „egyetlen ötágú csillag [legyen] e köztársaság különleges jelképe: Minden tiszt, a hadsereg minden katonája és e konvenció tagjai, s Texas minden barátja viselje a kalapján vagy a mellén.”³⁴

Mindössze két nappal a függetlenség kinyilvánítása után javaslat született a köztársaság zászlajára is. Erről Stephen F. Austin tájékoztatta David G. Burnet ideiglenes elnököt. A zászló színei és szimbólumai sajátos keverékét adták volna az angol-amerikaiak eredetére utaló jelképeknek, így tükrözik azt is, hogy az önálló állam alakítása után hogyan definiálták magukat az angol-amerikaiak, hányféle múlttal azonosultak.

„Mi (a megbízottak) javasoltunk egy zászlót – a következőképpen:

A sarokban a *texasi jack* piros és fehér vagy piros és sárga. Ez mutatná angol-szász eredetünket és azt, hogy a jó öreg Anglia nagymama unokái vagyunk. A 13 csík, kék és fehér, vagy valamilyen más színű, mutatná azt, hogy mi az Amerikai Egyesült Államokból származunk. A *nap* – s nem csillag – pedig nem más, mint a nemzeti méltóságra emelkedő Texas, a nap közepén lenne Washington feje, feje fő-

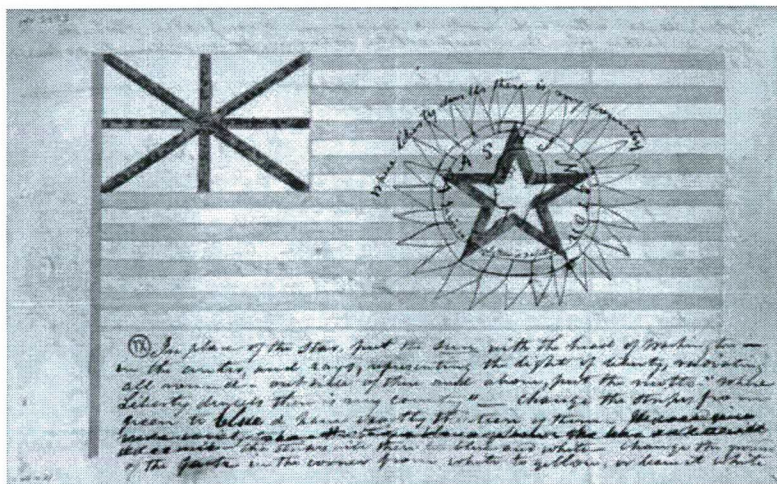
³¹ Lamar's Inaugural Address, Dec. 10, 1838. in: Wallace – Vigness: *id. mű.* 126.

³² Uo.

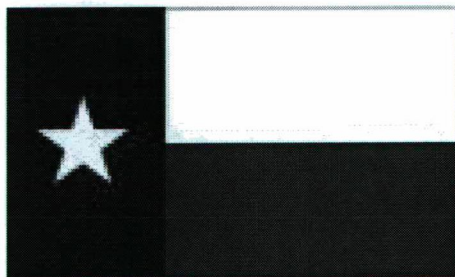
³³ Nackman: *id. mű.* 85.

³⁴ Childress, March 11, 1836, *Journals of the General Convention*, Houston, 1838. 70. Idézi Nackman: *id. mű.* 83.

lőtt a nevével a napkorongban és alatta a szavak: „példája biztonságot nyújt”, a nap fölött és a belőle áradó sugarak végén lenne a nemzeti mottó: Lux Libertatis – vagyis, a szabadság fénye. Mit gondolnak róla? Itteni barátainknak tetszik az ötlet – eredetünk történetét mutatja. Ha kíváncsok, hogy még szorosabban véve történelmi legyen, a piros, fehér és zöld mexikói trikolort is hozzátehetjük – pirosak lennének a Jack sávjai, fehérek és zöldek a csíkok. Természetesen, a nap szegélye és a sugarak sárgák lennének a közönséges zászlókon és steppeltek a lobogókon. A lobogókra rá kell festeni Washington fejét, de le lehet hagyni a közönséges zászlókról, vagy valamilyen olcsó anyagból elkészíteni – a csíkok színének természetesen különbözniük kell az amerikai zászlótól, de ugyanannyinak, tizenháromnak kell lenniük.”³⁵

Végleges döntés 1836 decemberében született a zászlóval kapcsolatban. Színei a bátorságot (piros), a tisztaságot (fehér) és a hűséget (kék) jelképezték, s természetesen nem maradhatott le róla az ötágú csillag sem.³⁶

³⁵ Stephen F. Austin to David G. Burnet, Louisville, March 4, 1836. *Fugitive Letters, 1829–1836*. 40–41.

³⁶ *The Wall of History, The History of the Alamo*. The Daughters of the Republic of Texas, San Antonio, Texas, 1996. 9.

Sokat elárul a Texasban élő angol-amerikaiak öntudatának alakulásáról maga a *Texian* név is. A *Telegraph and Texas Register* már 1835 novemberében átvett egy cikket a *New Orleans Bee*-től, mely a Texasban élők helyes elnevezéséről szólt.

„Úgy tűnik, Texas népének helyes elnevezése bizonytalan vagy következetlen: néhányan *Texiamnak* hívják őket, mások *Texan*, *Texonian*, *Texasiana*, *Texican* nevet mondanak vagy írnak. Úgy gondoljuk, hogy a vidék mexikói és amerikai lakosai általában a *Texian* elnevezést használják; amellet, hogy ez rövid, tökéletesen megfelel a nemzetek tulajdonneve szokásos képzésének azáltal, hogy „n”-re végződik; mint Greece, Grecian; Persia, Persian. A *Texasian* jól hangzó rövidítésének is tekinthető. De a *Texonian* és a *Texasite* abszurd kifejezés.”³⁷

Több mint húsz évvel később a *The Texas Almanac* igen sajátos érveléssel állt elő.

„Kétségtelen tény, hogy Texas lakói, írástudók és írástudatlanok egyaránt, szinte egyöntetűen a *Texian* elnevezést vették fel politikai különállásuk jelölésére, s nem tudunk egyetlen olyan nyelvtani szabályról sem, melyet ezáltal megszegtek volna. [...] Úgy gondoljuk, mindenkinek eredendő joga, hogy meghatározza a helyesírást, és, ha úgy tetszik, ritmusát saját nevének; és bizonyos, hogy ez hasonlóképpen kiváltsága a közösségeknek is. Azt gondoljuk, hogy a *Texian* jobban hangzik és jobban alkalmazható a költők által, akik ezután hangzatos költeményekben fogják zengeni tetteinket, mint az éles, nyers, suta *Texan* elnevezés – melyre lehetetlen rímet találni, hacsak nem merő füzfarímet.”³⁸

A nemzet történelmének sorsfordító eseményei nyomán érzett büszkeség hasonlóképpen közösségformáló szerepet töltött be, s fontos szerepet játszott a nemzeti öntudat erősödésében. A korabeli újságok, köztük a *Telegraph and Texas Register* cikkei megörökítették a függetlenségi háború hősiei küzdelmét, később pedig a függetlenség napjának megünneplését is. Érdekes adalék lehet az a leírás, melyet a San Jacinto melletti ütközet évfordulójáról készített Frederic Gaillardet 1839-es utazása során. Maga is felszállt arra a gőzösre, amely április 21-én a csatamezőhöz indult Houstonból, s a következőképpen számolt be az ünnepségről:

„Éjfél volt, amikor a gőzhajó elérte azt a mezőt, amelyet a texasiak Csatahelyként ismernek. [...] Alig érkezünk a texasiak számára nemrég szerzett dicsőség és nagy jelentőségű esemény színhelyére, amikor az utasok, akik teljesen megtöltötték a gőzöst, örjöngő kiáltásban törtek ki, mely sortűzzel és katonazene hangjaival vegyült. Furcsa látvány volt a patriotizmus ilyen félelmetes megnyilvánulása! [...] Hamarosan partra léptünk és a patrióta tömeg, gyantafáklyákkal felszerelve lángkeretet formált a mező körül. Ott elénekelték a híres patrióta dalt, a »Yankee Doodle«-t, s az ünnepség háromszoros éljennel zárult, melyet a diadalittas tömeg egyhangú kórus-

³⁷ *Telegraph and Texas Register*, November 7, 1835.

³⁸ *The Texas Almanac for 1858*, Galveston, 1857, 175-176.

ban kiabált, s e hármias adieu-vel tisztelegtek hőseik emléke előtt, akik hazájukért haltak.”³⁹

Ha arra gondolunk, hogy a texasiak a „Yankee Doodle” éneklésével ünnepelték a mexikóiak felett aratott győzelmüket, megint csak az angol-amerikaiak identitásának sajátosságát, többszintűségét érhetjük tetten.

A Texasban élő angol-amerikaiak kettős mércével mértek akkor is, amikor sorsukat a mexikóiakéval hasonlították össze. Amikor Mexikó nem tudta megvalósítani a föderális alkotmányban lefektetett elveket, s modernizálási kísérlete is sikertelennek bizonyult, a texasiak gyakran az ott élők jellemében, emberi „minőségében” keresték az okot. A faj tökéletlensége és hibái, s nem a társadalmi vagy politikai hiányosságok adták a legegyszerűbb magyarázatot arra, miért nem sikerült a két népnek megértenie egymást. Ez azonban nem szolgált megfelelő indokként arra, miért került a Texasi Köztársaság is olyan helyzetbe, amiért Mexikót kritikával illették.

1842-re a texasiaknak a maguk számára is fel kellett tenniük azokat a kérdéseket, amelyeket korábban oly arroganciával a mexikóiakhoz intéztek:

„Miért nem működnek az intézményeink, pénzügyi politikánk miért vezetett az ország romlásához? Az ország törvényhozását miért jellemzi oly gyakran szakszerűtlenség és visszaélés? A békét és a rendet és a nemzetközösség méltóságát miért sértették meg büntetlenül a köztársaság sok megyéjében? A nemzet miért nem halad biztosabban és észrevehetőbben afelé a politikai jelentőség és erkölcsi nagyság felé, amit dicsekvő barátai sorsaként megjelöltek?”⁴⁰ – tette fel a kérdést a *Morning Star*.

Nem lehetett egyszerűen az a magyarázat, hogy az angol-amerikaiak a mexikóiakhoz hasonlóan alkalmatlanok a szabadságra és az önkormányzat működtetésére. A faji hibák indokolhatták mások sikertelenségét, de legkevésbé voltak elfogadhatóak, ha saját nehézségekről volt szó. A *Morning Star* szerkesztője sajátos választ adott saját kérdéseire. A nemzet azért küzd nehézségekkel, mert gyenge kezű politikusok alkották kormányát. A legjobb polgárokat nem választották be a hivatalokba, mert azok nem törekedtek politikai karrierre, nem is jelöltették magukat. Mi lehetett a megoldás?

„A hasznavehetetlen és hozzá nem értő embereket a nép rossszallása rá kell vegye arra, hogy az ország Törvényhozó Tanácsainak mandátumait olyan képviselőknek engedjék át, akik a közjót jobban tudják szolgálni és a nemzeti jellemet helyre tudják állítani. Így és csak így tudjuk a politikában az eljövendő boldog korszakot megvalósítani Texasban.”⁴¹

Ezt a lehetőséget azonban a mexikóiak esetében el sem tudták képzelni. Ez a látszólagos ellentmondás azonban nem arra készítette a texasiakat, hogy megvizsgálják, nem elhamarkodottan ítélték-e a mexikóiakkal kapcsolatban. Épp ellenkezőleg, ha a faji alapú magyará-

³⁹ Theodore Frédéric Gaillardet: *Sketches of Early Texas and Louisiana*. Transl. with an introd. by James L. Shepherd III, University of Texas Press, Austin, 1966. 8–9.

⁴⁰ *Morning Star* (Houston), 1842. január 6.

⁴¹ Uo.

zat érvényét meg kívánták tartani, maguk számára is ilyen választ kellett találni. James E. Crisp szerint az angol-amerikaiak ezt az ellentmondást részben az angolszász eredetre történő utalással tudták áthidalni, részben pedig az annexió reményével.

Amikor 1843-ban a texasi függetlenség hetedik évfordulóján a *Telegraph and Texas Register* szerkesztője kénytelen volt elismerni, hogy a köztársaság „baljós időköt élt”, „kínos helyzetbe került”, „sorscsapások sújtották” és „rossz volt a kormányzata”, még mindig optimista meggyőződésének adott hangot:

„Felemelő és nagyszerű sors vár szeretett köztársaságunkra. [...] Az egycsillagos lobogó nem más, mint a mindent meghódító faj zászlaja, mely lassú, de ellenállhatatlan áramlással tör előre az Atlanti-óceán partjaitól. Köztársaságunk a Csendes-óceán felé menetelő angol-amerikaiak dicsőséges seregének balszárnya, s arra rendeltetett, hogy megteremtse a szabadság igaz elveit a »Nyugat« sötét vidékein. [...] Az a nemzet, amelyhez tartozunk, NEM FEJLŐDNET VISSZA; menetelése eddig is és ezután is előre halad. Texas ügye azonosult az emberiség ügyével; a szabad, erkölcsös és felvilágosult emberek ügyével. Az a forradalom, mely Mexikó bilincseit letépte számunkra, hasonmása volt annak a nagyszerű forradalomnak, mely felszabadította anyaköztársaságunkat; s hatása nem múlik el, míg AZ ÚJ VILÁG SZABAD NEM LESZ.”⁴²

A megfogalmazás ékes bizonyítéka lehetne a texasi nacionalizmusnak, ha a szerző nem utalna arra, hogy a köztársaság jövője addig biztosított, míg szoros köteléket tart fenn az anyaországgal. Így viszont azt sugallja, a texasi nacionalizmus nem zárja ki, hogy az angol-texasiak újfent részévé váljanak „az angol-amerikaiak hatalmas seregének”. Az annexió többet kínált, mint politikai stabilitást, a bevándorlás növekedését, gazdasági fejlődést és katonai védelmet. Crisp szerint „eszközként szolgált ahhoz is, hogy az angol-amerikaiak kiutat találjanak abból a dilemmából, hogy állítólag fejlődő nép voltak, miközben államuk nyilvánvalóan stagnált.”⁴³

A Mexikóval vívott háború idején, illetve abból fakadóan kialakult texasi nacionalizmus különbözött attól a texasi nacionalizmustól, mely az annexió kudarca után alakult ki, állítja Crisp. Szerinte az első esetben az angol-texasiak közös kultúrája és közös érdekei egyesítették őket Mexikóval szemben. Ebből származott a Texasban élő mexikóiak ambivalens helyzete is, hiszen a közös kultúra talajáról nézve kizárták őket a harcból, ugyanakkor a közös érdekek frontján bevették őket. A kivívott függetlenség azonban csak a folyamat egyik fele volt. Ha a közös kultúra és érdek hiánya azt diktálta, hogy el kell szakadni Mexikótól, akkor ezek megléte nem azt diktálta volna, hogy csatlakozni kell az Amerikai Egyesült Államokhoz? Azt mondhatjuk, hogy a texasi nacionalizmus – a független Texasi Köztársaság iránti elkötelezettség szemszögéből – megerősítette az angol-amerikaiak nézeteit és előítéleteit Mexikóval szemben; ugyanez a nacionalizmus azonban ellentétbe került az Egyesült Államokkal kapcsolatos nézetekkel. A függetlenségi háború előtt és alatt a

⁴² *Telegraph and Texas Register*, 1843. március 8.

⁴³ James E. Crisp: *Anglo-Texan Attitudes Toward the Mexican, 1821-1845*. Ph.D. diss., Yale University, 1976. 194.

„nemzeti” érzés létrehozta a texasi függetlenséget. A függetlenségi háború után a „nemzeti” érzés nem volt más, mint kényszerű racionalizálása az önállóság – értsd: az Unión való kívülmáradás – kellemetlen, de elkerülhetetlen állapotának.⁴⁴ „Az Északi fanatizmus okán és az elvakult abolicionista hangulat miatt, »vagány kis független köztársaság« maradunk, miközben »megbecsülésünk zavarba ejtően nő«”⁴⁵ – írta Anson Jones⁴⁶ 1838-ban.

Az a tény azonban, hogy nem jött létre politikai egység az USA és Texas között, nem akadályozta meg az „amerikai” szó használatát a Texasban élő angol-amerikaiakra történő utalásokban. Amikor 1842 elején úgy tűnt, nincs remény az annexióra, a *Telegraph and Texas Register* vezércikkében még mindig az amerikai/texasi kettősség jelent meg a szerkesztő érvelésében:

„Amerikaiként el kellene utasítanunk ezt a helyzetet – de *texasiként* örülnünk kell neki. *Amerikaiként* azt kívánhatnánk, hogy a patrióták halhatatlan társaságának minden leszármazottja, akik egyesítették erejüket az amerikai szabadság alapjainak lera-kására, egyesüljön újra a dicsőséges intézmények alatt, melyeket Washington megszentelt – de *texasiként* arra kell törekednünk, hogy saját köztársaságunkat felemeljük a nemzetek sorában; s ha lehet, tovább éljünk, mint az a köztársaság, melyből származunk.”⁴⁷ (kiemelés tőlem – K. A.)

David Potter szerint „a nacionalizmus inkább két, mint egyféle pszichológiai alapon nyugszik – egyfelől a közös kultúra érzésén, másfelől a közös érdek érzésén”.⁴⁸ A texasi attitűd alátámasztja ezt a véleményt. Minthogy nem volt szemmel látható kulturális különbség Texas és az USA között, az angol-texasiak a köztársaság önálló nemzetként való fejlődésének alapjaként egyre inkább a sajátos érdekeikre kezdtek hivatkozni. Ezzel tulajdonképpen szűkítették azt a kört, amelyre a „texasi” kifejezés utalhatott.

Az Egyesült Államokból való elköltözés után problematikus volt az „amerikai” kifejezés is, főleg, hogy Texas szuverén állam lett, így az eredet tekintetében viszont szélesebb értelmezést kellett találni. Az „angolszász” megjelölés kifejezte a Mexikótól való elválást, ugyanakkor nem utalt arra, hogy Texas az Egyesült Államok egyfajta „függeléke” vagy valamiféle másolata lenne. Önálló angolszász köztársaságként Texas egyenrangú lehetett az USA-val.

Az angol-texasiak nem akarták az amerikai néppel való rokonságukat tagadni. Azonban ha nem osztozhattak az állampolgárságban, akkor valamiféle szélesebb értelmű (vér)rokonságra volt szükség. A július negyedikén megünnepelt értékekkel az volt a baj, hogy túl egyetemesek voltak. Így nem adhatták az önálló texasi nemzet és a texasi öntudat alapját. Ráadásul, minthogy az angol-amerikaiak egyre kevésbé voltak jó véleménnyel a mexikóiakról (habár kinyilvánított ideológiájuk nekik is a köztársasági elveken alapult),

⁴⁴ Uo. 207–208.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Anson Jones jelentős szerepet játszott a függetlenségi háború alatti és utáni politikai életben, s 1844-től 1846-ig a Texasi Köztársaság utolsó elnöke volt.

⁴⁷ *Telegraph and Texas Register*, 1842. január 19.

⁴⁸ David Potter: *The Historian's Use of Nationalism and Vice Versa*. in: *The South and the Sectional Conflict*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1968. 49.

hogyan lehetett volna a texasiak és mexikóiak közötti lényegi különbséget pusztán politikai elvek alapján magyarázni?

Az angolszász fogalom használata azonban minden szempontból megfelelt. Általa a texasiak önkormányzatiság terén meglévő képességeit nem csupán úgy lehetett indokolni, hogy jól megtanulták a leckét az amerikai forradalomtól és függetlenségi háborútól, hanem azt lehetett mondani, hogy ezek a tulajdonságok az angol-amerikai népből eredtek.

1837-ben írta Francis Moore, Jr.:

„Az angolszászok és felvilágosult leszármazottaik szelleme olyan, hogy ha még le is rombolnák az Egyesült Államok és Nagy-Britannia törvényeit, a társadalom igényeihez alkalmazkodva valamiféle szokásjogrendszer azonnal életre kelne, s a közvélemény ehhez hozzátenné a törvényerőre emelés erejét.”⁴⁹

James E. Crisp szerint ez az angolszász fogalom sajátos texasi alkalmazására utal – amikor is a végső konklúzió levonásakor mind az amerikai politikai örökséget, mind az általa megtestesített elvekhez való ragaszkodást a faji sajátosságokból eredeztették.

„Texas független státusza – és az, hogy polgárai ebből következően nem tudtak teljes mértékben részt kérni az amerikai identitásból – jelentős mértékben megerősítette egy olyanfajta öndefiníció kialakulását, mely elismerte, hogy nem létezik különálló és megkülönböztethető texasi kultúra és lehetővé tette a texasiak számára, hogy kollektív identitást találjanak kis köztársaságuk zárt határain túl, s egyben olyat is, mely ugyanakkor nem utalt arra, hogy a texasiak alsóbbrendűek vagy alárendeltek lennének az amerikai köztársasághoz képest.”⁵⁰

Az angolszász gyökerekre való utalás ugyanakkor vissza is kötötte a texasiakat az oly sokszor hangoztatott küldetéstudat gondolatához, s így újra és újra megjelent az az érvelés is, hogy a Texasban élő angol-amerikaiak egyszer mégiscsak „megválthatják” a mexikói népet. Stephen F. Austin megfogalmazásában

„Texas felszabadulása ki fogja terjeszteni a demokratikus elveket egy gazdag és szomszédos országra [és] [...] elő fogja segíteni és fel fogja gyorsítani a jelen kor menetét, mert olyan ajtót nyit, melyen keresztül fényes és állandó fénysugár és tudás áradhat e nagyszerű északi forrásból a tudatlanságban lévő mexikói nemzetre.

Kontinenstünk e nemzete *újja fog születni*; a lelkiismeret-szabadság és a gondolkodás szabadsága meg fog gyökerezni e távoli, s természet által oly kedvelt földön, melyen az elmúlt évszázadok során az inkvizíció, az intolerancia és a despotizmus zászlaja megbénított, megbetegített és meghalasztott bármilyen polgári vagy vallásszabadságra irányuló kísérletet.”⁵¹

⁴⁹ *Telegraph and Texas Register*, 1837. június 20.

⁵⁰ Crisp: *id. mű.* 214–215.

⁵¹ Stephen F. Austin: Address at the Second Presbyterian Church of Louisville, Kentucky. 1836. március 7. Idézi Mary Austin Holley in: *Texas*. Facsimile of the 1836 edition. The Texas State Historical Association, Austin, Texas, 1990. 278.

A korabeli lapokban 1843 tavaszán, nyarán már a szabadság egész kontinensre, sőt az egész világra kiterjedő víziója is megjelent.

„A zászlókat [...] hamarosan kibontják Montezuma falain is, és a mexikói főváros kapuit szélesre tárja az a szellem, mely az amerikai forradalom patriótáinak lelkét áthatotta[;] és egyetlen, de hatalmas templomot emelnek az egész amerikai kontinens felett a szabad emberek milliói a szabadság imádói számára, hogy oda belép-hessenek és letérdelhessenek megszentelt oltára előtt.”⁵²

„Egy távoli napon az egész föld népe egy hatalmas köztársaságban egyesül, mely annyi államból fog állni, ahány nemzet van, s az államok közti vitás kérdéseket egy hatalmas bíróság fogja rendezni, mely hatáskörét óceánokon és tengereken át a civilizált világ legvégső határáig ki fogja terjeszteni.”⁵³

Texas Amerikai Egyesült Államokhoz történő csatlakozása a legtöbb angol-amerikai számára egy hosszú ideje dédelgetett álom megvalósulását jelentette.

„Hála Istennek – írta Mary Maverick, aki a mexikói sereg 1842-es inváziója óta nem merte megkockáztatni családjával a hazatérést San Antoniába – most már az E[gyesült] Államok tagjává váltunk és bízhatunk abban, hogy otthonunk és nyugalmunk lesz.”⁵⁴

Az 1845-ös év eseményei azonban legalább annyira jelentették valaminek a végét, mint a kezdetét. Texas immár hivatalosan is részévé vált egy nagyobb politikai egységnek, s lakói az USA állampolgáraiként élték meg a mexikói–amerikai háborút és a polgárháborút, melyek során ismét újradefiniálódott, tovább formálódott identitásuk.

⁵² *Morning Star*, 1843. április 18.

⁵³ *Telegraph and Texas Register*, 1843. július 12.

⁵⁴ Idézi Crisp, 451.

Kísérletek a spanyol közvélemény befolyásolására (1914–1918)*

**Pallagi Mária
Kecskeméti Főiskola**

Hogy Spanyolország – semleges státusza ellenére is, illetve éppen annak okán – különös jelentőséggel bírt a hadviselő felek körében, bizonyítja annak ténye, hogy az ország 1914–1918 között egy rendkívül sokoldalú és innovatív propagandaháború színhelye lett. Ennek ismeretében különösen indokolt megvizsgálni, milyen publicisztikai eszközökkel – manőverekkel – éltek a hadban állók a spanyol közvélemény megnyeréséért. A központi hatalmak sikereit ugyanakkor e tekintetben több tényező gátolta, melyekért főleg a Német Birodalom tehető felelőssé: a németek haditettei okán ugyanis propagandájuk csak „a védelmező szerepében” tudott fellépni. A háború során jó néhány esemény – mint a németek belgiumi inváziója,¹ vagy a korlátlan tengeralattjáró háború – komoly szimpátiavesztéssel járt a semleges országokban, amihez persze hozzájárult, hogy az antant a maga számára rendkívül előnyösen kommentálta az eseményeket.

Miután Németország magát mint kultúrnemzetet definiálta, nehéz volt méltányolni a német hadsereg olyan tetteit, mint például a reimsi székesegyház lerombolása.

A németekről általában az agresszor képe élt a külföldi közvéleményben – ellentétben azzal, amit mind ők, mind az Osztrák–Magyar Monarchia mindvégig sugallni, sőt nyomatékosítani próbált propagandájával: a központi hatalmak csupán rájuk kényszerített, defenzív háborút folytatnak. A Német Birodalom és a Monarchia politikai és katonai vezetésének egyéb területeken is megnyilvánuló dualizmusa sem segítette a propagandáért felelős intézmények munkáját. Nem lebecsülendő az a tény sem, hogy a német és osztrák–magyar diplomaták általában nem voltak kellően képzettek ahhoz, hogy „nagystílus” propagandát folytassanak. A szinte kizárólag arisztokrata származású nagykövetek lehetőség szerint csak saját köreikkel érintkeztek külföldön, és kevés érzékük volt a helyi sajtó befolyásolásához. A berlini *Nationalzeitung* 1914. június 17-én a következőket írta erről: „A német diplomácia úgy tekinti a sajtót, mint szükséges rosszat, amivel a lehető legkevesbé szeretne

* Bécsi kutatásainkat a Magyar Ösztöndíj Bizottság CH-ösztöndíja, az Osztrák Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr és az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány támogatása tette lehetővé, amit ezúton is köszönünk. Tanulmányunk egy hosszabb kutatás része, melynek során az első világháború alatti spanyol semlegesség kérdését vizsgáljuk az Osztrák–Magyar Monarchia spanyolországi diplomatáinak jelentései alapján. A kutatás előzményéről, folyamatáról és a bemutatásra kerülő források lelőhelyeiről részletesen szoltunk *Az első világháború és a spanyol semlegesség* című tanulmányunk bevezetőjében. JATEPRESS, Szeged, 2003.

¹ Az ezt követő antantkampányról a Monarchia madridi nagykövete, Fürstenberg herceg is jelentett 1915. június 4-én. HHSStA P. A. I 895. No. 23/P A-B.

kapcsolatba kerülni.”² A Német Birodalom és a Monarchia madridi nagykövetei, Ratibor herceg és Fürstenberg herceg³ e tekintetben kivételnek számítottak.

Eleinte mind az antant, mind a központi hatalmak azon fáradoztak, hogy Spanyolországot – mely tulajdonképpen semleges sziget volt a hadviselők gyűrűjében – szövetségesként megnyerjék, de gyorsan felismerték, hogy egy semleges Spanyolország is jelentékeny előnyöket kínálhat. A szövetségesek számára fontos volt megtartani Spanyolországot mint az egyik legfontosabb gazdasági-kereskedelmi partnert (előállítója és szállítója hadianyagoknak, valamint háborús javaknak); említést érdemel a katalán önkéntesek részvétele a háborúban a francia hadseregben, illetve nem elhanyagolható azon spanyolok száma sem, akik a francia gyárakban dolgoztak, felszabadítva ezzel munkaerőt a hadsereg számára. A központi hatalmak – és elsősorban a Német Birodalom – szempontjából Spanyolország mint megfigyelőállás bírt különös jelentőséggel; a madridi német nagykövetség fontos összekötőkapocs volt Berlin és például a latin-amerikai, valamint az ázsiai német konzulátusok között.⁴ Minderre gondolhatott Pardo de Tavera is, aki a *Century Magazine* munkatársaként 1918-ban úgy jellemezte Spanyolországot, mint „a központi hatalmak legfontosabb hírszerző centrumát, mellyel külföldön rendelkeznek”.⁵

Ugyanakkor a német – és lehetőségeihez képest az osztrák–magyar – propaganda meghatározó feladatának tekintette, hogy már a háború utánra előkészítse – biztosítsa – helyét Spanyolországban – elsősorban a gazdasági szférára gondolva.⁶

A két hatalmi tábor céljait a sajtó befolyásolásával kívánta megvalósítani. Hogy lássuk ennek reális lehetőségeit, szükséges röviden áttekinteni a spanyol sajtó helyzetét az első világháború alatt. Spanyolországban különös helyzetben volt a sajtó azáltal, hogy az újságok, folyóiratok a legtöbb spanyol számára tulajdonképpen az egyetlen ablakot jelentették a világra. Azáltal pedig, hogy anyagi helyzete meglehetősen bizonytalan – sőt egyes esetekben kritikus – volt, lehetőség kínálkozott a külföld számára a beavatkozásra, befektetésekre, persze azon az áron, hogy az adott lap ettől kezdve „pártfogója” elvárásainak – érdekeinek – megfelelő cikkeket közölt.

A spanyol sajtó ugyanakkor 1914–1918 között a – problémák ellenére – tartalmi minőségét tekintve virágkorát érte. A háború indukálta „információéhség” jó néhány új lap életre

² Vö: Jens Albes: *Worte wie Waffen. Deutsche Propaganda in Spanien während des Ersten Weltkrieges*. Essen, 1996. 122.

³ Karl Emil Fürstenberg herceg 1913. október 8-tól 1918. november 11-ig volt a Monarchia madridi nagykövete.

⁴ E helyen érdemes utalnunk Fischer Ferenc munkájára – *A háború utáni háború. Az európai hatalmi rivalizálás dél-amerikai dimenziója Németország és Chile haditengerészeti és légi kapcsolatainak tükrében (1919–1933)*, Pécs, 2002., akadémiai doktori értekezés, kézirat –, melyben a szerző gazdagon dokumentáltan mutatja be azt a 20. századi német álláspontot, mely szerint Spanyolország a híd szerepét töltötte be Németország és Latin-Amerika között. A német érdeklődés ezért fordult tartósan az Ibériai-félsziget felé.

⁵ T. H. Pardo de Tavera: Spain and the Great War. in *Century Magazine*, 1918. 95. sz., 360–365.

⁶ Vö: HHStA P. A. I 895. 1915., a pontos dátum hiányzik. „Die künftige politisch-militärische und wirtschaftliche Entwicklung Spaniens unter Mitwirkung Deutschlands.”

hívását eredményezte. 1913 és 1920 között egyes becslések szerint 1980-ról 2101-re nőtt a lapok száma.⁷

A hadviselők propagandája szempontjából előnyt jelentett, hogy a vezető szerkesztők általában komoly politikai befolyással bírtak; a világháború alatt körülbelül 40 volt közülük parlamenti képviselő, és ez bizonyos fokú védelmet is biztosított a kormányzankciókkal szemben.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a központi hatalmak domináns tagja, Németország, mely témákra – érvekre – helyezett különös hangsúlyt spanyolországi propagandájában.⁸ Azért látjuk ezt indokoltnak, mivel miután Ausztria-Magyarország propagandája elmaradt a német mögött, ez utóbbi törekvései határozták meg alapvetően a közvélemény ítéletalkotását a központi hatalmokról.

A sikeres propagandához fontos volt ismerni azokat a célokat – vágyakat –, melyek a spanyol politika meghatározói voltak a világháború alatt. Így Gibraltár megszerzése, Tanger elfoglalása, marokkói jelenlétének tisztázása, illetve az áhított ibér egység megteremtése – hogy csak a legfontosabbakat említsük. És ezekben a kérdésekben a német, illetve osztrák–magyar elképzelések jórészt összhangban voltak a spanyol igényekkel. Egy erős

⁷ Tájékoztatóképpen közöljük a korszak legfontosabb spanyol napilapjainak névsorát, és jelezzük, mely hadviselő felet támogatták: *La Época* (Madrid): konzervatív, *El Debate* (Madrid): konzervatív, *Diario Universal* (Madrid): liberális, *El Liberal* (Madrid): liberális, *El País* (Madrid): republikánus, *El Socialista* (Madrid): szocialista, *El Correo Español* (Madrid): karlista, *El Sol* (Madrid): független, *Los Aliados* (Madrid): antantszimpatizáns, *El Día* (Madrid): németbarát, *El Imparcial* (Madrid): antantbarát, majd németbarát, *El Heraldo de Madrid* (Madrid): független, antantszimpatizáns, *La Correspondencia de España* (Madrid): antantszimpatizáns, *El Radical* (Barcelona): republikánus, antantszimpatizáns, *El Tiempo* (Barcelona): németbarát, *La Tribuna* (Barcelona): németbarát, *Cataluña* (Barcelona): antantszimpatizáns, *ABC* (Madrid): független. Forrás: Insenser–Brufau: i. m. 107.; A madridi sajtó helyzetéről ld.: Theresa Krachler: *Die Madrider Presse. Ihre Entwicklung von den Anfängen bis zum Jahre 1931*. phil. Diss., Wien, 1958.; A Dresler: *Die spanische Presse*. in *Zeitungs-Verlag*, 1925. december 18. 51. sz., 3371.; valamint Míryam Sánchez Prieto: *Historia de la prensa en España*. Szeged, 2000.

⁸ A német propagandáról szólva feltétlenül szükséges említést tenni a Külügyi Hivatal által 1914 őszén Berlinben alapított Zentralstelle für Auslandsdienstről (ZfA), mely a kultúrpropagandáért is felelt. 1916-tól szervezett több országban német művészeknek kiállításokat, német zenekaroknak koncertturnékat, illetve bemutatták német szerzők színházi műveit, sőt divatbemutatókat és varietéműsorokat is rendeztek. Vö: Albes: i. m. 90–101. Spanyolországban kiemelendő a *Der deutsche Nachrichtendienst* tevékenysége, melynek két központja volt, a jelentősebb Barcelonában, August Hofer irányításával, a madridit pedig Wilhelm Rautzenberg vezette. A *Deutscher Nachrichtendienst* létrejöttéről a Monarchia barcelonai főkonzulja, Szentmiklósy Jenő dr. is beszámolt Fürstenbergnek küldött 1914. november 18-i jelentésében. *HHStA Gesandtschaftsarchiv Madrid, Karton 89, No. 4331/res.*: „A Deutscher Nachrichtendienst-tel közvetlen kapcsolatban állok. ... Így az ingyen közli cikkeinket, sőt, ha kell, le is fordítják azokat spanyol nyelvre.” Hofer tevékenységét különösen fontosnak tartotta Szentmiklósy, mert „Hofer szinte valamennyi itteni lappal kapcsolatban áll.” A jelentés melléklete tartalmazza Hofer körlevelét a *Deutscher Nachrichtendienst* létrehozásáról, illetve annak célkitűzéseiről.

Spanyolország ugyanis, mely ellensúlyozhatja az antant térhódítását, csak kívánatos lehetett a központi hatalmak számára.

Hatásos érve volt a német propagandának annak hangsúlyozása, hogy mialatt az antant országok az évszázadok során komoly károkat okoztak Spanyolországnak, addig a német–spanyol viszonyt nem terhelték hasonló előzmények. Az sem volt mellékes, hogy Németország, illetve Ausztria–Magyarország geográfiai helyzetéből adódóan sem jelentett veszélyt Spanyolországra – szemben a franciákkal. Németország ezen túlmenően a – győztes – háború utánra is kínált perspektívát: úgy gondolta, egy erős, stabil Spanyolország ellensúlyozhatná Nagy-Britannia és Franciaország hatalmát; a németek tehát mint egyik legfontosabb jövőbeni szövetségesükre tekintettek Spanyolországra. Ezenkívül a gazdasági felemelkedés lehetősége is része volt a németek által vázolt spanyol jövőképnek.⁹ A német propaganda emellett folyamatosan hangsúlyozta a két ország közötti szoros történelmi múltra visszatekintő kulturális összetartozást.

A németek azt is fontosnak tartották, hogy egyfajta számvetést – összehasonlítást – tegyenek az antant és maguk között: így mindvégig apelláltak katonai fölényükre, lakosságuk állandó növekedésére, a német gazdaság, ipar, tudomány eredményeire.

Meghatározó alakja – tényezője – volt e propagandának maga a császár, II. Vilmos, miután sok spanyol benne látta ideálját megtestesülni.¹⁰

Különösen hatásos volt persze „pellengérré állítani” az ellenséges hatalmakat: Angliát úgy említették, mint a főbűnöst, aki a háború kirobbanásáért is felelőssé tehető – és persze mindig lehetett utalni az angol–spanyol történelmi ellentétre –, Franciaország szintén a gonosz megtestesítője volt – például a napóleoni invázió alatt –, Oroszország pedig egyszerűen, mint az európai kultúra fenyegetője szerepelt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia propagandájának nehézségei

A háború kirobbanásakor Bécs és Madrid között a rejtjel-távirati összeköttetés Rómán keresztül történt, ami állandó késést és kellemetlenségeket okozott a cs. és kir. Külügyminisztérium és nagykövetsége közötti levelezésben. Fürstenberg herceg 1914. szeptember 24-i táviratában utalt a nehézségekre:

„Az itteni k. u. k. nagykövetség k. u. k. Külügyminisztériummal való rejtjel kapcsolata Rómán át meglehetősen korlátozott, ami azzal magyarázható, hogy Bonin gróf¹¹ nem hajlandó hosszabb táviratokat továbbítani... Attól tart ugyanis, hogy mivel az olasz és az osztrák

⁹ Ezek az ígéretek folyamatosan jelentek meg a *Germaniában*, melyet Hofer adott ki kéthetente. A folyóirat pontos címe: *Germania Revista de Confraternidad hispano-aleman*, (Germania. Zeitschrift der spanisch-deutscher Brüderlichkeit). Az első szám 1915. március 1-jén jelent meg 3000 példányban. Vö: Albes: i. m. 168. A megjelenésről beszámolt a Monarchia bilbaói alkonzulja, Wilhelm Wakonigg is. *Gesandtschaftsarchiv Madrid, Karton 89*. 1915. március 27. Néhány cím az említett témához: Luis Almerich: *Visiones y profecías*. 1915. július 1. 9. sz. 1–3., Uő.: *Problemas económicos*. 1915. május 15. 6. sz. 1–4., Anton Putz: *Las relaciones históricas entre Alemania y España*. 1915. július 15. 10. sz. 4–6.

¹⁰ Vö. Josep Granger: *El Kaiser y nuestros poetas. Germania*, 1915. március 15. 2. sz. 9. és Fabriciano González: *La musa bélica. Al Kaiser. Germania*, 1915. augusztus 15. 12. sz. 24.

¹¹ Bonin Longare, Olaszország spanyol nagykövete.

rák rejtjel különböző, az angol és francia kormány felfigyelne erre, és az Itália és Spanyolország közötti rejtjelkapcsolatot teljesen megakadályozná. Ezért a hosszabb táviratokat a madridi német nagykövetségen keresztül fogják továbbítani... Ezáltal ugyanakkor az is lehetővé válna, hogy legalább hetente háromszor hozzám is eljussanak részletes hadijelentések, melyekre feltétlenül szükségem van Monarchiánk presztízsének fenntartásához.”¹²

Az ügyben Macchio báró is próbált közvetíteni Bécs és Madrid között; távirata sejtetni engedi, hogy a bécsi spanyol nagykövet, Castro y Casaléiz sem teljesítette maradéktalanul ez irányú kötelezettségeit:

„A k. u. k. Monarchia madridi nagykövete hálás lenne, ha Excellenciád megtudakolná a bécsi spanyol nagykövettől, hogy tájékoztatja-e hivatalosan kormányát hadműveleteinkről, és Excellenciád minderről táviratban értesítené Fürstenberget, miután a spanyol külügyminiszter azt a kijelentést tette, hogy Bécsből csak kevés és pontatlan híreket kap.

Öfelsége, az Anyakirálynő emiatt magán kívül van, és az itteni sajtóközlemények is rendkívül aggasztják.

Mindezért érdekeink azt kívánják, hogy a bécsi spanyol nagykövet rendszeresen juttasson el hivatalos jelentéseket Madridba.”¹³

További kellemetlenséget okozott az Osztrák–Magyar Monarchia érdekei szempontjából, hogy szeptember elejéig a spanyol lapokban az osztrák–magyar hadszínterekről kizárólag kedvezőtlen, francia és angol forrásokból származó hírek jelentek meg:

„...A királyi spanyol külügyminiszter, aki a háború kitörése óta a spanyol újságírókat naponta kétszer személyesen fogadja, hogy felolvassa nekik a spanyol diplomátáktól beérkezett hadijelentéseket, a mi hadszíntereinkről szeptember 7-ig számunkra kizárólag kedvezőtlen, francia és angol forrásból származó híreket közölt.

Velem szemben mindig arra hivatkozik, hogy a bécsi királyi spanyol nagykövettől szinte egyáltalán nem kap híreket, amit ő azzal magyaráz, hogy kormányunk valószínűleg leállította a rejtjeltávirati forgalmat a spanyol nagykövet felé, illetve, hogy kormányunk egyáltalán nem hoz nyilvánosságra hivatalos közleményeket a hadi helyzetről.”¹⁴

Fürstenberg ezzel kapcsolatban tájékoztatta Berchtoldot¹⁵, hogy tudatta a spanyol külügyminiszterrel, feltevései nem fedik a valóságot. Arról is beszámolt, hogy miután de Lema márki tudomására hozta, hogy Bécsben Castrótól nem vonják meg a híreket, hirtelen nyilvánosságra kerültek hadijelentések a cs. és kir. Monarchia hadszíntereiről is.

„Még akkor is, ha ezek szerfelett rövid jelentések, és egyértelműen felfedezhető annak szándéka, hogy sikereinket jelentéktelennek tűntessék fel, mégis bizonyos mértékig ellensúlyozhatják az ellenséges oldalról naponta megjelenő közleményeket, melyek hadseregeink megsemmisítését és a monarchiabeli zendüléseket híresztelik.”¹⁶

¹² HHStA P.A. I 916 Liasse Krieg 9c: Prinzipielle Weisungen und Berichte bei Vermittlung der Kriegsnachrichten nach Spanien und Amerika. Fürstenberg jelentése 1914. szeptember 24-én. No. Z. Geheim 752.

¹³ Macchio báró jelentése Rómából 1914. szeptember 30-án. No. 983. Uo.

¹⁴ Fürstenberg herceg jelentése Berchtoldnak 1914. október 3-án. No. 24/P. Uo.

¹⁵ Leopold Graf Berchtold von und zu Ungarschitz 1912. február 17. és 1915. január 13. között volt a Monarchia külügyminisztere.

¹⁶ Uo.

Fürstenberg megítélése szerint de Lema márkí elkötelezte magát a francia kormánynak, hogy ha már a német katonai sikerek nem titkolhatók el, legalább Ausztria-Magyarország hadműveleteiről nem tesznek közzé híreket.

„A spanyol külügyminiszter franciákkal szembeni elkötelezettsége olyan méreteket ölt, hogy még Öfelségét, az Anyakirálynőt is félreinformálja, miszerint Bécsből nem kaphat híreket, és a bécsi spanyol nagykövet sincs abban a helyzetben, hogy a császári családról, illetve a hadieseményekről információkat adjon.

Érdekes módon azonban szeptember 7. után (ld. fentebb) Öfelsége egyszerre három táviratot is kapott régebbi dátummal.”¹⁷

Ugyanakkor Fürstenberg de Lemával kapcsolatban megjegyezte, hogy egyéb esetekben rendkívül együttműködőnek mutatkozik, ezért feltételezhető, hogy a francia kormány fentebb említett nyomása igen erős lehet.¹⁸

A Madridba irányuló rejtjel-távirati kapcsolat októberben sem vált zavartalanná, a hónap elején Fürstenberg ismét arról számolt be, hogy a hírszolgálat elégtelenül működik.¹⁹

A Monarchia berlini nagykövetének, Hohenlohe hercegnek a táviratából kiderül, hogy nem sokkal később a német kormány – Fürstenberg kezdeményezésére – felajánlotta segítségét: „A német kormány naponta 50 szót rendelkezésünkre bocsát Madridba az itteni táviróállomásán. A hadijelentéseket az itteni Külügyi Hivatalnak kell küldenünk, amely azután ezeket mint saját táviratokat német rejtjelezéssel a madridi német nagyköveten keresztül eljuttatja Fürstenbergnek...

Úgy ítélem meg, az a legszerencsésebb, ha a hadijelentéseket a k. u. k. Külügyminisztérium közvetlenül a német Külügyi Hivatalnak küldi, hogy ezáltal a napi 50 szavas keretet ésszerűen tudjuk elosztani, ami csak a mi központunkból lehetséges.”²⁰

Mindezek ellenére október végén Fürstenberg újfent arról panaszkodott, hogy Öfelsége, az Anyakirálynő – akivel ő állandó telefonkapcsolatban van – e hó 11. és 20. között ismét nem kapott egyetlen hivatalos jelentést sem a bécsi spanyol nagykövettől.

„Továbbá tájékoztatott Öfelsége, hogy Öfelsége, a király rendkívül felháborodott a hírek visszatartása miatt, és e hó 16-án táviratban utasította Castro urat, hogy azonnal küldjön jelentést, azonban tegnapig a király sem kapott választ Bécsből. Mindezek miatt Öfelsége – szemben édesanyjával – azon a véleményen van, hogy az angol, illetve francia távirati hatóságok a spanyol kormánynak címzett bécsi táviratok továbbítását akadályozzák.”²¹

A történeteket némiképp – Fürstenberg számára is – érthetatlenné tette a következő momentum: „Öfelsége, a király, illetve Öfelsége, az Anyakirálynő ugyanakkor megkapják a nekik címzett rejtjeltáviratokat Bécsből. (Öfelségének, az Anyakirálynőnek saját rejtjele van).”²²

A nagykövet erre csak a következő magyarázatot találta: „... Castro úr vagy valóban nem küld jelentéseket, vagy csak abban az esetben, ha neki tetszik, vagy a másik lehetőség,

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Macchio báró jelentése Rómából 1914. október 14-én. No. 1079. Uo.

²⁰ Hohenlohe jelentése Berlinből 1914. október 20-án. No. 614. Uo.

²¹ Macchio báró jelentése Rómából 1914. október 29-én. No. 1151. Uo.

²² Uo.

hogyan az itteni külügyminiszter a táviratokat elsikkasztja. Ez utóbbit azonban kivitelezhetetlennek tartom a király beleegyezése nélkül.”²³

Fürstenberg számára nehezítette a tisztánlátást, hogy Mária Krisztina kérte, semmiképpen ne szóljon a tőle kapott információkról, és legfőképpen arról ne, hogy Castro úrral közvetlen sifrekapcsolatba tud lépni.

E jelentése végén tett Fürstenberg említést arról is, hogy néhány napon belül Spanyolországban egy titkos rádió-telegrafikus állomás áll a Monarchia rendelkezésére.

Az Osztrák-Magyar Monarchia kísérletei a spanyol sajtó befolyásolására

Fürstenberg már 1914. szeptember 3-án arról tudósított, hogy „az itteni sajtó döntő többsége francia anyagi támogatást kap, ennek eredményeként kizárólag francia és angol forrásokból merít, melyek ellenségeink valamennyi sikerét felnagyítják”.²⁴

A dokumentumok azt bizonyítják, hogy a nagykövet figyelmeztetésére sokáig nem reagált Bécs, így Fürstenberg 1915. május 3-án javaslatot tett, hogyan lehetne változtatni ezen a helyzeten a központi hatalmak javára: „Itteni, széles körben olvasott frankofil trösztlapok hajlandók lennének megfelelő jutalmazás ellenében érdekeinket képviselő cikkeket közölni. Amennyiben Excellenciád úgy ítéli meg, érdemes élnünk e lehetőséggel, kérem, engedélyezze, hogy havonta kb. ezer pesetát e célra fordítsak a szolgálati kassza terhére.”²⁵

Burián a javaslattal kapcsolatban következőképpen tájékoztatta a Monarchia berlini nagykövetét: „Megítélésem szerint Spanyolország antanthoz való esetleges csatlakozásának kérdése elsősorban Németországot érinti, így egy olyan akciót, melyet Fürstenberg herceg kezdeményez, mindenekelőtt Berlinnek kellene elindítani és finanszírozni.”²⁶

A német államtitkár, von Jagow egyetértett a javaslattal, mely szerint a spanyolországi propagandánál a németeknek kell vezető szerepet betölteni.²⁷

Fürstenberg azonban úgy ítélte meg, hogy ezáltal Ausztria-Magyarország spanyolországi tekintélye, illetve gazdasági pozíciója a jövőben komoly csorbát szenvedne.²⁸

Conrad báró²⁹ is támogatta Fürstenberg ambícióit: „A spanyol közvélemény alakulását részben a madridi, illetve vidéki lapok – mint Barcelona, Sevilla, Valencia és Bilbao –, valamint egyes képviselők befolyásolják.

Ezek kivétel nélkül megvásárolhatók, mivel állami támogatást nem kapnak, és gazdasági értelemben is függetlenek. Megbízható informátorom is megerősítette, hogy kb. 10-20 millió koronával mindkét tényező megnyerhető lenne oly módon, hogy rövid időn belül nemcsak, hogy Spanyolország antanthoz való csatlakozását tudnánk megakadályozni, hanem az ország franciáknak történő hadüzenetével is számolni lehetne.

A következő madridi lapokat lehet elsősorban megnyerni e célnak:

El Imparcial,

²³ Uo.

²⁴ HHStA P. A. I 895. Z. 20/P

²⁵ Uo.

²⁶ Burián távirata Hohenlohenak Berlinbe 1915. június 1-jén. Uo.

²⁷ Hohenlohe távirata Berlinből 1915. június 2-án. Uo.

²⁸ Fürstenberg távirata 1915. június 4-én. No. 23/P A-B. Uo.

²⁹ Conrad von Hüttenlofer.

El Heraldo de Madrid,
El Liberal,
El País és a

La Correspondencia de España, melynek az egész országban különlegesen jelentős befolyást tulajdonítanak.

Az említett újságok megvásárolhatósága – beleértve a republikánus „El País”-t is – Spanyolországban köztudott.

A tartományok lapjai csak alárendelt szerepet játszanak a Barcelonában megjelenő „La Vanguardia” és az „El Diario de Barcelona” kivételével.

Ami a politikusokat illeti, elsősorban a karlista párt vezérét, az ország legkiválóbb szónokát, Vazquez de Mella képviselőt kellene megnyernünk. Mellát minden párt elismeri mint nagy hazafit és politikust, aki a háború kitörése óta hangoztatja annak szükségességét az „El Correo Español” hasábjain, hogy Spanyolország csatlakozzon a szövetségesekhez. Már eddig is sokat tett ennek érdekében, azonban nem rendelkezik elegendő pénzzel ahhoz, hogy a kedvező döntés megszülessen.

Három befolyásos politikus – José Robles Lahesa ügyvéd úr, Federico Garcia-Paton y Robles ügyvéd úr és Isidoro Pedrasa – röviddel ezelőtt Bukarest felé utazva megálltak Bécsben, felkeresték informátoromat, és felajánlották, hogy a „La Correspondencia de España” tulajdonosát, Marquis de Santa Anát, valamint a legbefolyásosabb főszerkesztőt, „Romeo”-t egy viszonylag csekély áldozatért megnyerik ügyünknek.

Az antant által már megnyert és igen nagyvonalúan támogatott agitátorok az ismert republikánusok, mint

Lerroux,

Soraiano és

Blasco Ibañez³⁰, akik a háború kitörése óta írnak antantbarát cikkeket.

Ha sikerülne megnyernünk a fentebb említett három madridi lapot, akkor ezzel tevékenységük bázisától foszthatnánk meg az imént megnevezett agitátorokat, vagy talán még azt is elérhetjük, hogy ők maguk is számunkra kedvezően változtatják meg véleményüket.

Az antant agitátorok egyike, Lerroux, főleg a két nagy munkáscentrumban, Barcelonában és Bilbaóban publikál, ahol a szocialista-republikánus lapokat, melyek a Franciaországhoz való csatlakozást propagálják, kellene megnyerni.³¹

A Monarchia barcelonai főkonzulja, Szentmiklósy Jenő dr. is tudósított az antant spanyolországi agitációjáról, és javasolta, hogy jelentősebb összeggel támogassák a német ellenakciót. Ezzel Fürstenberg is egyetértett: „A legmelegebben támogatom főkonzulunk javaslatát, mivel a jövőre nézve rendkívül károsnak látnám Monarchiánk spanyolországi érdekeltsége szempontjából, ha a németeknek túl nagy mozgásteret engednénk e kérdésben.”³²

Buriánt azonban nem tudta eltántorítani a nagykövet eredeti elképzelésétől, aki berlini nagykövetét ismét fentiek szerint utasította: „A tervezett akció elsősorban Németország érdeke, ezért azt Berlinnek kell finanszírozni.”³³

³⁰ Blasco Ibañez, Vicente (1867–1928): spanyol író, politikus. Köztársaságparti cikkei miatt több ízben bebörtönözték, Párizsba, majd Argentínába emigrált.

³¹ Conrad levele a külügyminiszternek 1915. június 30-án. K Nr. 10.277. HHStA P. A. I 895.

³² Fürstenberg távirata 1915. július 7-én. Uo.

³³ Burián távirata Hohenlohénak Berlinbe 1915. július 12-én. Uo.

Burián báró elképzelésével tulajdonképpen von Jagow is egyetértett, ugyanakkor remélte, hogy számíthat Bécs pénzügyi támogatására. A Monarchia külügyminisztere azonban mindezek ellenére is a következőket tudatta Hohenlohe herceggel: „Habár von Jagow úr számítt támogatásunkra, szigorúan bizalmasan közlöm Önnel, hogy mint ahogy azt már június 1-jei táviratomban is említettem, ez az ügy elsősorban Németország érdeke, ezért Monarchiánk nem kíván a pénzügyi részvétel kérdésében változtatni eddigi álláspontján.”³⁴

Ezzel az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi vezetése tulajdonképpen lezártak tekintette a kérdést.

A levélváltások között ugyanakkor fontos – a központi hatalmak és Spanyolország viszonyát kedvezőtlenül érintő – esemény történt.

Olaszország 1915. május 23-i hadüzenete az Osztrák–Magyar Monarchiának komoly nyugtalanságot okozott Spanyolországban, mivel ennek következtében az antant került fölénybe a Földközi-tenger térségében, illetve Spanyolorzágnak közelebből is szembesülnie kellett a háború veszélyével, mivel antant államok gyűrűjébe került. Habár a miniszterelnök, Dato³⁵ ismételten kinyilvánította az ország semlegességét, az új helyzet aggodalomra adott okot a központi hatalmak számára.³⁶ A német katonai attasé, Kalle javasolta Berlinnek, hogy a spanyolországi propagandát jelentősen növelje, amire von Jagow-tól engedélyt is kapott. Ratibor herceg pedig azt tanácsolta, hogy a németek szerezzék meg az eddig antantbarát három nagy madridi napilapot több millió peseta befektetéssel: az *El Imparcialt*, az *El Heraldo de Madridot* és az *El Liberalt*.³⁷ Ezt a tervet azonban nem sikerült realizálni, valószínűleg az antant beavatkozása miatt.

A németek fokozott spanyolországi propagandatevékenységét az is magyarázhatta, hogy 1915 nyarától a spanyolok egyre nagyobb mennyiségben szállítottak fegyvereket, muníciót az antant országoknak.³⁸ Fürstenberg feltételezte, hogy Dato kabinetje mindezt nem külpolitikai okokból tolerálta, hanem belpolitikai-gazdasági okokból.³⁹ Ekkorra ugyanis világháborúvá vált, hogy Dato kormánya már nem tudja magát sokáig tartani; a növekvő export által bekövetkező élelmiszerhiány miatti folyamatos áremelkedések következtében mindennaposá váltak a demonstrációk, sztrájkok, elsősorban a városi munkásság körében. A kormány gyenge próbálkozásai – például a vámok megemelése – nem bizonyultak hatásosnak, így 1915. december 8-án az egész kabinet lemondott.⁴⁰ XIII. Alfonz próbálkozása, hogy

³⁴ Burián Hohenlohenak 1915. július 30-án. Uo.

³⁵ Eduardo Dato: konzervatív politikus, kormányfő 1913–1915 között, 1917. júniustól novemberig, 1921-es újabb miniszterelnöksége alatt meggyilkolták.

³⁶ *Schulthess' Europäischer Geschichtskalender*, hrsg. von Ernst Jäckh, Karl Hönn, Wilhelm Stahl. 1914–1918, Bd. 55–59, 30–34. Jg., München, 1917–1922. Itt: 1915. Bd. 56/2., 714.

³⁷ Fürstenberg herceg is próbált ez irányban hatni feletteseire. Vö: HHStA P. A. I 895. Fürstenberg jelentése Buriánnak 1915. május 30-án és június 4-én.

³⁸ Fürstenberg jelentéseiben erről folyamatosan tájékoztatta Bécsset. A HHStA P. A. I 895–896 kártyákban számos vonatkozó jelentés található, illetve a HHStA P. A. XX 66-os kártyában is.

³⁹ HHStA P. A. I 895. Fürstenberg Buriánnak 1915. szeptember 23-án. No. 37/P.

⁴⁰ Vö: Manuel de J. Galván: Spain and the World War. in *Current History Magazine*, 1917. október, Bd. 7., 58–62., illetve a lemondás körülményeiről: HHStA P. A. XX 66. *Fürstenberg jelentése 1915. december 7-én. No. 278.* Ekkor a nagykövet még azt jelentette, hogy „a liberálisok meghívása a kormányzásra Romanones gróf vezetésével pillanatnyilag nem valószínű, sokkal inkább várható Dato kabinetjének rekonstrukciója, vagy a jelenlegi minisztérium megtartása új vezetővel.” December 10-én pedig Fürstenberg már Romanones kinevezéséről tájékoztatott. No. 280. Uo. A nagykövet arról is

ismét konzervatív kormány alakuljon, nem hozott sikert; végül a király a két liberális pártvezér közül választhatott: vagy a németbarátként aposztrofált García Prieto mellett dönt, vagy az antant híve, Romanones gróf⁴¹ mellett. Alfonz választása végül utóbbira esett.⁴² A királyt döntésében valószínűleg a francia és brit nagykövet is befolyásolta.⁴³ A központi hatalmak érdekei szempontjából tehát kedvezőtlen változás történt a spanyol politikai életben; reményt jelenthetett a reménytelenségben, hogy legalább az új külügyminiszter, Miguel Villanueva y Gómez németbarát volt.⁴⁴ Azonban ez sem változtatott a tényen, hogy ettől kezdve új viszony kezdődött Berlin és Madrid között: végleg megghiúsult az a remény, hogy szorosabb együttműködés jöhet létre Spanyolország és a központi hatalmak között.⁴⁵

Aggodalomra adott okot az új politikai légkör XIII. Alfonz számára is; a király attól tartott, hogy a liberális és demokratikus antanthatalmakhoz való közeledés veszélyeztetheti a monarchia létét is.

1916 márciusától 1917 áprilisáig, Romanones lemondásáig

Új helyzetet teremtett 1916. március 10-én Németország hadüzenete Portugáliának, miután Spanyolország ezáltal most már több oldalról is a háború közvetlen közelébe került, és ettől kezdve Európa legfontosabb semleges államaként tartották számon.

Talán ez is magyarázhatja, hogy 1916 nyarán a németek egészen különleges – és látványos – lépést tettek annak demonstrálására, milyen jelentőséget tulajdonít Vilmos császár Alfonz politizálásának: június 21-én a kora reggeli órákban az „U35” tengeralattjáró felbukkant Cartagena kikötőjében. A spanyolok körében ez már önmagában is szenzációnak

beszámolt, hogy „Öfelsége tegnap magántitkárát, Torrest küldte német kollégámhoz, hogy biztosítsa, habár a konzervatív párton belüli nézeteltérések miatt kénytelen volt a liberálisokat kormányra hívni, ami számára rendkívül kellemetlen, de ez a külpolitika irányában semmilyen változást nem fog jelenteni.” Vö. még: *HHSStA P. A. I 895. Fürstenberg jelentése 1915. december 18-án. Nr. 293.*

⁴¹ Álvaro de Figueroa y Torres, Romanones grófja: liberális politikus és író, aki többször is volt kormányfő 1912–1913-ban, 1915–1917-ben, 1918–1919-ben.

⁴² *Schulthess*: 1915. Bd. 56/2., 718.

⁴³ Nem sokkal később, 1916. február 14-én Fürstenberg herceg egy olyan eseményről adott hírt, amely szintén arra utalt, hogy az antant nem szűkölködött az ígéretekben a spanyol király megnyerése érdekében. A nagykövet beszámolt arról, hogy „néhány nappal korábban Madridban az ismert anglofil író, egykori helyettes külügyi államtitkár, Hontoria tartott nyilvános előadást a kormány megbízásából a spanyol aspirációkról. Tanger kérdése mint létkérdés szerepelt a spanyol igények között. Fürstenberg megjegyezte, hogy bizalmas információi szerint az angol kormány Tanger kérdésében igen jóindulatúnak mutatkozik Spanyolországgal szemben. Ennek bizonyítékeként az említett előadás a napokban meg fog jelenni a „Times”-ban is megfelelő kommentárral.” *HHSStA P. A. XX 66. No. 83.*

⁴⁴ Villanuevát azonban már 1916. február 26-án leváltotta Romanones, miután a külügyi tárcát is saját irányítása alá vonta. Villanueva pénzügyminiszter lett. Fürstenberg vonatkozó jelentése éppen február 26-i keltezésű: „Nem kizárt, hogy Romanones kihasználja a jelenlegi miniszteri válságot, és a külügyek irányítását is saját kezébe veszi.” *HHSStA P. A. XX 66. No. 108.* A jelentésből az is kiderül, hogy Villanueva leváltásában komoly szerepet játszott, hogy a miniszterelnök megítélése szerint nem volt kellő mértékben antantbarát.

⁴⁵ *Schulthess*: 1915. Bd. 56/2., 718.

számított, miután többségük soha nem látott eddig tengeralattjárót; a spanyol haditengerészet majd csak 1917-től rendelkezik saját tengeralattjáróval.⁴⁶ Az akció fő célja II. Vilmos császár sajátkezü levelének kézbesítése volt, melyben megköszöni azt a vendégszeretetet, melyet a spanyolok a németekkel szemben tanúsítanak.⁴⁷ Viszonzásként a németek kilátásba helyezték mintegy tíz hajó átadását a spanyoloknak a tengeralattjáróik által okozott károk miatti veszteségek ellenében. A cartagenai eset legfőbb sikere abban mutatkozott meg, hogy világossá vált a spanyol kormány – és leginkább Romanones – számára, hogy a németeknek még mindig milyen jelentős bázisa van az országban, s a semlegesség feladása az antant javára nagy valószínűséggel forradalomhoz, illetve polgárháborúhoz vezetne. Fürstenberg herceg is reagált a történetekre: javasolta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia is küldjön tengeralattjárót Spanyolországba, mégpedig Barcelonába. A cs. és kir. Hadügyminisztérium Tengerészeti Szekciója a kérést indoklás nélkül elutasította. Június 23-án Fürstenberg a következőket írta az „U35” felbukkanásáról: „A látogatás sikere valóban kiváló. A k. u. k. kormányzat azonban javaslatom elutasításával nagyon fontos alkalmat szalasztott el, hogy a Monarchia tekintélyét növelje.”⁴⁸ Fürstenberg júniusi levelében arról is beszámolt, ami mintegy végjátéka volt a történeteknek, hogy tudniillik az antant azzal vádolta a németeket, hogy megsértették a spanyol semlegességet.⁴⁹

1916 nyarán azonban a német hadsereg vereségei – Verdun, Somme – Spanyolországban is megingatták a germanofil tábor; egyre kétségesebbé vált a központi hatalmak végső győzelme. Románia hadba lépésével⁵⁰ pedig alapvetően új helyzet alakult ki Spanyolországban; a háború első két éve alatt ugyanis egyfajta egyensúly volt a két szimpatizáns tábor között, ami most felbomlani látszott az antant javára. A szövetségesek – és elsősorban Franciaország – propagandája egyébként is egyre intenzívebbé vált 1915 májusától, Itália hadba lépésétől kezdve, amire Fürstenberg herceg jelentése is utalt.⁵¹

Befolyásos spanyol lapokat kezdtek egyre nagyobb összeggel támogatni, mint például az *España* – José Ortega y Gasset lapját⁵² –, amely a korszak legismertebb spanyol értelmiségi folyóirata volt, kezdetben havi 400 pesetával, majd ez 1000-re emelkedett. De a támogatott lapok között volt az *El País*, az *Época*, és Romanones lapja, az *El Diario Universal* is.

Fürstenberg jelentése igazolja, hogy Románia hadba lépésének hatására a spanyolországi események is aggodalomra adtak okot.

„Az antant ténykedése Romániában, ami az ország hadba lépését eredményezte, itt azt a visszhangot váltotta ki, hogy a spanyolok többsége arra számít, ezután országuk követke-

⁴⁶ Vö. A cs. és kir. katonai attasé jelentése Madridból 1917. április 27-én. No. 288.: „...Tájékoztatásul közlöm, hogy megérkezett az első spanyol tengeralattjáró. A Fiatnál megrendeltek még nem készültek el.” *HHStA P. A. XX 66.*, illetve egy szeptemberi jelentésből megtudhatjuk, hogy még három tengeralattjáró érkezett Olaszországból. Dato pedig tájékoztatott arról, hogy további hat tengeralattjáró már készül, így rövidesen Spanyolorzágnak tíz tengeralattjárója lesz. *Zusammenfassung der vertraulichen Nachrichten aus Spanien bis 20. September 1917. Evb. Nr. 16388. HHStA P. A. I 896.*

⁴⁷ A német császár Alfonznak írt levelét közzétette a *Berliner Tageblatt* 1916. június 26-án.

⁴⁸ *HHStA P. A. I 895* Fürstenberg jelentése 1916. június 1-jén, illetve június 23-án, valamint Kriegsministerium-Marinesektion a cs. és kir. Külügyminisztériumnak 1916. június 8-án.

⁴⁹ Fürstenberg jelentése 1916. július 1-jén és július 5-én. Uo.

⁵⁰ Románia 1916. augusztus 27-én üzent hadat az Osztrák–Magyar Monarchiának.

⁵¹ Fürstenberg jelentése 1915. június 4-én. *HHStA P. A. I 895.*

⁵² Ortega 1916 elején megvált a laptól, és új lapot alapított *El Espectador* néven.

zik, és az antant részéről az eddigieknél is komolyabb nyomással kell számolni, amit annak érdekében tesz, hogy Spanyolországot is teljesen uralma alá vonja.

Az antant kezében fontos eszköz e cél elérése érdekében Spanyolország gazdasági függősége elsősorban Angliától, illetve a központi hatalmak katonai presztízavesztése az utóbbi hónapokban – például Verdun sikertelen ostroma, de még inkább a galíciai visszavonulás. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Románia az antanthoz csatlakozott, miután általános az a nézet, hogy Románia mindezt nem tehetné volna meg, ha nem lenne meggyőződve a központi hatalmak katonai összeomlásáról.

Az antant fokozott propagandatevékenységének első jelei tapasztalhatók abban a heves sajtókampányban is, melynek során francofil lapok próbálják a spanyol közvéleményt Németország ellen hangolni.⁵³

A nagykövet úgy látta, hogy ez ellen az egyetlen hatásos eszköz az lehetne, ha a központi hatalmak mielőbb elsöprő katonai sikert tudnának elérni valamely hadszíntéren. „A legcélravezetőbb persze az lenne, ha sikerülne Románia megsemmisítése. Ezzel ugyanis meggyőzhetnénk a miniszterelnököt is arról, hogy az antant teljesen tehetetlen, ha cinkostársát folyamatosan kell megvédenie, mint ahogyan ez Szerbia esetében bizonyossá vált.”⁵⁴

Fürstenberg ezt követően próbálta felvilágosítani a spanyol politika vezetőit a kialakult helyzetről, illetve a perspektíváról.

Szeptember 4-én tájékoztatott Gassetal⁵⁵ történt találkozásáról, melynek során Gasset – tekintettel a Románia hadba lépése miatt kialakult szituációra – feltett néhány kérdést a nagykövetnek, annak érdekében, hogy felmérje Spanyolország lehetőségeit a háború utáni helyzetre is. A központi hatalmak kellő mértékben felkészültek-e a Románia hadba lépése következtében kialakult veszély elhárítására? Rendelkeznek-e elegendő hadi potenciállal ahhoz, hogy az elfoglalt területeket megtarthassák? Képes-e gazdaságuk ellenállni az ellenséges blokádnál kialakult ellátási nehézségeknek? A nagykövet látja-e már a háború végét?⁵⁶

Fürstenberg a következőket válaszolta. A központi hatalmak hadi helyzetét megnyugtatónak találja, és meggyőződése, hogy az elkövetkező két-három hónapban Románia – mint korábban Szerbia is – megkapja méltó büntetését. Megítélése szerint a meghódított területek ellenség általi visszaszerzése szóba sem jöhet. Úgy gondolja, hogy a központi hatalmak gazdasági helyzete lehetővé teszi, hogy ellenálljanak az ellenség kitéheztetési szándékának.

Ami a háború végét illeti, erre a nagykövet azt válaszolta, hogy megítélése szerint ez csak akkor kerülhet komolyan szóba, ha az ellenséges tábor vezető körei képesek lesznek nyilvánosan ígéretet tenni, hogy fenyegetésük, miszerint ellenségük teljes megsemmisítése a céljuk, érvényét veszíti.⁵⁷

Egy nappal később viszont Fürstenberg ismét az antant aktív spanyolországi tevékenységéről tudósított: „Megbízható forrásból tudom, hogy az antant kormányok az utóbbi napok-

⁵³ HHStA P. A. I 895 Liasse Krieg 7a Spanien 1916. Fürstenberg jelentése 1916. augusztus 30-án Zarauzból. No. 399.

⁵⁴ Uo. Romanones azonban erről nem volt meggyőződhető, amit következő kijelentése is igazol: „Románia hadba lépése a reakciós Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisülését jelenti, amit ő liberális-ként csak üdvözölni tud.” Fürstenberg jelentése 1917. január 13-án. No. 418. HHStA P. A. XX 66.

⁵⁵ Földművelésügyi- és kereskedelmi miniszter.

⁵⁶ Fürstenberg távirata 1916. szeptember 4-én Zarauzból. No. 406. HHStA P. A. I 895.

⁵⁷ Uo.

ban azzal a szándékkal fordultak Spanyolországhoz, hogy az lépjen a legszorosabb kapcsolatba velük.” Fürstenberg arra is utalt, hogy az antant célja elérése érdekében a fenyegetésektől sem riad vissza: „Ellenkező esetben arra kényszerítenék az országot, hogy a Baleárokot, illetve Spanyol Marokkót adja át Franciaországnak, Galiciát pedig Portugáliának.”⁵⁸

Nem sokkal később a nagykövet beszámolt egy nagyvonalú ajánlatról is, melyet Nagy-Britannia tett a spanyoloknak. Nem kevesebbet ígért, mint Tanger átadását. Fürstenberg ennek ellenére nem tartott attól, hogy Spanyolország ténylegesen feladja semlegességét, mivel megítélése szerint a király és néhány miniszter biztosan elutasítóan reagál az ajánlatra.⁵⁹

A spanyol király megnyerése – befolyásolása – érdekében a németek 1916 őszén próbálták rávenni Bécsre, hogy tegyen hasonló gesztust Alfonz király felé, mint ők, ezzel is bizonyítva, milyen jelentőséget tulajdonítanak Alfonz szimpátiája megnyerésének.

A Monarchia berlini nagykövete, Hohenlohe herceg beszámolt arról, hogy a német államtitkár, von Jagow kíváncsian tartaná, ha a spanyol király rendszeresen kaphatna leveleket Ausztria-Magyarország császárától, melyekben – nem feltűnően – említésre kerülne, hogy a Monarchiában és Németországban szilárdan meg vannak győződve arról, a király soha nem lépne hadba Németország és legfőképpen az Osztrák–Magyar Monarchia ellen.⁶⁰

Hogy Alfonz király nem igazán érezte, hogy Bécsben méltányolják lépéseit, bizonyítja Fürstenberg távirata: „Mint ahogy megbízható forrásból értesültem, Őfelsége, a király úgy véli, kitartását Spanyolország semleges státusza mellett, mely meglehetősen nehéz az antant nyomása és zsarolása, valamint az ország jelenlegi politikai helyzete miatt, Bécsben kevésbé méltányolják, mint Berlinben, jöllehet az utóbbihoz rokoni szálak sem fűzik. Miután érdekeink szempontjából létfontosságú a király szimpátiáját élveznünk, és Őfelsége rendkívül fogékony a sajtóban történő méltatására, javasolnám, hogy a *Fremdenblatt* közöljön egy írást, amelyben utalnak arra, mennyire nehéz Spanyolorzágnak fenntartania semlegességét, és mindebben a királynak döntő érdemei vannak. Hasonlóan utalni kellene azokra a lépésekre, melyeket a király tett hadifoglyok érdekében, illetve egyéb humanitárius tetteire.”⁶¹

Fürstenberg javaslatát Bécsben elfogadták. Már egy héttel később a következő cikk jelent meg a *Fremdenblatt*-ban: „Alfonz király teljességgel tisztában van rangjából adódó kötelességeivel, és azzal a felelősséggel, amely ezzel jár. A legkegyetlenebb harcok idején a király legfontosabb uralkodói feladatának tartja, hogy a háború szenvedéseit a módjában álló eszközökkel mérsékelje. Soha nem feledjük el közbenjárását katonáinkért, akiket hadifoglyokként vittek Szerbiából Itáliába; fáradozásait annak érdekében, hogy megkönnyítse az oroszországi hadifoglyainkkal való kapcsolatfelvételt...”⁶²

A nagykövet egy másik javaslata már nem talált meghallgatásra Bécsben. Hiába jelentette Hohenlohe Berlinből: „Alfonz király feleségemnek küldött egyik leveléből tudom, hogy a király kb. 14 naponta kap rejtjeles jelentéseket Berlinből a közelmúlt hadműveleteiről,

⁵⁸ HHStA P. A. I 895. Fürstenberg jelentése 1916. szeptember 5-én.

⁵⁹ HHStA P. A. I 895. Fürstenberg jelentése 1916. szeptember 24-én.

⁶⁰ HHStA P. A. I 1046 Liasse Krieg 60. Pressaktion in den neutralen Ländern. Hohenlohe jelentése Berlinből 1916. szeptember 28-án. No. 288.

⁶¹ HHStA P. A. I 895. Fürstenberg jelentése 1916. október 22-én. No. 488.

⁶² A *Fremdenblatt* cikke 1916. október 28-án. Uo.

amit ő hálával fogad. Ezért feltételezem, hogy a király részünkről még inkább értékelne hasonló figyelmességet...”⁶³

Nem sokkal a háború vége előtt Fürstenberg is hasonló javaslatot tett; ajánlotta, hogy Alfonz és IV. Károly ismét lépjen közvetlen kapcsolatba egymással. Hatásosnak tartotta volna, ha a császár sajátkezü privátlevélben keresi meg a spanyol királyt, melyben tájékoztatja a Monarchia aktuális hadi helyzetéről, illetve a béke érdekében tett lépésekről.⁶⁴

1916-ban további incidensekhez – diplomáciai bonyodalmakhoz – vezetett, hogy a német tengeralattjárók sorozatosan süllyesztették el a spanyol teherhajókat.⁶⁵

Szeptember 25-én komoly tiltakozást váltott ki a spanyolok részéről a *Luis Vives* teherhajó elsüllyesztése, főleg miután kiderült, hogy az valóban csak gyümölcsöt szállított.⁶⁶ Az igazán komoly nézeteltérésekre e kérdésben 1917 februárjától – a korlátlan tengeralattjáró háború meghirdetésétől – került sor.

Hogy a fent említett események ellenére Spanyolország továbbra is semleges maradt, annak leginkább belpolitikai okai voltak; a történetek ellenére még mindig jelentős volt a germanofil tábor befolyása, illetve Fürstenberg szerint Spanyolország hadba kényszerítése esetén számolni kellett a polgárháború veszélyével, elsősorban a hadsereg álláspontja miatt, „amely már-már atavisztikus gyűlöletet táplált a franciák iránt.”⁶⁷

Említésre méltó újdonságot jelentett, hogy 1916 őszén végre a cs. és kir. Külügyminisztérium is hajlandónak mutatkozott bizonyos összeggel közreműködni a spanyol sajtó megnyerésében: „Mivel az antant komoly lépéseket tesz annak érdekében, hogy Spanyolországot semleges státusza feladására kényszerítse, ellenlépéseket kellene tenni. Nem egyszerű azonban megtalálni a legmegfelelőbb eszközöket erre. A német kormány madridi nagykövetének tekintélyes összeget bocsátott rendelkezésére, hogy az ottani sajtót, illetve alkalmassint befolyásos személyeket megnyerhessenek ügyüknek. Amennyiben Méltóságod szükségesnek látja, Méltóságodnak is rendelkezésére bocsáthatunk egy bizonyos összeget – mindezenetire szerényebbet, mint szövetségünk.”⁶⁸

Az érdemi – konkrét összeget megjelölő – levélváltásokra majd 1917 januárjától – már Czernin⁶⁹ külügyministersége alatt – került sor. Ekkortól a németek ismét komoly sajtóhadjáratot indítottak Romanones megbuktatására, egyik fő érvük a miniszterelnök antanttal

⁶³ Hohenlohe Berlinből 1916. november 13-án. Uo.

⁶⁴ HHStA P. A. I 896. Fürstenberg jelentése Madridból 1918. szeptember 27-én.

⁶⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeralattjárói is több esetben vétkesek voltak spanyol hajók elsüllyesztésében. Fürstenberg jelentései 1916. április 13-án, illetve 14-én is ezt igazolják. HHStA P. A. XX 66. No. 4140., illetve No. 4173.

⁶⁶ 1916 végéig Spanyolország 16 hajót vesztett a német tengeralattjárók torpedózása miatt. Vö. Benedikt Rüchardt: *Deutsch-spanische Beziehungen 1898-1931*. phil. Diss., München, 1988. 367.

⁶⁷ HHStA P. A. I 895. Fürstenberg jelentése 1916. szeptember 3-án.

⁶⁸ HHStA P. A. I 1046 Liasse Krieg 60. Pressaktion in den neutralen Ländern. Fürstenberg hercegnek Bécsből 1916. szeptember 29-én. No. 297. Ezt megelőzően Bécs már tett egy szerény lépést ez irányban: 1916 áprilisában Fürstenbergnek először sikerült elérni, hogy engedélyt kapjon a Ballhausplatztól egy spanyol újság finanszírozásához: a *Slavia* névvel spanyol és cseh nyelven megjelent havi lapot támogatták először havi 250 pesetával, majd 350 pesetával. HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése 1916. április 2-án, illetve 1917. december 28-án, valamint Czernin Fürstenbergnek 1917. január 8-án.

⁶⁹ Ottokar Graf Czernin von Chudenitz 1916. december 22. és 1918. április 16. között volt az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.

folytatott csempészkereskedelme volt. Romanones – részben ennek hatására – január 9-én felajánlotta XIII. Alfonznak a lemondását, de az uralkodó – miután konzultált több magas beosztású politikussal – azt akkor még nem fogadta el. A miniszterelnök pozíciója ezáltal átmenetileg ismét megszilárdult.⁷⁰

Segíthette ezt a januárban meghirdetett korlátlan tengeralattjáró háború is, melynek következtében a központi hatalmak helyzete különösen kritikussá vált Spanyolországban. Egyes adatok szerint csak januárban 11 spanyol teherhajót süllyesztettek el.⁷¹

1917. január 31-én Ratibor és Fürstenberg hivatalosan átadta a spanyol külügyminiszternek, Giménónak a korlátlan tengeralattjáró háború meghirdetéséről szóló nyilatkozatot. A spanyolokat azért érintette rendkívül kedvezőtlenül az intézkedés, mert a zárt zónát annyira kiterjesztették, hogy ezáltal a spanyol tengeri kereskedelem kétharmada megbénult.

Február 6-án Romanones miniszterelnök válaszképpen átnyújtotta a spanyol kormány tiltakozó jegyzékét Ratibornak, kiemelve, hogy a blokád ellehetetleníti a spanyol kereskedelmet.⁷²

Eközben a Monarchia spanyolországi propagandájának szervezői további nehézségekkel szembesültek. Hogy a biztonságos kapcsolat megteremtése még 1917 elején is problematikus volt, bizonyítja a Monarchia berni követe, Musulin báró Czerninnek küldött jelentése: „Mivel számomra ismert, hogy a k. u. k. Külügyminisztérium valamennyi próbálkozása annak érdekében, hogy a „Nación”-t és az „ABC”-t megrendelje, a francia cenzúra miatt megghiúsult, megbízam dr. Lothart⁷³, hogy ezt a két lapot egyelőre negyed évre fizesse elő; ha ezek valóban megérkeznek, azonnal továbbítani fogom őket a k. u. k. Külügyminisztérium sajtóosztályára.

Mindenesetre kötelességemnek érzem bizalmasan megjegyezni, hogy habár dr. Lothar elkötelezettje ügyünknek, olyan kérdésekben, mint a szóban forgó is, néha túlzott könnyelműséget tanúsít.”⁷⁴

Musulin báró ez utóbbi megjegyzése arra vonatkozott, miszerint „a sajtószolgálatnál kapcsolatban álló Rudolf Lothar jelentette, hogy fáradozásai eredményeként sikerült egy abszolút biztos utat találnia, hogy eljuttathassuk leveleinket Spanyolországba. A közvetítőt Augusto Ramonedának hívják.”⁷⁵

Fürstenberg és Czernin levélváltásaiból arra következtethetünk, hogy 1917 elejétől a cs. és kir. Külügyminisztériumnál végre meghallgatásra találtak a nagykövet javaslatai. Fürstenberg ismételten felhívta felettese figyelmét arra, milyen jelentőséggel bírna a Monarchia spanyolországi érdekképviselte szempontjából, ha végre saját sajtóorgániummal

⁷⁰ Fürstenberg 1917. január 10-én tájékoztatót a liberális párt és a miniszterelnök válságáról. Értékelve a kialakult helyzetet, úgy vélte, „lehetséges, hogy a konzervatívok Dato vezetésével kerülnek kormányra.” *HHStA P. A. XX 66. No. 380*. Ugyanakkor a nagykövet február 27-én arról számolt be, hogy „jóllehet Romanones az ellenzékől megkapta a további kormányzáshoz szükséges parlamenti jóváhagyást, de ennek ellenére az egész országban hitelét veszítette.” *HHStA P. A. XX 66. No. 2005*.

⁷¹ Vö. Rüchardt: i. m. 368.

⁷² *Schulthess*: 1917. Bd. 58/2., 230.

⁷³ Rudolf Lotharról van szó, aki a berni cs. és kir. konzulátus sajtószolgálatánál volt alkalmazásban; írt a *Heraldo de Madrid*nak is. Szerzője a *Die Seele Spaniens* című műnek. Sevilla, 1914.

⁷⁴ *HHStA P. L. 189 Presseleitung*. A Monarchia berni követének, Musulin bárónak jelentése Czerninnek 1917. január 11-én. No. 7/P. C

⁷⁵ Uo.

rendelkezze: „Mivel eddig nem voltunk abban a helyzetben, hogy valamely sajtóorgánumot nagyobb összeggel támogassunk, így érdekeink képviselése többé-kevésbé az egyes szerkesztőségek előzékenységtől függött. Amennyiben azonban a jövőben jelentősebb politikai akciókat tervezünk, ez a helyzet, mely már eddig is kellemetlenségeket okozott, tarthatatlanná válik.

Mindenképpen találni kellene egy lapot, amely feltétel nélkül rendelkezésünkre állna, és megfelelően képviselné érdekeinket Spanyolországban.

Amennyiben Excellenciád egyetért ezzel a javaslattal, tisztelettel kérem, tájékoztasson arról, maximum milyen havi összeggel számolhatok célunk megvalósításához.”⁷⁶

Hogy Fürstenberg ezúttal kedvező választ kapott Bécsből, annak magyarázata lehet, hogy a központi hatalmak békejegyzékének elutasítása után Czernin különösen fontosnak tartotta a semleges országok sajtóját tájékoztatni arról, hogy „az antant fojtotta el csírájában a béketörekvéseket”.⁷⁷

Ezért a következő választ küldte Fürstenbergnek január 18-án: „Ismételten hangsúlyozom utasításom, hogy Méltóságod se pénzt, se fáradságot ne kíméljen annak érdekében, hogy elérje, hogy álláspontunk nyilvánosságra kerüljön a helyi sajtóban. Mindennél természetesen a legnagyobb elővigyázatossággal járjon el, és ügyeljen arra, hogy a cikkek ne árulkodjanak eredetükről.”⁷⁸

Fürstenberg úgy ítélte meg, hogy havi 6000 pesetával elérhetőek Spanyolországban a kívánt célok.⁷⁹

Czernin január 20-i válaszában a Fürstenberg által kért összeg terhére felhatalmazta nagykövetét, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a spanyol sajtó befolyásolására.⁸⁰ Néhány nappal később a nagykövet beszámolt arról, hogyan rendelkezett a 6000 pesetával. „A rendelkezésre álló havi 6000 pesetából 3000-t Pujol úr⁸¹ kap, aki a „Nación” főszerkesztője.”⁸²

Azért ezt a megoldást választottam, mert Pujol úr az egyik legismertebb és legolvasottabb újságíró,⁸³ és amennyiben esetleg bármilyen okból kifolyólag távoznia kellene a „Nación” éléről, akkor is elkötelezett maradna velünk szemben, és esetleges belépésénél egy másik szerkesztőségbe hasonló módon támogatná ügyünket. A háború kitörése óta képviseli az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeit, ami azért különösképpen üdvözlendő, mivel egyébként a legtöbb lap egyáltalán nem tesz különbséget Németország és közöttünk.”⁸⁴

⁷⁶ HHStA P. A. I 1046 Liasse Krieg 60. Pressaktion in den neutralen Ländern. Fürstenberg jelentése 1917. január 13-án. No. 31.

⁷⁷ HHStA P. A. I 1046 Liasse Krieg 60. Pressaktion in den neutralen Ländern. 1917. január 14. No. 12.

⁷⁸ Czernin távirata Fürstenbergnek 1917. január 18-án. No. 18. Uo.

⁷⁹ Fürstenberg távirata 1917. január 19-én. No. 44. Uo.

⁸⁰ Czernin távirata Fürstenberg hercegnek 1917. január 20-án. No. 24. Uo.

⁸¹ Juan Pujol Martínez.

⁸² A *La Nación* madridi napilap a német érdekeket képviselte; első száma 1916. október 23-án jelent meg. A németek havi 20-25000 pesetával támogatták. Vö. Albes: i. m. 272.

⁸³ 1915 és 1916 során többször tett látogatást az osztrák-magyar fronton.

⁸⁴ Fürstenberg távirata 1917. február 3-án. No. 87. HHStA P. A. I 1046

A nagykövet 1000 pesetát az új alapítású *Diának* szán, melyet több nagybefolyású liberális képviselő támogat: „Így ebben a lapban is érdekünket képviselő cikkek jelenhetnek meg, és mindenekelőtt viták francia lapokkal, különösképpen a „Tems”-nal.”⁸⁵

A maradék 2000 pesetát a vidéki sajtó megnyerésére fordította Fürstenberg, illetve nyilvános előadások szervezésére Ausztria-Magyarországról, annak bel- és külpolitikájáról, melyeket az ismert író, Vicente Gay tartott.⁸⁶

Ezúttal Fürstenberg megerősítést kapott Bécsből elképzelései megvalósításának folytatásához: „...Rendkívül fontosnak tartom, hogy a spanyol sajtót megnyerjük, és éppen ezért a pénz nem számít. Méltóságod folytassa ez irányban elkezdett lépéseit, és folyamatosan tájékoztasson az eredményekről, illetve további javaslatairól a pénzzutalásokra vonatkozóan.”⁸⁷

Fürstenberg február 9-i levelében a következő eredményekről számolhatott be: „A fővárosi sajtó a három trösztlap, néhány szocialista lap, és a jelentéktelen „Época” kivételével teljesen a kezünkben van. Ezek közül kiemelném a liberális „Dia”-t, és a szocialista „España Nueva”-t. Jó néhány lap áll meggyőződésből oldalunkon. Egy további szocialista lap megnyerése érdekében – ami azért lenne fontos, hogy az alacsonyabb néprétegekhez is eljussunk – tárgyalásokat folytatók.”⁸⁸

A nagykövet már itt említést tett a tengeralattjáró háború miatti kellemetlenségekről, és ellenlépéseket javasolt: „Az új tengeralattjáró háború óta felélénkült ellenséges propaganda miatt – elsősorban a kikötővárosokban – ajánlatos lenne megfelelő intézkedéseket tenni.”⁸⁹

A madridi cs. és kir. katonai attasé, Dzieduszycski jelentései – gyakran Fürstenberg közvetítésével – különösen fontos és tartalmas információkat, illetve javaslatokat tartalmaznak a spanyolországi propagandatevékenység – szövetségeseket is érintő – lehetőségeiről: „Az antant országainak propagandája Spanyolországban a háború kitörése óta sokmilliósfalé fordítással időről-időre egyre intenzívebbé válik. Spanyolországot elárasztották különféle tartalmú propagandairóvalommal.

Számos városban tartanak előadásokat, szerveznek konferenciákat, kiállításokat, színház- és mozielőadásokat, sőt koncerteket is. A megfelelő reklámról az ellenség által támogatott sajtó gondoskodik. Az antant akcióját az is megkönnyítette, hogy a talajt már évtizedek óta szisztematikusan előkészítették: angol-francia iskolákat alapítottak, valamint színvonalas tudományos intézeteket.⁹⁰ Jó néhány Franciaországból kiutasított egyházi kongregáció települt át ide, és a helyi oktatásügybe is beleszólásuk van.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Czernin Fürstenbergnek 1917. február 7-én. No. 60. Uo.

⁸⁸ Fürstenberg távirata 1917. február 9-én. No. 110. Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Ha összehasonlítjuk a központi hatalmak és az antant spanyolországi propagandáját, megállapíthatjuk, hogy mialatt előbbi elsősorban a sajtó befolyásolására törekedett, addig az antant – és főleg a franciák – a kultúra iránt fogékony rétegeket szólította meg pl. irodalmi kurzusok indításával az *Institut Français* szervezésében. Franciaország igazi mestere volt a kultúrpropagandának, magát Európa kultúrmisszionáriusának tartotta. Már a háború előtt is egyesületek, társaságok hálózatát építette ki Európa-szerte, melyek a francia nyelvet és kultúrát terjesztették. Ezek közül kiemelendő az 1883-ban alapított *Alliance Française*.

A szellemi kultúra hosszabb ideje főleg francia befolyás alatt van; az egyetemeken a tudományos szakirodalom elsősorban francia, illetve részben olasz. Mindennek következtében az egyetemi professzorok is nagyrészt antantszimpatizánsok. A háború kitörése óta – megfelelő reklámokkal előkészítve – francia akadémikusok, mérnökök, gyárosok, valamint francia és belga papok utaznak propagandacéllal Spanyolországba, és ezen látogatások némelyike viszonzásra is kerül.

Az antant propagandája és az a terrorizmus (sic!), amellyel az ellenséges diplomáciai kirendeltségek és konzulátusok dolgoznak, melynek során a spanyol állampolgárokat fekete-listára kerüléssel és egyéb eszközökkel fenyegetik, további támaszt találnak a számos kereskedelmi és ipari vállalkozásnál, pénzintézeteknél, vasúttársaságoknál, bányatársaságoknál, melyekben az angol és francia tőke uralma a jellemző. Ugyanakkor az utóbbi időben feltűnő az olasz befolyás növekedése, főleg fotográfiákon, színpadi műveken, mozifilmeken keresztül.”⁹¹

A katonai attasé abban látta a propaganda nehézségeit, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a háború előtt egyáltalán nem fordított figyelmet arra, hogy a talajt kellőképpen előkészítse Spanyolországban, így „ellenakciónk improvizációkra kell, hogy szorítkozzon, mégpedig brosúrák, röpiratok terjesztésére, előadások tartására, a sajtó megnyerésére.”⁹²

Ezekre vonatkozóan Dzieduszycki észrevételezte, hogy a háború kitörése óta komoly előrelépés tapasztalható e téren, mely azonban még jelentősen fokozható. „Valójában az antantnak nem sikerült a spanyol nép többségének számunkra kedvező érzületét megváltoztatni.”⁹³

⁹¹ A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével. 1917. február 24. No. 147. Uo. A filmpropagandában rejlő lehetőségeket a központi hatalmak később ismerték fel, mint az antant. Az amerikai és francia filmipar mind minőségében, mind mennyiségében a központi hatalmak előtt járt. A központi hatalmak – és elsősorban Németország – filmpropagandája a semleges országokban csak 1916-tól kezdett nagyobb mértékben terjedni. Pedig Spanyolországban különös jelentősége lehetett volna a nagyarányú analfabétizmus miatt. De hogy a filmek iránti érdeklődés a legfelső körökig elért, igazolja Mária Krisztina kérése, aki azzal a kérdéssel fordult a nagykövethez, hogy lehetne-e a számára havonta küldött újságokat tartalmazó csomagot filmekkel kiegészíteni. *HHSIA AR. F36 259 Krieg 1914-1918. Dep. 8. 1b Staaten A-C, Spanien. Fürstenberg jelentése Zarauzból 1917. szeptember 3-án. No. 9456.*

⁹² A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével. 1917. február 24. No. 147. HHStA P. A. I 1046.

⁹³ Uo. Érdemes ezzel a jelentéssel összevetni a katonai attasé egy korábbi, 1914-es táviratát. Ebben Dzieduszycki addigi madridi tevékenységéről írva jelentette, hogy San Sebastianba utazott, ahol csatlakozott a nagykövetséghez. „Ott német kollégámmal együtt dolgoztunk, Berlinbe küldtünk híreket – kerülő utakon. A német vezérkart kértük, hogy mindent, aminek a Monarchia szempontjából jelentősége lehet, továbbítson Bécsbe. [...] Ezenkívül megkezdtük a sajtó informálását, amennyiben ez San Sebastianból lehetséges volt. Szeptember végén a nagykövetség visszatért Madridba. Itt a nagykövet kérésére átvettem a nagykövetség sajtóügyeinek irányítását. Sajnos az utóbbi években e téren sok mindent elhanyagoltunk; kapcsolatunk a sajtóval és befolyásunk e téren mondhatni eddig nulla volt. Mindennek az lett a következménye, hogy Spanyolország meglehetősen hisztérien – könnyen befolyásolható – közvéleménye a háború kirobbanásakor minden fenntartás nélkül hitelt adott az Ausztria-Magyarországról ellenségeink által terjesztett rémhíreknek. Ehhez hozzájárult, hogy a liberális, szocialista és republikánus sajtó egészét az antant komoly összeggel rögtön a háború kitörésekor megvásárolta. De sajnos elszigeteltségünk következményeként a még velünk szimpatizáló lapok is egészen döbbenetes híreket terjesztettek hazánkról. Azután néhány hét múlva sikerült a spanyol köz-

A katonai attasé javaslatára, mely szerint a spanyolországi propaganda még jelentősen növelhető lenne, Czernin ismét hangsúlyozta, hogy ő is nagy jelentőséget tulajdonít a közvélemény megnyerésének, és a pénz mindebben csak másodlagos szerepet játszik. Utasította Fürstenberget, hogy továbbra is mindent kövessen el annak érdekében, hogy a sajtót és a közvéleményt megnyerje a Monarchiának, azonban felhívta a nagykövet figyelmét, hogy a legszigorúbban tartsa szem előtt, hogy a cs. és kir. nagykövetség ennek során nem kompromittálódhat.⁹⁴

1917. március elején Czernin különösen fontos kérdésben fordult a semleges országok nagyköveteihez. Felhívásából kiderül, hogy az antant a következő álláspontot képviseli: mivel Ausztria-Magyarország önállósága egy részét már elvesztette, és a háború után minden kétséget kizáróan teljesen beolvadna a Német Birodalomba, ezért Ausztria-Magyarország tervezett szétdarabolása lenne a leghatásosabb eszköz, hogy megakadályozzák Németország hatalmas területi gyarapodását. „Szükségét látom a semleges országokban a sajtót kellő elővigyázatossággal tájékoztatni ennek a nézetnek a hiteltelenségéről, és a valós helyzetről közleményeket közzétenni.”⁹⁵

Szintén márciusban a katonai attasé beszámolt arról, hogy a Spanyolországban élő, ott honoktól immár harminckét hónapja elszigetelt osztrák–magyar állampolgárok hazafias érzületének ápolása érdekében, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia propagandája céljából az a döntés született, hogy Madridban kiadnak egy osztrák–magyar folyóiratot német, magyar és spanyol nyelven.⁹⁶

Időközben a korlátlan tengeralattjáró háború által okozott kereskedelmi nehézségek Spanyolországban még tovább mélyítették a lappangó gazdasági válságot, felszínre hozva a belpolitikai problémákat is. A Romanones-kabinet mindezzel szemben egyre tehetetlenebbnek bizonyult. A legfőbb gondot az állandóan növekvő élelmiszerexport által kiváltott élelmiszerhiány és infláció okozta. Április 6-án Fürstenberg jelentette, hogy a kialakult helyzet – az általános elégedetlenség a kormánnyal – hatására úgy tűnik, Romanones elhátározta, hogy felajánlja a lemondását a királynak.⁹⁷

vélemény orientáltságát más irányba terelnünk: legalább azt elértük, hogy most már az itteni lakosság valamennyi rétege számára világos, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia még létezik. Sajtótevékenységünk a következőkre terjed ki: a nagykövetség hivatalos közleményeket ad közzé, illetve esetenként valamennyi hadszíntérről jelentéseket; hivatalos jegyzékeket, melyek kiegészítik a fentieket, és amelyek alkalmasak arra, hogy a rólunk kitalált abszurdításokat cáfolják; politikai-hadügyi tartalmú cikkeket jelentetünk meg a konzervatív, és ha lehetséges, a liberális lapokban; folyamatosan cikkeket adunk közzé a hadügyi helyzetről és hadműveleteinkről a tisztikar felvilágosítása érdekében a mértékadó „Correspondencia Militar”-ban (ez természetesen álnéven, közvetett úton történik); a sajtónkban megjelenő híreket terjesztjük, mégpedig oly módon, hogy az megfeleljen a spanyol publikum által megszokott formáknak; valamint a vidéki sajtót informáljuk, elsősorban Barcelonában és Bilbaóban.” *KA Präsidial Bureau 47/12/10: Akten des Kriegsministeriums. Militärattaché Madrid 1914. október 28. Res Nr. 151.*

⁹⁴ Czernin távirata Fürstenbergnek 1917. február 27-én. No. 104. HHStA P. A. I 1046.

⁹⁵ Czernin távirata 1917. március 5-én. No. 115. Uo.

⁹⁶ HHStA P. A. I 896. Von der Nachrichten-Abteilung des k. u. k. Armeeoberkommandos. Resumé vertraulicher Nachrichten aus Spanien bis 28. März 1917. No. 20/28 res.

⁹⁷ HHStA P. A. XX 66. Fürstenberg jelentése 1917. április 6-án. No. 241. Egy 1917. április 10-i jelentésből az is kiderül, hogy „habár Romanones valóban hajlandó lemondani a kormány éléről, azonban csak azzal a feltétellel, hogy vele együtt az egész kabinet és a liberális párt is visszalép, és a

Április elején Fürstenberg végre arról tájékoztathatta Bécsset, hogy hosszas fáradozás után sikerült megnyerni a befolyásos liberális lapot, az *Imparcialt*, melynek tulajdonosa a kereskedelmi miniszter, Gasset. Gasset fia és testvére is a központi hatalmakat támogatja. Közvetítőként egy osztrák állampolgár, Süßland működött közre, valamint Maura⁹⁸ fiai, Antonio és Honorio, és egy bizonyos Covian úr. Az *Imparcial* – mely nemrég ünnepelte 50 éves jubileumát – a háború kitörése óta a központi hatalmak elleni kampány egyik legel-szántabb szószólója volt.⁹⁹

A nagykövet a részvények elosztásáról is tájékoztatott: eszerint 2800 részvényből 1600 nevezett három tulajdonos kezén van, a maradék pedig szintén Gasset rokonaié, illetve néhány kisrészvényesé.

A tárgyalások eredményeit a nagykövet a következőkben látta: „Sikerült érdekeinknek megnyerni a legtekintélyesebb liberális lapot; az ismert liberális politikus, aki ma miniszter is, „nekünk dolgozik”; Maura fiai, akik nagy befolyással vannak apjukra, mellettünk állnak.”¹⁰⁰

Czernin elismerően konstataálta a sikert: „Elégedettségemet és örömet tolmácsolom Önnek, hogy sikerült megnyerni egy ilyen fontos liberális lapot, melyet én spanyolországi tevékenysége különösen jelentős sikereként értékelek. A lap talán arra is alkalmas lehet, hogy sikerrel harcoljon Romanones mesterkedései ellen anélkül, hogy személye – és ezáltal Monarchiánk – kompromittálódjon.”¹⁰¹

Fürstenberg herceg áprilisi jelentésében arra is utalt, mely csatornákat találta az Osztrák–Magyar Monarchia a spanyol sajtóhoz: a cs. és kir. Hadisajtó Központ¹⁰² hivatalos táviratai,

konzervatívoknak adja át a helyét. A liberális párt azonban ezt nem támogatja.” *HHSa P. A. XX 66. Fürstenberg jelentése 1917. április 10-én. No. 3589.* Romanones utódjának Datót nevezte meg.

⁹⁸ Antonio Maura Montaner: 1903–1904, 1907–1909, 1918, 1919, 1921–1922 során spanyol kormányfő.

⁹⁹ Ezt igazolja Fürstenberg 1916. augusztus 3-i távirata is, melyben arról számolt be, hogy az *Imparcial* augusztus 1-jei számában megjelent vezércikk támadja a császárt, illetve a Habsburg-dinasztiát, valamint feltűnően ellenséges színben tünteti fel az osztrák–magyar viszonyokat. A lap a földművelésügyi és kereskedelmi miniszter, Gasset tulajdona. A nagykövet tiltakozott a történetek miatt a miniszterelnöknél, és Alfonz király figyelmét is felhívta erre az elaborátumra. Ugyanakkor kérte külügyminiszterét, hogy – annak érdekében is, hogy helyzete a spanyol kormánnyal szemben megerősödjön – a bécsi spanyol nagykövetet is tájékoztassa az újság elfogadhatatlan megnyilvánulásairól, annál is inkább, mivel az a kormány egy tagjává, éppen ezért a benne megjelent cikkek hivatalos közleménynek minősülnek. *HHSa P. A. XX 66. Fürstenberg jelentése 1916. augusztus 3-án Zarauzból. No. 364.* Néhány nappal később azonban Fürstenberg már arról tájékoztathatta Bécsset, hogy Gasset miniszter úr elnézést kért, és sajnálatát fejezte ki a történetek miatt. Magyarázatképpen arra hivatkozott, hogy ki sem látszik a munkából, így nincs ideje foglalkozni lapjával. A történetekért felelősségre vonta a lapigazgatót. A nagykövet reményének adott hangot, hogy ez a közjáték kedvezően befolyásolhatja a lap központi hatalmakkal szembeni eddigi ellenséges hangvételét. *Fürstenberg jelentése 1916. augusztus 14-én. No. 378. Uo.*

¹⁰⁰ Fürstenberg jelentése 1917. április 4-én. No. 238. *HHStA P. A. I 896.*

¹⁰¹ Czernin Fürstenbergnek 1917. április 7-én. No. 197. Uo.

¹⁰² A Hadisajtó Központ (Kriegspressequartier) propagandájáról ld.: Hildegard Schmölzer: *Die Propaganda des KPQ-s im ersten Weltkrieg 1914-1918.* phil. Diss., Wien, 1965. A szerző bemutatja a KPQ szervezeti felépítését, feladatait, illetve háború utáni sorsát is. Ugyancsak erről a témáról írt Klaus Mayer: *Die Organisation des KPQ-s beim AOK im ersten Weltkrieg 1914-1918.* phil. Diss.,

illetve a Korrespondenz-Bureau jelentései mellett spanyol tudósítókat alkalmaztak, akik híradásaikat rendszeresen küldték a hazai lapoknak. Egyikük volt Philippe Gaiger,¹⁰³ aki a *Nación* bécsi tudósítójaként panaszkodott, hogy a számára Spanyolországból küldött újságokat a cenzúra gyakran visszatartja, ami károsan hat az Osztrák–Magyar Monarchia érdekében kifejtett propagandatevékenységére. Fürstenberg kérte, hogy segítsék Gaiger munkáját azzal, hogy számára minél több spanyolországi lapot tesznek hozzáférhetővé.¹⁰⁴

A madridi cs. és kir. katonai attasé, Dzieduszycki kérésével a spanyol közvélemény „megközelítésének” egy újabb lehetőségére hívta fel a figyelmet, amikor azzal fordult Bécshez, hogy B. tábornoknak¹⁰⁵ adjanak át minél több fotográfiát, melyek alkalmasak arra, hogy a spanyol sajtóban megjelenjenek.¹⁰⁶ „Különösen fontos ez azért, mivel a legtekintélyesebb napilapok Spanyolországban gazdagon közölnek illusztrációkat, így ez lehetőséget

Wien, 1963.; Karl-Hans Strobl: *Geschichten und Bilder aus dem österreichischen KPQ*. Wien, 1928., valamint Hermann Wanderscheck: *Weltkrieg und Propaganda*. Berlin, 1936.

¹⁰³ Philippe Gaiger: publicista, Spanyolország és Latin-Amerika politikai és irodalmi ügyeinek szerkesztője, a *La Nación* szerkesztője az Osztrák–Magyar Monarchiára és a balkáni államokra vonatkozóan. A *Pester Lloyd* levelezője.

¹⁰⁴ HHStA P. L. 189. Tájékoztatásul a cs. és kir. Hadügyminisztériumnak, illetve a cs. és kir. AOK. Hadisajtó Központnak. Bécs, 1917. április 6. Z. 549/5 1917. Az *ABC* tudósítója, Sardó y Vilar – aki a *Revista Austria-Hungaria* kiadója volt – hasonló problémáiról számolt be, Fürstenberg az ő érdekében is közbenjárt. Ugyanakkor a nagykövet azt is kérte, hogy Sardót utasítsák, minél gyakrabban küldjön a spanyol nagyköveten keresztül cikkeket az *ABC*-nek. A nagykövet arra is felhívta a figyelmet, hogy mivel *Sardó eddigi teljesítménye igen gyengének és érdektelennek minősíthető*, a jövőben a cikkeket inspirálni kellene számára. 1917. március 11. No. 185. Uo. Sardó y Vilar Danubio álnéven is gyakran szerepel.

¹⁰⁵ Minden bizonnyal Burguete tábornokról van szó, aki egy spanyol katonai misszió tagjaként 1917 áprilisában érkezett Bécsbe. A misszió tagjainak névsora a HHStA P. A. I 1917. *Krieg 10g kartonban található*: „Zulassung von spanischen Offizieren an die Front, 1917-18.” Ebből a gyűjteményből az is kiderül, hogy mi volt az előzménye, célja a delegáció monarchiabeli látogatásának. Január 11-én jelentette a katonai attasé Madridból: „Az utóbbi hónapokban Franciaország és Anglia ismét meghívott spanyol tiszteket a csatatermek megtekintésére, ami nagyon jó reklámnak bizonyult. Jelenleg is egy háromfős tábornoki bizottság tartózkodik az angol fronton. Nagyon előnyös lenne, ha mi is előállnánk hasonló javaslattal. Amennyiben egy ilyen látogatás nálunk is megvalósulhatna, az hadseregünk presztízse szempontjából rendkívül kedvező lenne, annál is inkább, mivel a cs. és kir. technikai csoportok és a Dunai Flottilla teljesítményei itt nagyon kevésbé ismertek.” No. 27. Dzieduszycki javaslatát az AOK elfogadta, így lehetővé vált, hogy a spanyol tisztek tanulmányozzák a dunai átkeléseket, illetve megtekinték a Dunai Flottillát. 1917. január 19. No. 1423. A spanyol technikai-katonai delegáció mellett egy másik misszió is látogatást tett áprilisban a Monarchiában, akik fogolytáborokat kerestek fel. Fürstenberg április 28-i táviratában figyelmeztetett, hogy „nagyon kíváncsi lenné, ha Őfelsége, a császár mindkét missziót fogadná, mert ez a spanyol hadseregben rendkívül kedvező benyomást tenne”. No. 290. Dzieduszycki június 8-i jelentésében beszámolt arról, hogy „a delegáció a legjobb benyomásokkal tért haza. Burguete tábornok a királyt is Monarchiánk számára rendkívül kedvezően tájékoztatta tapasztalatairól. Ez azért is különösen fontos, mert mindez növelni fogja hadseregünk presztízst Spanyolországban, és ezáltal megítélésünk is kedvezőbbé válik. Egyidejűleg Berlinből is megérkezett egy hasonló delegáció, akik a Keleti Fronton tettek hivatalos látogatást. Őket azonban érezhető tartózkodással fogadták. A két bizottsággal szembeni bánásmód közötti különbség a mi javunkat szolgálja.” No. 359.

¹⁰⁶ HHStA P. L. 189. A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével 1917. április 19-én. No. 273. Uo.

adna arra, hogy felvételeinket széles körben terjesszük. B. tábornok felajánlotta, hogy Bécsből való visszatértekor átadná nekem a fotográfiákat.”¹⁰⁷

1917 tavaszán az antant próbálta kihasználni a spanyolországi mozgalmakat, hogy az országot kimozdítsa semlegességéből. Az AOK szokásos összegző jelentése is ezt igazolta: „A párizsi spanyol kolóniát mélyen felháborítja, hogy a francia sajtó, és elsősorban a „Temps”, a jelenlegi spanyolországi zavargásokat úgy akarja feltüntetni, mintha az német agitátorok műve lenne. Mindeközben a megmozdulásokért antantbarát, forradalmi körök felelősek, élükön Lerroux-val, akinek Franciaországhoz fűződő kapcsolatai közismertek.

Az antant mindent elkövet annak érdekében, hogy Spanyolországban a csöcselék segítségével zavargásokat provokáljon, hogy az országot háborúba sodorja, hasonlóan, mint ahogyan ezt Olaszországgal tette 1915 májusában.

Az agitáció elsősorban katalán körökből indult, akik angol pénzből bujtogatják a szükség-szenvedő munkásságot.

A párizsi spanyol kolónia véleménye szerint az antant törekvései sikertelenek maradnak, és a spanyol kormány nem mondja fel semlegességi nyilatkozatát.”¹⁰⁸

Ez azáltal is reálisnak tűnt, miután a labilis belpolitikai helyzet – legalábbis átmenetileg – elvonta a figyelmet a külpolitikai kérdésekről. Április 18-án a kormánytilésen heves vita alakult ki, már nemcsak a konzervatívok – mint például Dato – támadták Romanonest, hanem liberális párttársai is, mint García Prieto vagy Villanueva y Gómez. A támadások közvetlen kiváltó oka Romanones nyílt állásfoglalása volt a szövetségesek mellett.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ *Resumé vertraulicher Nachrichten aus Spanien*. Czerninnek Storcktól 1917. április 12-én. Baden, No. 18.569. HHStA P. A. I 896.

¹⁰⁹ Romanones helyzetét nehezítette, hogy az uralkodó és több liberális politikus ellenállása miatt nem tudta véghezvinni szándékát, hogy a németeknek szigorú hangvételű tiltakozó nyilatkozatot nyújtson át a tengerelattjárók által okozott veszteségek miatt. Április 9-én ugyanis az „UC71” elsüllyesztette a *San Fulgencio*t, habár annak kapitánya a valenciai német konzul kísérelével tudta felmutatni. Tekintettel arra, hogy a hajó Angliából vitt szénét Spanyolországba, a történekeért a király is panaszt emelt. Romanones pedig válaszképpen meg akarta szakítani a kapcsolatokat a központi hatalmakkal. Fürstenberg is arról számolt be, hogy „a kormányfő most egy minden eddig felülmúló hecckampányt indít ellenünk.” *HHStA P. A. I 896. Fürstenberg jelentése 1917. április 12-én*. Hohenlohe pedig arról tájékoztatta Bécset, hogy a *San Fulgencio* elsüllyesztése Spanyolországban nagy felháborodást keltett, és Anglia a semlegesség feladására akarja kényszeríteni az országot. *HHStA P. A. I 896. 1917. április 17. No. 3974*. Még nem nyugodtak le a kedélyek a *San Fulgencio* események miatt, amikor az „UC26” április 14-én elsüllyesztette a *TOM* elnevezésű spanyol teherhajót. Dzieduszycki a spanyol hajók folyamatos torpedózása miatti „komoly pánikról” tudósított; híradása szerint „Barcelonában több hajó kihajózását meghatározatlan időre elhalasztották.” *HHStA P. A. XX 66. 1917. április 14*. Fürstenberg herceg pedig arról írt, hogy az antant azzal fenyeget, hogy ha Spanyolország nem teszi egyértelművé, hogy az ő oldalukon áll, nem vehet részt a majdani békekonferencián. *HHStA P. A. I 896. 1917. április 15*. Romanones lemondásában ugyanakkor jelentős mértékben szerepet játszott az ellene irányuló sajtóhadjárat is. Az AOK jelentése tudósított a spanyol sajtó egy részének (pl. *La Nación*) támadásáról Romanones ellen, mivel „Alvero de Figuera álnév alatt tagja egy olomszállító-sokkal foglalkozó társaságnak, amely csempészetre specializálódott.” *HHStA P. A. I 896. Von der Nachrichten-Abteilung des k. u. k. Armeeoberkommandos. Resumé vertraulicher Nachrichten aus Spanien. Storck jelentése Czerninnek 1917. március 5-én Badentől. No. 17.516*. A konzulátus dokumentumai között érdekes adalékot találhatunk Romanones lemondásához: „Angol körökből egyre gyakrabban hallani, hogy Romanones az angol kormánynak azt a biztosítékot adta, hogy Spanyolor-

Mindez arra kényszerítette a miniszterelnököket, hogy másnap benyújtsa lemondását.¹¹⁰ XIII. Alfonz ez alkalommal elfogadta azt,¹¹¹ és még ugyanazon a napon García Prietot bízta meg kormányalakítással.

Romanones lemondásától a koalíciós kormány megalakulásáig (1917. április – 1918. március)

Manuel García Prieto (Marqués de Alhucemas) a liberálisok jobboldali szárnyának volt vezetője, így kinevezése a központi hatalmak számára kifejezetten kedvező és megnyugtató volt.¹¹²

A spanyol kormány jóindulatára szüksége is volt a központi hatalmaknak, miután áprilisban további diplomáciai bonyodalmakat okozott a spanyol hajók újabb torpedózása. Április 24-én a *Trianát* érte támadás, majd négy nappal később az *Alu Mendit* süllyesztette el egy német tengeralattjáró, május 27-én pedig egy nagyobb kereskedelmi hajó, a *San Patricio* sérült meg. A május 3-i eset pedig kisebb diplomáciai bonyodalmat okozott: egy német tengeralattjáró harcba keveredett egy felfegyverzett francia halász-gőzössel, melynek során két spanyol halászhajót elsüllyesztett, amelynek négy utasa meghalt, többen pedig megsérültek. „Annak ellenére, hogy a hajó a zárt zónában tartózkodott, az ilyen incidensek

szág a szövetségesek oldalán belép a háborúba, és már az időpontot is megjelölte. Romanones mindent saját szakállára tette, anélkül, hogy megkérdezte volna a minisztertanácsot. Az egykori hadügyminiszter, Luque tábornok azonban Romanones szándékáról tájékoztatta a királyt. Alfonz, miután kikérte a királyné és az anyakirálynő tanácsát, Romanonest lemondásra kérte. Ezzel a lépéssel a király megakart akadályozni, hogy Anglia és Spanyolország között szerződés jöhessen létre, miután ez nemcsak a két ország közötti kereskedelmet rögzítené, hanem egy olyan megállapodást is tartalmazna, mely szerint a központi hatalmakkal való kapcsolat megszakítása után Anglia a spanyol kikötőket is elfoglalná, és flottája használhatná a Kanári-szigetek és a Baleárok kikötőit. [...] Romanones eltávolítása a szövetségesek számára komoly vereség.” *HHSa, Gesandtschaftsarchiv Madrid 1917. Konfidentenmeldungen, Bericht 88/P vom 14. 5. 1917.*

¹¹⁰ *Schulthess*: 1917. Bd. 58/2., 234.; Fürstenberg jelentése a történekről: „Romanones lemondott, és beismerte, hogy bukása a központi hatalmak morális győzelmét jelenti. Nagyon fontos lenne jelen helyzetben a spanyol királynak kimutatni a központi hatalmak jóindulatát.” *HHSa P. A. I 896. 1917. április 20. No. 4157.*

¹¹¹ A Romanones elleni kampány során a király is komolyan kompromittálódott, miután kiderült, hogy a miniszterelnök több vállalkozásában érdekelt. Így pl. a *Hispano-Suiza* társaságban is részvényes volt, amely repülőgépeket és autót gyártott a spanyol hadsereg és Franciaország számára. Emellett mintegy egymillió pesetával jelen volt a *Transmediterranea* nevű hajózási társaságban is. *Az AOK jelentése: Zusammenfassung der vertraulichen Nachrichten aus Spanien bis 3. August 1917. Evb. Nr. 20/61 res. HHSa P. A. I 896.*

¹¹² „Az új miniszterelnök a spanyol semlegesség feltétlen híve. Habár liberális nézeteket vall, mégis közel áll az itteni konzervatív körökhöz. Kinevezésétől azt várják, hogy mérsékli a jelenlegi ellentéteket, és fenntartja Spanyolország semlegességét.” *HHSa P. A. I 1047. Resume der vertraulichen Nachrichten aus Spanien bis 27. April 1917.* A jelentés Romanonesre vonatkozóan is tartalmaz fontos megjegyzést: „Az előző miniszterelnök, Romanones gróf, kinek antant iránti szimpátiája közismert, a spanyol arisztokrácia azon csoportjához tartozik, akiknek politikai elkötelezettségét nem a nemzeti érdekek, hanem sokkal inkább saját pénzügyi kapcsolataik határozzák meg.”

kedvező ürügyet szolgáltatnak az antantnak, hogy a központi hatalmak elleni hangulatot szítsanak a spanyol nép körében, ami ellen nagyon nehéz küzdeni.”¹¹³

A történetek miatt García Prieto és XIII. Alfonz ismét tiltakozott a német kormánynál, hangsúlyozva, hogy ilyen körülmények között lehetetlen lesz fenntartani a semlegességet.¹¹⁴

Időközben a belpolitikai helyzet sem konszolidálódott, az 1916 őszén alakult *Juntas de defensa*¹¹⁵ aktivizálódott 1917 tavaszán,¹¹⁶ befolyása látványosan nőtt, és miközben XIII. Alfonz támogatását is megnyerték a kormánnyal szemben, Prieto kormánya június 9-én lemondott.¹¹⁷

Új kormány alakításával a király – a már e téren tapasztalatokkal rendelkező – Datót bízta meg, aki – mint ahogyan ezt a háború kirobbanásakor is bizonyította – a semlegesség híve volt.¹¹⁸ Azonban az új külügyminiszter, Marqués de Lema közismerten az antant pártján állt.¹¹⁹

Ugyanakkor bizonyos előnyöket jelenthetett a központi hatalmak számára, hogy az augusztusi sztrájkhullám során – melyben a vasutasoknak vezető szerep jutott, és elsősorban bérkövetelések szerepeltek napirenden – az antant komolyan kompromittálódott. XIII. Alfonz azzal is meggyanúsította Párizst, hogy a monarchia megdöntésén és köztársaság kikiáltásán munkálkodik Spanyolországban.

A *Juntas de defensa* követeléseit – elsősorban hadügyi reformtervezetét – az új kormány sem tudta kielégíteni, valamint komoly gondot jelentett a katalán nacionalisták igénye is a politikai rendszer decentralizálására, illetve ennek következményeként autonóm törekvéseik realizálására,¹²⁰ így Dato – nem látván kiutat a válságból – 1917. október 27-én lemon-

¹¹³ Fürstenberg jelentése 1917. május 8-án. No. 306. HHStA P. L. 189.

¹¹⁴ A sorozatos tengeralattjáró-incidensek hatására 1917. június 29-én a *La Gaceta de Madrid*-ban közzétettek egy királyi rendeletet, az ún. spanyol tengeralattjáró-dekrétumot. Ennek értelmében Spanyolország megtiltotta a korlátlan tengeralattjáró háború résztvevőinek, hogy behajózzanak a spanyol kikötőkbe, illetve spanyol felségterületeken „manőverezzenek”. A törvény főleg a központi hatalmak ellen irányult, Fürstenberg július 15-i jelentésében úgy értékelte a történeteket, mint „a központi hatalmak arcába történt ökolcsapást”. HHStA P. A. 1896.

¹¹⁵ A *juntas de defensáról* ld.: Stanley G. Payne: *Politics and the Military in Modern Spain*. London-Stanford, 1967. 123-151.

¹¹⁶ Tanulmányunkban nem kívánunk részletesen foglalkozni a spanyol belpolitikai történésekkel, hasznosnak találjuk ugyanakkor utalni a HHStA-ban található vonatkozó forrásokra. A P. A. XX 66-67, *Berichte Spanien 1914-1918*, valamint a P. A. I 895-896 *Liasse Krieg Spanien* katonok is folyamatosan tartalmazznak jelentéseket a témáról, az 1917-es mozgalmakról pedig a *Gesandtschaftsarchiv Madrid 54* gyűjteményben található különösen sok információ. A jelentések sorozatosan arról tájékoztatnak, hogy az antant jelentős összeggel támogatta a megmozdulásokat.

¹¹⁷ Fürstenberg jelentése 1917. június 11-én. No. 366. HHStA P. A. I 896.

¹¹⁸ Az AOK júniusi összegző jelentése arra utal, hogy „Dato személy szerint az antanthoz húz. A hadsereg inkább Maurat szeretné.” HHStA P. A. I 896. *Resumé vertraulicher Nachrichten aus Spanien bis 13. Juni 1917. Nr. 20/43. res.*

¹¹⁹ Schulthess: 1917. Bd. 58/2., 240., illetve P. A. I 896. Fürstenberg jelentése 1917. június 11-én. No. 366.: „Lema márkit külügyminiszternek, Primo de Rivera tábornokot pedig hadügyminiszternek nevezték ki; előbbi közismerten az antant híve, utóbbi 80 éves nagytekintélyű tábornok, velünk szemben jóindulatú.”

¹²⁰ A belpolitikai nehézségekről adott hírt Fürstenberg is 1917. július 13-i jelentésében, amelyben hangsúlyozottan utalt a katalán szeparatista törekvésekre. HHStA P. A. I 896. No. 7072.

dott.¹²¹ Utódja – ismét – García Prieto lett, aki a külügyi tárcát is irányította. Az új kormányba a katalán nacionalisták is adtak két minisztert, mialatt a hadügyminiszter a *Juntas de defensa* jelöltje, Juan de la Cierva tábornok lett. Az új kabinettel a központi hatalmak elégedettek lehettek.¹²²

1917-ben történt kísérlet arra vonatkozóan is, hogy svájci lapokon keresztül hassanak Spanyolországra, mivel ezek általában rendszeresen megérkeztek Madridba. A Külügyminisztérium Sardót szemelte ki arra, hogy A. D. Rioluza álnéven cikkeket fogalmazzon meg a *Neue Züricher Zeitung* számára. Azonban Musulin báró fáradozása 1917 júliusában, hogy Sardó a *latinizmus Franciaország új fegyvere* című cikkét a *Neue Züricher Zeitung*-ban elhelyezze, sikertelen maradt, mivel a szerkesztőség azt aktualitását vesztettnek találta.

Musulin azon próbálkozása sem hozott több sikert, amikor 1917 szeptemberében a *Neue Freie Presse* Spanyolországról szóló cikkét szerette volna svájci lapokban közzétenni.¹²³

November 26-án Fürstenberg olyan hírt közölhetett Béccsel, mely szintén segíthette az Osztrák–Magyar Monarchiáról való korrekt kép kialakítását a spanyol közvéleményben. Tájékoztatása szerint „az „Imparcial” tervezi, hogy haditudósítókat küldene az Osztrák–Magyar Monarchiába. A számításba jövő személy megbízhatónak tűnik.”¹²⁴

Fürstenberg kérte Czernint, hogy tájékoztassa, van-e ellenvetése az üggyel kapcsolatban, illetve érdeklődött, hogy esetleg lehetséges lenne-e – „tekintettel a lappal való speciális kapcsolatunkra” – a spanyol fél költségeit átvállalni.¹²⁵

Czernin válaszában részletesebb tájékoztatást kért Fürstenbergtől például az *Imparcial* spanyolországi tekintélyéről, illetve a haditudósító személyéről, az Osztrák–Magyar Monarchiában való tartózkodása tervezett időtartamáról. „Elméletileg semmi ellenvetésem nincs a tervvel kapcsolatban.” Ugyanakkor felhívta a nagykövet figyelmét a frontlátogatásra vonatkozó speciális szabályokra, miszerint „a tervezett tudósításokat a katonai hatóságok cenzúrázzák.”¹²⁶

¹²¹ Fürstenberg jelentése 1917. október 28-án. No. 581. HHStA P. A. XX 66.: „A központi hatalmak számára csak üdvözlendő lehet a kormány visszalépése, mivel az az utóbbi időben egyáltalán nem tudott ellenállni az antant nyomásának.”

¹²² Schulthess: 1917. Bd. 58/2., 244., illetve HHStA P. A. I 896. Zusammenfassung der vertraulichen Mitteilungen aus Spanien bis 23. November 1917. Evb. Nr. 20/107 res.: „García Prieto új kormánya a központi hatalmak számára többé-kevésbé megnyugtató. A miniszterelnök a semlegesség elkötelezett híve, a hadügy-, igazságügy- és közmunkaügyi miniszter szintén mellettünk áll, ezzel szemben a többiek, főleg a pénzügyminiszter, antantpártiak. Az új kormány bizottsága a semlegesség fenntartására ösztönének tűnik, amihez hozzájárul a hadsereg állásfoglalása is.”

¹²³ Vö: Schmölzer: i. m. 157–158.

¹²⁴ Fürstenberg jelentése 1917. november 26-án. No. 644. HHStA P. L. 189.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Fürstenberg hercegnek Madridba 1917. november 29-én. No. 579. Uo. Jó választásnak bizonyult az a stratégia, hogy a spanyol újságírókra a „helyszínen” tegyenek kedvező benyomást. Dzieduszycki már 1915 augusztusában jelentette, hogy „az „ABC” tudósítójának, Juan Pujolnak a cikke, aki „jelenleg Galiciában, az osztrák–magyar fronton tartózkodik, a legjobb benyomást tette a spanyolokra.” HHStA P. A. XX 66. 1915. június 14., illetve 1915. augusztus 6. Két hónappal később a cs. és kir. Hadügyminisztérium szervezett körutazást semleges országbeli újságíróknak. Ausztria–Magyarországon keresztül, amelyre az ABC tudósítóját, Aniceto Sardó y Vilart is meghívták. HHStA P. L. 276. Zirkularschreiben des Ministerium des Äusseren 1915. október 9.

Az 1917-es év kapcsán feltétlenül szólnunk kell egy, az Osztrák–Magyar Monarchiáról Madridban magyar szerzőtől megjelent kötetéről, melynek különös érdekessége – jelentősége –, hogy megfelelt azoknak az elvárásoknak, melyeket Fürstenberg herceg is folyamatosan sugallt Bécsnek, nem sok sikerrel. Révész Andor¹²⁷ kötete, mely *Austria-Hungría y la Guerra* címmel jelent meg,¹²⁸ azért is figyelmet érdemel, mivel a háború alatt Spanyolországban Ausztriáról, illetve Ausztria-Magyarországról nagyon kevés könyv jelent meg.¹²⁹ A spanyol közvélemény tájékoztatása – esetleges befolyásolása – szempontjából tehát rendkívül jelentős volt Révész munkája, mely az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájáról és belső viszonyairól ad képet. Az egyes fejezetek foglalkoznak az orosz–osztrák viszonyral, az oroszok ausztria-magyarországi propagandájával, az osztrák–szerb–montenegrói kapcsolatokkal, a monarchiabeli olasz irredentizmussal, illetve Románia és Erdély kérdéseivel, de ami talán még fontosabb – és a fejezetcímekből nem derül ki –, feltűnően nagy hangsúlyt kapnak a kötetben az Osztrák–Magyar Monarchia belső viszonyai, különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. Révész munkájában – melyben saját tapasztalatain túl felhasználta a vonatkozó német, francia, angol sajtóforrásokat is – védelmébe veszi az Osztrák–Magyar Monarchiát, erősen pozitív, már-már idealizált képet festve arról. A fiatal szerző mindvégig arra hívja fel a figyelmet, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia alapvetően békés ország, sohasem voltak egyetlen országgal szemben sem területi követelései, s mint ahogyan maga fogalmaz, „konzervatív és békés monarchia, olyan heterogén ország, amelyben nem létezik sem az osztrák, sem a magyar irredentizmus, s ahol sohasem volt jelen a hódítás szelleme”. Ennek kapcsán Révész külön kiemeli, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia mindig a legjobb érzelmekkel viseltetett a szlávokkal szemben, ahogy azt más nemzetiségekkel szemben is tette. A soknemzetiségű birodalom védelmében a könyvben központi szerepet kap az 1868-as nemzetiségi törvény bemutatása, és annak hangsúlyozása, hogy a háború alatt az Osztrák–Magyar Monarchia összes nemzetisége egyöntetűen állt a kormány és a trón mellé. „Az antant a Monarchia szétesésével számolt, s közben azt láthatjuk, hogy az erősebb, mint valaha. A tizenöt nemzetiség határozottan felzárkózott a trón körül a közös haza és az alkotmányos szabadságok védelmében.”¹³⁰ A kötet második részében Révész összefoglalja azokat az ellenséges nézeteket, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia szétdarabolása mellett érvelnek, majd ezekkel vitatkozva több alkalommal hangsúlyozza „Ausztria-Magyarország mindig békés hatalom volt, amely sohasem zavarta meg a kontinens békéjét..., sohasem voltak területi ambíciói. Ausztria-Magyarország mindig békére vágyott, hogy előkészítse belső gazdagságának növekedé-

¹²⁷ Révész Andor 1917-ben érkezett Párizsból Madridba, egyesek szerint mint ösztöndíjas, mások szerint vakációját kívánta Spanyolországban tölteni. 1917-től *AZ EST* tudósítójaként publikált folyamatosan spanyol témájú cikkeket. Révészről vö. Benisné Szabó Éva: *Andrés Révész, El Escritor*. Szeged, SZTE, 2004. (kézirat)

¹²⁸ *Austria-Hungría y la Guerra*. Estudio diplomático. Madrid, 1917.

¹²⁹ A Biblioteca Nacional de España Ausztriáról egyetlen kötettel rendelkezik a háború alatt, amely 1915-ben jelent meg *Austria víctima de Alemania: Cómo y por qué se la debe salvar* címmel, szerzője A. Luga.

¹³⁰ Révész: 9.

sét.”¹³¹ Munkája végső tanulsága, hogy „az Osztrák–Magyar Monarchia a béke garanciája Európában. Csak a gyűlölet és demagógia politikája táplálhat olyan véleményt, mely szerint az Osztrák–Magyar Monarchia integritását szét kell törni, hogy megvédjék a világképét, ám remélhető, hogy ez a hatalmas ostobaság nem talál visszhangra.”¹³² Mindennek igazolására a francia szerzőt, Charles Benoit-t idézi: „Ha az Osztrák–Magyar Monarchia nem létezne, Európának meg kellene teremtenie; és mert Ausztria–Magyarország létezik, Európának mindent meg kell tennie, hogy megőrizze.”¹³³

Van azonban Révész kötetének egy másik – Fürstenberg instrukcióival egybehangzó – tanulsága is: megmutatja, hogy viszonylag csekély anyagi befektetéssel is jelentős sikereket lehetett volna elérni a spanyolok befolyásolása érdekében.

A háború utolsó éve is tengeralattjáró-incidensekkel indult: különös izgalmakat váltott ki január 25-én a *Giralda* elsüllyesztése.¹³⁴ Fürstenberg is megjegyezte februári táviratában, hogy a német kormány, úgy tűnik, egyáltalán nincs tekintettel Spanyolországra a tengeralattjáró háború során, és ami a legsajnálatosabb, diplomáciai síkon sem képes korrigálni hibáit: „Pedig milyen könnyű és megnyugtató lenne tisztázni a helyzetet, ha magyarázatot és biztosítékot adna a német kormány, amit annyira várnak a spanyolok. Ehelyett Berlin hallgatásba burkolódzik, ami csak megkönnyíti ellenségeink helyzetét. Az ország ugyanakkor folyamatosan attól retteg, hogy a tengeralattjáró háború további brutális folytatása egy napon odáig fajul, hogy az már a spanyol állam szuverenitását is veszélyezteti, ami arra kényszerítene az országot, hogy – becsületét mentendő – a kapcsolatok megszakítása mellett döntsön.”¹³⁵

A központi hatalmak számára további aggodalomra adott okot, hogy García Prieto kormánya 1918. március 19-én visszalépett, miután nem tudta elfogadtatni hadügyi reformtervét, melyet tovább tetézett egy lehetséges katonai puccs híre, illetve általános sztrájk meghirdetése Spanyolország-szerte.¹³⁶

Tekintettel a feszült belpolitikai helyzetre, koalíciós kormány alakítására volt lehetőség Antonio Maura vezetésével.¹³⁷ Kevésbé örömdetes volt a központi hatalmak számára, hogy

¹³¹ Uo. 71.

¹³² Uo.

¹³³ Uo. 78.

¹³⁴ Fürstenberg 1918. január 31-én jelentett az esetről. Eszerint a *Giralda* mintegy 3100 tonna ércet szállított Huelvából Pasajesbe. A hajó legénysége egyöntetűen megerősítette, hogy a németek önkényesen jártak el a történetkor. Ezek után várható, hogy a spanyol kormány ismét felveti a kapcsolatok megszakítását Németországgal. Az antantbarát sajtó is mindent elkövet ennek érdekében. *HHStA P. A. I 896. No 48*. A nagykövet február 7-i jelentése viszont azt is tartalmazza, hogy a hajó csempeházat szállított a franciáknak. *No. 57*.

¹³⁵ *HHStA P. A. I 896*. Fürstenberg jelentése 1918. február 18-án. *No. 74*.

¹³⁶ *Schulthess*: 1918. Bd. 59/2., 132.

¹³⁷ Fürstenberg herceg már március 12-én beszámolt arról, hogy várhatóan Maura kerül kormányra. *HHStA P. A. XX 67. No. 118*. Hogy ez mit jelent a központi hatalmak számára, arról a nagykövet következő jelentése szól: „Hogy a koalíciós kormány megalakulása a központi hatalmak részéről üdvözlendő-e, azt csak a jövő mutatja meg, miután egyértelművé válik, kié lesz a vezető szerep a külpolitika irányításánál. A kormány miniszterei ugyanis éppen erre vonatkozóan a legheterogénabb

Romanones is helyet kapott az új kabinetben igazságügy-miniszterként, Dato pedig a külügyi tárcát kapta.¹³⁸

1918 márciusától a háború végéig

A bizonytalan belpolitikai helyzet a Madrid és Bécs közötti kapcsolatot is zavarta.

Február második felében egyáltalán nem érkezett osztrák–magyar hadijelentés Madridba. Ennek legfőbb oka a rendkívüli állapot kihirdetése volt Barcelonában, illetve a postai dolgozók és távírdászok sztrájkja.¹³⁹ Fürstenberg ugyanakkor május 1-jén arról tudósított, hogy május 5-től indul egy új esti lap, az *Iberia*, Pujol irányításával,¹⁴⁰ amely a Monarchia érdekeit képviseli. A nagykövet kérte, hogy Gaiger ezért tudósításait ezután oda küldje.¹⁴¹

A *Nación* továbbra is német kézen maradt, ezért ezután is lehetséges volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadijelentései megjelenjenek a lapban. Fürstenberg tájékoztatott arról, hogy ő maga azért „vonult vissza” a laptól, mert a Felügyeleti Tanács elnöke néhány cikk esetében nehézségeket támasztott, de lépését még inkább az indokolta, hogy a lap anyagi helyzete a nem éppen megnyugtató gazdálkodás miatt meglehetősen bizonytalanra vált. A német kollégája a továbbiakban is részt vesz a vállalkozásban, ami Fürstenberg megítélése szerint a fentiek ismeretében igen kockázatos. A nagykövet ugyanakkor ismét utalt a *La Iberia* megalapítására, mely számára legalább hetente kétszer részletes távirati jelentéseket kért Gaigertől a Monarchia bel- és külpolitikájáról.¹⁴²

Fürstenberg 1918 nyarán tanácsolta, hogy a spanyol közvélemény tájékoztatására a Monarchia külső és belső helyzetéről az lenne a legtanácsosabb, ha a jelentéseket spanyolok fogalmaznák, és terjesztenék a helyi sajtóban. „Erre leginkább az „ABC” lenne alkalmas – széleskörű olvasottsága miatt –, mivel annak pártatlansága elismert. Mindebben Danubio sokat segíthetne, illetve Gaiger is, aki az „Iberia”-nak küldhetne számunkra kedvező – általunk inspirált – cikkeket.”¹⁴³

Ugyancsak májusban a katonai attasé arról számolhatott be, hogy „a hivatalos haditudósítások jelenleg rendszeresen megérkeznek. Ugyanakkor ajánlatos lenne, a madridi „ABC” tudósítóját, Don Aniceto Sardót, Wien, I. Volksgartenstrasse 3., terjedelmes hírekkel ellátni. Mindezt az indokolja, hogy nevezett lap egész Spanyolországban és Dél-Amerikában a legelterjedtebb, naponta 175.000 példányban jelenik meg, és szinte az egyetlen, melynek híreit más újságok is átvesszik.

célokat képviselik. Azonban az már most is megállapítható, hogy a miniszterelnök Spanyolország legnépszerűbb államfőfiának tekinthető, illetve, hogy ez alkalommal a kabinet mögött ott áll az egész ország, és ez eddig még soha nem fordult elő.” 1918. *Aufgabendatum fehlt. No. 143. Uo.*

¹³⁸ *Schulthess*: 1918. Bd. 59/2., 134.

¹³⁹ HHStA P. L. 189. A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével 1918. május 1-én. No. 209.

¹⁴⁰ Pujol 1918 áprilisában lemondott a *Nación* éléről.

¹⁴¹ HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése Madridból 1918. május 1-én. No. 206. Gaiger „Ibericus” álnéven küldte ide tudósításait.

¹⁴² HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése 1918. május 7-én. No. 217.

¹⁴³ HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése 1918. május 11-én. No. 224.

Mivel azonban nevezett tudósító nem képes arra, hogy önállóan megfogalmazzon hadijelentéseket, így kész írásokat kellene rendelkezésére bocsátani.

Az „ABC” szerepe annál is inkább fontos, mivel annak berlini tudósítója kizárólag szövetségesünk tevékenységéről ír, sőt még az is előfordulhatott, hogy az itáliai őszi offenzíva során a „Wolff-Iroda” jelentései az Osztrák–Magyar Monarchia csapatainak teljesítményét teljességgel elhallgatták, melynek következtében spanyolországi megítélésünk jelentős csorbát szenvedett.¹⁴⁴

Június 1-jén Fürstenberg beszámolt arról, hogy a német sikerek a hadszíntereken Spanyolországban ismét megerősítették a Német Birodalom iránti tekintélyt; mindez hozzájárult ahhoz, hogy a minisztertanácsban helyet foglaló antantbarát csoportok befolyását korlátozták, illetve az ellenséges propaganda sikerei is mérséklődtek.

Sajnálatos módon az Osztrák–Magyar Monarchia nem örvendhet Spanyolországban ilyen kedvező helyzetnek. Mindennek oka a közismertté vált Czernin–Clemenceau ügy volt, valamint az OMM hadseregének eddig elmaradt sikerei az olasz fronton. „Kijelenthető, hogy 1914 tele óta, amikor a Monarchia a lengyel és szerb hadszíntereken komoly vereségeket szenvedett, Ausztria–Magyarország presztízse soha nem volt olyan mélypontra, mint most.”¹⁴⁵

Fürstenberg úgy ítélte meg, nincs az a propaganda, mely jelen helyzetben „a Monarchiáról alkotott vigasztalan képet rózsás színben tudná feltüntetni.”¹⁴⁶

A nagykövet ezért újabb jelentésében azt tanácsolta, hogy „ha már katonai sikerekről nem lehet beszámolni, legalább a propagandatevékenységünk révén kellene megpróbálni presztízszünket helyreállítani. Különösen fontos lenne ez tekintettel arra, hogy az antant szinte egyetlen napot sem hagy ki annak érdekében, hogy lemásoljon egy cseh vagy délszláv lapból származó írást, melyben Monarchiánk belső helyzetét és német szövetségeseinkhöz való kapcsolatunkat a legsötétebb színben tüntetik fel. Ha ezek az írások otthon meg is jelenhetnek, legalább arra kellene ügyelni, hogy a semleges és ellenséges külföldön ne kerüljenek nyilvánosságra.”¹⁴⁷

Fürstenberg június 19-én ismét információhiány miatt panaszkodott: „Offenzívánkról egyetlen szó sem érkezett.”¹⁴⁸ Kérte, hogy a Hadisajtó Központ intézkedjen az ügyben.¹⁴⁹

Ennek okait a nagykövet részben abban látta, hogy „a távirati irodák alkalmazottjait egész Spanyolországban, de különösen Barcelonában az antant megvesztegeti.”¹⁵⁰ Megköszönte felettesének a spanyolországi propaganda érdekében tett támogatását; „Gaiger és Danubio számomra különösen értékesek, és sok sikert remélek a Hadisajtó Központból érkező félhivatalos jelentésektől is.”¹⁵¹

Hogy fenti kérés hatására-e – nem valószínű –, június 23-án a madridi katonai attasé a cs. és kir. sajtószolgálat sikeres működéséről adott hírt. Az *Imparcial*, az *ABC* és a *Nación*

¹⁴⁴ HHStA P. L. 189. A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével 1918. május 26-án. No. 258.

¹⁴⁵ HHStA P. A. I 896. Fürstenberg jelentése 1918. június 1-én. No. 264.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése Madridból 1918. június 15-én. No. 291.

¹⁴⁸ HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése Madridból 1918. június 19-én. No. 298.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Fürstenberg jelentése Madridból 1918. június 19-én. No. 297. Uo.

¹⁵¹ Uo.

mellett Dzieduszycki, aki a Hadisajtó Központtal közvetlen kapcsolatban állt, ennek híreit még további spanyol lapokban is el tudta helyezni: „Sajtószolgálatunk Spanyolországban jelenleg olyan jól szervezett, hogy abban a helyzetben vagyok, valamennyi, a hadisajtó kommandónak kívánatos hírt el tudok helyezni az itteni lapokban. Mindezt az teszi lehetővé, hogy a háború kitörése óta a nagykövetséggel szorosan együttműködve dolgozunk azon, hogy a sajtópropaganda sikeresen működjön. Mint ahogy arról már április 30-i jelentésemben is hírt adtam, kapcsolatban állok a legfontosabb független lapok hadikritikusaival is, ami lehetővé teszi, hogy személyes befolyással elérjem a kívánt célokat.

Az „ABC” a legolvasottabb lap és a legszigorúbban értelmezett pártatlanságot képviseli.

Az „Imparcial” még röviddel ezelőtt is kimondottan antantbarát volt, elsősorban antantbarát olvasótáborral.

A „Debate” hadikritikusa a népszerű és befolyásos spanyol tábornok, Armand Guerra, akinek a jelentéseit a király is naponta olvassa.

A „Correspondencia militar” a katonai körökben mértékadó.

A „Correo español” a spanyol karlisták lapja; a hadiszerkesztője ugyanakkor egy királypárti tiszt. A lap jelentősége az utóbbi időben azáltal is nőtt, hogy a karlista pártban viszályok dúlnak, és a karlista trónkövetelő testvérei, akik olasz tisztekkel házasodtak, jelenleg komoly propagandát folytatnak az antant mellett.

Spanyolországban a háború alatt intenzív hadiújságírás alakult ki, és valamennyi nagyobb lapnak megvan a maga haditudósítója. A legtöbb központi hatalmakat támogató lapnál tisztek is közreműködnek, ezzel szemben az ellenséges sajtó hadikommentárjai kizárólag civil szerzőktől származnak.”¹⁵²

Dzieduszycki június végén arra vonatkozóan is javaslatot tett, hogy megítélése szerint mely írásokkal lehet leginkább hatni a spanyol olvasókra: „Az itteni publikumra azok a hivatalos közlemények vannak legmélyebb hatással, melyeket röviden és érthetően fogalmaznak meg. A lefoglalt ágyúk száma például mindig kedvezően hat, ezzel szemben a légierő diadalai iránt kevésbé érdeklődnek az itteniek. Kívánatos lenne a Sajtó Főhadiszállás közleményeiben megadni, hogy a fronton meddig jutottunk el. A legtöbb lap ugyanis igen jó minőségű grafikákat publikál, és a hadikritikusok számára fontos lenne pozitív támpontot kapni a helyzet értékeléséhez. Mindez annál inkább indokolt, mivel az ellenséges sajtó sikereinket elhallgatja. Túl terjengős, irodalmi stílusú kommentárok itt kedvezőtlen hatást váltanak ki, mivel a spanyol publikum hozzászólt, hogy az antant ezzel az eszközzel él, ha kudarcait akarja leplezni. Továbbá sok lap tényleges helyhiány miatt mindezt nem tudná megjelentetni.

Kívánatos lenne, hogy a hadiközleményeink megbízható úton mintegy ötven vidéki laphoz eljussanak. Különösképpen fontosnak tartom hangsúlyt fektetni arra, hogy a nyári hónapok alatt Észak-Spanyolországban egy, az eddigieknél gyorsabb információs szolgálatot szervezzünk.”¹⁵³

Mindez azonban már meglehetősen kései próbálkozásnak bizonyult. 1918 nyarának hadieseményei a nyugati fronton ugyanis egyre egyértelműbbé tették a központi hatalmak

¹⁵² HHStA P. L. 189. A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével 1918. június 23-án. No. 308.

¹⁵³ HHStA P. L. 189. A cs. és kir. katonai attasé jelentése Fürstenberg közvetítésével 1918. június 26-án. No. 315.

vereségét,¹⁵⁴ ami a pozíciójukat Spanyolországban is tovább gyengítette.¹⁵⁵ De a spanyolok is levonhatták a maguk számára a szomorú tanulságot: „Valamennyi itteni kör számára teljesen világossá vált, hogy a spanyolok számára még annak reménye is szertefoszlott, hogy Gibraltárt és Tangert megszerezhetik, és ezáltal megvalósíthatják álmukat egy nagyobb és befolyásosabb Spanyolországról.”¹⁵⁶

Fürstenberg jelentése ezek ismeretében nem meglepő: „A Monarchia elleni kampány naponta fokozódik, mindehhez hozzájárul ellenségeink „győzelmi mánia” a piavei visszavonulásunk miatt.

A Hadisajtó Központból beérkező hivatalos, illetve félhivatalos hírek nem elégségesek ahhoz, hogy az ellenséges propagandát ellensúlyozhassák.

A napi hadijelentések olyan késéssel érkeznek, hogy csak a következő napi sajtóban jelenhetnek meg, ezzel szemben például az itáliai jelentések időben érkeznek, ami nagy előny.

Az ellenséges távirati irodák Bernből, Koppenhágából, Amszterdamból folyamatosan tudósítanak bécsi felkelésekről, a Hofburg, illetve a német nagykövetség előtti tüntetésekről, véres összecsapásokról, vasutassztrájkokról Ausztriában és Magyarországon, valamint a Monarchia egész területén tapasztalható élelmiszerhiányról. Mindezt sajnos autentikus hírek hiányában itt egyáltalán nem tudjuk cáfolni. Ennek az a következménye, hogy az itteni legfelső körök meg vannak győződve arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a teljes összeomlás előtt áll.

Mindezek ellensúlyozására kérem, hogy hetente egyszer-kétszer küldjenek számomra sifrizott jelentéseket Ausztria-Magyarország politikai, gazdasági és hadügyi helyzetéről. Különösen fontos lenne, hogy ezek – az eddigiekkel ellentétben – időben érkezzenek.

Miután a német távirati hivatal kiválóan működik, így valószínű, hogy a késésekért a mi állomásunk a felelős.”¹⁵⁷

Hogy ekkorra már az Osztrák–Magyar Monarchia nemcsak a hadszíntereken, hanem a propagandatevékenységében is összeomlott, bizonyítja Fürstenberg ismételt panasza, hogy mennyire rosszul szervezett a Monarchia hírszolgálat. Kérte a külügyminisztert, hogy ennek „a távirati állomásunkra jellemző rendkívül kártékony slamposágnak” végérvényesen vessenek véget. Ismét megállapította, hogy az utóbbi két hétben a hadikommunikáció vagy egyáltalán nem érkeztek meg, vagy négy-hat napos késéssel, melynek eredményeként a nyilvánosság számára teljesen értéktelenség.¹⁵⁸

Komoly problémát jelentett 1918 nyarán az is, hogy Ausztria-Magyarországról valótlán hírek terjedtek Spanyolország szerte.

Burián tájékoztatta nagykövetét, hogy a Monarchiát kompromittáló hírek a Hofburg előtti sztrájkokról, élelmiszerhiányról, lázongásokról, vasutas megmozdulásokról nem fedik a valóságot. Valamennyi hírt azonban lehetetlen volt cáfolni. Ezért Burián kérte Fürstenberget, hogy a következő hivatalos közleményt hozza nyilvánosságra: „Az ellensé-

¹⁵⁴ Vö. pl. Taylor: i. m. 161–199.

¹⁵⁵ *Schulthess*: 1918. Bd. 59/2., 136.

¹⁵⁶ HHStA P. A. I 896. Fürstenberg jelentése 1918. október 17-én. No. 511.

¹⁵⁷ HHStA P. L. 189. Fürstenberg jelentése 1918. június 26-án. No. 314.

¹⁵⁸ Fürstenberg jelentése 1918. július 2-án. No. 329. Uo.

ges propaganda az utóbbi időben számos hírt tesz közzé a Monarchiában uralkodó katasztrofális állapotokról. Mindez nem fedi a valóságot.”¹⁵⁹

A hadieseményekkel kapcsolatban Burián megjegyezte, hogy az nem ad okot aggodalomra, a helyzet időközben konszolidálódott.¹⁶⁰

Az AOK Spanyolországból érkező hírei azonban nem ezt igazolták:

„Az antant legutóbbi sikerei a nyugati fronton a központi hatalmak megítélését a spanyol közvélemény szemében hátrányosan befolyásolták. Mindennek eredményeként most már utóbbi eddig feltétlen hívei is kételkednek a győzelemben, amihez hozzájárul az is, hogy a tengeralattjáró háború sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Döntőnek bizonyul az az óriási méreteket öltött propaganda is, amit az USA sok millióval támogat. Úgy tűnik, sikerül elhitetni a spanyolokkal, hogy az USA hadba lépése eldöntötte a háborút. Ezzel egyidejűleg nő az ellenszenv Németországgal szemben a spanyol hajók folyamatos elsüllyesztése miatt. Ennek következtében az antant naponta növekvő nyomása már nem ütközik Spanyolországban a korábbi ellenállásba arra vonatkozóan, hogy az ellenpropagandát teljesen ellehetetlenítsék.”¹⁶¹

Nem kedvezett az sem a központi hatalmak helyzetének Spanyolországban, hogy továbbra sem akarták – tudták – cáfolni a kaotikus belső helyzetükről terjengő híreket.

Fürstenberg arról panaszkodott, hogy Németországból és az Osztrák–Magyar Monarchiából egyáltalán nem érkeznek megbízható, felvilágosító hírek a tényleges hadi helyzetről, illetve nevezett országok belső helyzetéről, ami lehetőséget ad az antantnak, hogy megtévesztő híreket terjesszen Spanyolországban.

„Az otthoni sajtót uraló kaotikus állapotokat is úgy értékeli az itteni lakosság, mint a központi hatalmak országait uraló forradalmi megmozdulások kiteljesedésének jelét.”¹⁶² Valamint ugyanitt olvashatjuk: „Egész Spanyolország lesújtva szemléli a Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában végbemenő, katasztrofális véget sejtető eseményeket. Ennek fő oka a német hadsereg összeomlása, illetve a központi hatalmak belső kaotikus állapota, amelyre Spanyolországban nem találnak magyarázatot.”¹⁶³ Ebben a helyzetben a nagykövet különösen kártekonynak látja, hogy „teljes mértékben hiányoznak Németországból és az Osztrák–Magyar Monarchiából autentikus, felvilágosító hírek, vagy csak az események hiányos magyarázata lát napvilágot, amelyek itt inkább zavart keltenek, mint hasznosak.

Az antant ugyanakkor mindent elkövet annak érdekében, hogy lejárássa a német hadsereget, illetve propagálja a Német Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában jelenleg uralkodó kaotikus állapotokat. Mindebben az a legveszélyesebb, hogy a spanyol monarchiát megfosztották a központi hatalmakba vetett hitétől, és ezáltal kiszolgáltatottá válik a nyugati hatalmak demokratikus, sőt szocialista agitációjának.

Ugyanakkor Spanyolország számára világos, hogy az országnak semmi reménye nem maradt arra, hogy Tangert, illetve Gibraltárt megszerezze. A spanyolok csalódottsága leír-

¹⁵⁹ HHStA P. L. 189. Burián utasításai Fürstenbergnek Bécsből Zarauzba 1918. július 8-án. Z. 1895/5 1918.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ K. u. k. Armeekorpskommando Nachrichtenabteilung. Auszug aus den vertraulichen Nachrichten aus Spanien bis zum 18. September 1918. No. 20/54. Uo.

¹⁶² Fürstenberg jelentése 1918. október 17-én. No. 511. Uo.

¹⁶³ Uo.

hatatlan, és annál inkább aggasztó, mivel a spanyolok döntő többsége teljes bizonyossággal várta csapataink győzelmét. A leírtak legsúlyosabb következményeként híveink elfordulnak tőlünk, és várhatóan az itteni politikai orientációban teljes átalakulás következik be.”¹⁶⁴

Ezeket a sorokat október 17-én – mintegy egy hónappal a fegyverszünet aláírása előtt – küldte Fürstenberg Bécsbe. Az összeomlást követően nem maradt más hátra, mint Spanyolországban is rendezni – lezárni – a még Ausztria-Magyarországot érintő ügyeket.

A likvidálási kötelezettségek a propagandatevékenységet is érintették. Ezért küldte Fürstenberg 1918. november 22-én a következő táviratot Bécsbe: „Beszéltem Gasset úrral, az „Imparcial” tulajdonosával, és arra a megállapodásra jutottunk, hogy az „Imparcial” 600 részvényét 100.000 pesetéért visszavásárolja. 50.000-et azonnal készpénzben fizet, a többi részletekben.

Miután, tekintettel az itteni ismert körülményekre, ezt a megállapodást kedvezőnek ítélem, sőt Gasset úrnál szeretném elérni, hogy a továbbiakban is tartson fenn lapjában egy rovatot számunkra, kérem Excellenciádat, engedélyezze e megállapodás értelmében a szerződés megkötését.”¹⁶⁵

A likvidálási folyamatot irányító Flotow báró válaszát azonban a HHStA dokumentumai között már nem találhatjuk.

Értékelve az Osztrák–Magyar Monarchia spanyolországi propagandatevékenységét, megállapítható, hogy – részsikerei ellenére – Bécs viszonylag kevés eredményt tudott felmutatni. Fürstenberg hercegnek ezen a téren is újra és újra szembesülnie kellett a Külügyminisztérium elutasításaival – ebben némi változást jelentett Czernin külügyministersége –, illetve kezdetben még a Bécs és Madrid közötti távirati összeköttetés technikai nehézségeivel is.

A fő problémát azonban az jelentette a központi hatalmak számára, hogy nem tudták megtalálni az utat a spanyol lakossághoz, nem voltak képesek oly mértékben alkalmazkodni a spanyol mentalitáshoz, mint az antant – pedig ez a sikeres propagandához nélkülözhetetlen lett volna. Ehhez képest az anyagi fedezet is csak másodlagos jelentőségű.¹⁶⁶ Emellett a Német Birodalom és a Kettős Monarchia közötti összhang, együttműködés hiánya is hozzájárult a komoly eredmények elmaradásához.¹⁶⁷

A katonai sikerek meggyőző tolmácsolása minden esetben hatásos eszköz egy ország közvéleményének befolyásolásához, sajnos azonban legtöbbször az Osztrák–Magyar Monarchia teljesítményei a hadszíntereken is elmaradtak szövetségesei mögött, de egyébként is Ausztria-Magyarország – úgy tűnik – még sikereit sem tudta kellőképpen propagálni.

A német haditudósítók teljesítménye általában meghaladta a Monarchia tudósítóiét, akik sokkal alkalmazkodóbbnak – sőt rátermettebbnek – bizonyultak. Mindez azt eredményezte, hogy az osztrák–magyar lapok nem egy esetben előnyben részesítették a német haditudósí-

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ Fürstenberg jelentése 1918. november 22-én. No. 564. Uo.

¹⁶⁶ HHStA KA. KPQ. Fasz. 73. Bericht vom 11. 11. 1918.

¹⁶⁷ Ratibor herceg kritikája is erre vonatkozott 1915 áprilisában: „Ausztria-Magyarország élvezi itteni propagandánk valamennyi előnyét, anélkül, hogy eddig említésre méltó hozzájárulást tett volna.” Ratibor a Külügyi Hivatalnak 1915. április 19-én. Vö: Albes: i. m. 144.

tókat sajátjaikkal szemben, ami szintén a német érdekek képviseletének kedvezett.¹⁶⁸ További nehézséget jelentett a Monarchia propagandaszerveinek decentralizáltsága is.

Ismételten hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a központi hatalmak a legsúlyosabb hibát azzal követték el, hogy propagandatevékenységüknél kevésbé próbálták „azonosulni” a helyi sajtóviszonyokkal, illetve csekély figyelmet tanúsítottak a spanyol lakosság politikai helyzete, érdekeltsége, tradíciói, illetve mentalitása iránt.

Szólnunk kell a sikerekről is, illetve ezek okairól, miután – mint ahogyan azt fentebb bemutattuk – a központi hatalmak propagandája Spanyolországban legalább részleges sikereket magáénak tudhatott. Ha elmondtuk azt, mi gátolta a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország eredményességét, utalnunk kell azokra a tényezőkre is, melyek segítették propagandájukat. Komoly támogatást jelentett, hogy a hagyományos spanyol hatalmi elit – a hadsereg, a klérus és a nemesség – ideológiailag az autoriter-monarchisztikus érületű központi hatalmakhoz kötődött. Győzelmiüktől külpolitikai aspirációik megvalósulását és nem utolsósorban belpolitikai privilégiumaik megóvását remélték. Másrészt a Német Birodalomnak is megvoltak a saját érdekei Spanyolországban; érdekelt volt egy megerősödött Spanyolország „továbbélésében”, amely geostratégiai helyzetéből adódóan képes ellensúlyozni Franciaország és Nagy-Britannia aggasztó hegemoniáját.¹⁶⁹ A spanyol sajtó finanszírozási gondjaiból adódó korrupszája pedig csak üdvözlhető volt a központi hatalmak részéről, amihez hozzájárult a spanyol politika szembeüő függösége a közvéleménytől. A háború kiemelten fontos – sorsfordító – eseményei sok esetben hátráltatták a központi hatalmak propagandáját: Belgium németek általi lerohanása, valamint a tengeralattjáró háború meghirdetése különösen igénybe vette a propaganda irányítóit. Legalább a diplomácia és propaganda terén korrigálni ezeket a lépéseket – mindehhez jelentős összegű anyagi támogatás szükségeltetett. A Német Birodalom valamennyi hadviselő közül a legtöbbet investálta erre a célra Spanyolországban. Külön említést érdemel, hogy a Birodalom számára egyébként oly sok bonyolalmat okozó dualizmusa a had- illetve politikai vezetésnek ezen a téren – eltekintve kisebb nézeteltérésektől – viszonylagos egyetértést mutatott. Ez mindenképpen bizonyítja, hogy a németek milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a spanyol állásfoglalásnak a világháború alatt.

Felvetődik a kérdés, mennyiben járult hozzá a központi hatalmak propagandája ahhoz, hogy Spanyolország a háború végéig megőrizte semlegességét. Tekintettel arra, hogy a spanyolok nem rendelkeztek eredeti háborús célokkal, illetve a hadviselők számára nyilvánvaló volt hadseregük és flottájuk gyengesége, valamint közismertek voltak gazdasági összefonódásai – főleg az antanttal –, valószínű, hogy az ország mindenképpen semleges maradt volna. Azonban a közvélemény befolyásolása nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy a fentebb említett krízishelyzetek és az antant folyamatos nyomása ellenére se szakítsa meg diplomáciai kapcsolatait Béccsel és Berlinnel.

XIII. Alfonz szimpátiájának, támogatásának megnyerése a két hatalmi tábor propagandájának is fontos része volt, amit segíthettek a király ambíciói – mint például a békefolyamatban komoly szerepet játszani –, sőt lehetőséget teremtettek arra is, hogy ha szükséges, éppen ezzel tartsák sakkban az uralkodót.

¹⁶⁸ HHStA KA. KPQ. Fasz. 96. Nr. 18343.

¹⁶⁹ Vö. Javier Tusell – Juan Avilés – Rosa Pardo – Marina Casanova – Abdón Mateos – Isidro Sepúlveda – Álvaro Soto (szerk.): *La política exterior de España en el siglo XX*. Madrid, 1997. A kötetben Román Basurto tanulmánya: *La Primera Guerra Mundial, España y el País Vasco*. 17–37.

Források a jugoszláviai nemzeti becsületbíróságok történetéhez

Törőcsik Ferenc
Szegedi Tudományegyetem

BEVEZETŐ

A második Jugoszlávia kialakításában társadalmi és gazdasági szempontból is hangsúlyos időszakot jelentett a háború végén újtárra indított számonkérés. A harcok során a különböző fegyveres erők közötti leszámolást, a válogatás nélküli bosszút idővel felváltotta a kommunista vezetés által irányított bírósági perek sokasága. Az ellenséges katonai alakulatok felszámolását a vélt vagy valós politikai ellenfelek ellehetetlenítése követte. A katonai bíróságok vezető szerepet töltek be ebben a folyamatban egészen a népbíróságokról szóló törvény meghozataláig.¹ A tömeges kivégzések helyébe a politikai alapú (tehát nem differenciált) perek léptek.

A Jugoszláv Királyság kapitulációja egyben a két világháború közötti államigazgatás és jogrendszer széthullását is jelentette. A partizán területeken kialakuló jogrendszer természetesen nem szakíthatott teljes mértékben a királyi idők igazságszolgáltatásával.² A háború során új jogszokások jelentek meg, s ezek részét képezték a legfelső vezetés által kiadott rendeleteknek, utasításoknak. Az állami és igazságügyi szervek megszilárdulásával már törvények útján irányították az országot, melyekbe beépültek a korábbi – háborús – évek jogszabályai. A hatalmi párt centralizált módon építette ki az új államot, ugyanakkor a föderális egységek rendelkeztek saját törvényhozással is (lásd az 1., 2. és 3. dokumentumot).

Az új jugoszláv állam kialakuló igazságszolgáltatásában sajátos elemként jelentek meg a nemzeti becsületbíróságok.³ A katonai és a népbíróságok szerepéről számos feldolgozás jelent meg – ellentétben a becsületbíróságokkal – az 1940-es évek második felétől kezdve, hangsúlyozva azok forradalmi jelentőségét és hatását az új állam kiépítésére.⁴ A megszál-

¹ Törvény a népbíróságok berendezkedéséről, 1945. augusztus 26. *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, Beograd, 1945. szeptember 4.

² A régi jog használatát 1945. február 3-án egy AVNOJ-határozat, majd 1946. október 23-án egy törvény szabályozta. H. Sirotković – L. Margetić: *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*. Školska Knjiga, Zagreb, 1990. 385–386.

³ A jugoszláviai becsületbíróságokról bővebben ld. Törőcsik Ferenc: A nemzeti becsületbíróságok Jugoszláviában 1944–1945-ben. In: *Bácsország*, 2006. Vol. 12. No. 3. 43–48.

⁴ Néhány, az új Jugoszlávia jogrendszerének alapjaival foglalkozó mű: R. Legradić – M. Besarović: *Narodni sudovi i javno tužništvo u novoj Jugoslaviji*. Beograd, 1948.; Ivan Beuc: *Povijest država i prava na području SFRJ*. Zagreb, 1989.; Avdo Sućeska: *Istorija države i prava naroda Jugoslavije*. Sarajevo, 1991.; Ljubomirka Krkljuš: *Pravna istorija srpskog naroda*. Novi Sad, 2004.; A becsületb-

lás, illetve a polgárháború történései valóban komoly változásokat, többek között a korábbi intézmények pusztulását hozták a régióban. De a gazdaság és a társadalom átalakítása is folyamatos volt a háború során és az azt közvetlenül követő időszakban a telepítések, az egyes nemzeti közösségekhez tartozók elűzése és a vagyonelkobzások által. Ebben a folyamatban potenciális ellenfélnek számított a középosztály, mely réteg felfogásával ütközött az új vezetés központi tervezésű állami gazdaságirányítása és internacionalista megateista világnézete. A közéletből és a gazdaságból, valamint a kulturális és oktatási szférából való eltávolításukra szolgáltak a nemzeti becsületbíróságok. A korábban magánkézben lévő üzemek, nagybirtokok így állami javakká váltak. Az anyagi javaitól, hivatalától, állásától megfosztott középosztályhoz tartozók lehetőségei pedig tovább csökkentek – elveszítették nemzeti becsületüket is.⁵ Ezek a bíróságok 1944 novemberében Szerbia területén kezdték meg működésüket, majd pedig a következő év tavaszától már a többi föderális egységben is létrejöttek. A felépítésüket és eljárásukat szabályozó határozatok meghozatala az adott föderális egység legfelső politikai testületéhez köthető, tehát nem szövetségi intézményről volt szó. Azonban működésük és a rájuk vonatkozó határozatok szövege szinte szó szerint megegyezett. Ez leginkább Szerbia és a Vajdaság esetében tűnik ki. Természetesen különbségek is megfigyelhetők, ami érthető, tekintettel az ország sokszínűségére, eltérő hagyományaira és társadalmi felépítésére. Példa erre a bíróságok székhelye. Míg Szerbiában a fővárosban volt, addig a horvát területeken kerületenként állították fel a bíróságok központjait. A Vajdaságban pedig igyekeztek a tartomány etnikai és regionális szempontjait is figyelembe venni nem csupán a bíróság felépítése és tagjai kinevezésekor, de a „nemzeti leg arányos” ítéletek kiszabásakor is.⁶ Becsületbíróságok működtek még Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában és Montenegróban. Ezek a köztársaságok szintén eltértek egymástól és a többi föderális egységtől is történelmi múltjukat, társadalmi berendezkedésüket tekintve. Elegendő, ha esetükben csupán a speciális bíróságok jóval rövidebb működési időtartamát nézzük. Egyébként az ország egészét tekintve megszűnésük 1945 júniusa és szeptembere közé tehető.

1945 júliusában választásokat tartottak, augusztusban pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés a rendszert megszilárdító alapvető törvényeket fogadott el. A „nemzeti becsületüket” elveszített emberek ki voltak zárva a közéletből. Ha figyelembe vesszük az elítélt személyek korábbi társadalmi pozícióját és azt, hogy a bíróságok illetékességi köre a népbíróságokra szállt, akkor kitűnik igen fontos, a rendszer további működését meghatározó szerepük. Működésük tehát az átmeneti időket jellemezte, megszűnésük pedig a hatalmi ágak megszilárdulásának időszakára esett. Ezért is feltűnő kimaradásuk több, a korszakkal foglalkozó műből (ld. 4. sz. lábj.). Egyébként eljárásuk teljes körű feltárása máig sem történt meg, annak ellenére, hogy a 20. század végén a térségben lezajlott politikai változások együtt jártak a történetírás revíziójával.

róságokról már említést tesz H. Sirotković – L. Margetić: *Id. mű*, illetve szerbiai alapításáról lásd: Vojislav Koštunica – Kosta Čavoški: *Stranački pluralizam ili monizam. Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944-1949*. Beograd, 1990.

⁵ A nemzeti becsület elvesztése együtt járt a polgári jogok – többek között az aktív és a passzív választójog – elvesztésével.

⁶ Így a szerb és a horvát nemzeti becsület elvesztésén túl, magyar, szlovák, román, ruszin, orosz és zsidó nemzeti becsülettől is foszthattak meg elítélteket a Vajdaságban.

Áttörést hozott e tekintetben a 2005-ben a Horvát Történeti Intézet Slavonski Brodban működő kutatóintézete által kiadott forráskiadvány.⁷ 1944, 1945 és 1946 folyamán a hatalmi párttól, a hadsereg vezetésétől és az állami szervektől származó és a könyvben közzétett 118 dokumentum közül eddig csupán mintegy 10 jelent meg. Többségük lelőhelyei a horvátországi levéltárak (főként a HDA, a Horvát Állami Levéltár), de a belgrádi Hadtörténeti Intézet Katonai Levéltárából és a valamikori Jugoszláv Levéltárból is származik néhány dokumentum. A kiadvány egyértelmű elmozdulást jelent a korszak jobb megismerése felé, hiszen a közölt forrásokban szereplő adatok nem csupán a történészek számára lehetnek hasznosak. Másrészt új perspektívát nyújt a szakmai vitákhoz, mivel eddig többnyire csupán visszaemlékezésekre és becslült adatokra támaszkodhattunk a második világháború utáni jugoszláviai számonkérés kutatásakor.

Az ország második világháborús és az azt követő néhány év történéseinek alaposabb megismerése lehetségessé vált annak ellenére, hogy a helyi körülményeknek megfelelően számos korabeli irat megsemmisült, vagy pedig még a kutatók számára sem elérhető. A megtorlás adatain kívül ugyanis a közzétett dokumentumok értékes információkat közölnek a korabeli hatalmi szervezetek felépítéséről, működéséről és személyi állományáról (OZNA, KNOJ,⁸ Népi Milícia, Horvát Kommunista Párt). De a nemzetek közötti viszonyok is a titói propagandától eltérő színben tűnnek fel. Szembetűnő a határozatok, utasítások útján deklarált elvek és a gyakorlat közötti óriási eltérés. Például az ítéletek nélküli kivégzések leállítását többször is elrendelték, mégis e felsőbb utasítások idejére tehető a tömeges likvidálások végrehajtása.⁹ A források ugyanakkor a becsületbíróságokkal kapcsolatban a fentiekben vázoltakat is megerősítik, miszerint Horvátország területén a „népfelszabadító harc alapvető folyamatainak” védelmét szolgálta a ZAVNOH¹⁰ elnökségének a *horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről* szóló 1945. április 24-i határozata, a jugoszláv szövetségi szinten meghozott *nép- és államellenes bűntettekről* szóló törvény (1945. augusztus 25.) mellett.¹¹

⁷ Zdravko Dizdar – Vladimir Geiger – Milan Pojić – Mate Rupić (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti*. Slavonski Brod, 2005. A kiadvány kapcsán ld.: A. Sajti Enikő: „Teljes szabadságot a népnek...” In: *Bácsország*, 2006. Vol. 12. No. 4. 12–13.

⁸ OZNA – Odeljenje za zaštitu naroda (Népvédelmi Osztály), 1943 szeptemberében hozta létre a Legfelsőbb Parancsnokság a kémek és az ötödik hadoszlop felderítése érdekében. Utódszervezete az UDB (Uprava država bezbednosti – Állambiztonsági Igazgatóság). KNOJ – Korpus narodne odbrane Jugoslavije (Jugoszlávia nemzetvédelmi hadteste), 1945. augusztus 15-én hozták létre. Közvetlenül a legfőbb parancsnoknak volt alárendelve, aki az OZNA főnökén keresztül adta ki parancsait. Feladata a felszabadított területen a rend fenntartása.

⁹ 1944. december 6-án a Legfelsőbb Parancsnokság rendelkezett arról, hogy a foglyokkal a nemzetközi jog szerint kell bánni, de hasonló parancs kiadására kényszerült a III. Jugoszláv Hadsereg törzskara is 1945. április 29-én. Az OZNA szerveit pedig már 1944. november végén felszólították a perek nélküli likvidálások leállítására, majd 1945 júniusában ugyanerre szólított fel az OZNA horvátországi főnöke (lásd 5. dokumentum). *Partizanska... Id. mű.* 17.

¹⁰ ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (Horvátország Országos Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsa), 1943. június 13–14-én alakult meg mint Horvátország „legfelsőbb politikai képviselője”. Az 1945. július 21-én megtartott negyedik ülésén Horvátország Nemzetgyűlésévé alakult. H. Sirotković – L. Margetić: *Id. mű.* 358., 362.

¹¹ *Partizanska... Id. mű.* 18.

Az alábbiakban a horvátországi becsületbíróóság alapító *határozatán* (1. dokumentum) kívül a becsületbíróóságok által elítélt személyek megkegyelmezésére hozott *rendelet* (2. dokumentum), a határozatot módosító *törvény* (3. dokumentum), a bíróság munkájáról szóló *igazságügyi miniszteri jelentés* (4. dokumentum), valamint a *horvátországi OZNA-vezetők első konferenciájáról készült jegyzőkönyv* részletei olvashatók (5. dokumentum). Az 1., a 4. és az 5. dokumentumot a forráskiadvány alapján közöljük, a 2. és 3. dokumentumot viszont a *Narodne novine* c. horvátországi hivatalos lapból idézzük.

A horvátországi becsületbíróóság alapító határozatát a horvát politikai vezetés hozta meg a háború befejezése előtt nem sokkal (1945. április 24.). A jogszabály igen tágan fogalmaz a bíróság illetékességi körébe tartozó bűncselekmények kategóriáinak meghatározásakor (különösen a 2. cikkely 1., 2. és 9. pontja). Ezenkívül a korabeli országok háborús számonkéréssel kapcsolatos jogszabályaihoz hasonlóan visszamenő hatályú (1., 2. és 16. cikkely).

A második dokumentum egy rendelet és a becsületbíróóságok által elítélt személyek megkegyelmezésére vonatkozik. A harmadik viszont már egy törvény, melynek következtében a becsületbíróóságok illetékessége a kerületi népbíróóságokra szállt. E három jogszabály a *Narodne novine* c. lapban olvasható (a határozat az I. évfolyam 2. számában, a rendelet és a törvény pedig az I. évfolyam 14. számában). A határozat szövegét a forráskiadvány is közli.

A negyedik dokumentum a Horvát Állami Levéltárból származik (a forráskiadvány által közöljük). A Horvátország ügyészének írott jelentésében a köztársaság igazságügyi minisztériuma a már megszüntetett horvátországi becsületbíróóságok munkájáról ad áttekintést. Ebből kiderül, hogy a jelentés nem tekinthető véglegesnek, mert még nem zárult le minden eljárás, és a kerületi becsületbíróóságok sem továbbították mindegyik ítélet adatait az igazságügyi minisztériumnak. Azonban a jelentés írója szerint a hiányzó adatok a várható végleges ítéletek legfeljebb 20%-a lehet. Tehát az ítéletek és az elítéltek adatainak összegzése kerületenként és együttesen is lehetővé válik. A kerületekre lebontott adatokat itt nem közöljük és a dokumentumot záró mellékletet sem, amely a kerületenként meghozott ítéleteket és az elítéltek adatait külön-külön és együttesen is százalékos formában részletesen feldolgozza. A kihagyott részek jelölésének módja: (...).

Az ötödik dokumentum ugyancsak a Horvát Állami Levéltárból származik (a forráskiadvány alapján ismertetjük) és a horvátországi OZNA-vezetők első tanácskozásáról közöl részleteket. A tanácskozáson többek között kitértek a katonai és a becsületbíróóságok fontos szerepére „az ellenség legális eszközökkel való eltávolítása” kapcsán. A forráskiadvány a kihagyott részeket a következőképpen jelzi: /.../.

A dokumentumokban a félkövér és a dőlt betűtípus, valamint a nagy és kis kezdőbetűk váltakozó használata (például a „Nemzeti Becsületbíróóság” vagy a „Határozat” esetében) megfelel a forráskiadványban közölteknek.

1. dokumentum

1945. április 24.
Šibenik

A ZAVNOH Elnökségének Határozata a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről

A Horvátországi Országos Népfelszabadító Antifasiszta Tanács Elnöksége, a Horvátországi Országos Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsról, mint a Föderatív Horvátország legfőbb törvényhozói és végrehajtói népképviselői testületéről és legfelsőbb államhatalmi szervéről szóló Határozat 4. cikkelye alapján, az 1945. április 24-én megtartott ülésén meghozta ezt a

HATÁROZATOT

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről

1. cikkely

A nemzeti becsület ellen elkövetett bűncselekményeknek tekintendő minden olyan cselekmény e Határozat értelmében, melyekkel megsértették és sértik a nép becsületét, vagy a nép és azon folyamatok ellen irányult, melyekre a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia¹² épül.

Ezek a cselekmények bünteteket vagy kihágásokat jelentenek súlyosságuknak és a belőlük eredő következményeiknek megfelelően.

Ez a határozat nem vonatkozik a háborús bűnösök és a nép ellenségeinek cselekedeteire.

2. cikkely

Büntetnek vagy kihágásnak tekintendő e Határozat értelmében különösen:

1./ minden együttműködés a megszállókkal és segítőkkel. Ilyen együttműködési formáknak tekinthető: a politikai, a propaganda-, a kulturális, a művészeti, a gazdasági, az adminisztrációs és más együttműködés a megszállókkal és a hazai árulókkal;

2./ a megszállók és segítők javára végzett minden olya cselekmény és propaganda, amely vallási vagy faji türelmetlenség szításával vagy a megszállás igazolásával, illetve a nép felszabadító harcának elítélésével járt együtt;

3./ minden közeli és baráti kapcsolat fenntartása a megszálló katonaság és hatóság tagjaival;

4./ a megszállók vagy segítők által üldözött személyek vagyonának közvetett vagy közvetlen úton való elvétele;

¹² Demokratikus Föderatív Jugoszlávia – Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ). A partizánok kormányának 1943. november 29-i megalakulása után Jugoszlávia nem hivatalos neve. A név 1945. március 7-től volt hivatalos használatban, amikor megalakult a Tito által vezetett Ideiglenes Kormány. Az ország neve 1945. november 29-én ismét változott az Alkotmányozó Nemzetgyűlés határozatának értelmében: Jugoszláv Föderatív Népköztársaság (FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija). H. Sirotković – L. Margetić: *Id. mű.* 370.

5./ az államigazgatás felelős személyeinek helyzetükből adódó azon vétkei, melyek Jugoszlávia 1941. évi szégyenteljes vereségét és kapitulációját megakadályozandó kötelező erőfeszítések megtételének elmulasztásából erednek;

6./ a megszállóknak vagy segítőiknek a hivatali apparátusban különösen fontos helyen végzett szolgálat, valamint a különös előnnyel járó köz- vagy magánszolgálatok egyidejű végzése bármilyen formában;

7./ a megszállónak és segítőinek önkéntes gazdasági támogatása, különösen a saját gazdasági üzemnek a megszálló szolgálatába való állításával, gazdasági szervezetben, illetve üzemben végzett olyan fontosabb munkával, melyek a megszálló hasznára válnak, valamint a megszálló számára végzett szállítással,

8./ részvétel az áruló, politikai és katonai szervezetekben vagy ilyenek támogatása, akár Jugoszlávia összeomlása előtt annak veresége céljából, vagy később, a felszabadító harcban az ellenálló erő gyengítése céljából;

9./ Mindazon cselekmény, amely a megszállók és segítőik szolgálatát jelentette.

3. cikkely

Az e Határozatban foglalt cselekmények büntetendők:

a/ a nemzeti becsület elvesztésével;

b/ kényszerszolgálat;

c/ részleges vagy teljes vagyonelkobzással vagy pénzbüntetéssel;

d/ száműzetéssel.¹³

A nemzeti becsület elvesztése a közéletből való kizárást, közhivatal viselésére való jog elvesztését és az összes polgári jog elvesztését jelenti.

A vádlottra egyszerre több büntetés is kiszabható.¹⁴ A felbujtás és a segédkezés szintén büntetendő.

4. cikkely

Amennyiben a vádlott cselekmény végrehajtása által aktív részvétellel hozzájárult a népfelszabadító harc céljainak megvalósításához és jóvátette az elkövetett kárt, a bíróság a büntetés kiszabásakor azt figyelembe veheti, mint enyhítő körülményt.

A tevékeny megbánás kivételes eseteiben a bíróság minden büntetés alól felmentheti a vádlottat.

5. cikkely

Az e határozatba foglalt vétkek nem évülnek el.

6. cikkely

Az e határozatba foglalt cselekmények felett a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságai ítélik meg.

¹³ A szerbiai és a vajdasági becsületbíróságok alapító határozataiban nem szerepelt a pénzbüntetés és a száműzetés mint büntetési kategória. *Službeni glasnik Srbije*, 1945. február 24., március 10.; *Službeni list Vojvodine*, 1945. május 15.

¹⁴ Általában több büntetést szabtak ki. A nemzeti becsület elvesztésén túl leginkább kényszerszolgálat büntetésében részesültek az elítéltek, a vagyonelkobzás, mint járulékos büntetés a harmadik helyre szorult. Ez érthető is, hiszen vagyonos polgárból kevesebb volt.

A Határozat 1. és 2. pontjaiban megfogalmazott cselekmények felett, amennyiben nem a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia népeihez tartozó személyek követték el, de Horvátországban laknak, a katonai bíróságok fognak ítélezni.¹⁵

7. cikkely

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságait a kerületek¹⁶ székhelyén hozzák létre.

Egy bíróság területi illetékessége kiterjedhet több kerületre.

8. cikkely

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságának tagjait a Horvátországi Országos Népfelszabadító Antifasiszta Tanács Elnöksége nevezi ki, közülük egyiküket a bíróság elnökévé rendeli.

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságainak tagjai munkájukért a Horvátországi Országos Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsnak felelősek, amely őket leválthatja.

9. cikkely

A bíróságok a bírói hatalmat ötfős bírói tanácsokban gyakorolják. A tanácsba szabály szerint bekerül azon Kerületi Népbíróság egy tagja is, amely kerületben az ítélezési tevékenységet folytatják.

10. cikkely

A tanács megalakítását és beosztását a bíróság elnöke végzi. A tanácsban a tanácson belül megválasztott egyik bíró elnököl. Minden tanács rendelkezik titkárral, akit a jogászok soraiból a Horvátországi Országos Népfelszabadító Antifasiszta Tanács Elnöksége nevez ki. A tanács titkára adminisztratív feladatokat lát el a tanács elnökének felügyelete alatt, a tanácson belül pedig tanácsadói joggal bír,

A bíróság elnöke minden tanácshoz vizsgálóbírókat rendel, aki a vád és a védelem összes bizonyító anyagának összegyűjtésével végzi a nyomozást.

11. cikkely

Azon személyek felett, akik szökésben vannak, vagy hatóságaink számára elérhetetlenek, távollétükben ítéleznek.

12. cikkely

Az e határozat alapján történő eljárást az ügyészség fogja kezdeményezni.

E célból mindegyik hatóság köteles az illetékes ügyészséget értesíteni, amint tudomást szerez az e Határozat alapján büntetendő cselekményekről.

¹⁵ Ugyanilyen értelmű a vonatkozó szerbiai határozat 3. cikkelye: „E Határozat 1. és 2. cikkelyének cselekményei ügyében, amennyiben Szerbiában lakó, de más nemzetiségű személyek követték el, katonai bíróságok ítéleznek.” *Službeni glasnik Srbije*, 1945. március 10.

¹⁶ Horvátország területén ekkor 16 kerület létezett, ahol a becsületbíróóságokkal párhuzamosan népbíróóságok is működtek.

13. cikkely

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságának ítéletei azonnal végrehajtandók. A bíróságok a meghozott ítéleteiket megküldik az illetékes hatóságoknak végrehajtás céljából.

14. cikkely

Mindegyik népi hatóság, a polgári és a katonai is, köteles jogi segítségnyújtást adni szolgálati ügyekben a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságainak.

15. cikkely

Horvátország Népkormányának Igazságügyi Minisztere felhatalmazást nyer utasítások kiadására e Határozat végrehajtásának érdekében.

16. cikkely

Ez a határozat a kihirdetés napján lép életbe, de kiterjed minden cselekményre, tekintet nélkül annak elkövetési idejére.

Szám 1057/45

1945. április 24.

Šibenik

Titkár:
M. Počuća sk.

Elnök:
Vladimir Nazor¹⁷ sk.

A határozat szövegének megjelenése:

Narodne novine. Službeni list Federalne Hrvatske, Zagreb, I. évf., 2. sz., 1945. augusztus 7., 17.

A határozatot közli:

Zdravko Dizdar – Vladimir Geiger – Milan Pojić – Mate Rupić (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti*. Slavonski Brod, 2005., 94–97. 16. sz. dokumentum

2. dokumentum

Horvátország Nemzetgyűlésének Elnöksége az 1944. május 9-i, az Országos Horvátországi Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsról, mint a Demokratikus Horvátország legfőbb tör-

¹⁷ Vladimir Nazor (1876–1949) – horvát író, költő, aki 1942-ben csatlakozott a partizánokhoz. A háború idején a ZAVNOH végrehajtó bizottságának elnöke, a háború után pedig a horvát nemzetgyűlés elnökségének elnöke volt.

vényhozói és végrehajtói népképviselői testületéről és legfelsőbb államhatalmi szervéről szóló Határozat 4. cikkelye, valamint a Föderatív Horvátország törvényei alapján büntetendő bűncselekményekre vonatkozó amnesztia és kegyelem megadásáról szóló Törvény 1. cikkelye alapján, 1945. szeptember 8-án

RENDELETET

hoz

a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről szóló Határozat alapján elítélt személyek megkegyelmezéséről

1. cikkely

Kegyelemben részesül és a kényszermunka büntetésének további letöltése alól mentesül mindazon személy, tekintet nélkül a büntetés nagyságára, akiket e rendelet megjelenése napjáig jogerősen olyan cselekményekért ítélték el, melyeket a Horvátországi Országos Antifasiszta Népfelszabadító Tanács 1945. április 24-i Határozatában fogalmaztak meg a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről, amennyiben eddig a napig betöltötték 55. életévüket.

2. cikkely

Kegyelemben részesül és büntetésének további letöltése alól mentesül minden más olyan személy, akiket e Rendelet megjelenésének napjáig jogerősen elítéltek az 1. cikkelyben említett Határozatban megfogalmazott cselekményekért két évig terjedő kényszermunka büntetésére.

3. cikkely

Kegyelemben részesülnek azok a személyek, akiket e Rendelet megjelenése napjáig az 1. cikkelyben említett Határozatba foglalt cselekményekért jogerősen kényszermunka büntetésére ítélték, valamint:

1. azoknak a személyeknek, akiket az említett büntetésre ítélték 2-től 5 évig terjedően, a kiszabott büntetésük felét elengedik;
2. azoknak a személyeknek, akiket az említett büntetésre ítélték 5-től 10 évig terjedően, a kiszabott büntetésük harmadát elengedik;
3. azoknak a személyeknek, akiket az említett büntetésre ítélték 10-től több évre, a kiszabott büntetésük negyedét elengedik;
4. azoknak a személyeknek a büntetését, akiket életfogytiglani kényszermunkára ítélték, húsz évre mérséklük.

4. cikkely

Az előző cikkely szerinti büntetésmérséklésbe beleszámítják a büntetés azon részét, amelyet már mérsékeltek az 1945. augusztus 3-i az általános amnesztiáról és kegyelmezésről szóló Rendelet 6. cikkelye alapján.

5. cikkely

E Rendelet megkegyelmezése alól kivételt képeznek azok a személyek, akiknek e Rendelet megjelenése napjáig kérelem alapján megkegyelmeztek, amennyiben e Rendelet előírásai nem kedvezőbbek számukra.

6. cikkely

Határozatokat e Rendelet alapján hivatalból azok a bíróságok hoznak, amelyek illetékesek az 1. cikkelyben említett Határozatba foglalt bűncselekmények elítélésére.

Azok a személyek, akik úgy vélik, hogy e Rendeletből eredő megkegyelmezés kiterjed rájuk, de kegyelemben nem részesültek, az első bekezdésben említett bírósághoz fordulhatnak.

A kegyelmezésről szóló bírói határozat ellenében az érdekelt személynek jogában áll Horvátország Legfelsőbb Bíróságán fellebbezni a határozat kézbesítését követő 8 napon belül.

A fellebbezés az első bekezdésben említett bírósághoz kerül.

7. cikkely

Az Igazságügyi Miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy e Rendelet alkalmazásakor értelmezést adjon.

8. cikkely

Ez a Rendelet a *Narodne novine*-ben való megjelenése napjától hatályos.

Szám: 8

Zágráb, 1945. szeptember 8.

Horvátország Nemzetgyűlése Elnökségének

Elnök:

Vladimir Nazor, sk.

Titkár:

M. Počuča, sk.

A rendelet szövegének megjelenése:

Narodne novine. Službeni list Federalne Hrvatske, Zagreb, I. évf., 14. sz., 1945. szeptember 10., 1.

3. dokumentum

Horvátország Nemzetgyűlésének Elnöksége a Horvátországi Országos Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsról, mint a Demokratikus Horvátország legfőbb törvényhozói és végrehajtói népképviselői testületéről és legfelsőbb államhatalmi szervéről szóló Határozat 4. cikkelye alapján

TÖRVÉNYT

hoz

a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről szóló 1057/45-ös számú 1945. április 24-i Határozat módosításáról

1. cikkely

Hatályukat veszítik az Országos Horvátországi Népfelszabadító Antifasiszta Tanács, a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületének védelméről szóló 1057/45-ös számú 1945. április 24-i Határozatának 6., 7., 8., 9., 10., 13. és 14. cikkelyei.

2. cikkely

A Határozat 1. cikkelyében említett bűncselekmények elbírálása átkerül a kerületi népbíróóságok illetékességi körébe, melyek ezen bűncselekmények tekintetében tartják magukat azokhoz az elvekhez és előírásokhoz, amelyek alapján más bűnügyekben is eljárnak és ítélik.

3. cikkely

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságainak be kell szüntetniük a munkájukat és az összes folyamatban lévő ügyet, az irattárat, az iktatókönyveket és pecsétet át kell adniuk az illetékes kerületi népbíróóságnak.

4. cikkely

E Törvény végrehajtása az Igazságügyi Miniszter feladata.

5. cikkely

Ez a Törvény a Narodne novineban való megjelenése napjától hatályos.

Szám: 6

Zágráb, 1945. szeptember 8.

Horvátország Nemzetgyűlése Elnökségének

Elnök:

Vladimir Nazor, sk.

Titkár:

M. Počuča, sk.

A törvényszöveg megjelenése:

Narodne novine. Službeni list Federalne Hrvatske, Zagreb, I. évf., 14. sz., 1945. szeptember 10., 1.

4. dokumentum

1945. szeptember 18.

Zágráb

A Horvát FÁ Igazságügyi Minisztériumának jelentése Horvátország ügyésze részére a horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságainak munkájáról.

Horvát Föderatív
Állam
IGAZSÁGÜGYI MI-

N
I
S
Z
T
É
R
I
U
M

Szám: Biz. 485/43
Zágráb, 1945. szeptember 18.

TÁRGY: A horvát-
országi
nemzeti
becsület-
védelmi
bíróságok
munkájá-
nak átte-
kintése

Horvátország ügyésze részére
– Zágráb –

Ez a Minisztérium elvégezte azon elítélt személyek adatainak a rendszerezését, akiket a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságai ítéltek el. Rendszereztek ezenfelül mindenfajta kiszabott büntetés adatait is, úgy, hogy abból a táblázati áttekintésből, amely mindegyik bíróság¹⁸ esetében külön-külön elkészült, majd pedig az összes bíróságra vonatkozóan együttesen is, általános kép kapható a horvátországi nemzeti becsületvédelmi bíróságok munkájának eredményéről.

Az áttekintés megközelítően pontos eredményeket közöl, mivel magában foglalja az említett bíróságoknak szinte a teljes munkáját. Az adatok azért nem tekinthetők véglegesnek, mert meghatározott számú ügy esetében a bíróságok nem továbbították ennek a Minisztériumnak az általuk meghozott ítéleteket, s így ezeket az ügyeket, illetve adatokat nem lehetett felhasználni ennél a munkánál, különösen azért, mert még nem zárult le mindegyik a horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelméről szóló Határozat alapján indított

¹⁸ A 16 kerület becsületbíróságairól van szó.

eljárás. Azonban ez az összes meghozott ítélet legfeljebb 20%-a lehet, és így ez az áttekintés valós képet mutat a horvátországi becsületvédelmi bíróságok munkájáról legalább 80%-ban.

A horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületvédelmi bíróságai munkájának eredménye az egyes bíróságok szerint a következő:¹⁹

(...)

Ezek alapján a nemzeti becsületvédelmi bíróságok egésze által a Föderatív Horvátország területén:

1. Az összes meghozott ítélet:	1083
Ebből:	
a/ elmarasztaló ítélet	926
b/ felmentő ítélet	157
2. A kiszabott ítéletek fajtái:	
a/ nemzeti becsület elvesztése	905
b/ kényszermunka	699
c/ teljes vagyonek Kobzás	282
d/ részleges vagyonek Kobzás	112
e/ pénz büntetés	25
f/ száműzés	14
3. Elkobzott vagyon:	
a/ ipari üzem	117
b/ birtokok és más ingatlanok	189
4. Az elítélt személyek szociális helyzete:	
a/ gyárosok	111
b/ nagybirtokosok	22
c/ földművesek	156
d/ iparosok	165
e/ kereskedők	165
f/ szabad foglalkozásúak	142
g/ állami alkalmazottak	171
h/ munkások	31
i/ egyéb foglalkozásúak	120
5. Az elítélt személyek nemzetisége:	
a/ horvátok	1039
b/ szerbek	42
c/ szlovénok	2

HALÁL A FASIZMUSRA – SZABADSÁGOT A NÉPNEK!

FŐNÖK:

P.H.

¹⁹ A nemzeti becsületvédelmi bíróságok kerületei Horvátország területén: Bjelovar, Delnica, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Makarska, Nova Gradiška, Osijek, Petrinja, Slavonski Brod, Split, Sušak, Šibenik-Zadar, Varaždin, Virovitica, Zagreb.

[Melléklet:]

(...)

A jelentés lelőhelye:

HDA, Zagreb, 421, 5/186

A jelentést közli:

Zdravko Dizdar – Vladimir Geiger – Milan Pojić – Mate Rupić (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti*. Slavonski Brod, 2005. 250–264., 88. sz. dokumentum.

5. dokumentum

1945. július

Jegyzőkönyv a horvátországi OZNA-főnökök és vezetők első tanácskozásáról azoknak a németeknek/népi németeknek a lágerbe küldéséről, akik visszatérnek, valamint a likvidálásokról, a bíróságok gyenge munkájáról és az OZNA-ról mint a kommunista párt segédszervéről.

Veljko Drakulić alezredes elvtárs

Eltársak! A konferenciát megnyitom, s üdvözlöm Stevo tábornok elvtársat,²⁰ valamint Duško elvtársat,²¹ a HKP Központi Bizottsága küldöttjét és tagját. A terepi jelentés előtt Duško elvtárs ismerteti a politikai helyzetet.

Duško Brkić elvtárs

/.../

Kifejlődött a sovinizmus, az a szervezett sovinizmus, amely Szerbiából indult útjára, és bár a Vajdaságon meg a Szerémségen át érkezett meg, mégis mély gyökeret vert magában Horvátországban is. Ez nem spontán jelenség, hanem az ellenség munkája, amely ily módon találta meg népeink egysége és testvérisége veszélyeztetésének igen alkalmas formáit.

/.../

Hangsúlyoznom kell azonban azt is, hogy a sovinizmus fejlődéséhez nem csupán az ellenség járult hozzá, hanem mi magunk is a saját hibáinkkal. Azáltal, hogy a felperzselt területek különböző gazdasági problémáit nem oldottuk meg, a bíróságaink enyhe büntetéseket hoztak, a börtönökben és a lágerekben pedig szabálytalan eljárások történtek, az ellenség a sovinizmus táplálásának termékeny talajára lett.

/.../

Mi a telepítéssel megoldjuk a szociális problémát, a kisemmizett parasztoknak házakat adunk, jó földet, eszközöket és egyéb dolgokat, erősítjük a nemzeti lakosságot az északi

²⁰ Ivan Krajačić-Stevo – munkás, a HKP KB PB tagja, a ZAVNOH Elnökségének tagja, az AVNOJ tanácsnoka és a horvátországi OZNA vezetője.

²¹ Duško Brkić – jogász, a HKP KB szervező titkára, ZAVNOH Elnökségének tagja, az AVNOJ tanácsnoka, a ZAVNOH Igazságügyi Osztályának biztosa, a ZAVNOH bíróságának tagja, a horvátországi népkormány igazságügy-minisztere.

területeken, ahol az megritkult a megszálló hatóságok és az áruló egységek által elkövetett gyilkolások következtében, s így módon rendezzük ezt a két problémát. Az ellenség mindezt látja, s ezért akadályoz minket abban, hogy feladatainkat végrehajtsuk. Az OZNA részéről túlságosan enyhén jártak el azokkal a németekkel szemben, akik visszatértek. Energikusabban kellene fellépni. Mindenekelőtt lágerbe kell zsúfolni őket, megtiltani nekik a saját falvaikba való visszatérést, később pedig át kell rakni őket a Dráván túlra. Ezáltal nyújthatunk biztonságot az oda települő parasztoknak.

/.../

Meg kell említenem Önöknek, mint kommunistáknak, hogy a nemzeti becsületvédelmi Bíróóságok nem feleltek meg feladatainknak, azért, mert a kerületi bizottságaink és bíróságaink nem fogták fel forradalmi jelentőségüket, nem fogták fel, hogy sorainknak az ellenségtől való gyors és energikus megtisztítását jelentik. Nekünk egy rövid időszak jutott e forradalmi bíróságok működését illetően, mint amilyen a Nemzeti Becsületbíróóság és a Katonai Bíróóságok, hogy a legrövidebb időn belül megtisztítsuk az országot az ellenséges elemektől, akár halálbüntetéssel vagy börtönbüntetéssel, hogy az ellenséget ellehetetlenítsük és saját kezünkbe vegyük az ügyet. Dalmáciában, Dubrovnikban, ahol az elit ellenünk dolgozott, megtörtént az, hogy amikor már látták az NDH²² és Németország összeomlását, akkor az egész söpredék irányt váltott és az olaszországi, angolai és amerikai reakciókkal való együttműködés felé orientálódott. A polgárság soha nem állt ki az NOB²³ mellett, nekünk pedig nem sikerült kezünkbe venni az ügyet. A nemzeti becsületbíróóság pedig csak néhány nappal ez után alakult meg. Kifejezésre kellene juttatni az eljárások sürgősségét a forradalmi bíróságok munkájában.

/.../

A Gorski Kotar-i kerület OZNA főnöke

A kerületet két részre kell osztani, a régebben felszabadítottra és a Németország kapitulációja után felszabadultra. A régebben felszabadított területen sikerült a kerület egészének felszabadulásáig a reakció, különösen a HSS²⁴ aktivitását elhárítani, amely a legerősebb ellenségnek számított. Mindezt elfogatásokkal és likvidálással, vagy politikai munkával és tisztán politikai harccal, amely által egyesek elveszítették minden tekintélyüket a nép előtt, úgyhogy ma már nem jelentenek semmilyen veszélyt a népre. Az újonnan felszabadított területen, Ogulin felszabadítását követően, amely usztasa központ volt és az usztasa mozgalomban való tömeges részvétel jellemezte, az első napokban a reakció nem találta fel ma-

²² NDH – Nezavisna država Hrvatska (FHÁ – Független Horvát Állam), a királyi Jugoszlávia bombázását követően 1941. április 10-én kiáltották ki. Az usztasa vezetés – élén Ante Pavelić-tyel – nem tudta hatalmát megszilárdítani, részben az etnikai arányok miatt (a 6,3 millió lakosból 1,9 millió szerb nemzetiségű volt, illetve Bosznia bekebelezése következtében 800 ezer muzulmán is számolniuk kellett). 80 és 100 ezer fő közé tehető az FHÁ légereiben kivégzett zsidók, szerbek, horvátok és mások száma. Német-olasz megszállás alatt, de náci bábállamként működött a titói erők 1945. május 8-i zágrábi bevonulásáig.

²³ NOB – Narodna oslobodilačka borba (Népfelszabadító Harc)

²⁴ HSS – Hrvatska Seljačka Stranka (Horvát Parasztpárt). 1904-ben alapították meg a Horvát Népi Parasztpártot. Később átnevezték Horvát Köztársasági Parasztpártra, majd pedig Horvát Parasztpártra. A két világháború közötti Jugoszlávia egyik legerősebb párta, több alkalommal része a kormánykoalíciónak.

gát. Azonban az utóbbi időben már érződik erősödő tevékenysége és mind szilárdabb összetartása. A régebben felszabadult területen a reakció teljesen egységes és együttesen fejti ki tevékenységét, míg az újonnan felszabadított területen, ahol erősebbek a hatalmon lévők, a reakciós csoportok specifikus megoszlása látható.

Ogulinban és általában a kerület egészében a HSS jelenti az egyik legnagyobb problémát. Egyeseket, mint például Grga Hećimovićet és még néhányukat az usztasa hatóságok üldözték, s így a tömegek szemében olyan mártírrá váltak, akiket az usztasák vertek, és ez az egyik oka annak, hogy kellő tekintéllyel bírnak. Azon dolgoznak, hogy Mačekot²⁵ mint vértanút mutassák be, aki talán be is lépett volna a mozgalmunkba,²⁶ de ezt nem tehette, mert internálták stb. Szítják a sovinizmust, amely magában Ogulinban erős volt, és most is elér bizonyos szintet. Mozgalmunkról, mint nagyszerb veszélyről beszélnek.

/.../

A gradiškai kerület OZNA főnöke

/.../

Azok a svábok, akik elköltöztek, újra visszatérnek, de kértük, hogy vigyék őket lágerbe, majd pedig küldjék vissza őket Németországba.

/.../

A banijai kerület OZNA főnöke:

/.../

Érzékelhető, hogy a sovinszta gyűlölet már elérte a csúcst. A szerb és a horvát falvak között már annyira felizzott, hogy majdnem összetűzésre került sor. A kostajnicai és a dvori járásokban a nép nem hisz a ma hatalmon lévőknek, és a dvori járásban egyesek azt mondják, hogy ez nem a mi államunk és nem a mi hatóságunk, mert a parancsnokságokban szerbek vannak, mindenhol szerbek vannak, horvátok viszont sehol. A kostajnicai járásban történt az, hogy hatóságaink elfogtak néhány embert, a homlokukra „U”-t²⁷ metszettek, keresztül vezették a falun, majd pedig az erdőbe vitték őket, ahol valamennyiüket likvidálták. Hamis tanúkat előkerítvén elvették a vagyont meg a jószágot. Ily módon elégedetlenséget teremtettek azokon a területeken, amelyek eddig kiálltak mozgalmunk mellett és úgymond mindent megadtak, ami tőlük tellett.

A sovinszta gyűlölet nagymértékben fokozódik a Szerbiából visszatérők megérkezésével. Ők azt mondják: „Miért nem ölsz meg minden horvátot? Mire vártok? Szerbiában a király mellett állt a többség.”

/.../

²⁵ Vladko Maček (1879–1964) – Stjepan Radić halálával (1928) a Horvát Parasztpárt vezetőjévé választották, az 1939. augusztus 26-án a Dragiša Cvetković-tal kötött egyezményt követően pedig már a belgrádi kormány alelnöke. Az 1941. március 26/27-i államcsíny után elutasította a németek felkérését az önálló Horvátország vezetésére, és április 4-én a Simović-kormány alelnöke lett. Néhány nappal később lemondott, visszatért Horvátországba és pártja többségével együtt a politikai kivárás mellett döntött. A második világháború idején több hónapot töltött a jasenováci lágerben, majd szigorú őrizet alá került egészen a háború végéig. A partizánok zágrábi bevonulása után az Egyesült Államokba emigrált.

²⁶ A partizánok mozgalmáról van szó.

²⁷ „U” – Az usztasa állam címerében és zászlajában lévő szimbólum.

Stevo tábornok elvtársnak, a horvátországi OZNA főnökének zárszava:

/.../

Elvtársak, végképp állítsátok le a likvidálásokat! Nem azért, mert esetleg sajnálnám az ellenséget, az apámat sem sajnálnám, hanem mert a nép forrong, háborog. Nekünk arra kell törekedni, hogy új módszert találjunk az ellenség eltávolítására. Vannak nekünk katonai bíróságaink, nemzeti becsületbíróságunk. Megvan a módja az ellenség megtalálásának, a soraiba való beférkőzésnek és legális módszerekkel való eltávolításának, úgy, hogy győztesként kerüljünk ki ebből a helyzetből. Nekünk a pártszervezetekkel közösen kell a terepen megmutatni, hogy nem azok vagyunk, aminek minket lefestettek. Egy OZNA-tag legyen tisztában azzal, hogy minden általa elszalasztott pillanat olyan pillanat, amelyet az ellenfél kihasznál. Soha a történelemben nem esett meg még az, hogy egy pártszervezet OZNA-szervezetet hozott volna létre, és pár hónap múlva már nem számolt vele. Az OZNA minden tagja egyben a Párt tagja is. Nekik politikailag kell gondolkodni, nem úgy, hogy ügynökök és zsandárok hálózatát hozzák létre, hanem, hogy valóban annak a pártnak a segédszervezete legyünk, melynek világszerte tekintélye van.

/.../

A jegyzőkönyv lelőhelye:

HDA, Zagreb, 1491, 2.24

A jegyzőkönyvet közli:

Zdravko Dizdarević – Vladimir Geiger – Milan Pojić – Mate Rupić (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti*. Slavonski Brod, 2005. 234–236., 80. sz. dokumentum.

Az amerikai dilemmák és a hírszerzés elemzései a Jugoszlávia elleni szovjet katonai támadás lehetőségéről (1948–1952)

Vukman Péter
Szegedi Tudományegyetem

1948. február 10-ére Sztálin Moszkvába rendelte a jugoszláv és a bolgár kommunista párt vezetőit.¹ Ezzel a lépéssel kezdetét vette a Szovjetunió és Jugoszlávia közti nyílt konfliktus, amelynek első szakasza a szovjet pártfőtitkár 1953 tavaszán bekövetkezett haláláig tartott. A konfliktus következményeként Jugoszlávia teljesen új körülmények között találta magát. A szovjet gazdasági és katonai tanácsadók visszahívása, a Jugoszláv Kommunista Párt kizárása a nemzetközi kommunista mozgalomból, a szovjetek és csatlósai gazdasági és barátsági szerződéseinek felmondása, a Tito elleni nemzetközi perek és a fokozódó katonai támadás lehetősége következtében teljesen megszakadtak a jugoszláv–szovjet és a jugoszláv–kelet-európai kapcsolatok. Habár Tito és a jugoszláv vezetés már 1949 végétől tapogatózásokba kezdett India felé, amely később az el nem kötelezett államok mozgalmának egyik kiindulópontja lett,² a teljes elszigeteltség elkerülése miatt a jugoszlávok számára elengedhetlenné vált a kapcsolatok normalizálása a nyugati nagyhatalmakkal, köztük is elsősorban az Egyesült Államokkal.

A közeledésben a jugoszláv vezetést több tényező vezette. A II. világháború pusztítása, az újjáépítés nehézségei, az ambiciózus ötéves terv megvalósításának sikeressége miatt az államnak nagy szüksége volt a „szocialista tábor” támogatására. Ez azonban 1948 után lehetetlenné vált. A gazdasági problémákat súlyosbította a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása miatti termés kiesés, amit tovább tetézett az 1950-es és 1952-es aszályos nyár. Az éhínség így már valóban fenyegetett, a lakosság elégedetlensége pedig a rendszer stabilitását áshatta volna alá. A gazdasági blokádnak mellett a szovjet–jugoszláv konfliktus elmérgesedésével egyre komolyabb veszélyt jelentett, hogy a Szovjetunió egyedül vagy kelet-európai csatlósáival közösen támadást indít a balkáni „renegát” állam ellen. Jugoszlávia, habár 33 jól felszerelt hadosztállyal a Szovjetunió után a térség legnagyobb haderejével rendelkezett, hosszabb távon egyedül képtelen lett volna sikeresen szembeszállni egy esetleges támadással.

¹ A találkozóról részletesen beszámol: Milovan Djilas: *Találkozások Sztálinnal*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. és Edvard Kardelj: *Visszaemlékezések*. Fórum Kiadó, Újvidék, 1981. A találkozóról készült jugoszláv jegyzőkönyv magyarul olvasható: Vukman Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója*. Documenta Historica 64. JATEPress, Szeged, 2004.

² A jugoszlávok dilemmáit és az el nem kötelezett országok mozgalmával kapcsolatos jugoszláv kezdeményezéseket összefoglalja: Svetozar Rajak: In Search of a Life outside the Two Blocks: Yugoslavia's Road to Non-Alignment. in: Ljubodrag Dimić (szerk.): *Great Powers and Small Countries in Cold War 1945–1955 – issue of ex-Yugoslavia. Proceedings of the International Scientific Conference, Belgrade, November 3rd – 4th, 2003*. Beograd, 2005. 84–105.

A közeledést azonban az ideológiai ellentétek és az egymás iránti kölcsönös bizalmatlanság megnehezítette. Az amerikai vezetésnek több tényezőt kellett mérlegelnie. Ezek közül az egyik legfontosabbat éppen az jelentette, hogy vajon a Szovjetunió tervei között szerepel-e egykori első számú szövetségésének megtámadása, illetve erre mikor és milyen formában fog sor kerülni. A jelen tanulmány célja annak felvázolása, hogy a nyugati és főleg az amerikai külpolitika döntéshozóinak milyen dilemmákat kellett mérlegelniük Jugoszláviával kapcsolatban, milyen okok vezettek ahhoz, hogy végül támogatásukról biztosították Tito kommunista rendszerét, különös tekintettel Jugoszláviának egy esetleges szovjet támadással szembeni ellenálló képességére. A katonai támadás veszélyének észlelését, annak az amerikai elemzők szerinti súlyosságát és lehetséges módozatait, a felmerülő eltérő véleményeket leginkább az amerikai hírszerzés, a Központi Hírszerző Szolgálat (Central Intelligence Agency, CIA) stratégiának a témával kapcsolatos elemzéseiből mérhetjük le.

A nyugati hatalmak előtt Tito és Sztálin vitája egészen 1948. június 28-ig, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform) bukaresti ülésén született elítélő nyilatkozat nyilvánosságra hozataláig jól őrzött titok maradt. A konfliktus észlelését és a rá adott első reakciókat a bizonytalanság és a kétértelműség jellemezte. Habár a nyugati diplomáciai testületek tagjai egyes jeleket korán felismertek, mint például azt, hogy Tito születésnapján elmaradt az ilyenkor szokásos szovjet jókívánság,³ vagy azt, hogy Romániában eltávolították a jugoszláv pártfőtitkár portréját, más jeleket teljesen félreértelmeztek. Adrija Hebrang⁴ és Stretan Žujović⁵ eltávolítását például úgy értelmezték, hogy arra a két politikus szovjetellenessége miatt került sor.⁶

A pontos helyzetfelismerést tovább nehezítette, hogy a nyilvánosság előtt kezdetben a jugoszláv fél megpróbálta kiengesztelni a Szovjetuniót. A dunai hajózásról 1948 júniusában megrendezett belgrádi konferencián minden kérdésben a szovjet álláspontot követték, ami jelentősen megzavarta a nyugati elemzőket. Sir Charles Peake belgrádi brit nagykövet ugyan érzékelte a problémát, de annak hátterében Tito személyes ambícióit vélte meghúzni. A konferenciával kapcsolatban pedig úgy vélekedett, hogy ott Tito, a „rossz kisgyerek”, szerette volna elnyerni „szülei” jóindulatát.⁷ Miután azonban Aleš Beblerrel⁸ tárgyalt, június 18-i londoni táviratában már jelezte, hogy Jugoszlávia és a Szovjetunió között számos kül- és belpolitikai kérdésben probléma figyelhető meg. A probléma fontosságát ugyanakkor nem ismerte fel, és okának továbbra is Tito nagyravágását tekintette.

A britekéhez hasonló magatartás figyelhető meg az amerikaiak esetében is. Nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget annak, hogy február végén hazarendelték Sava Kosanović washingtoni jugoszláv nagykövetet, hiszen arra a többi kelet-európai követ hazarendelésével egy időben került sor. John Robert Lowett külügyminiszter-helyettesnek

³ A kelet-európai kommunista vezetők közül egyedül Dimitrov bolgár pártfőtitkár fejezte ki születésnapi jókívánságait. Milovan Djilas: *Rise and Fall*. Mamillan, London, 1985. 190.

⁴ Adrija Hebrang (1899–1948) vezető kommunista politikus, a JKP Központi Bizottságának tagja.

⁵ Stretan Žujović (1899–1976) a JKP KB tagja, a Szerbiai Főparancsnokság főparancsnoka 1941-ben, majd miniszter és vezéreztetés.

⁶ Heuser, Beatrice: *Western 'Containment' Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948–53*. Routledge, London-New York, 1989. 35.

⁷ Uo. 36.

⁸ Aleš Bebler (1907–1981), jugoszláv külügyminiszter-helyettes, 1949–1952 között Jugoszlávia nagykövete az Egyesült Nemzeteknél, később francia és indonéz nagykövet.

írt jelentésében John Hickerson⁹ ugyanakkor több gyanús jelre lett figyelmes. Korlátozták például az autók használatát, őrköt állítottak fel Tito lakásánál és a hadsereg megkezdte az élelmiszerkészletek felhalmozását.¹⁰

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az amerikaiakra a legtöbb nyugati hatalom megfigyelőihez hasonlóan a vita nyilvánosságra kerülése váratlanul hatott. A Kominform Jugoszláviát elítélő nyilatkozatát teljesen meglepődve fogadták, az ügyvivők első reakciójukban a konfliktus hátterében a nemzeti érdekeket és a személyes rivalizálást látták, a külpolitikai ellentétek felett viszont teljesen átsiklottak.¹¹

Az amerikai külpolitikát valójában már a konfliktus kezdeti szakaszában súlyos dilemma elé állította az, hogy bármilyen Jugoszláviának nyújtott segítség logikátlannak tűnt, miközben a közvélemény előtt erkölcsi keresztes hadjáratot folytattak a Szovjetunió ellen.¹²

Harry Truman amerikai elnök 1947. március 12-i kongresszusi beszédében hivatalos doktrínává nyilvánította a feltartóztatás (*containment*) politikáját, habár azt a gyakorlatban már 1946 elejétől alkalmazták. Az ún. Truman-doktrína az izolációs politika feladását és az Egyesült Államok új világpolitikai szerepvállalásának kezdetét jelentette. A szabad világ védelmében dogmaként kezelték a szovjet-kommunista expanzió megfékezésének szükségességét.¹³ A világ két részre osztásának (szabad és kommunista) egyszerű képletébe ugyanakkor csak nehezen volt beilleszthető egy olyan kommunista állam létrejötte, amelyik a Szovjetunió hivatalos dogmájától eltérő nézeteket kezdett el vallani. Trumannak az amerikai közvéleményt éppen az erkölcsi keresztes hadjárat ideológiájával sikerült megnyernie, ami kizárta bármilyen kommunista rendszer támogatását. A realpolitika felől tekintve a kérdést, a jugoszlávok megsegítése ugyanakkor előnyökkel is járhatott a hidegháborús küzdelemben, amit nem lett volna szabad kiaknáztatlanul hagyni.

A felmerülő problémák és kedvező lehetőségek miatt az amerikai külügyminisztérium számára így a legfontosabb feladatot a konfliktusra adandó megfelelő válasz megfogalmazása jelentette. A külügyminisztérium részlegként működő Politikai Tervezőcsoport (Policy Planning Staff, PPS) már 1948. június 30-án összeállította a PPS 35-ként ismert elemzést.¹⁴ Ebben középutas megoldást javasoltak. George F. Kennan,¹⁵ a PPS vezetője

⁹ John Dewey Hickerson (1898–1989), amerikai politikus, 1947–1949 között az amerikai külügyminisztérium európai ügyekért felelős osztályának igazgatója, majd 1949–1953 között külügyminiszterhelyettes. Később finnországi (1955–1960) és fülöp-szigeteki (1960–1961) nagykövet.

¹⁰ Lorraine M. Lees: *Keeping Tito Afloat. The United States, Yugoslavia, and the Cold War*. Pennsylvania State University Press, University Park, 1997. 47.

¹¹ Ilyen külpolitikai ellentétet jelentett Trieszt és a dél-karintiai területek hovatartozásának kérdése, de legfőképp a bolgárokkal és a románokkal tervezett balkáni föderáció gondolata. Borhi László szerint a konfliktus hátterében az húzódott meg, hogy a jugoszlávok hűsége spontán volt, amíg a Szovjetunió olyan alázatot kívánt, amely félelemből fakadt. Nézete szerint az amerikai külpolitikának az a továbbiakban részletezett célkitűzése, hogy a jugoszláviaihoz hasonló átalakulást eredményezzen, abból a félreértésből származott, hogy Tito maga kezdeményezte a szakítást. Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Corvina, Budapest, 2005. 137.

¹² Byrnes, Mark S.: A Titónak nyújtott amerikai segély. in: *Külpolitika*, 2001/1–2, 154.

¹³ Fisher Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991)*. IKVA, Budapest, 1996. 118.

¹⁴ A dokumentum magyarul olvasható: Mezei Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 357–359.

szerint a kialakult helyzet teljesen új fordulatot jelentett a külpolitikában. Úgy vélte, hogy a jugoszláv lépést a térségben hasonlóak követhetik, ezért fontos precedenst jelenthet az amerikai álláspont. Ugyanakkor nagy körültekintést javasolt az ügy kezelésében. Kennan nézete szerint ugyanis a jugoszlávok kommunisták maradtak, megalapozatlan hiba lenne tehát, ha az amerikaiak szövetséges viszony kialakítására törekednének velük. Körültekintő elemzésében felismerte, hogy Tito és a jugoszláv kommunisták kiválásával a Kreml csalhatatlansági mítoszában esik csorba (ez a vélemény a Jugoszlávia elleni szovjet támadás lehetőségét elemző CIA-dokumentumokban is több esetben visszaköszönt). Ugyanakkor óvatosságra intett az esetleges tárgyalások során, nehogy ezzel ássák alá Tito rendszerét. Úgy vélte, hogy a szovjetek nem csak ezt használhatják fel a jugoszlávok ellen, hanem azt is, ha az Egyesült Államok teljesen elhatárolódna a jugoszláv fejleményektől, hiszen ezt a Szovjetunió annak alátámasztására használhatná fel, hogy egyedül ők képviselik a helyes kommunista irányvonalat. Ezért óvatos középutas politikát javasolt, de a kezdő lépést szerinte mindenképp a jugoszlávoknak kell megtenniük.¹⁶

Kennan politikai éleslátását és nézeteinek hatását jól mutatja, hogy elemzésében gyakorlatilag érintette az összes olyan kérdéskört, amelyre a később bemutatásra kerülő CIA-elemzések is hangsúlyt fektettek.

A PPS elemzése a fentiekben kívül több szempontból is meghatározta az 1948–1953 közötti Jugoszláviával kapcsolatos amerikai politikát. Egyrészt tekintettel voltak a közvélemény várható ellenkezésére, ezért nem álltak ki nyíltan Tito mellett, másrészt a diplomáciai és a gazdasági kapcsolatok csendes kiaknázására törekedtek, remélve, hogy ezzel a Szovjetuniót hátrányos helyzetbe tudják hozni. Kennan elemzésének hatása azonban csak visszatekintve tűnik ennyire egyértelműnek. 1948 nyarán még három lehetséges alternatívával számoltak az amerikai, brit és francia diplomáciai körök. Az első variációt (amit leginkább a CIA támogatott) egy jugoszláviai kommunistaelenes felkelés kirottantása jelentette, amivel szemben a brit és a francia külügy inkább a kivárára játszott és a teljes passzivitást javasolta.¹⁷

A harmadik és később megvalósuló lehetőséget az az amerikai álláspont képviselte, amit már a PPS 35-ös, majd erre alapozva a Nemzetbiztonsági Tanács (National Security Council, NSC)¹⁸ 18-as határozata is képviselt. Ennek lényege abból állt, hogy a szovjet–jugoszláv konfliktust a lehetőségek szerint ki kell használni. Tito különállását számos pon-

¹⁵ George F. Kennan (1904–2005) amerikai diplomata, politológus és történész. A „feltartóztatás” politikájának megalkotója és kulcsfigurája a hidegháborúban. Írásaival messzemenő hatást gyakorolt Truman Szovjetunió-politikájára.

¹⁶ Miscamble, Wilson D.: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950*. Rinceton University Press, Princeton, 1992. 191.

¹⁷ Heuser: *Id. mű.* 45–47.

¹⁸ Az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsa az egyik legfontosabb olyan szerv, ahol az amerikai elnök a külpolitikai és nemzetbiztonsági kérdésekről tanácsadóival dönt. A testület feladata, hogy tanácsaival segítse az elnököt a döntések meghozatalában, valamint több minisztérium működésének összehangolását végzi.

ton találták felhasználhatónak, kezdve a propagandától egészen addig, hogy a többi csatlós esetleg követni fogja a jugoszlávokat.¹⁹

Az álláspont felülkerekedését jelezte, hogy Dean Acheson frissen kinevezett amerikai külügyminiszter javaslatára a Nemzetbiztonsági Tanács 1949. február 18-i ülésén elfogadta az NSC 18/2-es dokumentumot, amelyben az Egyesült Államok elkötelezte magát Tito megsegítésére. Az indoklás szerint azért, hogy „életben tarthassa a rendszerét, mint a Kommunista Tájékoztató Iroda testében élősködő rákos daganatot”.²⁰ Ez radikális változást jelentett az addigi amerikai külpolitikában. A nyílt támogatás látszatát pedig úgy próbálták elkerülni, hogy az amerikai gazdasági erőt kihasználva, a háttérből próbálták meg Tito hatalmát megerősíteni.²¹ Ennek első lépését a gazdasági segítségnyújtás jelentette.

A segítség nagysága és időpontja azonban még mindig vita tárgyát képezte a nyugati hatalmak között. Főként a britek tartottak attól, hogy a vita esetleg már 1948 nyarán befejeződik, és Titónak az ő segítségük nélkül sikerül hatalmát megőrizni. Ez ugyanis csapást mért volna a Jugoszláviával kapcsolatos tervekre. Ugyanakkor a konfliktus ezen korai szakaszában az sem volt biztos, hogy a nyugati segély egyáltalán elegendő lesz Tito fenntartásához, illetve a szovjetek nem éppen ezért próbálnák meg megdőnteni rendszerét. Harmadszor, felmerült olyan kevésbé valószínű vélemény is, hogy az egész konfliktus valójában csak színlelés, a jugoszlávok és rajtuk keresztül a szovjetek így próbálnak hozzájutni a fejlett nyugati technológiához.²²

Habár az Egyesült Államok első lépésként, az NSC 18 szellemében már 1948. július 19-én felszabadította az 1941-es német inváziókor zárolt, amerikai bankokban őrzött jugoszláv aranykészleteket, és ezzel egyidejűleg 50–60 ezer tonna nyersolaj szállítását engedélyezte, a feltartóztatási politika miatt megszorítások jelentkeztek. Az amerikai törvények szerint ugyanis tilos volt katonai cikkeket, fegyvereket, illetve olyan hadi cikkeket exportálni a kelet-európai államoknak, amelyből a nyugati hatalmaknak is kevés volt. A belgrádi nagykövetség ugyanakkor javasolta, hogy a tilalom alól vegyék ki Jugoszláviát. Ezt Kohler moszkvai amerikai ügyvivő is támogatta, és végül az NSC 18/2-es határozatban Truman is elfogadta.²³

Ezt követően ténylegesen is megkezdődött az anyagi segítség folyósítása. 1949–1950-ben az Egyesült Államok mintegy 270 millió dollár értékben adott segílyt, az Export-Import Bankon keresztül pedig további 55 millió dollár kölcsönt biztosított Jugoszláviának. Ehhez járult hozzá a többi nyugati állam több mint 64 millió dolláros segílyével és 181

¹⁹ Ezt az álláspontot fogja tükrözi az 1949. szeptember 14-i NSC 58-as határozat, amelyben az Egyesült Államok azt javasolta, hogy bátorítsák a „szakadár kommunista rezsimek létrejöttét”. Byrnes: *Id. mű.* 156.

²⁰ Uo. 155.

²¹ Uo.

²² Lane, Anne: *Britain, the Cold War and Yugoslav Unity, 1941–1949.* Sussex Academic Press, Brighton, 1996. 127.

²³ Heuser: *Id. mű.* 82–83.

millió dollár értékű hitelével. A nemzetközi szervezetek²⁴ 476 millió dollár, az önkéntes segélyszervezetek pedig több mint 27 millió dollár értékben segítették Jugoszláviát.²⁵

A jugoszláv gazdaság megsegítése mellett, azzal több szempontból összefüggve, fontos kérdést jelentett az esetleges szovjet invázió és az ezzel kapcsolatos nyugati, Jugoszláviának nyújtandó katonai segítségnyújtás kérdése. Miután a jugoszláv kommunista pártot kizárták a Kominformból, mind a nyugati hatalmak körében, mind Jugoszláviában tartottak a katonai inváziótól. Habár a katonai szakértők valószínűtlennek tartották Jugoszlávia megtámadását, a belgrádi amerikai nagykövetség és Averell Harriman, az amerikaiak különleges európai biztosa is csapatok, illetve azonnali fegyverszállítmány küldését javasolta. A szovjet támadással kapcsolatos becsléseket és elemzéseket azonban részben találgatásokra és pletykákra alapozták. Habár a katonai összecsapás lehetőségét nem lehetett teljesen kizárni, a hírszerzés 1949 májusában még a helyi háborút sem tartotta valószínűnek.²⁶

Az 1949. augusztus 18-i, a Jugoszláviában élő orosz fehérgárdista emigráció helyzetével kapcsolatos szovjet jegyzék kétértelmű megfogalmazását Tito ultimátumként értelmezte.²⁷ Ezt erősítették fel az ezzel egy időben zajló csatlós csapatmozgások. Acheson a kialakult helyzet miatt augusztus 31-i sajtótájékoztatóján fontosnak tartotta leszögezni, hogy az amerikaiak figyelemmel fogják kísérni a szovjetek balkáni csapatmozgásait.²⁸

A katonai támadás lehetőségével mint reális veszéllyel ténylegesen a koreai háború kitörése után kezdtek el az elemzők egyre jobban foglalkozni. A nyugati hatalmak egyetértettek Jugoszlávia stratégiai fontosságában, amit a szovjet agressziótól való félelem tovább fokozott. David Kelly moszkvai brit nagykövet szerint a koreai háború kiteljesedése esetén a Szovjetunió Jugoszláviában, Iránban vagy Berlinben fog támadást indítani. Hasonló álláspontot képviselt 1950. június 29-én Kennan, aki azonban július 29-én már úgy fogalmazott, hogy a szovjet támadásra csak abban az esetben kerülne sor, ha a Szovjetunió vállalná egy újabb világháború kockázatát, különben csak energiáját és erőforrásait pazarolná. A csatlósok támadását ugyanakkor ő is lehetségesnek tartotta.²⁹

Jugoszlávia megtámadását az amerikai elemzők leginkább 1951-ben tartották valószínűnek. George Allen frissen kinevezett belgrádi amerikai nagykövet február 24-i interjújában hangoztatta Jugoszlávia stratégiai szerepét az Adriai-tenger térségében, ahol Görögország és Olaszország védőpajzsát tölti be. A vezérkar már ezt megelőzően, 1950 decemberében különösen fontosnak tartotta Jugoszláviát az amerikai és az észak-atlanti térség stratégiai biztonsága szempontjából. Ezt a nézetet a külügyminisztérium is osztotta 1951. január 23-

²⁴ Többek között az Egyesült Nemzetek Segély- és Rehabilitációs Ügynöksége (UNRRA), Egyesült Nemzetek Gyermeksegély Alapja (UNICEF), a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) és a Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS) révén.

²⁵ Larson, David L.: *United States Foreign Policy toward Yugoslavia, 1943–1963*. University Press of America, Washington, 1979. 345–347. táblázata. Az 1949–1950-ben folyósított amerikai segély és kölcsön nagyságát érzékelteti, hogy ez több mint egy tizedét alkotta az 1945–1962 között Jugoszláviának adott amerikai támogatásnak (2,396 milliárd dollár). Uo. 349. táblázata.

²⁶ Heuser: *Id. mű.* 103–104.

²⁷ Az ezzel kapcsolatos forrást közli: *White Book on the aggressive activities by the governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*. Ministry of Foreign Affairs, Beograd, 1951. 124–126.

²⁸ Heuser: *Id. mű.* 108–109.

²⁹ Uo. 149–152.

án kelt memorandumában, amelyben egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a segítségnyújtás elmaradása esetén egész Európa és a Közel-Kelet össze fog omlani.³⁰

Ezeket a gazdasági és katonai segítségnyújtással kapcsolatos dilemmákat, illetve a szovjet támadás valószínűségét jól tükrözi az a hat CIA-elemzés, amelyet Jugoszlávia esetleges megtámadásának lehetőségéről készítettek.

A konfliktus kirobbanását követően az amerikai hírszerzés első részletes elemzését (ORE 49-48) 1948. november 18-án adták ki. Az elemzésből, amely a november 5-i állapotokat tükrözte, kiderül, hogy a CIA szerint „Tito és a Kominform kibékülése nem valószínű”, mivel a szovjet vezetés soha sem fogja megbocsátani a jugoszlávoknak, hogy megkérdőjelezték a tekintélyét. Ha elfogadná Tito rendszerét, azzal a Kreml beismerné, hogy nem képvisel egyedüli, megkérdőjelezhetetlen ideológiai és politikai nézeteket a kommunista pártok körében. Ha átmenetileg közelednek is egymáshoz a két ország vezetői, a szovjet vezetésben ennek „ellenére [Jugoszlávia] kérlelhetetlen megdöntésére fognak törekedni”. Igaz, az adott körülmények között erre nem sok esélyt láttak, de úgy vélték, hogy a jugoszlávok is kerülni fogják a konfliktus eszkalálódását: „A jelen pillanatban ugyanakkor a Kreml képtelen hatékony, a katonai támadást nélkülöző fegyverkezési lépéseket tenni Tito ellen, Tito viszont megpróbál minden olyan lépést elkerülni, amely az SZSZSZK-t ilyen lépés megtételére kényszerítené. Következésképpen sem Sztálin, sem Tito nem fogja megkockáztatni az azonnali szakítást a két ország között, bízva abban, hogy a fejlemények a jelenlegi holtpontra végül valamilyen kielégítő megoldást fognak nyújtani.”³¹ Az elemzők szerint mind a Jugoszlávia elleni katonai támadás, mind a gazdasági blokádnak eredménytelenül fog végződni, főleg abban az esetben, ha szoros együttműködés alakulna ki a jugoszlávok és a nyugati hatalmak között.

Az amerikai elemzők véleménye szerint azonban a vita elsimítása rendkívül nehéz feladat lesz. Ennek hátterében az húzódhatott meg, hogy mind Tito, mind Sztálin a saját helyzetét szerette volna stabilizálni: „Mivel mindkét állam saját helyzetét akarja konszolidálni, feltételezzük a köztük lévő ellentétek nagyobb ideológiai, és ezzel együtt gyakorlati intenzitását.”³²

Ugyanakkor úgy vélték, hogy a Szovjetunió bármikor képes lesz Jugoszlávia fegyveres megdöntésére, a támadás megindítására viszont csak a nemzetközi feszültség növekedése esetén láttak lehetőséget: „Habár folyamatosan szélesedik a Jugoszlávia és az SZSZSZK közötti törés, a Kreml azon döntését, hogy erejét Tito fegyveres megdöntésére használja fel, inkább a nemzetközi fejlemények fogják előidézni, semmint a jugoszláv lépések. A közvetlen szovjet akció eshetősége abban az esetben növekedhet meg, ha a nemzetközi feszültség miatt megnövekedik a háború lehetősége, vagy ha az SZSZSZK szándékosan kirobbantja a harmadik világháborút.”³³

A szovjet és a jugoszláv külpolitikát elemezve az amerikai hírszerzés 1948 őszén még úgy vélte, hogy Tito nyíltan nem fog a Szovjetunió ellen fordulni, általánosságban támogatni fogja a szovjet külpolitikát (ezt látszott alátámasztani a Belgrádban megrendezett dunai hajózási konferencia is). Ennek hátterében az húzódott meg, hogy Tito tartott attól,

³⁰ Uo. 155–156.

³¹ *The Trend of Soviet-Yugoslav Relations*. CIA FOIA, www.foia.cia.org, letöltés: 2006. június 25. Továbbiakban: ORE 49-48. A CIA-dokumentumok magyar szövege a szerző fordítása.

³² Uo.

³³ Uo.

egyrészt végleg magára haragítja Sztálint, ami további (nem részletezett) súlyos következményekkel járhatott volna, másrészt abban sem bíztak teljesen, hogy az amerikai vezetés segítséget fog nekik nyújtani, illetve, hogy területi követeléseiknél (Trieszt, Karintia) a jugoszláv álláspontot fogják támogatni.

A szovjet–jugoszláv kapcsolatok normalizálódása ellen szól az elemzők szerint az is, hogy, főként a Kominform 1948. június 28-i bukaresti, a Jugoszláv Kommunista Pártot a tagjai sorából kizáró nyilatkozatot követően felerősödött a Tito-ellenes propaganda-hadjárat a kelet-európai szovjet csatlósoknál: „Amióta a Kominform elítélte Titót,³⁴ az SZSZSZK erőteljes kampányt indított a csatlósoknál, hogy az összes „nacionalista” elemet kigyomlássa. Lengyelországban a tisztogatás elérte a kommunista párt legmagasabb szintjét, amíg a többi országban a másként gondolkodókat csendesesen, de hatékonyan már azt megelőzően elnémították, hogy politikailag zavaróvá válhattak volna. A párt sorok szorosabbra zárásával egy időben – közvetve és közvetlenül – fokozódott a Tito-ellenes propaganda, növekvő hangsúlyt helyezve a kommunizmus „internacionalista”, vagyis Moszkva ellenőrzése alatt álló aspektusára.”³⁵

Az elemzés készítői szerint ez „a „tisztogatási” folyamat és a propaganda alapvetően hatott a jugoszlávok és a csatlósok közötti viszonyra, bizonyos esetekben megkönnyítették a vitát, és a kormány szintű kapcsolatok megromlását. Ezért a vita folytatódásával „a csatlósok és Jugoszlávia közötti viszony tovább fog mérgesedni, és várhatóan a kölcsönös segítségnyújtási szerződések felmondásában fog kicsúcsosodni”.”³⁶

A tárgyilagosságra törekvő elemzők ugyanakkor azt sem felejtették el megemlíteni helyzetértékelésükben, hogy a jugoszlávok elleni propaganda fokozódásával párhuzamosan Tito és hívei szintén mindent megtettek azért, hogy biztosítsák hatalmon maradásukat. Ennek részeként került sor arra, hogy a kevésbé megbízható elemeket kizárták a JKP tagjai közül, ezzel próbálva meg elejét venni annak, hogy egy szovjetbarát ellenkormány jölessen létre: „A csatlósoknál zajló perekkel egy időben Tito azzal erősítette meg a saját pártját, hogy az összes olyan gyanús személyt kizárta, akik a legkisebb hajlandóságot is mutattak arra, hogy első helyen a Kremlhez, és Titóhoz csak másodikként legyenek lojálisak. A jugoszláv kommunisták többsége ezért valószínűleg a kommunizmus »nemzeti« irányzata mellett kötelezte el magát, amelyet a többi csatlós országban az SZSZSZK megpróbál likvidálni.”³⁷

A szovjet–jugoszláv konfliktus alakulásáról és Jugoszlávia lehetséges ellenállásáról szóló következő, az előbbinél részletesebb hírszerző elemzésben (ORE 44-49, 1949. június 20.) a szovjet nyomásgyakorlás négy alternatíváját elemezték: gazdasági, politikai nyomásgyakorlás, felforgató tevékenységek szervezése, valamint a jugoszláv rendszer fegyveres megdöntése. A jelentés kitért arra, hogy a szovjetek többféle gazdasági szankciót alkalmazhatnak Jugoszlávia ellen, a teljes körű gazdasági blokádot azonban az elemzők a stratégiai jelentőségű jugoszláv ásványkincsek miatt elvetették: „A szovjet tömb államai többféle gazdasági szankciót alkalmazhatnak Jugoszlávia ellen. Például leállíthatják az iparcikkek és

³⁴ Az elítélő nyilatkozat magyarul olvasható: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között*. Forum, Újvidék, 1969. 246–253.

³⁵ ORE 49-48.

³⁶ Uo. A Szovjetunió ezt 1949. október 9-én tényleg felbontotta. A szovjet lépés előtt Lengyelország és Magyarország 1949. szeptember 30-án, Románia és Bulgária 1949. október 1-jén bontotta fel a barátsági szerződést. Albániával Jugoszlávia nem kötött ilyen megállapodást.

³⁷ ORE 49-48.

a nélkülözhetetlen nyersanyagok szállítását. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a Kreml 1949-ben nem fog teljes körű gazdasági szankciót alkalmazni Jugoszlávia ellen. Míg az ilyen szankció nem eléggé hatásos ahhoz, hogy kárt okozzon a teljes jugoszláv gazdaságban, a jugoszláv stratégiai ásványkincsek elvesztése ártana a szovjet tömb gazdaságának.”³⁸

Ugyanakkor az elemzők nem tartottak attól, hogy tovább romlana Jugoszlávia gazdasági helyzete. Sőt, bizonyos esetekben a javulás jeleit tapasztalták, annak ellenére, hogy a szocialista tábor súlyos blokádot alkalmazott a jugoszlávok ellen, hiszen „1946 óta kevés jel utal a jugoszláv gazdaság romlására. 1948-ban az egy főre jutó gabonatermelés megközelítette a háború előtti értéket, és várhatóan 1949-re mérséklődik az erőltetett export keltette élelmiszerhiány. [...] az acél, a színesfémek, a villamos energia, a textíliák gyártása és a fakitermelés elérte a háború előtti szintet, és minden esetben további növekedés figyelhető meg; a közlekedési hálózat pedig 1949-re előre láthatólag megfelel a közlekedési igényeknek. [...] Tito gazdasága nem szenvedne komolyabb kárt, ha a kelet-európai–jugoszláv kereskedelem jelenleg tapasztalt csökkenése a kereskedelem teljes megszűnését hozná magával [...]”.³⁹

A jugoszláv gazdaság életben maradásához az is hozzájárult, hogy Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal Tito ekkor már több fontos megállapodást kötött, amelyek biztosították a Nyugattal folytatott kereskedelem növekedését. Azonban, ahogyan azt az elemzők helyesen felismerték, még ez sem lett volna elég ahhoz, hogy Jugoszlávia sikerrel hajtsa végre az első öt éves terv irreális célkitűzéseit. Ehhez a szakképzett munkaerő létszámának növelésére és tudásának elmélyítésére lett volna szükség.

A dokumentum a szovjet nyomásgyakorlás lehetséges elemei közül első helyen tárgyalta Tito és rendszere katonai úton történő megdöntését. Ezen belül három lehetőséget tartottak elképzelhetőnek: a határincidensek gerillaharcra fejlesztését, a Jugoszláviával határos szovjet csatlósállamok támadását, valamint a közvetlen szovjet intervenciót. A lehetőségek közül egyetlen komoly fenyegetésnek az első lehetőséget tartották. Az elemzők ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy ebben az esetben Albániában és Bulgáriában jugoszláv ellentámadás várható. A Jugoszláviával határos csatlósállamok – Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia – támadását viszont nem tartották valószínűnek,⁴⁰ hiszen „1949 hátralévő részében a nagyarányú gerilla-hadviselés, amely valójában anyagháború lenne, jelenti az egyetlen komolyabb katonai fenyegetést Tito hatalmára. Feltételezzük, hogy a Kreml csak abban az esetben hajlandó nagyarányú gerilla-hadviselést folytatni, ha kész lenne nyílt háborút kockáztatni Jugoszlávia ellen. Tito nyomatékos ellenlépéseket tenne annak meg-

³⁸ *Estimate of the Yugoslav Regime's Ability to Resist Soviet Ressure during 1949*. CIA FOIA, www.foia.cia.org, letöltés: 2006. június 25. Továbbiakban: ORE 44-49.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A Jugoszlávia elleni esetleges katonai támadással kapcsolatban kettő nézet él a magyar történetírásban. Okváth Imre 1951-ből konkrét támadási tervre utal könyvében. Vele szemben Ritter László azt hangoztatja, hogy nem kerültek elő olyan szovjet levéltári források, amelyek minden kétséget kizárólag igazolnák, hogy a Szovjetunió meg akarta volna támadni Jugoszláviát. Ritter szerint a magyar haderő felkészültsége nem volt alkalmas a háború viselésére, a határ megerősítése inkább egy Jugoszlávia felől érkező támadás kivédésére irányult. Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Aquila, Budapest, 1998. 139–143. és Ritter László: *War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategies*, www.isu.etho.ch/php/documents/collection_Tito/texts/Introduction_war_tito.htm, letöltés: 2005. március 9.

akadályozására, hogy az anyagháború rendszerére végzetes következményekkel járó irányba fejlődjön. Ebben az esetben módszere valószínűleg az lenne, hogy a jugoszlávok támogatásával gerillaakciókra kerülne sor Albániában és Bulgáriában, ami súlyos következménnyel járna ezen két ország rendszerére nézve, főleg Albániában Hodzsa instabil kormányára.”⁴¹

A Jugoszláv Néphadsereg Kelet-Európa második legerősebb hadseregeként az elemzők szerint még abban az esetben is meg tudta volna állítani a támadást, ha az kiterjedt szovjet logisztikai támogatással párosult volna. A közvetlen szovjet katonai támadást azonban valószínűtlennek tartották, helyette inkább a politikai nyomásgyakorlás fokozódására figyelmeztettek, amelynek szintén többféle változatával számoltak az amerikai hírszerzésben. A szomszédos államok rágalomhadjárata kiegészülhetne a Jugoszláviában élő kisebbségek „megdolgozásával”, Tito és rendszere elleni hangolással. Cserébe kedvezőbb bánásmódot ígérhetnének számukra. Az elemzők szerint a szovjetek ez irányú propagandája leginkább a montenegróiak és a macedónok esetében találhat támogatókra, de Ranković⁴² jól szervezett titkosrendőrsége minden gond nélkül fellépne ellenük. Az elemzők 1949-ben még nem számoltak a macedón függetlenség esetleges kikiáltásával sem, annak ellenére, hogy voltak „olyan montenegrói, macedóniai és valószínűleg más jugoszláv köztársaságokban élő kisebbségek, amelyek cserébe azért, hogy az SZSZSZK kedvező bánásmódot ígér, hajlandók lehetnek támadást indítani Tito rendszere ellen. A csoportok jelentette potenciális fenyegetést Tito titkosrendőrsége⁴³ segítségével meg tudja akadályozni. A „független” Macedónia kikiáltása csak csekély sikerrel járhat a jugoszláviai macedónok jelentős támogatásának elnyerésében 1949-ben. A nyilatkozat a közeljövőben semmi esetre sem valószínű. Ha a macedón állam létrehozása bármikor komolyan fenyegetne 1949 során, Tito tömegesen telepíthetné át a megbízhatatlan macedónokat Jugoszlávia más térségeibe.”⁴⁴

A Tito és követői elleni szovjet támadás negyedik alternatíváját a különböző felforgató tevékenységek és gerillaakciók jelenthették. Ennek hatékonyságát az elemzők azonban minimálisnak tekintették. Véleményük szerint Tito párton belüli ellenzékét a tagság mindössze 2 százaléka (8 ezer fő) jelentette, akiket társadalmi háttérük és érdekeik alapján három csoportba soroltak: „(1) régi vonalas kommunisták, akik hosszú ideig éltek a Szovjetunióban és akik a Kremlt támogatják; (2) opportunisták, akik elégedetlenek, mert nem tudtak a kormányban olyan magas pozíciókat szerezni, amelyek arányosak lennének háborús érdemeikkel; (3) azok a kommunisták, akik a háború előtt hagyták el Jugoszláviát, majd azt követően hazatértek. Az utóbbi csoport nem állt kapcsolatban a partizánmozgalommal, és így semmilyen különleges lojalitás nem fűzte őket Titóhoz. E Kominform-barát csoportok állítólag megpróbálkoztak Tito rendszere ellen aktív ellenállás szervezésével, azzal, hogy megpróbálták az ellenőrzést elvenni a hadseregtől.”⁴⁵

⁴¹ ORE 44-49.

⁴² Aleksandar Ranković (1909–1983), szerb kommunista politikus, belügyminiszter, 1963-tól Jugoszlávia alelnöke. 1966-ban a brioni pártplénumon minden tisztségéről leváltják.

⁴³ Népvédelmi Osztály (OZNA; Odeljenje za zaštitu naroda) néven 1944-ben létrehozták a politikai rendőrséget. 1946-ban Allambiztonsági Igazgatóságra (UDB; Uprave države bezbednosti) keresztelték át. Ezt követte a belső karhatalmi erők létrehozása Népvédelmi Hadtest (KNOJ) néven.

⁴⁴ ORE 44-49.

⁴⁵ Uo.

Megfelelő ellenlépésként „Tito, aki nyilvánvalóan tudatában van a potenciálisan veszélyes csoportok jelenlétének, csoportként a pártügyekben háttérbe szorítja őket, valamint fiatal oszlopos tagokkal váltja fel az ismert megbízhatatlan elemeket.” Számíthattak továbbá a fent már említett titkosrendőrség lojalítására is.

A harmadik, 1950. május 11-én megjelent elemzés (amelyet az 1950. április 17-i állapotok alapján készítettek) minimális szovjet célként Jugoszlávia stabilitásának megakadályozását, maximális célnak pedig Tito megdöntését és az ország szovjet táborba történő visszaillesztését tartotta. Az elemzők Tito kormányának helyzetét gazdaságilag, politikailag és katonailag is stabilnak tekintették, ország külső és belső stabilitását ugyanakkor nagymértékben tették függővé a nyugati támogatástól.

Az elemzés részletesen kitért a szovjet csapás lehetséges irányaira és módozataira. Hat lehetőséggel számoltak: „Jugoszlávia ellen egyénileg vagy összehangoltan a Kreml még mindig képes a következők megtételére: (1) erejét a titóizmus mint a „nyugati fasizmus” virulens manifesztációjának „karanténba zárására” korlátozni; (2) folytatni a jelenlegi idegek háborúját; (3) újraszervezni és felerősíteni a Tito kormányának belső megdöntésére irányuló erőket; (4) a határos csatlósokra alapozva gerillaháborút viselni; (5) szovjet vagy szovjet és csatlós katonai erővel megtámadni Jugoszláviát; és (6) politikai rendezést keresni Titóval.”⁴⁶

Tito és a jugoszláv vezetés elleni propaganda-hadjárat az amerikai hírszerzés szerint három célt szolgált. Egyrészt Tito rendszerét az amerikaiak szövetségeseként, „fasiszta eszközként” tarthatták számon. Másrészt azzal, hogy kétségbe vonta azt, hogy Tito kommunista eszméket követ, a Szovjetunió saját kezeit szerette volna tisztára mosni, hiszen egy kapitalista ország ellen megengedhetők az ideológiai és egyéb fegyverek alkalmazása: „Tito ideológiai megtagadásával, és annak a tézisnek a felépítésével, hogy Tito sem most, sem soha nem volt igazi kommunista, hogy mindig is fasiszta ügynök volt, és hogy lehetetlen megváltani, a Kreml azt a szükségszerű következményt vonhatja le, hogy többé nincs közvetlen felelőssége az ügygel kapcsolatban, vagyis hogy Jugoszláviát úgy kell kezelni, mint bármely más kapitalista-imperialista országot.”⁴⁷ Harmadszor Jugoszlávia elszigetelésével próbálták meggátolni a nyugati eszmék terjedését a szovjet táboron belül. Az amerikai stratégiák szerint az ideológiai hadviselés ebből a szempontból védelmi célokat is szolgált.

Az idegek háborújának fokozásával kapcsolatban a CIA elemzői két aspektust különítettek el. Magától érthetően irányult egyrészt Jugoszlávia ellen, hiszen megnehezítette Tito kormányának belpolitikai stabilizálódását, a katonai támadás lehetősége miatt pedig állandó készenlétben kellett tartani a hadsereget, amely jelentősen megterhelte a jugoszláv gazdaságot, valamint ezzel bizonyíthatták Jugoszlávia egyre fokozódó militarizálódását. Az idegek háborúja emellett egy másik célt is szolgált. A Jugoszlávia elleni harc ugyanis megfelelő ürügyet jelentett a Szovjetunió számára arra, hogy folyamatosan növelje a csatlósok hadseregét és katonai bázisait, illetve magyarázatul szolgált a Jugoszlávia menti hadgyakorlatokra.

Az ideológiai és a pszichológiai hadviselés a felforgató tevékenység fokozódásával párosulhatott 1950-ben. Az elemzés készítői megállapítják, hogy korábban csak korlátozott, és

⁴⁶ *Evaluation of Soviet-Yugoslav Relations*. CIA FOIA, www.foia.cia.org, letöltés: 2006. június 25. Továbbiakban: ORE 8-50.

⁴⁷ Uo.

eredményét tekintve sikertelen akciókra került sor, mivel a „hatékony jugoszláv biztonsági rendszer szemmel láthatóan megakadályozta az országon belüli kominformista földalatti ellenállás létrehozására irányuló kísérleteket.”⁴⁸ Ennek ellenére a Jugoszláviával határos államok területén, így Magyarországon is már elkezdődött a kollaboráns ügynökök kiképzése és átdobásuk a jugoszláv határon. Feladatuk pedig az lett volna, hogy részletes információt szerezzenek a jugoszláv belpolitikai és gazdasági helyzetről, rendszerrel ellentétes pártsejteket hozzanak létre, illetve szervezzenek újra, valamint a „szabotázs, felforgató tevékenység, munkások nyugtalanságának szítása, látszólag spontán felkelések rendezése és valószínűleg a jugoszláv vezetők meggyilkolása.”⁴⁹

1950-ben az amerikai elemzők a fenti három lehetőséget tartották a legvalószínűbbnek. Emellett kevésbé valószínű alternatívának tekintették a gerilla-hadviselést, a Jugoszlávia elleni katonai támadást, valamint a szovjet–jugoszláv kibékülést. A gerilla-hadviselést csak a nyomásgyakorlás egyéb módjainak alkalmazásával együtt tartották elképzelhetőnek, mivel a sikerhez szükségesnek tartották volna, hogy a jugoszláv lakosság támogassa ezeket a diverzáns egységeket. A gerillacsapatok ugyanakkor nagy létszámban képtelenek lettek volna a jugoszláv védelem áttörésére, és ideális célpontot jelenthettek volna. Az elemzők szerint Moszkva a módszer alkalmazásával kapcsolatban tarthatott attól, hogy lépésével megnöveli a Jugoszláviának nyújtandó nyugati katonai és politikai segély nagyságát.

Az elemzők arra is felhívták a figyelmet, a katonai támadás csak az egyik lehetőség, amitől számos tényező elrettentheti a szovjeteket. Ezzel együtt sem tartották kizártnak, erre azonban nem a csatlósállamok önálló lépéseként számítottak. Mivel a szomszédos országok haderejét önmagában még nem tartották képesnek egy sikeres offenzíva indítására, szerintük ehhez legalább 25-30 szovjet hadosztály támogatására lenne szükség, ami megsemmisítő erejű páncélos és légi támogatással egészülne ki. Abban az esetben, ha a támadás megindulna, az elemzők szerint számítani kell arra, hogy a jugoszlávok a hegyekbe vonulnak vissza, továbbá megnövekedne az országnak nyújtott nyugati segítség. Moszkvát a támadás megindításától ugyanakkor elrettentheti, érveltek tovább, hogy az amerikai nyilatkozatok alapján nincs arra vonatkozó garancia, hogy a konfliktus lokalizált marad. Egy ilyen háborúnak ellentmondana a hivatalos szovjet propaganda, illetve a szovjet külpolitika fontos részét képező békeoffenzíva. A dokumentum tehát ezúttal is kizárta a közvetlen szovjet támadás lehetőségét, az elemzők ezzel mint reális lehetőséggel nem számoltak, ahogy csak elméleti lehetőségként tartották elképzelhetőnek a két állam közti kibékülést is, hiszen a személyes ellentétek, a presztízs kérdés, valamint mindennek a többi kommunista államra gyakorolt hatása miatt a békülés 1950–1951-ben még lehetetlennek tűnt.

A koreai háború kitörése után (1950. június 25.) a CIA elemzéseiben a korábbiakhoz képest már komolyabb eshetőségként számoltak a Jugoszlávia elleni támadással. Jól szemlélteti ezt az 1951. március 20-án kiadott, sorrendben negyedik hírszerzési elemzés (NIE-29), amely kimondottan a Jugoszlávia elleni invázióval foglalkozik, és komoly lehetőséget lát arra, hogy 1951-ben megtámadhatják az országot.

Ebben az iratban Tito rendszerét elemezve megállapították, hogy a rendszer még stabilnak tekinthető, de több, instabilitásra utaló jel figyelhető meg. A kommunista ideológia véleményük szerint korlátozza Tito cselekvési szabadságát. Ha eltávolodna a kommunista

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

ideológiától, azzal viszont elvesztené legfanatikusabb követőit, és érvként szolgálna ellene Moszkva számára. Ha pedig túlzottan ragaszkodik a kommunizmushoz, azzal a nyugati hatalmakban keltenének ellenszenvet.

Az elemzők, hasonlóan a korábbi évekhez, a szovjet politika több lehetséges variánsát vették számításba. Sztálin próbálkozhat például belső lázadás szításával, Tito meggyilkoltatásával⁵⁰ (habár az elemzők szerint ez egyáltalán nem jelentené a rendszer összeomlását) és a fegyveres támadás megindításával is. Az utóbbihoz, szerintük, a Jugoszláviával határos szocialista államokban állomásozó 6 szovjet hadosztály „önmagában nem elegendő Jugoszlávia sikeres elfoglalására. Ugyanakkor az SZSZSZK-ból további erőket csoportosíthatnak át azért, hogy az invázió számára megfelelő haderőt biztosítsanak.”⁵¹ Ebből a szempontból a jelentősen megnövekedett magyar, román, bolgár és albán egyesült haderő már elegendő létszámot képvisel. Közülük legnagyobb arányban a magyar haderő létszámában következett be növekedés. Amíg 1950 januárjában 28 ezren tartoztak a köteléke közé, az elemzés elkészítésekor már 65 ezren voltak fegyverben. Ez a létszám több mint megduplázódását jelentette. A jugoszlávok helyzetét, teszik hozzá, tovább nehezítheti, hogy a Szovjetunió logisztikai támogatása tovább növeli a támadók erejét, Csehszlovákia és Lengyelország bevonása „szükség esetén megfelelő tartalékot jelenthet a csatlósók számára. Ugyanakkor, a Jugoszlávia elleni bevetésükben felmerülő politikai és logisztikai problémák akkora, hogy ez a lehetőség elhanyagolhatónak tűnik.”

A dokumentum végül kitért arra is, hogy a Kremlnek milyen stratégiai lehetőségei vannak, illetve, mennyire valószínű, hogy a támadást 1951-ben indítják meg. Úgy vélték, a csatlósállamok haderejének jelentős létszámnövelése, a közös hadgyakorlatok az előkészületek komolyságára utalnak. A támadást támasztják alá a Kominformból kiszivárgott, de az elemzésben nem részletezett hírek is. A támadást azonban a helyzet mérlegelésétől tették függővé, például akkor, ha a szovjetek elsősorban azt veszik figyelembe, hogy a nyugati segítség nélkül a jugoszlávok nem lesznek képesek ellenállni, az általános háború kitörésétől való félelem pedig meggátolhatja a nyugati hatalmak beavatkozását. Az amerikai lakosság, legalábbis Moszkva szerint, Tito megvédéséért ellenezné a háborút. A Szovjetunió ezzel szemben azt is feltételezheti, hogy a koreai háború miatt az intervenció azonnali általános háborúvá szélesedhet, ami nem áll érdekükben, illetve az amerikaiak esetleg azonnali atomcsapást mérnének szovjet célpontokra. Harmadik lehetőségként az is fennáll, hogy Moszkva felkészült az általános háború elkerülhetetlenségére, így az nem fogja befolyásolni a támadás megindításában.

Az amerikaiak aggodalmát jól tükrözte, hogy a fenti elemzés következtetéseit kevesebb, mint két hónap elteltével újraértékeltek és kiegészítették, mivel hangsúlyeltolódás következett be a háború kitörésének valószínűségével kapcsolatban. Az 1951. május 3-án elfogadott elemzésben (NIE-29/1) megállapították, hogy bár a támadás megindítására nem rendelkeznek újabb információkkal, „a csatlósok Jugoszlávia elleni ereje minimális figyelmeztetés vagy figyelmeztetés nélküli támadás indítására megnőtt, és folytatódnak a csatlósok katonai előkészületei. Habár a fejlemények a jelen pillanatig nem igazolják azt a következtetést, hogy a csatlósok támadására 1951-ben kerülne sor, és arra sem utalnak, hogy erre a

⁵⁰ Tito meggyilkoltását a szovjetek valóban tervezték. Az ezt alátámasztó szovjet dokumentumot magyarul közli: Mezei: *Id. mű.* 360–361.

⁵¹ *Probability of an invasion of Yugoslavia in 1951.* CIA FOIA, www.foia.cia.org, letöltés: 2006. június 25.

támadásra inkább tavasszal kerülne sor, mint az év hátralévő részében”, tovább nyomatékosítják a NIE-29 következtetését, hogy „Jugoszlávia 1951-es megtámadását komoly lehetőségként kell számon tartani.”⁵²

Az indoklásban támadásra utaló jelként értelmezték, hogy a Szovjetunió nehézfegyvereket szállított a magyaroknak, a románoknak és a bolgároknak, a légierő Albánia kivételével mindenhol sugárhajtású gépeket használ, tovább növekedett a határincidensek száma, több konzulátust bezárattak és jugoszláv diplomatákat utasítottak ki, miközben egyre romlott a jugoszláv légierő és hadsereg felszereltsége. Az elemzők ebben a formában ugyan komolyabb lehetőségként tekintettek Jugoszlávia megtámadására, úgy vélték, hogy a balkáni állammal határos országokban megfigyelhető fegyverkezés egy átfogó fegyverkezési program részének is tekinthető: „Egyes fejlemények, mint a szárazföldi csapatok átcsoportosítása Bulgáriában, a határincidensek, a Kominform propaganda-kampánya, a jugoszláv-csatlós kapcsolatok romlása, arra utalnak, hogy Jugoszlávia vagy egy katonai támadás, vagy az idegek fokozódó háborújának célpontja. Mások ugyanakkor, mint a sugárhajtású gépek érkezése, a repülőtér-építési program, a tartalékok képzése egy olyan átfogó fegyverkezési program részének tekinthető, amely minden csatlósnál és a németországi és ausztriai szovjet zónában is megfigyelhető.”⁵³

A következő fél év évben Jugoszlávia megtámadásával kapcsolatban ismét változás állt be az amerikai hírszerzés véleményében. Az 1952. január 4-én kiadott elemzésükben már nem tartották valószínűnek, hogy, legalábbis 1952-ben, sor kerülne Jugoszlávia megtámadására. Véleményük szerint Tito és követői fenn tudják tartani ellenőrzésüket az ország felett, és megfelelő nyugati logisztikai támogatással a hegyvidékeken hatékony gerillaharcot folytathatnak. Habár a jugoszláv és a csatlósállamok fegyveres erői közti egyensúly az utóbbiak javára tolódott el, az elemzők, hasonlóan az 1950-es jelentésükhöz, jelentősnek tartják a jugoszláv fegyveres erők erejét, a légierőt pedig korlátozott támadás indítására is képesnek tartják: „A balkáni szinthez képest [Jugoszlávia] harci ereje jelentős, és a határőrség (KNOJ) 60 ezres létszáma egészíti ki. A belbiztonsági erők létszáma 40 ezerre tehető. A jugoszláv légierő (YAF) 649 repülővel rendelkezik, amelyből 408 a taktikai egységekhez tartozik. A YAF kiegyensúlyozott légierő, amely nem csak a jugoszláv terület védelmére képes, hanem Jugoszlávia határain kívül korlátozott támadó hadműveletek indítására is.”⁵⁴

Habár a szovjetek Jugoszláviával kapcsolatos végső céljában nem történt változás, az elemzők nem tartották valószínűnek az ország megtámadását. A szovjet propagandában véleményük szerint 1948-hoz képest szinte semmi változás sem történt. A szomszédos csatlósállamok haderejének növelését nem tartják különlegesnek, mivel, hangsúlyozzák, hasonló figyelhető meg a szovjetek befolyása alatt lévő többi kelet-európai államban is, így a fejlesztések inkább egy átfogó éberségi program részét jelenthetik: „A [Jugoszláviával] határos csatlósok fegyveres erőiben az utóbbi két évben bekövetkező erősödés nem szükségyszerűen tükrözi azt a szovjet célt, hogy 1952-ben indítsanak támadást Jugoszlávia ellen. A csatlósok katonai ereje ezen időszakban minden bizonnyal Jugoszláviától függetlenül is jelentősen növekedett volna a szovjet éberségi program jegyében.” Az elemzők nem észlel-

⁵² Review of the Conclusions of NIE-29 "Probability of an Invasion of Yugoslavia in 1951". CIA FOIA, www.foia.cia.org, letöltés: 2006. június 25.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Probable Developments in Yugoslavia and the Likelihood of Attack upon Yugoslavia, through 1952. CIA FOIA, www.foia.cia.org, letöltés: 2006. június 25.

tek sietséget az egyes országok hadseregének összehangolásában sem, véleményük szerint a „csatlós haderők szemmel láthatóan nem sietnek az offenzíva előkészítésére, sem katonai tevékenységük összehangolására. Az előrejelzések szerint a bolgár, a román és a magyar fegyveres erők 1953 vége előtt, az albánok pedig 1954 közepéig nem fogják tudni befejezni az átszervezést, illetve elérni a maximális hatékonyságot.”⁵⁵

Jugoszlávia megtámadásának lehetőségét csökkenti az is, hogy Tito rendszerének fennmaradása már nem jelent komoly fenyegetettséget a szovjet rendszer fennmaradására. Moszkva sikerrel akadályozta meg a jugoszláv „eretnység” terjedését, Tito ideológiája a nemzetközi kommunista mozgalomban hatástalan, továbbá katonai fenyegetést sem jelent. A szovjetek a támadást egyébként is csak gondos mérlegelés után indítanák meg, az utóbbi fél év nyugati együttműködése Jugoszláviával pedig a szovjet vezetést a támadásból fakadó jelentős kockázatokról győzte meg.

A fentiekben bemutatott hat CIA-elemzés szintén megerősíteni látszik azt, hogy az amerikai külpolitikát élenként foglalkoztatta a szovjet–jugoszláv konfliktus alakulása, és az ebből fakadó, a nyugati hatalmak számára kedvező helyzet kiaknázása. Ezért fontossá vált számukra Tito rendszerének fennmaradása, ami miatt már a konfliktus kezdetétől felmerült a katonai segítségnyújtás gondolata, amihez viszont a hírszerzésnek fel kellett becslenie azt, hogy mennyire reális a Jugoszlávia elleni szovjet, illetve kelet-európai katonai támadás. Az elemzők bár ennek lehetőségét egyetlen alkalommal sem zárták ki, annak eshetőségével leginkább 1951-ben, a koreai háború kitörése után számoltak. A kelet-európai szocialista rendszerek stabilizálódásával, majd pedig a szovjet–jugoszláv kapcsolatokban 1953 után bekövetkezett fordulat hatására viszont már nem számoltak komoly eshetőségként Jugoszlávia megtámadásával.

⁵⁵ Uo.

1956. április 4.: a CDL – Henri Maillot hadművelet. Az AKP–FLN megállapodás előjátéka

Szadek Hadzseresz*
visszaemlékezése

Azok az események, amelyeket most felidézek, egy ötven évvel ezelőtti történelmi pillanatra vonatkoznak: 1956. április 4-én a francia gyarmatosító hadseregtől egy fegyverekből és munícióból álló szállítmányt zsákmányoltunk, amely az algériai ellenálláshoz és annak fegyveres szárnyához, a Nemzeti Felszabadítási Hadsereghez (ALN) került. Az ezt megelőző hetek és az ezt követő hónapok évfordulói alkalmából kitérek ennek az eseménynek és következményeinek a politikai összefüggéseire, különösen a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) és az Algériai Kommunista Párt (AKP) közötti kapcsolatok fejlődésére a szummami kongresszus előtt és után.

Az előkészületeket Henri Maillot-val az élen az eseményekben közvetlenül, illetve közvetetten résztvevők magja, mintegy tizenöt férfi és nő, tevékeny aktivisták vagy szimpatizánsok végezték el. Ez a munka három hónapig tartott. 1955 decemberében gyűltek össze azok az információk és teremtdötek meg azok a körülmények, amelyek alapján úgy döntöttünk, hogy elindítjuk a folyamatot.

Pártunk Központi Bizottságának egyik tagja (barátainak csak „Udáj”, szerénységből és az én unszolásom ellenére nem akarta, hogy az igazi neve nyilvánosságra kerüljön) éppen akkor tért vissza kiküldetéséből, amelyen az AKP megbízásából két év óta Európában dolgozott. Mivel nem algériai volt, néhány napra Henri Maillot szüleinél szállásoltuk el el-Madaniában (rég neve: Clos Salembier). Itt várt arra, hogy találkozhasson az AKP vezetőivel, mielőtt visszatért volna szülővárosába, ahol sikeresen látta el regionális ellenállási szervezetének irányítását az egész háború alatt. Henri ekkor érkezett haza eltávozásra a szüleihez. Az általa régóta ismert Udájnak beszámolt a francia hadseregben uralkodó viszonyokról (tartalékos alhadnagyként szolgált Milianában) és arról, hogy nagyon-nagyon szeretne tenni „valamit”. Mondandója nem talált süket fülekre és Udáj számot adott az eszmecseréjükről Lárbi Buhalinak, az AKP akkori főtitkárának és Basir Hadzs Alinak. Felmerült a kérdés, hogy rá lehet-e bízni Henrira egy olyan politikai és propagandafeladatot a hadseregben, amelyet már más algériai vagy francia kommunisták, civilek vagy katonák régebb óta végeztek, akik titokban terjesztették a *La Voix du Soldat*-t, a gyarmati háborút

* A szerző 1928-ban született. 1943-tól cserkész- és diákvezető, az Algériai Néppárt (PPA) aktivistája volt, majd 1952-ben átlépett az Algériai Kommunista Pártba (AKP), ahol beválasztották a Központi Bizottságba (KB). A felszabadító háború idején a párt főtitkárával, Basir Hadzs Alival együtt ő tárgyalta az AKP FLN-hez való csatlakozásáról. A függetlenség elnyerése után – mivel szembefordult az 1965-ös puccsal és az AKP FLN-be való beolvasztásának politikájával – egészen 1989-ig illegálisban élt hazájában, Algériában.

ellenző szervezet lapját. Elvtársunk azonban ennél sokkal többet szeretett volna, de ennél is fontosabb volt, hogy nagyobb lehetőségek kínálkoztak, amelyek olyan pillanatban adódtak – fogalmazott egy aktivistánk –, amikor minden fiatal algériai arról álmodott, hogy minden utcán heverő tárgyát fegyverre alakítsa át.

Egy kezdeményezés alapjai

Véletlen folytán a körülmények összetalálkozása és az ebből fakadó döntés volt az eredménye egy több évre visszanyúló politikai munkának. Az AKP ugyanis nem sokkal korábban hívta vissza Udájt Budapestről, ahol a népszerű és klasszikus arab nyelven a Maghreb-országok irányában sugárzó rádióállomást, a *Szaut al-Isztiklál va asz-Szilm*-et (a Függetlenség és a Béke Hangját) vezette. Propagandaadó volt, mely a „tunéziai fellagák”¹ első akciói és az algériai felkelés kirobbanása után teljes fokozatba kapcsolt. Ezért a tevékenységéért az FLN kairói vezetői Ait Ahmed² aláírásával köszönőlevelet írtak neki, s azt kérték tőle, hogy a rádió terjessze az 1954. november 1-jei kiáltványt³. „Mi ezt már az első napokban megtettük” – válaszolta erre Udáj. Mindez persze kiváltotta a francia kormány tiltakozását és nyomásgyakorlását Magyarországra a rádióadó megszüntetése érdekében. Hiábavaló fáradság volt, mert Udáj érveit a magyar kommunista párt meggyőzőbbnek találta!

Ami Henri Maillot-t illeti, hosszú ideje az UJDA (Union de la Jeunesse Démocratique Algérienne – Algériai Demokratikus Ifjúsági Szövetség) egyik vezetőjeként tevékenykedett és az *Alger républicain* című lap⁴ szerkesztőségében dolgozott. A párt egyik elemi iskolájában ismertem meg, amelynek a munkáját az 50-es évek elején figyelemmel kísértem (ugyanígy tett Fernand Iveton⁵ is, aki Claude Duclerc-vel az iskola tizenöt tanára közül az egyedüli európai volt). Csendes, másokra odafigyelő természetű, nyugodt temperamentumú és érzékeny ember volt, aki Clos külvárosában nőtt fel. Algériainak tartotta magát, rendkívül erős antikolonialista meggyőződéssel és szociális igazságérzettel volt megáldva. Ugyanakkor megértette az európai munkások nyugtalanságát is. Az volt a véleménye, hogy meg kell őket nyerni azon Algéria eszméjének, amelyben a munkásosztályhoz tartozó muzulmán testvéreik megkapják majd nemzeti jogaikat. Már akkor nagyra értékeltem képességeit, amikor több éven keresztül az AEMAN (Association des étudiants musulmans

¹ A maghrebi arabban a szó (*fellag*, a klasszikus arabban *fallag*) eredetileg hencegő szájhőst, később útonálló, haramiát jelentett. A második világháború után így nevezték Tunéziában és Algériában a francia hatóságok ellen fellázadt nemzeti felszabadítási mozgalmak harcosait, akik hazájuk függetlenségéért küzdöttek.

² Az FLN ún. „hat történelmi vezetőjének” egyike.

³ Az FLN ezzel a kiáltvánnyal indította útjára a felkelést, végső célként Algéria függetlenségét jelölte meg benne.

⁴ Pascal Pia alapította 1938-ban az AKP-hez közelálló, haladó irányultságú napilapot, amelybe Albert Camus is írt. A gyarmati hatóságok többször is elkobozták (1939, 1955). Főszerkesztője 1965-ig, újabb betiltásáig Henri Alleg volt. Számos munkatársa vesztette életét a felszabadító háború alatt.

⁵ 1926-ban született Algírban. 16 évesen csatlakozott az AKP-hez és a második világháború után a CGT szakszervezetben töltött be magas tisztségeket. A felszabadító háború kirobbanását követően a CDL tagjaként harcolt, mígnem 1956 novemberében a franciák elfogták. Halálra ítélték és 1957 februárjában kivégezték.

d’Afrique du Nord – Észak-Afrika Muzulmán Diákszervezete⁶) különböző vezető tisztségeit betöltve együtt szerveztük az antikolonialista világnapokat vagy más rendezvényeket az UJDA-val, az SMA-val (Scouts musulmans algériens – Algériai Muzulmán Cserkészmozgalom) és a Szakszervezeti Mozgalmak Fiataljaival összefogva. Az UJDA hozzá hasonló vezetői, mint például Hamou Kraba, Nourreddine Rebbah, Mustapha Saadoun, a két Aouissi fivér, Marie Lyse Banhaïm (a későbbi Myriam Ben) és mások, szenvedélyesen és kitartóan fáradoztak azon, hogy előmozdítsák a függetlenség érdekében való összefogás eszméjét azon reformpártiak nyomása ellenére, akik a különböző nacionalista és kommunista körökben még megmaradtak.

1955 augusztusában átélt egy olyan eseményt, amely megrendítette, és még inkább meggyűlöltette vele a gyarmati elnyomást. Éppen az újságot népszerűsítő körúton vett részt, amikor tehetetlen szemtanúja volt azoknak a gyarmatosítók, katonák és civilek által végrehajtott mészárlásoknak, amelyeket bosszúból követtek el Constantine megyében az ártatlan muzulmán lakosság ellen.⁷ Ezek a tragikus események a hazatérése után megerősítették benne azt az érzést, hogy semmi másért nem akar élni, csak azért, hogy minden eszközzel véget vessen egy ilyen barbár rendszernek. Ebben a lelkiállapotban találkozott Udájjal.

Egy csapásra a fegyveres harc híve lett, de óvatosságból a szándékait nem akarta bárki előtt felfedni. A pártnak, mely nyíltan kinyilvánította, hogy az FLN első katonai akciói törvényesek és jogosak voltak, ekkor még nem sikerült közvetlenül, közvetítő nélkül érintkezésbe lépnie vele azóta, hogy tartalékosként behívták a hadseregbe, hiszen nagyon óvatosan válogatta meg a kádereit annak érdekében, hogy ne fedje fel azokat, akik szívesen beléptek volna a Felszabadítás Harcosai (Combattants de la Libération – CDL⁸) közé.

A CDL létrehozása

Azt az elvi döntést, hogy ezt a szervezetet létrehozzák, a párt titkársága hozta meg 1955 februárjában. Nem sokkal korábban, de legkésőbb a döntés meghozatalakor Basir Hadzs Ali, ennek a végrehajtó szervnek a tagja és e feladat végrehajtásával megbízott elvtársunk felvette velem mint a központi bizottság tagjával a kapcsolatot annak érdekében, hogy tájékoztasson az elvi döntésről és rávegyen a benne való részvételre. Megerősítette nekem azt, amit már tapasztalatból magam is tudtam: alsó és középső szinten az FLN-nel (vagy a leendő FLN-nel általam is Larbâa-ban, El Harrach-ban és Algírban) felvett kapcsolatok dacára legfőbb vezetőik közül senki sem támogatta a dolgot. Korábban formális és informá-

⁶ Észak-Afrika első politikai szervezete, melyet Khaled emír, a nagy algériai nemzeti hős, Abd el-Kader unokája hozott létre 1912-ben.

⁷ 1955. augusztus 20-án az FLN fegyveresei a kelet-algériai Philippeville-ben és környékén több mint 70 (más adatok szerint 120) francia civil telepet gyilkoltak meg. A megtorlás során a hivatalos adatok szerint 1273, az FLN állítása szerint 12 ezer ártatlan algériait mészároltak le a francia katonák, rendőrök és telepes milíciák. A vérengzések olyan mély szakadékokat vájtak az európaiak és az algériaiak közé, amelyet már nem lehetett áthidalni többé. Pszichikai szempontból ez az esemény tekinthető a felszabadító háború valódi kezdetének.

⁸ Az AKP KB 1955. június 20-án döntött arról, hogy a párt teljes erővel támogatja a fegyveres harcot és megalakítja saját „hadseregét” elsősorban ott, ahol a kommunista befolyás jelentős volt. A CDL harcosai az FLN-nel folytatott tárgyalások után, 1956. július 1-jét követően olvadtak be az ALN-be.

lis csatornákon keresztül már tudattuk velük azon szándékunkat, hogy megtárgyaljuk azokat a formákat, amelyekben pártunk részvétele és támogatása megvalósulhat. Megesett, hogy közülünk egyeseket az FLN vagy az ALN vezetőivel egyszerre szállásoltak el közös barátainknál, s csak egy egyszerű válaszfal választotta el őket egymástól úgy, hogy mindketten tudtak a másiktól, de ez a közelség még csak puhatolózó megbeszélésekre sem adott lehetőséget.

A CDL létrehozatala ilyenformán sürgető lépés volt annak kikényszerítésére, hogy az FLN-nek tisztázódjanak végre a dolgok. Arról szó sem lehetett, hogy számos harcra kész és önkéntes elvtársunk karba tett kézzel üldögéljen vagy tétlenül várja, hogy a véleménye miatt letartóztassák.

Szóval három hónappal a felkelés kezdete után elkezdtem az első tapogatózó lépéseket egy önálló hadsereg létrehozása érdekében. Eközben ügyeltem arra, hogy megőrizsem a politikai tevékenységem leplét az ingatag legalitás keretei között (a függetlenség érdekében folytatott agitációs és szolidaritási kampányok) és a munkámat is (orvosként dolgoztam Zemirli doktor El Harrach-i rendelőjében és kutatóként az orvostudományi egyetem bakteriológiai laboratóriumában). Basir irányításával megalakítottuk a CDL vezető testületét, amelyben hozzám kerültek a szervezeti feladatok, Jacques Salort-hoz,⁹ az *Alger républicain* egyik vezetőjéhez pedig a technikai szervezés munkálatai.

Tevékenységünk első mérlegét Basir 1955. május elején vonta meg a politikai bizottság előtt, amelynek nem sokkal korábban lettem tagja. A PB elfogadta a CDL-kezdeményezés folytatását, egyúttal megerősítette ezt a regionális vezetőségek felé is, s ezzel párhuzamosan közvetlenül felvette a kapcsolatot azokkal az elvtársakkal, akiket egyénileg már mi is arra ösztönöztünk, hogy lépjenek be hozzánk. Jómagam május közepén Constantine megyébe utaztam egyfelől a helyi régió szervezése, másfelől bizonyos személyes kapcsolatok létesítése ügyében.

A következő hónapban az elvileg még legális, de valójában már félig illegalitásban dolgozó központi bizottság meghatározta azokat a célokat, amelyeket különböző politikai és szervezeti keretei között meg akart valósítani. Az egyéni beosztásokat és kinevezéseket elvégezték, az első önálló fegyveres akciók (amelyekért nyilvánosan még nem vállaltak felelősséget) elkezdődtek.

Az események felgyorsulása

Az AKP és az *Alger républicain* szeptemberi betiltása után ezeknek az akcióknak az intenzitása megnőtt, teljes cselekvési szabadságot kaptunk. Egy orvos-kongresszuson való részvétel ürügyén két hétre külföldre utaztam azért, hogy rávegyem önkéntes elvtársainkat a hozzánk való csatlakozásra (köztük a tlemceni Ahmed Inal egyetemi hallgatót és a bône-i

⁹ 1917-ben született Algériában. Korán bekapcsolódott az antikolonialista küzdelembe, majd belépett az AKP-ba. 1940-ben a Vichy-rezsim letartóztatta, a börtönben megkínózták. 1943-ban szabadult. A háború után az *Alger républicain* vezető munkatársa lett, mígnem 1956-ban CDL-tagsága miatt ismét letartóztatták, s csak a függetlenség elnyerése után került szabadlábra. 1965-ben a Bumediens-féle puccs után harmadszor került börtönbe, ahonnan három évvel később engedték szabadon, de továbbra is házi őrizetben tartották egészen 1974-ig. 1992-ben áttelepült Franciaországba, itt hunyt el 2000-ben.

(ma: Annaba) Anna Greki írónőt), felvegyem vagy újra felvegyem a kapcsolatot elvtársainkkal, a kultúra világához tartozó barátainkkal és egyetemi hallgatókkal, mint például Kateb Yacine-nal, Issiakhennel, Mustapha Katebbel, Malek Haddaddal, Bemilouddal, Harbival stb., végül pedig tájékozódjam a második világháború alatt a náciizmussal szembeni ellenállás tapasztalatairól.

Visszatérésem után két hónappal, miközben a CDL tevékenysége minden szinten kibővült, december második felében ténylegesen illegalitásba kellett vonulnom. A gyarmati sajtó nem sokkal korábban szalagcímekben számolt be arról, hogy Laïd Lamrani elvtársunk, az AKP KB tagja, a batnai ügyvédi kamara elnöke, aki a nyár közepén csatlakozott a fegyveres ellenállókhöz az Aurès-hegységben, (állítólag) életét vesztette. Túlságosan kockázatos lett volna a nyilvánosság előtt folytatni a tevékenységemet a meghozott óvintézkedések ellenére is.

Az Udáj által Larbi Buhalinak átadott információk alapján a CDL vezetése ekkor látott hozzá közvetlenül a „Maillot-hadművelet” előkészítéséhez.

Nem akarta e vállalkozást kitenni a szervezet köztes szintjei elkerülhetetlen lassító hatásának. Fontossága és technikai vonatkozásainak összetettsége nagy titoktartást és gyorsaságot, a szervezésben pedig rugalmasságot követelt. Mivel az FLN továbbra sem reagált a mi együttműködési javaslatainkra, le kellett mondanunk a viszonylag egyszerűbb változatról, amely pedig pillanatok alatt adódott és új, modernebb fegyverzet beszerzését tette volna lehetővé. Arra lett volna szükség, hogy az Algír–Miliana útvonalon fegyveres akciót hajtsunk végre, de akkoriban erre csak az ALN egységei voltak képesek. Egy másik megoldás mellett kellett hát döntenünk: Algírban kellett megszereznünk a francia hadsereg leselejtezett, Milianából a fővárosba szállított felszerelését. Itt emberi és anyagi eszközeink miatt e hadianyag sokkal elérhetőbb távolságban volt, mint vidéken. De így is alapos tervre és rugalmas végrehajtásra volt szükség, a váratlan dolgok miatt pedig a kudarc kockázata rendkívül magasnak tűnt. Ami a megszerzendő leselejtezett felszerelést, például a Sten géppisztolyokat illeti, arról voltak ismertek, hogy időnként kihagytak: néhány hónappal később az egyikük megakadt, amikor egy tábornok az útja során a fedajnök¹⁰ lőtávolaiba került, ennek következtében a tetteseket elfogták, elvtársunkat, Yahia Brikit pedig halálra ítélték, de szerencsére végül nem végezték ki.

Hogyan készítettük elő és hajtottuk végre a rajtaütést?

A végül elfogadott terv értelmében a hadművelet lényegében Henri hidegvérén, improvizációs és kezdeményező képességén nyugodott, tekintettel az előre nem látható események bekövetkezésére. De ezenkívül minden egyes lépésénél szüksége volt megfelelő támogatásra, „B” tervekre, mindezt pedig a legrövidebb időn belül kellett előkészíteni, mert a kivételes alkalom vészesen közeledett. Állandóan kapcsolatban kellett maradni Maillot-val Milianában és Algírba való, előre nem látható érkezése alatt is. Nagyon örültünk volna, ha ekkoriban a mobiltelefonok már léteztek volna... A fix és állandó érintkezési pontokat Algírban egy, a kaszárnyától (a jelenlegi Sajtóháztól) nem messze lakó vasutas család biztosította, Milianában pedig postások egy csoportja, akiket „nyaralni” küldtünk oda.

¹⁰ „Önmagukat feláldozó harcosok”, civil szabadharcosok. Az asszaszinok szektája így nevezte azon tagjait, akiknek a küldetésük végrehajtása az életükbe került. Az 1970-es években ezt a nevet viselték azok a fegyveres palesztin csoportok, amelyek nem ismerték el Izraelt és harcoltak ellene.

Ezenkívül, mivel a katonai hatóságok késlekedtek a fegyverszállítmány útnak indításával, Henrinak súlyos döntést kellett hoznia, kérvényeznie kellett katonai szolgálata meghosszabbítását, ami azt a veszélyt hordozta magában, hogy lenyomozzák, és felfedik politikai múltját.

Meg kellett határozni azt a helyszínt is, ahová Henri majd megpróbálja elhozni a teherautót adott napon, adott órában és olyan menetrend szerint, amelyről az utolsó pillanatig nem tudtunk biztosat és mindezt olyan hihető indokkal, hogy csak a sofőr legyen jelen a szokásos kíséret nélkül. Basir és én végül Baïnem erdeje mellett döntöttünk. Alaposan felderítettük, majd kiválasztottunk egy jól körülhatárolt, könnyen megközelíthető és diszkrét pontot, mely kívül esett az erdőörök és a csendörök ellenőrző körútjainak vonalán. Ezután utasítottuk Maillot-t és a hadművelleti egységet, hogy külön-külön keressék fel a helyszínt annak érdekében, hogy ha itt az idő, gond nélkül odataláljanak. Az erdőben a tavasz teljes pompájával ragyogott, a szívem pedig egyszerre volt nehéz és reményekkel teli, hiszen az egész olyan volt, mintha a természet is bátorítana bennünket a vidék újjászületésével az emberi dráma közepette.

Felmerülő nehézségek

Össze kellett állítanunk a rajtaütést végrehajtó csoportot, el kellett látnunk megfelelő felszereléssel ahhoz, hogy az esetleges ellenállást letörje, átrakodja a nehézfelszerelést, biztosítsa és megvédje a transzportot a hadművelleti területtől kellő távolságban lévő első menedékhelyig. Minderre – úgy becsültük – legfeljebb két órája volt azt követően, hogy Maillot és szállítmánya eltűnésére rájönnek és riadóztatnak. Gondoskodni kellett a csoport egy vagy két tagjának a helyettesítéséről is betegség vagy a gyarmatosítók általi letartóztatásuk esetén. Abdelkader Guerroudj¹¹ például részt vett volna az akcióban, de nem sokkal előtte a DST¹² behívatta, s jöllehet hamar elengedték, nem mert részt venni a hadműveletben, mert attól tartott, hogy folyamatosan figyelik. Később viszont aktívan kivette a részét a megszerzett fegyverzet CDL-egységek közötti szétosztásában és szétküldésében. A fegyverekből kaptak az általa vezetett algíri CDL-csoportok és ALN-egységek is, amelyekkel a Blida és Orléansville (ma: Chleff) környéki Atlasz-hegységben a CDL egyesült az FLN-nel kötött megállapodás értelmében.

Végül pedig a résztvevők között megbízható és tartós összeköttetést kellett létesíteni. Erre a célra Algírban Lucette Larribère elvtársnőnk, Blida, Chleff és Miliána körzetében pedig Myriam Ben elvtársnőnk vettük igénybe. Ennek ellenére közvetlenül nekünk is részt kellett vennünk az emberek mozgatásában és a kapcsolattartásban, hogy a különböző szereplők között a lehető legnagyobb legyen az elkülönülés, és hogy politikai jelentőséget biztosítsunk annak az akciónak, amelyben mindenki kockára tette az életét. Basir hatalmas energiát fektetett a kapcsolattartásba, ami a legapróbb részletekre is kiterjedt. Ez egyáltalán nem volt kockázatmentes, hiszen találkahelyeink, szállítóeszközeink, szállásaink ki voltak téve a rendőri ellenőrzés veszélyének, barátainkat és szimpatizánsainkat pedig egyre na-

¹¹ Tanítóként dolgozott, majd a felszabadító háború idején az AKP algíri körzeti titkáráként a párt és az FLN közötti kapcsolattartásért volt felelős. 1957 januárjában tartóztatták le.

¹² Direction de la surveillance et du territoire – a Francia Hírszerzés és Elhárítás.

gyobb számban internálták. Az egyik ilyen váratlan esemény következtében estefelé mindketten Châteauneuf és Bouzaréah között találtuk magunkat és fogalmunk sem volt, hol töltjük az éjszakát. Végül Lisette Vincent és Yvonne Saillent lakásán kötöttünk ki, akiket kicsivel később politikai és szakszervezeti tevékenységük miatt majd kiutasítanak Franciaországba. Azt kérdezték tőlünk, hogy a párt miért ennyire „lagymatag” a fegyveres harccal szemben. Anélkül, hogy meggyőztük volna őket, megelégedtünk azzal a válasszal, hogy számos olyan elvtárs van, aki – ha akarta és jó kapcsolatokkal rendelkezett – már csatlakozott a harcolókhoz. Ami pedig a pártot illeti, nem kürtölhettük szét, mit is tesz valójában. Később még lehet alkalmunk feltárni előttük a részleteket...

A titkos szállások problémája, mely egyre súlyosabbá, az 1957-es „algíri csata” idején pedig tarthatatlanná vált, olyan eseményekhez vezetett, amelyek később az FLN-hez való csatlakozást eredményezték. Közülük most a leggyümölcsözőbbet elevenítem fel.

Az akcióegységhez vezető ösvény

Néhány éjszakát barátaimnál, Rabah Kerbouche-nál a rue Marengóban, a Kasbah-ban, valamint Mohamed Oucharef fogásznál a rue Bab Azounban, Saint Eugène-ben (ma: Bologhine) töltöttem. Mindketten az AEMAN alelnökei voltak (egyikük UDMA-¹³ másikuk MTLD-tagként¹⁴) 1949–1950-ben, amikor én voltam a szervezet elnöke. Sűrűn találkoztam velük, mielőtt néhány héttel később letartóztatták és internálták őket. Ahogy a Maillot-hadművelet előkészítése haladt előre, arra gondoltam, hogy utána ezek a barátaim lehetnének a legjobb közvetítők az FLN irányában. Mindketten elárulták nekem, hogy kapcsolatban állnak Rebbah Lakhdarral, akiről később tudtam meg, hogy közeli munkatársa Abbane Ramdane-nak,¹⁵ és az FLN fővárosi szervezetének kiépítésében az egyik legtevékenyebb közreműködő. Részletesen beszámoltak arról, hogy az FLN hogyan irányította az Albert Camus-vel folytatott vitát a Haladó Muzulmán Körben, ami kiváltotta az ultrakolonialisták dühét. Kifaggattak azoknak a számukra rejtélyesnek tűnő sztrájkoknak és szolidaritási tüntetéseknek a körülményeiről, amelyek a fegyveres harc első éve alatt a nemzeti ünnepek alkalmából általunk kerültek megrendezésre. Láthatólag az FLN vezetőit nyugtalanították ezek a megmozdulások, amiket nem ők indítottak el, és attól tartottak, hogy újabb

¹³ Union démocratique du manifeste algérien – az Algériai Manifesztum Demokratikus Uniója. Ferhat Abbasz 1946-ban alakult mérsékelt nacionalista pártja, mely tárgyalásos úton akarta kivívni Algéria függetlenségét.

¹⁴ Mouvement pour le triomphe des libertés démocratiques – Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Diadaláért. Messzali Hadzs 1946-ban alakult, a régi, betiltott Algériai Néppártot (PPA) helyettesítő radikális nacionalista pártja, mely Algéria azonnali függetlenségét és Franciaországtól való teljes elszakadását követelte.

¹⁵ 1920-ban született Nagy-Kabiliában. 1943-ban lépett be a PPA-ba, 1947-ben pedig az MTLD sétifi vezetője lett. Tagja volt a párt félkatonai szervezetének, az OS-nek is. 1950-ben letartóztatták. Szabadulása után, 1955-ben csatlakozott az FLN-hez. Ő szervezte meg a front szummami kongresszusát (1956. aug.), az itt született határozatok az ő művei. Az FLN-en belüli ellenfelei 1957 decemberében Marokkóba csalták, ahol meggyilkolták. Halálhírért csak 1958 májusában tették közzé.

messzalista kísérletről van szó.¹⁶ Megerősítettem nekik, hogy nem volt ebben semmi rejtélyes és arra kértem őket, hogy ezt tudassák a vezetőikkel is. Az AKP és az UGSA¹⁷ (volt CGT) tette közzé a felhívásokat, ők indították el és koordinálták ezeket az akciókat. Semmi meglepő nem volt abban, hogy e tüntetéseken vezető szerepet játszó dokkmunkások, közlekedési dolgozók s más szakmai szervezetek visszhangra találtak a fiatal korosztályban és az új konjunktúrára egyre érzékenyebb kereskedők között.

Siker

Végre felvirradt a hadművelet olyannyira várt napja. Most nem térek ki a részletekre. Lényegében minden úgy ment, ahogyan elterveztük, különösebb bökkenő nélkül, az eredmény pedig minden várakozásunkat felülmúlta. Basir a távolból is kapcsolatban maradt az akcióban résztvevőkkel. Én arra vártam, hogy Henri visszatérjen az akció után, hogy áteshessen külsejének, ruházatának, egész kinézetének az átalakításán a Deux-Moulins (Pointe-Pescade) búvóhelyen, melyet jól ismert, és ahol Basir ebben az időben a leggyakrabban tartózkodott. Nyugodt volt, alig tűnt felindultnak, azon viccelődött, hogy milyen lassan és ügyetlenül készítem a következő búvóhelyre való elindulása előtt közösen elfogyasztandó omlettet. Basir rövid időre csatlakozott hozzánk, mielőtt elhagyta volna a búvóhelyet.

Elkísértem Henrit arra a helyre, abban az időpontban, amiben az őt felvevő motorossal megállapodtunk. Megindultam álltam és néztem, ahogy távolodóban a szél lobogtatja fekete papi reverendájának ujját. Elindultam a Corniche úton lefelé, hogy három megállóval arrébb buszra szálljak Algír belvárosa felé. Gyalog a Blacet al-Aoud (ma: Szahet es-Suháda) felé indultam, hogy felkaptassak a Kasbah síkátoraiba. Különböző gyarmati alakulatokhoz tartozó katonák máris csak úgy hemzsegték és lázasan kutatták át a gyalogosok és lefátyolozott asszonyok szalmakosarait. Este Rabah barátom és az egyik unokatestvére izgatottan tárgyalták az eseményeket és szokás szerint tréfálkoztak egymással, az én gondolataim viszont máshol jártak.

Reggel még a hálósázkomban feküdtem, amikor Rabah a gyarmatosítók két újságjával ébresztett, amelyek a címlapon öles betűkkel számoltak be a nap hírérl. Egyszerre komolyan és mosolyogva megkérdezte: „Ezért jöttél, nemde?” „Ezért” – válaszoltam. „Most már a te dolgod kapcsolatot létesíteni közöttünk.” „Rendben” – felelte. Mielőtt elindultam, még hozzátettem: „Két-három napon belül páciensként orvosi vizsgálat ügyében felhívlak. Válaszolj igennel vagy nemmel, vagy mondd azt, hogy visszahívom!” Összenéztünk és mindketten arra gondoltunk, csak igen legyen a válasz!

Nagyon megdöbbsentem, amikor az utcán és a buszon szembesültem a szokatlan légkörrel: honfitársaim újsággal a kezükben nyílt, ragyogó arccal beszélgettek, mintha gratulálnának egymásnak, míg „a többiek” komor arckifejezéssel hosszasan vitatkoztak újságjaik

¹⁶ Az FLN-t a Messzali vezette MTLDBől kivált fiatal radikálisok hozták létre, akik szembeszálltak a párton belül diktatórikus hatalmat és személyi kultuszt kiépítő pártelnökkel. A felkelést Messzali beleegyezése és egyetértése nélkül robbantották ki. Az ellentétek az FLN és a jelentéktelenné váló messzalisták között mindvégig fennmaradtak.

¹⁷ Union générale des syndicats algériens – az Algériai Szakszervezetek Általános Szövetsége, a CGT (Általános Munkásszövetség) helyébe lépő egységes nemzeti szakszervezet, amely 1956 végére veszít befolyásából és felbomlik.

felett. Még két hasonló alkalomra emlékszem, amelyeknek ilyen ellentmondásos és látványos atmoszférában a tanúja voltam, mintha csak a jövőbe vetett bizalom és remény hirtelen átpártolt volna a másik oldalra. 1943. november 11-én Larbâa főbb útvonalain a Muzulmán Cserkészmozgalom első felvonulása alatt és után, valamint 1954. május 8-án, Dien Bien Phu¹⁸ másnapján Szidi Bel Abbeszben, az idegenlégió helyőrségében.

Egy hosszú percre, míg arra vártam, hogy Basirral találkozzak, későbbre hagytam az eset következményeinek és várható visszhangjának azonnali józan elemzését nemzeti és nemzetközi vonatkozásban. Ennél mélyebb dolgokra gondoltam, amelyek persze nem voltak elválaszthatók a körülményektől. Azokra az elvtársakra gondoltam, akik végrehajtották ezt az akciót. Vajon milyen okok miatt vettek részt benne? S sok más, hozzájuk hasonló társadalmi helyzetű ember vajon részt vett volna-e benne, ha felajánlják neki a lehetőséget?

A gyengék és a kizsákmányoltak ereje

Azok közül, akiket felkértek, senki sem habozott, megtisztelve érezték magukat attól a bizalomtól, amit beléjük helyeztek. Szinte minden reggel találkoztam az egyikükkel, egy nagyon bátor, fizikailag és morálisan egyaránt erős férfival, akinek az egyik legnehezebb feladat jutott. Az intenzív előkészületek során az egyik nap megfeszült egy apró részletről, amit könnyek között vallott be nekem. Elárulta, hogy ébren tölti az éjszakákat a kisfia ágyánál, akit állandóan asztmás rohamok kínoznak; az előző éjszaka volt a legnehezebb. Megnyugtattam, hogy különösebb gond nélkül helyettesíteni tudjuk valakivel, mire kiegyenesedett, mintha a becsületébe gázoltam volna. „Mindössze arra volt szükségem, hogy ezt megosszam veled; a feleségem nagyon megértő és állja a sarat.” Ezek után azokra az emberekre gondoltam, akik pusztá kézzel az első sorban állnak: számtalan férfi, nő és gyerekek puska nélkül, de akik nélkül a puska nem sülni el.

A harcban részt vett elvtársak nem katonák voltak, a hadművelet pedig – miközben katonai akció volt – mindenekelőtt politikai harcot és erkölcsi értéket jelentett, amint végeredményben ugyanezt jelentette maga a felszabadító háború és a végkimenetele is. Abdelkader Guerroudj, a szervezet egyik tagja kivételével, akinek a jelenlétére az előkészítő szakaszban szükség volt, mindannyian európai származásúak voltak, és ebben a konkrét esetben – mondhatni – a döntésük több okból is természetes volt. A fővárosi muzulmán elvtársak többségének tulajdonságai az ilyen típusú akciókban akár a fegyveres ellenállásban, akár az előkészítő szakaszban jól alkalmazhatók voltak, és más jellegű feladatokat is szívesen elláttak. Az európai származású algériai elvtársak ugyanakkor – ahogy azt az események bebizonyították – muzulmán elvtársaiknál könnyebben átcsúszhattak az ellenőrzéseken és az igazoltatásokon. Ezenkívül, ha a dolgok számukra rosszra fordultak, ami szerencsére most nem történt meg, megmutathatták Franciaország megrészegült közvéleményének és az egész világnak, hogy az algériai felkelés nem a vallási fanatizmus vagy valamilyen fajgyűlölet eredménye, hanem az általuk is osztott szabadság és igazságosság követelése.

¹⁸ A francia csapatok itt szenvedtek végleges vereséget a Viet Minhtől Indokínában. Az esemény óriási hatást gyakorolt a nemzeti mozgalmakra a még gyarmati függésben élő országokban.

Vajon milyen abszurd és méltánytalan okok kellettek volna ahhoz, hogy a feladattól távol tartsák őket, amit önként vállaltak, és amire alkalmasak voltak ezek a kisiparosok, tanárok, háziasszonyok, nyugdíjasok, munkások, vállalkozók, szakszervezeti aktivisták, családapák és családanyák, akik a szociális és politikai harc során már határozottságot mutattak, tanúbizonyságot tettek a testvériség és a társadalmi igazságosság iránti megingathatatlan ragaszkodásukról egy olyan országban, amelyet ők is magukénak éreztek? Az igaz ügyek ereje azoknak az oldalán áll, akik a megosztottsággal szemben az egységre törekcszenek. Ez olyan alapigazság, mely mindig érvényes, ezt már rengetegszer megtapasztaltam az 1962 előtti Algériában akár muzulmánok, akár európaiak között vagy bármely más országban. A nemzeti küzdelemben, ahogyan a szociális harcban is, nem az anyag színe, hanem a minősége számít. A nehéz pillanatokban és a veszélyes akciók során az ilyen típusú becsületes férfiakra és nőkre sokkal inkább lehetett számítani, mint az igazi vagy hamis James Bondokra, a hasonszőrű szenvedélylovagokra és az előítéletes és idegengyűlölő agitátorokra.

Fél évszázaddal később ezeknek a hétköznapi hős férfiaknak és nőknek a tettei és emléke, melyek a hősiesség legismertebb és legdrágább példái közé tartoznak, a mai Algéria megosztottságával kapcsolatban számunkra fontos tanulsággal szolgálnak. Ezt a leckét pedig nagyon sok dolgozó vagy munkanélküli, munkás és értelmiségi, minden társadalmi helyzetű becsületes ember megérti, amikor arra gondol és azt mondja: *„Az az ország és rendszer, amelyet szeretek, amelyre vágyom, és amely megérdemli, hogy megvédelmezzem, olyan, ahol meg tudom keresni a kenyeremet és szabadon, méltóságban élnetek.”*

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Ferwagner Péter Ákos

Az euromediterrán partnerség

J. Nagy László
Szegedi Tudományegyetem

Főként Kelet-Európában, de még az európai integrációs folyamatot elindító országokban is a közvélemény jelentős része hajlamos azt gondolni, hogy az Európai Unió gazdasági, politikai és kulturális érdekei kizárólag a földrajzi Európára korlátozódnak. A politikusok sem látták mindig másként ezt a kérdést. A mediterrán térség számukra is csak az 1970-es években vált fontossá és ösztönözte, aktivizálta őket egy koherens politika kidolgozására, amely végül az *euromediterrán partnerség* politikai koncepciójában öltött testet. Hogyan jutott el idáig az Európai Unió? S mit sikerült a kitűzött célokból megvalósítani, illetve milyen jövő elé néz ez a kezdetben nagyon ambiciózus vállalkozás?

A Mediterráneum

Fernand Braudel, a mediterrán világ klasszikus történetírója „három kulturális közösség, három óriási és életerős civilizáció” – a római keresztény (a Nyugat), az iszlám („ellen-Mediterráneum”) és az ortodox világ – egymással küzdő, összefonódó, de egymást ki is egészítő entitásokként is jellemezte a térséget.¹

Elnevezése – „a földek közötti tenger” – a 19. század elejétől honosodott meg. Ekkor vált tulajdonnévvé is, világosan elhatárolva más földek közötti tengertől (pl. az Antilláktól). Az ókori görögök „belső tengernek” vagy a „mi tengerünknek” nevezték, szembeállítva az Óceánnal, amelyről azt hitték, hogy körbefogja a glóbuszt. A *Mediterraneo* elnevezés az 5. században jelent meg, jelölve a különbséget az Atlantikumtól, amely Herkules oszlopán (Gibraltár) túl van. Arab geográfusok *bar ar-rumnak* („keresztények tengere”) nevezték, utalva az északi hegemoniára.² Korábban vita folyt két felfogás, egy szűkebb és egy tágabb Mediterráneum-felfogás között. Az előbbi a Földközi-tenger partvidékén elterülő országokat sorolta ide, az utóbbi a Balkánt is. Ma már – szakmai, s nem politikai körökben – inkább ez utóbbi felfogás az uralkodó.³

A második világháború után – különösen az 1956-os szuezi krízist követően – a szembenálló blokkok konfrontációs terepévé vált. A térség jelentőségét mutatja, hogy az Egyesült Államok mindhárom kiemelkedő jelentőségű elnöki doktrínája rá vonatkozik. Az 1947-es Truman-, az 1957-es Eisenhower-, illetve az 1980-as Carter-doktrína. Ez utóbbi megfogalmazása az afganisztáni szovjet intervenció után történt meg és a köolajhoz történő sza-

¹ Fernand Braudel: *La Méditerranée. L'espace et l'histoire*. Paris, 1985.

² Yves Lacoste (szerk.): *Dictionnaire de géopolitique*. Paris, 1993. 995.

³ Yves Lacoste: *Géopolitique de la Méditerranée. Hérodote*, 103. sz.

bad hozzájutás biztosítását célozta. Alkalmazására 1991-ben az Irak elleni első koalíciós háborúval került sor. A Perzsa-öbölíg nyúló „tágabb Mediterráneum” – ahogyan az amerikaiak értelmezik – rendelkezik a Föld kőolajkészletének több mint 50%-ával. Spanyolország energiaellátása pl. döntően az észak-afrikai (algériai) földgázra épül.

Több, hagyományosnak mondott konfliktus évtizedekre nyúlik vissza: palesztin probléma, Ciprus, Nyugat-Szahara (algériai–marokkói ellentét). Ezen túl azonban más, nem anynyira szembeszökő, ám igen súlyos gondok is feszítik a Földközi-tenger térségét.

Számos területen egyre aggasztóbb az egyenlőtlenség az északi és déli-keleti Mediterráneum (DKM) társadalmi között, mintegy megtestesítve a világméretű Észak–Dél ellentétet.

Súlyos szociális következményeivel egyre nyomasztóbb a demográfiai diszparitás. 1950-ben a mediterrán medence (a parti országok és a szigetek) összlakosságának 65%-a (150 millió fő) élt Északon, 2000-ben már kevesebb mint fele (210 millió fő). S az előrejelzések szerint 2025-ben a 600 milliós összlakosság több mint 70%-a fog Délen élni. Eközben Európa tovább öregszik, Dél pedig fiatal marad, a 30 év alattiak aránya változatlanul a 70%-hoz közelít. Számítások szerint évi 3%-kal növekszik a munkaerőpiacra belépők száma. Ahhoz, hogy a jelenlegi magas munkanélküliségi szintet stabilizálják évi 6%-os növekedés kellene. Ezt pedig csupán néhány ország (Algéria, Tunézia) éri el.⁴

Növekszik azoknak a DKM országokból származóknak a száma, akik kontinensünkön próbálnak munkát találni. S hiába az Európai Unió szigorú bevándorlási politikája, fékezni tudja a migrációt, de megállítani nem. Ma már mintegy 15 millióra tehető az EU tagországaiban élő muszlimok száma. Olyan, az 1970-es években még kibocsátó államok, mint Spanyolország vagy Olaszország, mára befogadókká váltak.

A DKM országokban (Izrael kivételével) az egy főre jutó GDP 1000 dollár körül van, míg a mediterrán Európában meghaladja a 16 ezer dollárt. 2003-ban a DKM országainak bruttó hazai terméke (613 milliárd dollár) kevesebb volt Spanyolországénál (836 milliárd dollár).⁵

Egyre komolyabb gondot okoz az édesvíz hiánya. Katasztrófával fenyegetnek a környezeti problémák. Kiszámolták, hogy a mediterrán városok naponta 500 ezer m³ szemetet termelnek, vagyis a Földközi-tenger partjának minden méterére 10 liter hulladék jut.⁶

Ezeket a gondokat, problémákat már a déli part teljes emancipációja után, az 1960-as években is érzékelték. Ám súlyosságukra csak az 1973-as arab–izraeli háború provokálta olajárrobbanás döbbsentette rá az európaiakat, és ösztönözte őket egy átfogó mediterrán politika kidolgozására.

⁴ Paul Balta: *Méditerranée. Défis et enjeux*. Paris, 2000. 65–66.; Jean-Pierre Cling – Jacques Ould Aoudin: *Un libre échange inégal. Alternatives internationales*, 2005. 1. sz. 34.

⁵ *World development indicators database*, World Bank, July 2004. Idézi: Jean Yves-Moisseron: *Le partenariat euroméditerranéen. L'échec d'une ambition régionale*. Grenoble, 2005. 33. Ugyanabban az évben Törökország és Izrael adta a DKM bruttó hazai termékének több mint felét. Magyarországé és Egyiptomé azonos volt (82 milliárd). Uo.

⁶ André-Louis Sanguin (szerk.): *Mare nostrum. Dynamiques et mutations géopolitiques de la Méditerranée*. Paris, 2000. 19.

A Barcelonához vezető út

A Közös Piac csak gazdasági-kereskedelmi szempontú kapcsolatok kiépítésére törekedett a DKM országaival. Globális, átfogó stratégia kialakítása az 1970-es években merül fel, s több tényező, világeseemény hatására érnek meg egy minden területre kiterjedő intézményesített partneri viszony megteremtésének a feltételei.

Az 1973-as arab–izraeli háborút követő olajárrobbanás aktivizálta az Európai Közösséget s elindította az euro–arab dialógust (koppenhágai csúcsértekezlet határozatai 1973-ban). A rendszeres párbeszéd kibontakozásának feltételül az arabok a palesztinok bevonását szabták. Az európaiak célja a kőolajellátásuk zavartalan biztosítása volt. Az 1975-ös un. dublini kompromisszumos formula ezt lehetővé tette, amely szerint nem államok, hanem csoportok tárgyalnak. Az 1980-as velencei Európai Tanács-i értekezleten azonban az Európai Közösség már egyértelműen a palesztin nép önrendelkezési jogának elismerése és a PFSZ-nek a rendezésbe történő bevonása mellett foglalt állást. E nagyjelentőségű állásfoglalás ellenére az euro–arab párbeszéd az 1980-as években zsákutcába jutott, elhalt. Ennek több oka volt: az iraki–iráni háború, az iráni iszlám forradalom, az egyiptomi–izraeli kölönbéke (Camp David), az Európai Közösséget lekötötte az ibér bővítés s 1985-ben az olajárak is összeomlottak. Mindezek az események megzavarták, szétzilálták az alig kialakult kapcsolatokat.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet (EBEE) előkészítő tárgyalások folyamán is felmerült a Mediterráneum kérdése, bár arról a résztvevő államok többsége – főként a két szuperhatalom – hallani sem akart. Attól tartottak – nem alaptalanul –, hogy ha a Földközi-tenger térségét is bevonják a megtárgyalandó problémák közé, akkor nem jutnak megállapodásra. Az arab államok viszont – szintén nem minden alap nélkül – úgy vélték, hogy Európa biztonsága, stabilitása elválaszthatatlan a mediterrán térségétől. S ebben támogatva őket az el nem kötelezettek mozgalma is. Végül is az 1975. augusztus 1-jén Helsinkiben aláírt záróokmányba bekerült *A földközi-tengeri biztonsággal és együttműködéssel összefüggő kérdések* c. fejezet. Ebben az aláírók elismerték a térség fontosságát, s leszögezték, hogy „a biztonság megszilárdulásának folyamata nem korlátozódhat Európára, hanem... a Földközi-tenger térségére is.” Azt is kinyilvánították, hogy „fokozzák erőfeszítéseiket, két- és többoldalú együttműködésüket a nem résztvevő földközi-tengeri államokkal.”⁷

Komoly és érdemi lépésekre azonban nem került sor. Némi dinamizálása a problémának csak 1990-ben történt meg, amikor néhány földközi-tengeri EBEE-ország (Jugoszlávia, Málta, Ciprus) és az arab országok algíri tanácskozásukon fölvetették, hogy a helsinki folyamatot követve hívják össze a Mediterrán Biztonsági és Együttműködési Értekezletet. Róma és Madrid támogatta a gondolatot, s jól fogadta Jacques Delors, az Európai Közösség Bizottságának elnöke is. Németország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok azonban elutasította, s ez meg is pecsételte a sorsát.

A harmadik kezdeményezés a térségre mindig is különösen figyelő Franciaországból indult ki. 1983-ban François Mitterrand elnök rabati látogatásakor javasolta, hogy a Nyugat-Mediterráneum államai tartsanak értekezletet. Algéria ellenzése miatt azonban a terv nem

⁷ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmánya. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 63–67.

valósult meg. Az évtized végére azonban megváltozott a helyzet: csökkent a kőolaj ára, a Maghreb-államok válságba kerültek s eladósodtak. Főleg fő kereskedelmi partnerükkel, Európával szemben.⁸ S ekkor kezdték hangsúlyozni „mediterránságukat”, hogy ezzel keltsek fel az északi parton a szolidaritást: segítsék a délieket, hogy ne periferizálódjanak még jobban.

Mitterrand javaslata öt évvel később valósult meg: 1988-ban Marseille-ben hét állam (Algéria, Marokkó, Tunézia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Portugália) szakemberei, értelmiségiek, politikusok gyűltek össze. A következő évben pedig Rabatban. A tanácskozás, amely a *Mediterrán Fórum* elnevezést kapta, minden korábbi hasonló jellegűtől eltérően nem állami, nem hivatalos esemény. Informális találkozó, amelynek célja: „megkönnyíteni és növelni a mediterrán együttműködést és dialógust a két part államai és társadalmi között.”⁹

1989-ben Tangerben az említett országok pénzügyi szakemberei találkoztak, s elsősorban arról tanácskoztak, hogyan lehetne intézményesíteni a kapcsolatokat a négy észak-afrikai országot tömörítő, ugyanabban az évben alakult Arab Maghreb Unió és az Európai Közösség között. Az ekkor induló kelet-európai átalakulás, amely példátlanul radikális geopolitikai átrendeződést eredményezett, a kontinens keleti felére irányította a figyelmet. Végül soron azonban ezek a változások – más nagy jelentőségű eseményekkel (PFSZ–Izrael megállapodás 1993-ban stb.) együtt – ösztönzőleg hatottak az Európai Unió struktúrált mediterrán politikájának a kialakítására.

Németország tradicionálisan – de a Fal leomlása kapcsán most már morálisan is – erős elkötelezettséget érzett és nyilvánított Kelet-Európa felé. Az egyesült Németországgal szembeni angol–francia fenntartások egy pillanatra megzavarták az európai integráció alapját, tengelyét alkotó francia–német együttműködést. Végül is a zavarok megszüntetése az integrációs folyamat felgyorsításával és elmélyítésével történt meg 1991 decemberében a maastrichti csúcserkekezleten, ahol megszületett az uniós alapszerződés.

Az Európai Unió kelet-európai érdeklődésének fokozódásával párhuzamosan mind dinamikusabbá vált a mediterrán politika kidolgozása is. Az esseni Európai Tanács-i értekezlet (1994. december) a Bizottság ajánlására definiálta az Unió mediterrán politikájának főbb elemeit s a pénzügyi feltételeket. Fél évvel később a cannes-i csúcserkekezleten (1995. június) két fontos döntés született. Az egyik Kelet-Európára vonatkozott: a csatlakozni kívánó országok megkapták az egységes belső piac előírásait, jogszabálygyűjteményét tartalmazó Fehér Könyvet. A másik a Mediterráneumot érintette: az állam- és kormányfők határoztak, hogy novemberre összehívják Barcelonába az Unió tagállamainak és a DKM országoknak a csúcserkekezletét a déli irányú politika hosszú távú elvi és intézményes kereteinek a kidolgozása céljából. A cannes-i csúcs határozata világosan jelezte az Európai Unió stratégiai irányait: „... a déli ambiciózus kooperációs politika kiegészítő párja a Kelet felé nyitás politikájának, s együtt adják az Európai Unió külpolitikai tevékenységének geopolitikai koherenciáját.”¹⁰

⁸ Eric Gobe: Autour du Forum méditerranéen: valse, hésitations et enjeux. In: K. Bostov – J.-R. Henry (szerk.): *Maghreb, l'Europe et la France*. Paris, 1992. 98.

⁹ Uo. 101.

¹⁰ *Bulletin de l'UE*, 1995. 6. sz.

A barcelonai értekezlet

A katalán fővárosban 1995. november 27–28-án tartott csúcsertekezlet résztvevői¹¹ kiemelve a Földközi-tenger stratégiai jelentőségét, azt a célt fogalmazták meg, hogy „a jövőbeni kapcsolatainknak új dimenziót kölcsönöznek, amely széleskörű együttműködésen és szolidaritáson alapul, és megfelel a szomszédi kapcsolat és a történelem által kialakított privilegiált helyzetének.”¹² Arra fognak törekedni, hogy a térséget „a párbeszéd, a csere és az együttműködés területévé tegyék, erősítsék a békét, a stabilitást, az emberi jogok tiszteletben tartását”. Ennek érdekében a résztvevők között széleskörű együttműködést építenek ki, megteremtik az *euromediterrán partnerséget*, amely három területet ölel fel.

Az *első* a politikai és biztonsági kérdéseket foglalja magában. Ezért „rendszeres időközönként a nemzetközi jog alapelveinek tiszteletben tartásán alapuló, elmélyült párbeszédet folytatnak”. Tiszteletben tartják a területi integritást, lemondanak az erőszakról és az azzal való fenyegetőzéstől, harcot hirdetnek a bűnözés ellen, s állást foglalnak a tömegpusztító fegyverek elterjedése ellen.

A *második* terület a gazdasági és pénzügyi együttműködést érinti, mivel teljesen egyértelmű, hogy a gazdasági problémák megoldása nélkül nem lehet biztonságot teremteni. Törekedni fognak a tartós és kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi fejlődés feltételeinek a biztosítására, amely „a megosztott jólét térségének a megteremtésére irányul”. Ösztönözni fogják a regionális együttműködést és integrációt, összehangolt lépéseket tesznek a térség fejlettségi különbségeinek a csökkentésére, a fenntartható fejlődés ütemének a felgyorsítására. E célkitűzés megvalósítása érdekében megállapodtak, hogy szabadkereskedelmi övezetet hoznak létre 2010-ig az ipari termékek területén. Ehhez szükséges a DKM országok társadalmi-gazdasági szerkezetének a modernizálása. E célok megvalósítására több mint 9 milliárd ECU-t mobilizáltak: 4,7 milliárdot közösségi költségvetési alapok formájában, a MEDA program¹³ keretében az 1995–1999-es periódusra, 4,5 milliárdot pedig az Európai Beruházási Bankon keresztül.

A *harmadik* „kosár” a társadalmi, kulturális és humán területen történő együttműködésre vonatkozik. Az értekezlet résztvevői abból indultak ki, hogy „a Földközi-tenger térségében a kultúra és a civilizáció hagyományai, a kultúrák közötti párbeszéd, az emberi, tudományos és műszaki szinten zajló csere elengedhetetlen feltétele annak, hogy a mediterrán népek közelebb kerüljenek egymáshoz, a népek közötti megértés erősödjön és javuljon egymás megismerése és megítélése”. Különös hangsúlyt fektetnek a kultúrák és vallások közötti párbeszéd elmélyítésére, elősegítendő a klisék, sztereotípiák és előítéletek felszámolását.

A résztvevők szoros együttműködést irányoztak elő a terrorizmus elleni harcban, s különösen fontosnak tartották a rasszizmus, az idegengyűlölet és az intolerancia elleni küzdelmet.

¹¹ Az Európai unió 15 tagállama, valamint Marokkó, Algéria, Tunézia, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Szíria, Libanon, Törökország, Málta, Ciprus és a Palesztin Hatóság. Líbiát az ENSZ-szankciók miatt nem hívták meg.

¹² *Bulletin de l'UE*. 1995. 11. sz.

¹³ Ugyanaz, mint a kelet-európai országok számára PHARE (a *mesure d'ajustement* – „kiigazítási lépések” kifejezésből).

A barcelonai nyilatkozat meghaladja a térségben korábban folytatott közösségi politikát, amely szinte kizárólag a bilaterális kereskedelmi szerződésekre szűkölt. Az euromediterrán partnerség a kapcsolatok valamennyi dimenzióját átfogja, egységes, szerves egészet alkot. Földrajzi meghatározottságában is túlhaladja a korábbi közösségi politikát, mert nemcsak a térség arab országait érinti. A partnerségi nyilatkozat aláírói között ott találjuk Izraelt, Törökországot, Máltát és Ciprust.

Az Európai Unió a koppenhágai (1993) és a barcelonai euromediterrán értekezlettel hosszú távú stratégiát alkotott a két fő geopolitikai irányban. Ez Keleten a *bővítést* jelentette, Délen pedig a társulási egyezmények által intézményesített *partneri* kapcsolatot. Mindez a francia–német tengely újabb szoros együttműködésének az eredménye is volt. A Kelet-Európában tradicionálisan – és a Fal leomlása óta morálisan is – jobban érdekelt Németország nagyobb figyelmet szentel a Mediterráneumnak is. Klaus Kinkel külügyminiszter nagyon egyértelműen fogalmazta ezt meg a barcelonai értekezleten elhangzott beszédében: „Az Európai Uniónak úgy a keleti, mint a déli szomszédokkal azonos mértékű, szoros partnerségben kiegyensúlyozott és aktív politikát kell folytatnia. Mindketten keresik a szoros kötődést az Európai Unióhoz, számunkra mindkettő értékes és fontos partner. Németország folyamatosan aktív résztvevője volt az Európai Unió átfogó földközi-tengeri politikájának és annak alakításában továbbra is részt vesz. Európai uniós partnereink és mediterrán partnereink bízhatnak bennünk.”¹⁴ „Cserébe” Franciaország egyre határozottabban és egyértelműbben kezdte hangsúlyozni elkötelezettségét a kelet-európai bővítés iránt. Ennek voltak látványos megnyilvánulásai Jacques Chirac köztársasági elnöknek a kelet-európai fővárosokban 1997 januárjában tett kijelentései a csatlakozás időpontját illetően. Budapesten is úgy nyilatkozott, hogy Magyarország 2000-ben már az Európai Unió tagja lehet.¹⁵ A csodálkozást – sőt iróniát – kiváltó szavak egyértelmű állásfoglalást fejeztek ki és – a statisztikák bizonyítják – ösztönözték is a francia befektetéseket térségünkben.

A barcelonai folyamat elindításakor az érintetteket a derűlátás jellemezte. Optimizmusuk alapja a Közel-Keleten felcsillant békés megoldás reménye volt a washingtoni Rabin–Arafat kézfogás után. A déli partnerek azért is tekintettek reménykedve a jövőbe, mert az euromediterrán partnerség olyan határozott politikai üzenetnek tűnt számukra, amely azt sugallta, hogy az Európai Unió nem részesíti túlzott előnyben Kelet-Európát a földközi-tengeri térség rovására. A remények azonban nem bizonyultak tartósak.

Mérleg és perspektíva

Az Európai Unió külügyminiszteri konferenciája 2004 novemberében *2005-öt mediterrán évnék* nyilvánította. Nem csupán a 10 éves évforduló motiválta a döntést, hanem az is, hogy mind Északon, mind Délen a közvélemény érdeklődésének köréből szinte teljesen eltűnt a barcelonai folyamat, hiányzik a folyamathoz tartozás kollektív érzése – állapította meg

¹⁴ *Internationale Politik*, 1996. 2. sz. 104.

¹⁵ *Le Monde*, 1997. január 17.

Miguel Angel Moratinos spanyol politikus, aki külügyminiszterként az 1995-ös értekezlet előkészítője volt.¹⁶

A folyamat indulását jellemző lendület már az első évek után megtört. Ez derült ki a „félidős” euromediterrán külügyminiszteri értekezleten, amelyet Marseille-ben tartottak 2000. november 15–16-án. A tanácskozássra – az Elnökség vendégeként – meghívták Mauritániát, Líbiát, az Arab Ligát és az Arab Maghreb Uniót is.

A politikai és biztonsági kérdéseket tartalmazó első „kosár” mérlegének megvonásakor felsorolták a miniszteri konferenciákat. A 2000 májusában Lisszabonban tartottnak azokat a javaslatokat vitatták meg, amelyek új lendületet adhattak volna a barcelonai folyamatnak. Nagyköveti szinten háromhavonként tekintették át a helyzetet. Ezek a tanácskozások azonban konkrét eredményt alig hoztak. Legjelentősebb pozitívumuk – s az adott kontextusban ez is értékelendő – a politikai párbeszéd *fenntartása* volt, akkor, amikor a közel-keleti békefolyamat meg-megtorpant, majd zsákutcába jutott.

A közel-keleti békefolyamat a Palesztinában kialakult fegyveres összecsapásokat, gazdasági megszorító intézkedéseket (a palesztin területek blokádja) is magában foglaló feszültség miatt szinte uralta a konferenciát és annak előkészítését is. Az utolsó pillanatig úgy tűnt, hogy meg sem tudják tartani a tanácskozást az arab országok tervezett távolmaradása miatt. Végül is Szíria, Libanon és Líbia lemondta a részvételt. Korábban a két közel-keleti ország részt vett a barcelonai folyamat keretében rendezett politikai tanácskozáson, ahol Izrael is képviseltette magát. Most azonban úgy ítélték meg, hogy Marseille-ben nem a tragikus helyzetnek megfelelő hangsúlyt kap a békefolyamat. Vagyis – amint azt az *al-Ahram* neves kommentátora írta – az euromediterrán partnerség kettős arculatából az „európai biztonság” lett a domináns. Vele szemben a másik arculat, a „déli part fejlődése” az Európai Unió számára másodlagos, háttérbe szorult.¹⁷

Végül is az Európai Unió diplomatáinak megbeszélései a marseille-i tanácskozást megelőzően az Arab Liga főtitkárával és Jaszer Arafattal meggyőzték az arab országokat (az említettek kivételével) a részvételtől. Bojkott esetén – érvelt Javier Solana, az Európai Unió kül- és biztonságpolitikai megbízottja – értelmét veszti az Arab Liga és a Palesztin Hatóság azon kérése, hogy az Európai Unió játsszon még aktívabb szerepet a békefolyamatban. Marseille-ben a közel-keleti kérdést a többi politikai problémától elkülönítve tárgyalták, s így lehetővé vált, hogy a résztvevők – bármilyen legyen is véleményük a közel-keleti eseményekről – a barcelonai folyamat fenntartása mellett foglaljanak állást.

A közös biztonságpolitika kialakítása érdekében tett jelentős lépés lett volna a *Béke és stabilitás euromediterrán chartájának* az elfogadása. Ennek megszerkesztését és főbb alapjait 1999 áprilisában Stuttgartban a külügyminiszteri értekezleten fogadták el. Már akkor úgy foglaltak állást – s ezt Marseille-ben megerősítették –, hogy aláírására csak akkor kerülhet sor, ha a politikai körülmények megfelelőek lesznek. A végleges szöveg elfogadását és aláírását lehetetlenné tette a kedvezőtlen közel-keleti helyzet, a békefolyamat „klinikai halála” (Ehud Barak izraeli miniszterelnök kifejezése).

A Mediterráneum, sőt az egész világ biztonsága szempontjából is oly fontos közel-keleti kérdésben Arafat halála után sem történt előrelépés. Ellenkezőleg, több olyan esemény is

¹⁶ Barcelone, entre bilan et relance. Entretiens avec Miguel Angel Moratinos. *Politique étrangère*, 2005. 3. sz. 531.

¹⁷ Mohamed Sid-Ahmed: Modèle méditerranéen contre modèle proche-oriental. *Al-Ahram Hebdo*, 2000. 11. 15. <http://www.ahram.org.eg>, letöltés: 2000. 11. 21.

történt, amely csak növelte a feszültséget: a libanoni miniszterelnök meggyilkolása (2005), az Európai Unió által is terroristának bélyegzett Hamasz választási győzelme a palesztin választásokon stb. A megállíthatatlannak tűnő illegális migráció is mind inkább biztonsági kockázati tényezőként jelenik meg.

Az elmúlt tíz év tapasztalatai alapján úgy tűnik, hogy az első kosár célkitűzéseinek a megvalósítása területén nem történt érzékelhető haladás. A politikai párbeszéd fennmaradt, de bilaterális szinten folyik, amely arra utal, hogy az Európai Uniónak változatlanul nincs közös külpolitikája. Illetve, ha történik közös fellépés, az szeptember 11. után kizárólag a biztonságot helyezi a középpontba.

Gazdasági és pénzügyi téren az Európai Unió törekvése változatlanul a szabadkereskedelmi övezet 2010-re történő kialakítása. Ez azonban a valóságtól egyre távolodva csupán óhaj marad. A kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokban fontos helyet elfoglaló mezőgazdaság problémáinak közös megvitatása nem történt meg. (Legfeljebb a bilaterális tárgyalásokon került szóba.) Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az Unió közös agrárpolitikájának reformjáról sem tudtak megegyezni a tagországok. Az agráriumot is magában foglaló szabadkereskedelmi övezet kialakítását a nagy mezőgazdasági országok – Franciaország, Spanyolország, Olaszország – akadályozzák.

Az elmúlt tíz évben nem csökkent a gazdasági fejlettségbeli különbség az északi és a déli part országai között. A déli országok egy főre eső bruttó hazai terméke az uniós átlagnak 3–6%-a. Egyedül Tunézia pozíciója javult, 8,5%-ról 9,6%-ra. A többiek stagnáltak vagy csökkent (pl. Libanoné).¹⁸

Nem történt számottevő előrelépés a déli országok integrációja területén sem, egymás közötti kereskedelmük változatlanul néhány százalékát teszi ki összkereskedelmüknek. Fő partnerük továbbra is az Európai Unió. Négy arab ország – Jordánia, Egyiptom, Marokkó és Tunézia – szánta el magát arra, hogy szabadkereskedelmi övezetet hoz létre. A 2004. február 24-én Agadirban aláírt egyezmény azonban mind a mai napig nem lépett hatályba.

Továbbra is alacsony az arab országokba beáramlott tőke volumene: 2002-ben 6 milliárd dollárt ruháztak be az Európai Unió országai. Ugyanekkor Kelet-Európába 21 milliárdot. A tőkeberuházások akadályai a társadalmi-gazdasági szerkezet, a központi irányítás, vezérlés domináns szerepe. Az Unió ösztönözné a privatizációt. Ennek gyors, de akár lassabb ütemben történő megvalósítása is azonban szétrombolná a hagyományos társadalmi-gazdasági kapcsolatokat (pl. a jelentős kézműves réteget) s ennek súlyos, robbanással fenyegető szociális-politikai következményei lennének.

Ez a nem „eurokomform” társadalmi-gazdasági szerkezet is kétségtelenül akadályozza annak, hogy a rendelkezésre álló forrásoknak – a 2000–2006-os periódusban közel 13 milliárd eurónak – csak töredéke került felhasználásra, hasonlóan a korábbi öt éves időszakhoz.

A harmadik – *társadalmi, kulturális és humán* – területen történő partneri együttműködés célja a kölcsönös megértés, megismerés ösztönzése a térség népei között, a civil társadalom (ki)fejlődésének az elősegítése. Három programot indítottak: az euromediterrán kulturális örökség megerősítésére (Euromed Heritage), az audiovizuális együttműködésre (Euromed Audiovisuel) és a fiatalok mobilitásának biztosítására (Euromed Jeunesse). Külön program, a MEDA-Démocratie támogatja a demokratikus értékek terjesztését, az embe-

¹⁸ J. Y. Moisson: L'impact économique du processus de Barcelone sur les pays tiers méditerranéens 10 ans plus tard. *Géoéconomie*, 2005. 35. sz. 25.

ri jogok tiszteletben tartásáért folytatott tevékenységet a nem kormányzati szervek támogatásán keresztül. Ez azonban nagyon kényes kérdés, megvalósítása – de már az arra való törekvés is – az érintett ország belügyeibe történő beavatkozás vádját veti fel. Így az Unió tevékenysége ebben a kérdésben gyakorlatilag egy-két konkrét eset kapcsán (rendszerint független újságírók zaklatása) tett nyilatkozatban merült ki.

Célkitűzéseiben nagyjelentőségű a 2002-ben elhatározott és 2005-ben Alexandriában ünnepélyes keretek között megnyitott Anna Lindh Euromediterrán Alapítvány a Kultúrák Közötti Párbeszédért. A tagállamok finanszírozta alapítvány fő célkitűzése, amelynek aktualitása nyilvánvaló, a különböző vallások, civilizációk közötti párbeszéd kialakítása a sztereotípiák, a rasszizmus, az idegengyűlölet kiküszöbölésére.

Ugyancsak 2005-ben indult kezdeményezés a spanyolországi Tarragonából egy euromediterrán felsőoktatási hálózat létrehozására. A tarragonai folyamatnak elnevezett kezdeményezés alapítói között van két kelet-európai egyetem is: a ljubljanai és a szegedi.

Meggyőző eredmények sajnos a partnerség e harmadik területén sem mutathatók ki. Az intolerancia és az idegengyűlölet nem csökkent, a sztereotípiák makacsul tartják magukat.

Az eredmények mindhárom területen lehangolóak. A 2005-ös barcelonai évfordulós csúcstalálkozó is inkább csak ünnepség volt. Az eredmények felsorolása helyett „a résztvevők megerősítik ragaszkodásukat a barcelonai nyilatkozat elveihez és céljaihoz”.¹⁹

Számos újonnan felmerült probléma nehezíti a barcelonai folyamat kiteljesedését, sőt talán már az életben tartását is. Az egész folyamatra ránehező a közel-keleti probléma megoldatlansága, illetve kezelése. Az Egyesült Államok független szereplő akar lenni a térségben, ezt szolgálja a „nagyobb Közel-Kelet” (Greater Middle East) elnevezésű doktrínája, amelynek megvalósítását Irakban kezdte el. Az Európai Unió bírálja – a franciák igen élesen –, de végül is követi. Mindenesetre alternatívát nem tud nyújtani.

A francia és holland elutasítás nyomán kialakult alkotmányos krízis sem kedvez az Unió mediterrán politikájának. A 2004-es bővítéskor nyolc olyan ország lépett be az Unióba, amelynek különösebb érdeke nem fűződik a barcelonai folyamat favorizálásához.

Az Európai Tanács 2003-ban javasolt, majd a következő évben a Bizottság által megfogalmazott „új szomszédság politikája” szintén arra enged következtetni, hogy a barcelonai folyamat jelentősége csökken az Európai Unióban. E politika célja, hogy „az Európai Unió szomszéd országai osztozzanak a 2004-es bővítés nyújtotta előnyökből, hogy megerősítsék az érintett népesség stabilitását, biztonságát és jólétét”.²⁰ E dokumentum értelmében az euromediterrán partnerek egyszerű szomszédokká minősültek. Az is eléggé nyilvánvaló, s ezt a 2004 óta tett politikai lépések is bizonyítják, hogy az Európai Unió mind inkább az eurázsiai térségre figyel. Nem tűnik tehát teljesen alaptalannak az az aggodalom, hogy az azúr Mediterráneum nem híddá, hanem „kék fallá” válik a két térség, a két civilizáció között.

¹⁹ Déclaration de Mr. Tony Blair, président de l'Union européenne. *Euromed Report*, 92. sz. (2005)

²⁰ Commission européenne, *Politique de voisinage, Document d'orientation COM* (2004) 373 final.

A jemeni forradalom nemzetközi megítélése az egyiptomi beavatkozás függvényében

Prantner Zoltán
Szegedi Tudományegyetem

1962 szeptemberében került hatalomra al-Badr imám a világ akkor egyik legelmaradottabbnak számító országában, Jemenben. Uralma azonban mindössze nyolc napig tartott. 26-án a hadsereg tisztjei puccsot hajtottak végre, megdöntötték a monarchia rendszerét és bejelentették a Jemeni Arab Köztársaság megalakulását.

Az új forradalmi kormány azonban nem élvezte az ország egészének támogatását. A helyzet tovább súlyosbodott, amikor Hasszán herceg, a jemeni ENSZ-delegáció vezetője az eseményekről tudomást szerezve halottnak hitt unokaöccse örökébe lépett és visszatért Jemenbe. Mindezeknek köszönhetően rövid időn belül polgárháború robbant ki az uralkodó család irányítása alatt álló monarchista és a köztársasági erők között.

A kialakuló konfliktus hamarosan túlnőtte lokális kereteit és az arab hidegháború helyettesítő háborújává nőtte ki magát. Szaúd-Arábia és Jordánia, illetve az arab-félszigeti befolyását féltve őrző Nagy-Britannia érdekeit fenyegette egy forradalmi kormány fennmaradása a régióban. A köztársasági oldal kérésére a harcokba beavatkozó Egyesült Arab Köztársaság (EAK) viszont kiváló lehetőséget látott a jemeni eseményekben, hogy általa bizonyítsa megkérdőjelezett alkalmasságát az arab világ vezetésére.

Az új jemeni kormány elismerése és a vele való diplomáciai kapcsolatok felvétele így hamarosan az egyes feleket támogató országok megítélésének függvényévé vált. A tanulmány ezzel kapcsolatos célja, hogy az egyiptomi beavatkozás hátterének bemutatása után ismertesse az egyes arab államoknak, a szocialista tömbnek és a nyugati hatalmaknak a kérdéskörhöz kapcsolódó álláspontját és annak esetleges változását.

Az egyiptomi beavatkozás

A jemeni polgárháborúba való egyiptomi és szaúdi beavatkozás gyökerei az 1956-tól kibontakozó ún. arab hidegháborúra nyúlnak vissza. Két, egymással élesen szembenálló ideológiát valló tábor körvonalazódott a térségben. Az elsőbe azok az országok tartoztak, amelyekben köztársasági államforma jött létre egy sikeres katonai puccsot követően. Ideológiai szinten forradalmi elveket vallottak, melyek döntően az arab szocializmus és az egységes arab állam megalakítását szorgalmazó pánarabizmuson alapultak. Vezetőjévé a szuezi háború után Nasszer egyiptomi elnök vált, aki országa anyagi és morális támogatását az arab világ különböző radikális mozgalmainak megsegítésére használta fel. Vele szemben olyan konzervatív arab államok – Szaúd-Arábia, az 1958 előtti Irak, Jordánia vagy Tunézia – tömörültek, amelyeket létükben fenyegették ezek a haladó gondolatok. Alapvető érdekük

emiatt a status quo fenntartása volt, ezért a nyugati hatalmakkal szövetkeztek Nasszer elnök és támogatóinak visszaszorítására. A Kairó által propagált nemzeti felszabadítási politikát az egyiptomi imperializmus megnyilvánulásaként értékelték. A fenyegetés hatására Szaúd-Arábia, Jordánia és Irak 1957 júniusában rendezte egymással viszonyát, majd az Egyesült Arab Köztársaság létrejöttére reagálva a Hasemita Irak és Jordánia 1958. február végén bejelentette egyesülését.

Az 1958. júliusi forradalom Irakban tovább fokozta az arab államok között kibontakozó versengést. Habár forradalmi elveket valló köztársasági rendszer valósult meg az országban, az eltérő nemzeti érdekeknek, majd pedig a progresszív államok vezető szerepéért kibontakozó küzdelemnek köszönhetően 1959 elejére Bagdad szembekerült Nasszerrel.

1961-ben Szíria kiválása az EAK-ból fordulópontot jelentett Kairó arab országokkal kapcsolatos külpolitikájában. Innentől kezdve ugyanis az egyes eseményeket az arab társadalom reakciós és forradalmi erőinek küzdelmével magyarázták, ami a valóságban inkább az egyiptomi külpolitikával szembehelyezkedő Szaúd-Arábiával, Jordániával és a hozzájuk közeledő Szíriával folytatott vetélkedésben mutatkozott meg.¹ A folyamat 1962 nyarán csúcsosodott ki, amikor Szaúd-Arábia, Szíria, Jordánia, Irak és Libanon a suhurai konferencián az EAK (vagyis Egyiptom) külpolitikai elszigeteléséről határozott.

A szíriai kudarc Nasszer elnök személyes presztízsvesztesége volt. Az elszenvedett megaláztatásért és Egyiptom központi pozíciójának elvesztésért növekvő számban és mértékben fogalmazódott meg kritika személye ellen nemcsak az arab világban, hanem belföldön is, ami befolyásának meggyengülését vetítette előre.² Helyzete tovább súlyosbodott, amikor Kennedy amerikai elnök vállalta kis hatótávolságú, Hawk típusú rakéták szállítását Izraelnek. Mindezek azonnali, sikerrel kecsegtető akciót követeltek megingott tekintélyének helyreállítására.³

A jemeni események ebben a tekintetben kiváló lehetőséget jelentettek Nasszer számára, hogy kitörhessen a politikai elszigeteltségből, és vereséget mérhessen arab, illetve nyugati

¹ Az arab világban az egyiptomi külpolitikával szemben körvonalazódó ellenállás két, a gyakorlatban nem mindig elkülöníthető táborra oszlott. Az elsőbe azok az országok tartoztak, amelyek kisebb-nagyobb mértékben elégedettek voltak a térségben elfoglalt hatalmi státusukkal, kül- és belügyeiket maguk akarták irányítani, és ezért nem kívánták feladni autonómiájuk sem egészét, sem pedig egy részét. A második csoportban azok az államok foglaltak helyet, amelyek az egyiptomi vezetés megbuktatását szerették volna elérni. Az arab nacionalisták szemében azonban a Nasszer elnök leváltására irányuló törekvés egyet jelentett az egyiptomi vezetés alatt kibontakozó pánarab nacionalizmus gondolatának megvalósítása ellen intézett támadással. Ezt az egyiptomi elnök ki is használta, amikor politikájában következetesen az arab forradalmi mozgalom elveit hangsúlyozta. Ali Abdel Rahman Rahmy: *The Egyptian policy in the Arab World. Intervention in Yemen, 1962–1967*. Washington, University Press, 1983. 94.

² Damaszkusznak az EAK-ból való kiválását követően heves hatalmi harc bontakozott ki az egyiptomi vezetésen belül az ország külpolitikájával kapcsolatban. Amer marsall és támogatói a hadseregben – amellet, hogy a pánarabizmus elkötelezett hívei maradtak – radikalizálódtak, és gyakran még Nasszer elnöknel is szélsőséesebb állásponton helyezkedtek. Velük szemben a Szabad Tisztek másik csoportja – például Bagdadi vagy Zakaria Mohieddin – a sokkal körültekintőbb politika híve volt az „először Egyiptom” szellemében. Robert Stephens: *Nasser: A Political Biography*. London, Allen Lane The Penguin Press, 1971. 385.

³ Georges Andersen: A jemeni államcsíny új lehetőségeket nyit meg Nasszer törekvései előtt. *Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, 7 (79), 1962. 81.

ellenfeleire. Olyan forradalom zajlott le Jemenben, amelyet korábbi beszédeiben mindig is következetesen pártolt, és amely egy általa többször is határozottan elmarasztalt uralkodói család ellen irányult. Emiatt a szeptember 29-én az EAK Elnöki Tanácsa első ülésén a Jemeni Arab Köztársaság elismeréséről döntött elsősorban abból a téves feltételezésből kiindulva, hogy a forradalom azonnali és széles körű elismertségre és támogatásra tesz szert az országban és a világban.⁴ Ezekben a napokban azonban még messze nem volt egyértelmű, hogy Kairó milyen segítségben részesíti az új köztársasági kormányt.⁵ Három elképzelés fogalmazódott meg ezzel kapcsolatban. Az első szerint az EAK technikusok és megfigyelők helyszínre küldése mellett a propaganda és a diplomácia eszközeit alkalmazva elsősorban morális támogatásban részesíti az új kormányt. A második indítvány a spanyol polgárháború mintájára a kivárást tett javaslatot. Csak harmadik alternatívaként fogalmazódott meg szimbolikus nagyságú csapatok és erődemonstrációként egy-két MIG vadászgép küldése.

A döntést Szaúd-Arábia várható reakciójától tették függővé. Egyértelmű volt, hogy az az ország, amely az arab nacionalizmus legelszántabb ellenfele, nem hagyhatja válasz nélkül a szomszédságában bekövetkezett változásokat. A gyanú hamarosan igazolódott, amikor október 2-án a szaúdi légierő három pilótája – dezertálás és a hazájuk politikája elleni tiltakozás céljából – Kairóban szállt le a jemeni royalista erőknek szánt utánpótlást szállító gépekkel. Ez az esemény, illetve Szaúd-Arábia belgiumi és pakisztáni fegyvervásárlásairól érkező hírek arról győzték meg az egyiptomi vezetést, hogy egy szélesebb, a NATO-t és a CENTO-t is magában foglaló összeesküvés körvonalazódik a jemeni forradalom elfojtására. Ekkor egyértelművé vált számára, hogy már nem elegendő a köztársasági rendszer pusztán morális támogatása; fennmaradása katonai beavatkozást követel meg Kairó részéről.⁶

Nasszer számára a jemeni köztársasági rendszer védelme abban a tekintetben is kiemelt szempont volt, hogy annak esetleges bukása a konzervatív arab erők ismételt győzelmét, egyúttal Kairó újabb kudarcát jelentette volna. Ez alapján véve kérdőjelezte volna meg a társadalmi igazságosság megvalósulásának esélyét, aminek szükségességét az egyiptomi elnök korábbi beszédeiben következetesen hangsúlyozta. Emellett időben nagyon közel esett volna Szíriának az EAK-ból történt kiválásához, ami további komoly csapást jelentett volna az arab világ forradalmi vezetőjeként politizáló Nasszer tekintélyére.

⁴ A jemeni helyzet téves értékelését jól mutatja Mohammed Heikal sajtómágnásnak, Nasszer egyik legbizalmasabb emberének ezzel kapcsolatos nyilatkozata: „Az EAK megadott minden lehetséges segítséget, amint két nap alatt világossá vált, hogy a lakosság egésze csatlakozott a forradalomhoz.” A. I. Dawisha: *Intervention in the Yemen: An analysis of Egyptian Perceptions and Policies. Middle East Journal*, 29, 1, 1975. 49.

⁵ A kairói rádió már a forradalom másnapján többször is megszakította adását, hogy ismertesse a jemeni felkelők közleményeit és felhívásait. Abdel Kader Hatem államminiszter az eseményekre reagálva rádióbeszében bejelentette, hogy „az EAK ellenez bármilyen külföldi beavatkozást Jemen belügyeibe”, és hogy kormánya figyelemmel kíséri „a jemeni hadsereg forradalmát”. *Népszabadság*, 1962. szeptember 28.

⁶ Nasszer elnök a beavatkozás szükségességét egy 1962-es beszédében a következő szavakkal indokolta meg: „Csendben szemlélődünk és hallgassunk, amikor a reakció elnyomja a forradalmat Jemenben, hogy azután ugyanez a reakcionizmus ellenünk fordulva harcoljon a szocializmus, a haladás és Egyiptom kairói lakosai ellen?” Heikal a következő mondatot fűzte ehhez: „Mi nem egy háború kirobantására, hanem egy konfliktus megelőzésére mentünk Jemenbe.” A. I. Dawisha: *i. m.* 49.

Stratégiaiilag a Jemennek történő segítségnyújtás az EAK biztonságpolitikájának is részét képezte. Nasszer már pályája kezdetétől törekedett arra, hogy csökkentse egy, az országa ellen irányuló potenciális támadás veszélyét vagy Egyiptom esetleges külpolitikai elszigetelődését. Jemen ebben a tekintetben kiváló geostratégiai helyzettel bírt, hiszen északon a „reakciós” Szaúd-Arábia, délen és keleten pedig a brit „imperializmus” felügyelete alatt álló Dél-Arábiai Államszövetség határolta. Csapatai jemeni állomásoztatásával így a szaúdi befolyásra az Arab-félszigeten mérhetett döntő csapást, míg a britekre az ádeni nacionalistákkal kialakítandó szorosabb kapcsolatokkal gyakorolhatott nyomást. Egy jemeni köztársasági bázis kiépítésével elérhető közelségbe kerültek a gazdag arabiai kőolajmezők is, amivel lehetősége nyílt a konzervatív államok, illetve a nyugati kőolajtermelő vállalatok befolyásolására. Remélte azt is, hogy a köztársasági kormánynak nyújtott támogatással részben semlegesítheti az amerikaiak és britek katonai befolyását az Arab-félszigeten, ami az első lépését jelentette volna egy nemzeti függetlenségi politika kidolgozásának és megvalósításának. Döntő mértékben hozzájárult a bevonuláshoz az a szempont is, hogy az egyiptomi jelenlétnek köszönhetően immáron a Vörös-tenger déli bejárata is ellenőrzésük alá kerülhetett. Ott tartózkodásuk csak külön megerősítést nyert a köztársasági kormánynak az arab egység megteremtésére irányuló deklarációját követően. Ennek megvalósulása esetén ugyanis egy olyan Ázsiától Afrikáig elterülő egységes arab állam nyerte volna el legitimitását, melynek politikai rendszere teljes mértékben Nasszer személyétől függött volna. Végül a gyors és könnyű győzelemre számító hadsereg is támogatta az intervenció gondolatát, Jement ugyanis olyan potenciális csatátérnek tekintette, ahol az egyiptomi erők új gerillaháborús taktikákat és tapasztalatokat sajátíthatnak el.⁷

Mindezeknek köszönhetően október 3-án Nasszer csapatainak a jemeni köztársasági erők oldalán történő bevetéséről határozott. A jemeni fél kérésének eleget téve ismét életbe léptették a Jemen és az EAK között 1956-ban Dzsidában megkötött közös védelmi és együttműködési egyezményt, melynek 2. cikkelye lehetővé tette az egyiptomiak fegyveres beavatkozását. Egyúttal Kairó deklarálta a külvilág felé, hogy Jemennel kapcsolatban a pozitív semlegesség politikáját fogja folytatni mindaddig, amíg egy harmadik hatalom hadserege azt fegyveresen meg nem támadja.

Ideológiai szinten a beavatkozást egyiptomi részről az arab világ haladásellenes erőivel való harccal és a jemeni fél segítségkérésével indokolták.⁸ Döntésükre befolyással bírt Jemen elmaradott, középkori állapota és az a tény is, hogy annak trónfosztott uralkodóját reakciós despotának tartották. A kialakuló konfliktust ezért nem kizárólag a jemeni nép harcának tulajdonították, hanem arra mint az arabságnak az elnyomás ellen, a szabadság és a haladás nevében vívott küzdelmeként tekintettek. A jemeni helyzetet emiatt Nasszer el-

⁷ A stratégiai szempontok mellett Abdel Hakim Amer marsall, a fegyveres erők helyettes főparancsnoka személyes okból is a beavatkozás elkötelezett híve volt. A könnyűnek vélt diadaltól ugyanis népszerűségének növekedését és pozíciójának megerősítését, illetve a belpolitikai életben a hadsereg további térnyerését remélte. Anwar el-Sadat: *In Search of Identity*. London, St. James's Palace, 1978. 161–162.

⁸ Ezzel kapcsolatban hivatkoztak Egyiptom Nemzeti Chartájában lefektetett legfőbb elvére, amely kimondta, hogy „Egyiptomot, az arab világ vezető államát történelme feljogosítja, hogy politikai úton támogasson minden népi kezdeményezéssé mozgalmat, meghagyva azt a jogot a helyi erőknek, hogy kéressel folyamodjanak irányába a közvetlen beavatkozás érdekében”. P. Rondot: *Une crise arabe „étranglée”: l'affaire du Yémen*. *Revue de Défense Nationale*, 1963. február 19. 290.

nők későbbi beszédeiben mindig összekapcsolta a palesztin kérdéssel, az arab nacionalizmus eszméjével és az egyiptomi nemzet érdekeivel.

Október 5-én már befutott a hodeidai kikötőbe a *Szudán Csillaga*, amely fegyverek mellett 100 egyiptomi tisztet és katonát, főleg katonai kiképzőket tett partra. Két hét múlva utóbbiak létszáma már meghaladta az ezer főt. Ezt azonban még mindig csak szimbolikus szerepvállalásnak tekintette Kairó a maga részéről, amivel Szaúd-Arábiát akarta elriasztani egy esetleges Jemen elleni offenzívától. Álláspontját azonban a monarchista oldal megszerveződése és a sokasodó határ menti összecsapások miatt kénytelen volt megváltoztatni. A Jemen területi sérthetlenségére tett korábbi ígéretére hivatkozva október közepétől a tanácsadókat szovjet felszereléssel ellátott reguláris egységek váltották fel, melyek nagysága hamarosan elérte a húszezer főt. Segítségükkel a köztársasági erőknek rövid idő alatt sikerült ideiglenesen stabilizálni helyzetüket.

Ellentmondásos viszony az új jemeni rendszerhez: a közel-keleti államok

Szaúd-Arábia a korábbi évtizedek külpolitikájában következetesen törekedett arra, hogy az Arab-félszigetet izolálja attól az ideológiától, amely most közvetlen szomszédságában nyert állami szinten legitimitást. Egy forradalmi és köztársasági kormány már létében is komoly veszélyt jelentett nemcsak rá vagy a térség többi sejkiségére, hanem a világ minden, a térség kőolaj-kitermelésének folytonosságában érdekelt országára nézve is. Egyfelől jelentős számú jemeni vendégmunkás dolgozott Szaúd-Arábiában. Feltételezték róluk, hogy egy részük a forradalom hatására aktivizálódik, és szabotázsselekményeket hajt végre, vagy radikális csoportokba tömörülve rendszer-ellenes tevékenységet fejt ki.⁹ Esély volt emellett arra is, hogy Jemenből beszivárgó fegyveresek stratégiai és polgári célpontok ellen intézzenek támadást.¹⁰ Másrészről Szaúd-Arábiának számolnia kellett azzal az eshetőséggel is, hogy ellenzéki erői a jemeni példát látva ellenkormányt alakítanak, ami közvetett módon jelentett fenyegetést az ország stabilitására.¹¹

A körülmények tovább súlyosbodtak az egyiptomi csapatok Jemenbe küldésével. A szaúdiak egyfelől tartottak tőle, hogy a jemeni forradalom vezetője, Szallál ezredes a segítségért cserébe Egyiptom hű kiszolgálója lesz. Másrészről az egyiptomi csapatok megjelenése közvetlen fenyegetést is jelentett a szaúdi állam fennmaradására és gazdasági érdekeltségeire nézve, különösen Nasszer korábbi, az arab világ monarchikus rendszerei ellen intézett éles kirohanásait és az ateistának tartott szocialista országokkal fenntartott szoros kapcsolatát figyelembe véve. Rijád helyzete a várt támadás elmaradásával sem vált kevésbé veszélyeztetetté. Reális esély kínálkozott ugyanis arra, hogy Kairó a mind ellenségesebb nyilatkozatokat megfogalmazó szanaai kormánnyal az oldalán kihasználja az ország komoly

⁹ A szaúdiak ezzel kapcsolatos félelme 1963-ban következett be, amikor a köztársasági kormány Szaúd-Arábiában dolgozó jemeni vendégmunkásokat fizetett le szabotázsselekmények végrehajtására.

¹⁰ Erre 1964-ben került sor. A jemenieket azonban nem sokkal a határ átlépése után elfogták és kivégezték.

¹¹ Saeed M. Badeeb: *The Saudi–Egyptian Conflict over North Yemen, 1962–1970*. Washington, Westview Press, 1986. 49–51.

belpolitikai válságát, és a szaúdi ellenzéki csoportokkal összefogva fegyveres erővel dönti meg a monarchiát.¹²

Nyugtalanság fogadta emiatt a New Yorkból hazatérő Hasszán herceget Rijádban, amikor október 1-jén Szaúd királlyal találkozott. A szaúdi minisztertanács többsége a veszélyt érzékelve a Szallál-kormánnyal való megállapodás híve volt és hat képviselője memorandumban fordult uralkodójához a Jemeni Arab Köztársaság elismerése érdekében. Szaúd azonban meg volt győződve róla, hogy a jemeni események az egyiptomi titkosszolgálat műve, ami fenyegetést jelent személyére. Az országába menekült jemeniektől szerzett információk alapján tisztában volt azzal, hogy a köztársaságiak a hírekkel ellentétben messze nem tartják befolyásuk alatt az ország egészét, és emiatt még nem vették el a royalisták ügye. Így hamar megállapodás született közte és Hasszán herceg között: Szaúd-Arábia hivatalosan a be nem avatkozás politikáját folytatja, míg titokban menedéket nyújt a hozzá menekült al-Badrnak és családjának, nagy mennyiségben pénzt és fegyvereket ad a törzsek hűségének megvásárlására, utánpótlási bázisokat alakít ki a határ mentén, valamint katonatiszteket küld a törzsi harcosok kiképzésére.¹³

A royalisták segélyezéséről szóló hírek azonban hamar kitudódtak az október 2–8. között az EAK területén leszálló négy, a royalistáknak szánt utánpótlást szállító szaúdi gépnek köszönhetően. A történetekre éles kirohanásokkal reagált az egyiptomi sajtó. Kairónak a helyzetre adott válasza azonban nem maradt meg az intenzív propaganda-hadjárat szintjén. A helyzet a két ország között október végén kritikusra fordult, amikor a halottnak hitt al-Badr ex-imám visszatért Szaúd-Arábiából hazájába. Ezt rövid időn belül az északi törzseknek juttatott szaúdi fegyver- és pénztámogatás radikális növekedése követte, amire megtorlásul az EAK légierije szaúdi határfalvakat bombázott. Az egyiptomi gépek a bombák mellett fegyvereket is ledobtak Szaúd-Arábia területére abban a reményben, hogy azokat a radikálisok az uralkodó család ellen fogják felhasználni. A támadásokra reagálva november 6-án Fejszál miniszterelnök bejelentette a diplomáciai kapcsolatok megszakítását Egyiptommal. A két ország a nyílt háború kirobbanásának szélére sodródott.

Ezalatt jelentősen megromlott a sivatagi királyság viszonya a szanaai kormánnyal is. Október 1-jén Jemen bejelentette a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, kiutasította az országból a szaúdi ügyvivőt és bezárta rijádi követségét. A két ország kapcsolata napokon belül a mélypontra zuhant, amikor a határ menti csapatösszevonásokra és a Jemenbe irányuló fegyverszállításokra hivatkozva Abdel Rahman Bajdáni miniszterelnök-helyettes

¹² A szaúdi belpolitikai élet kiélezett jellegét mutatja, hogy a fegyveres erők többsége ekkor inkább Nasszerhez, mint a szaúdi uralkodó családhoz volt lojális. A morális válság azonban nemcsak a közszférában, hanem az uralkodói családban is megmutatkozott. Az ezzel kapcsolatos legkirívóbb példát Talál herceg szolgáltatta, aki három rokonával együtt Kairóban letelepedve megalapította a Szabad Hercegek Bizottságát és reformokra szólított fel. A monarchia összeroppanását csak Fejszál trónörökös tejhatalommal felruházott miniszterelnökké való október 17-i kinevezése akadályozta meg. Ahmed Noman Kassim Almadhagi: *Yemen and the United States: A study of a small power and super-state relationship 1962–1994*. London, I.B. Tauris & Co. Ltd., 1996. 33.; George M. Haddad: *Revolutions and Military Rule in the Middle East: Egypt, The Sudan, Yemen and Lybia*. Vol. III. New York, Robert Speller & Sons Publishers Inc., 1973. 261.; J. Walz: Fokozódik a közép-keleti feszültség. *Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, 7 (86), 1962. 61–64.

¹³ David Holden – Richard Johns: *The House of Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1982. 226–227.

hadiállapotot jelentett be Szaúd-Arábiával.¹⁴ Ezt követően mind ellenségesebb nyilatkozataikban a harcok szaúdi területre való áthelyezésének és a teljes Arab-félszigeten megvalósítandó köztársasági államformának a fontosságát hangsúlyozták, miközben csapatokat vezényeltek az északi határzónába.¹⁵ Novemberben a Szallál-kormány hivatalosan bejelentette, hogy igényt formál arra a három déli – Dzszizan, Nadzsran és Asir – tartományra, amelyeket az államalapító Ibn Szaúd fegyveres erővel hódított el Jementől még az 1934-es háborúban. Időközben az Egyesült Államok semlegességének biztosítására garantálták az amerikai érdekeltségek sérthetetlenségét egy Szaúd-Arábia ellen intézett jemeni–egyiptomi támadás esetére. Mindezeket azonban inkább a jemeni kormány ábrándozásának, mint a helyzet reális értékelésének kell tekinteni. Az év végére ugyanis a köztársaságiak minden energiáját lekötötte, hogy kiterjesszék ellenőrzésüket saját országuk felett. Ebben a szorongatott helyzetben elképzelhetetlen lett volna egy Szaúd-Arábia elleni invázió. A kormány mindezzel szembesülve feladta a szomszédos állam lerohanásának gondolatát és decemberben már csak a szaúdi stratégiai célpontok bombázásának szükségességéről beszélt.¹⁶

Husszein jordániai király osztotta Szaúd véleményét, miszerint Nasszer jemeni akcióját az egyiptomi imperializmus megnyilvánulásaként kell értékelni. Országában a feszült belpolitikai viszonyok miatt komoly esély volt arra, hogy uralma ellen bármelyik pillanatban felkelés tör ki. Ebben a helyzetben rendkívül nyugtalanítóan hatottak a jemeni események: olyan uralkodót távolítottak el a hatalomból, aki a modernizáció és a fejlődés jelszavával lépett trónra és semmi sem garantálta, hogy ez a példa nem talál követőkre Jordániában is.

Emiatt röviddel a Szallál-kormány Kairó általi elismerését követően Husszein az imám támogatásáról döntött. Az egyiptomi erők Jemenbe küldésére reagálva megpróbálta rávenni Szaúdot, hogy fegyveres erővel avatkozzanak be a konfliktusba. Törekvése azonban meghiúsult és nyílt intervenció helyett a politikai eszközök alkalmazása került előtérbe.¹⁷ Ennek szellemében, miközben titkos tárgyalásokat folytatott Londonnal és ezzel párhuzamosan fegyverekkel és kiképzőkkel támogatta a royalistákat, diplomáciai téren aktív kampányt folytatott annak érdekében, hogy minél több ország tagadja meg, vagy legalább is tartsa vissza a jemeni köztársasági kormány elismerését. Az al-Badrral folytatott levélváltásában október 8-án az imámatus rendszerének törvényessége mellett tett hitet. Szaúd-Arábiával együtt legitimnek ismerte el az elűzött uralkodó 17-én megalakított emigráns kormányát, és támogatta annak képviselőit a különböző nemzetközi fórumokon, így többek között magában az ENSZ-ben is.

Október 21-én Vaszfi al-Tell jordániai miniszterelnök bejelentette, hogy tárgyalásokat folytatnak Szaúd-Arábiával a köztársaságiak elleni szükséges lépések megtétele ügyében, valamint hogy 3 millió dollárt különítenek el a költségvetésben a monarchista erők támogatására. Mindezek azonban csak arra utaltak, hogy Jordánia közvetett módon, elsősorban Szaúd-Arábián keresztül kötődik a jemeni konfliktushoz, amit csak alátámasztott, hogy a két ország még november elején közös katonai parancsnokságot hozott létre tevékenységük hatékony összehangolására. Novemberben azonban Szal Mohamed Hamza alezredes, a

¹⁴ *Népszava*, 1962. október 12.

¹⁵ *Népszabadság*, 1962. november. 1., november 4.

¹⁶ Saeed M. Badeeb: *i. m.* 52–53.

¹⁷ Clive Jones: *Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action*. Brighton/Portland, Sussex Academic Press, 2004. 37–38.

jordániai légierő főparancsnoka két pilótával együtt az EAK-ba emigrált, miután Szaúd király meggondolatlanul Szanaa bombázására szólította fel Husszeint. Nyilatkozataik, valamint a gépükön a royalisták számára szállított fegyverek már egyértelmű bizonyítékot szolgáltatottak arra, hogy Jordánia aktív szerepet vállalt a szaúdiak oldalán a köztársasági rendszer elleni hadjáratban.

Jordánia végül az arab államfők 1964-es kairói konferenciáján kénytelen volt változtatni addigi Jemennel kapcsolatos politikáján. A közvélemény nyomásának engedve és az Egyiptomhoz fűződő viszony stabilizálása érdekében Husszein a jemeni köztársasági rendszer elismerése mellett döntött. Az aktusra hivatalosan 1964. július 22-én került sor, amikor is Kadri Tukan jordániai külügyminiszter levélben informálta jemeni kollégáját uralkodójának döntéséről. Ezt követően az ország a jemeni probléma mielőbbi megoldása érdekében folyamatosan közvetített a szembenálló felek között.¹⁸

Irakban mind a közvéleményt, mind pedig a hivatalos köröket teljesen váratlanul érte a jemeni forradalom híre. A fejleményeket erős tartózkodással értékelték és a köztársaság elismerésére október 8-ig nem került sor.¹⁹

Az iraki kormány – és különösen Kasszem elnök – távolságtartó magatartása elsősorban nem a fiatal köztársaság ellen irányult, hanem az a kuvaiti probléma miatt amúgy is kiélezett iraki–egyiptomi viszonyoknak volt köszönhető.²⁰ Az irakiak a jemeni eseményekben a nasszerista befolyás növekedését látták és tartottak attól, hogy az új jemeni rendszer megszilárdulásával jelentősen emelkedni fog Nasszer presztízse Kasszem rovására. Döntésüket az ügyben emiatt nem ideológiai szempontok, hanem alapvetően személyes indokok befolyásolták. Köztársaságként elvileg örültek a monarchia megdöntésének és egyetértettek az új kormány célkitűzéseivel. Azt viszont csak nagyon nehezen és kényszeredetten tudták tudomásul venni, hogy ismét lemaradtak az arab világ vezető szerepéért folytatott versengésben.²¹ Külön bántotta az iraki kormányt – és különösen Kasszemet – az is, hogy a hiányos és téves információknak köszönhetően nem ismerték fel kellő időben a jemeni esemé-

¹⁸ Ali Abdel Rahman Rahmy: *i. m.* 142–145.

¹⁹ Addig az eseményekhez kapcsolódó hivatalos értékelés vagy állásfoglalás nem hangzott el Bagdad részéről. Kasszem elnök mindössze az iraki Parasztszövetség szeptember 30-i ülésén mondott beszédében tett arról említést. *A yemeni események iraki visszhangja – A yemeni események pillanatnyi és várható kihatásai.* 1962. október 12. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-228/008062/sz.t.1962. – 326/szig.titk.1962.

²⁰ Az 1961. június 19-én függetlenné vált Kuvait szuverenitásának elnyerését követően rövid időn belül ellentétbe került a szomszédos Irakkal. Június 25-én Kasszem bejelentette, hogy az emirátust országa szerves részének tekinti. Az ekkor kialakult válsághelyzetben az EAK – bár az angol beavatkozás miatt megkérdőjelezte Kuvait szuverenitását – határozottan az iraki igény ellen foglalt állást. Hivatalos álláspontját a két elnök már személyes ellentétig fokozódó versengése határozta meg; Nasszer nem engedhette meg, hogy Kuvait Irak részévé válva tovább erősítse riválisát.

²¹ Az iraki kormány későbbi kettős politikáját jól mutatja, hogy a közvélemény megnyerése, illetve vezető szerepének hangsúlyozása érdekében a sajtóban több alkalommal is demagóg módon kiállt a Jemeni Arab Köztársaság, illetve annak összaráb megsegítése mellett. A valóságban azonban ezeket a szavakat nem követték konkrét tettek. A köztársaság súlyosbodó helyzetét teljes nyugalommal figyelték, sőt az egyiptomi beavatkozás miatt annak bukását is el tudták volna fogadni. *Yemeni kormány-küldöttség látogatása Irakban és az arab országok közötti ellentétek kiéleződése a yemeni kérdés kapcsán.* 1962. december 3. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-113/008979/sz.t.1962. – 378/szig.titk.1962.

nyekben rejlő politikai lehetőségeket, amivel a kezdeményezést teljesen átengedték Nasszer kezébe.²² Kasszem szubjektív állásfoglalása káros befolyással bírt Bagdad külkapcsolataira is, mivel az tovább rontotta az iraki kormány viszonyát az arab államokkal, illetve az el nem kötelezett külpolitikát valló afrikai és ázsiai országokkal.²³

A jemeni eseményekkel kapcsolatos iraki passzivitás követendő példaként szolgált minden arab állam számára, amely szolidáris akart maradni az új jemeni rendszerrel, a feszült nemzetközi helyzetben azonban el akart határolódni a konfliktustól. Bagdadnak a jemeni köztársaság támogatásával kapcsolatos fenntartásait látva aktivizálódott ugyanis az arab országok békés megegyezést kereső csoportja (pl. Szíria, Szudán vagy Libanon).

Az egyiptomi beavatkozás a szíriai-jemeni viszonyra is hosszú időn keresztül döntő befolyást gyakorolt. Annak ellenére, hogy a damaszkuszi vezetés már a puccs első hetében elismerte az új szanaai kormányt, majd pedig októberben széles körű támogatásáról biztosította azt, ezt nem követte a diplomáciai kapcsolatok felvétele. Nasszer Szíriának az EAK-ból történő kiválását követően következetesen elzárkózott diplomáciai képviselők cseréjétől, és Szallál elnököt is ennek az elutasító politikának a folytatására ösztönözte. A helyzet csak 1966-ban változott meg, amikor az újabb szíriai államcsínyt követően az új szír vezetés közeledett Kairóhoz. Ekkor Nasszer visszavonta vétőjét és hozzájárulását adta a jemeni-szíriai diplomáciai kapcsolatok létrehozásához.²⁴

Bővülő kapcsolatok: a szocialista országok válasza a jemeni eseményekre

Moszkva már a monarchia idején baráti viszonyt alakított ki Jemennel, befolyásra azonban nem sikerült szert tennie az országban. Erre a forradalom adta meg a rég várt lehetőséget, amit kezdetben a radikális arab nacionalizmus megnyilvánulásaként értékeltek.

A szovjetek a jemeni forradalomban addigi politikájuk igazolását látták. Hittek benne, hogy mindezt fokozatosan megvalósított gazdasági és technikai segítségnyújtásuk tette lehetővé. Bízta benne, hogy támogatásuk további növelése lehetővé teszi számukra helyzetük megszilárdulását az országban, valamint az új jemeni vezetés támogatni fogja Nyu-

²² Kasszem a jemeni forradalom kitörése előtt az ádeni szabadságharcosok képviselőjében eljáró Muhszin Ahmed al-Ajnit nasszerista ügynöknek tekintette, akit csak utóbbi külügyminiszeri kinevezése után, mindössze néhány órával annak elutazása előtt volt hajlandó fogadni. Olyan kiváló alkalmat szalasztott el a látogatás nem megfelelő értékelésével, amiből nagyszabású politikai eseményt faraghatott volna, és igazolhatta volna általa vezető szerepét az arab világ élén. *A yemeni események iraki visszhangja. – A yemeni események pillanatnyi és várható kihatásai.* 1962. október 12. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-228/008062./sz.t.1962. – 326/szig.titk.1962.

²³ Egyes diplomata szerint az iraki kormány sokkal hosszabb ideig visszatartotta volna a köztársasági kormány elismerését. Október 8-án azonban az egyik libanoni napilapban egy, a jemeni helyzettel foglalkozó politikai kommentár megállapította, hogy mindazok az arab országok, amelyek addig még nem ismerték el a Jemeni Arab Köztársaságot, gyakorlatilag Szaúd-Arábia és Jordánia álláspontjára helyezkedtek. Ez az esemény, illetve Jemen, Libanon, Szudán, Marokkó és Tunézia kairói ügyvivőjével folytatott megbeszélések együttesen eredményezték az új szanaai rendszer iraki elismerését. *A yemeni események iraki visszhangja. – A yemeni események pillanatnyi és várható kihatásai.* 1962. október 12. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-228/008062./sz.t.1962. – 326/szig.titk.1962.; Népszava, 1962. október 9.

²⁴ George M. Haddad: i. m. 262.

gat-ellenes politikájukat. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a köztársasági vezetés megnyerésének abból a szempontból is, hogy a térség többi állama ellenségesen viszonyult hozzájuk a Nyugattal fennálló baráti kapcsolataiknak vagy alárendelt helyzetüknek köszönhetően. Ilyen körülmények között kiváló lehetőségeket nyújtott volna Moszkva számára a régióban, ha az életképesnek bizonyuló szanaai kormány hatalmának megszilárdítása után aktivizálja a félsziget forradalmi erőit. Ezzel szemben a szovjetek tartottak tőle, hogy a köztársaságiak kudarca esetén a forradalom eszméje is döntő vereséget szenved a Közel-Keleten. Nem volt elhanyagolható az a szempont sem a szovjet publicisták és politikusok szemszögéből, hogy a fordulatnak köszönhetően immáron az összes baráti arab ország köztársasággá, progresszív állammá lett. Az imámátus bukásával, illetve a royalistákat támogató Szaúd-Arábia kegyvesztetté válásával ideológiailag már lehetővé vált, hogy feladják az arab monarchiák irányában tanúsított addigi támogató, vagy legalábbis tartózkodó álláspontjukat.²⁵

A szovjet kormány mindezek ellenére viszonylag megkésve reagált a forradalomra. Hruscsov csak október 1-jén értesítette Szallált a köztársasági rendszer elismeréséről. Üzenetében a szovjet vezető amellett, hogy sok siket kívánt a jemeni népnek a politikai és gazdasági függetlenség megteremtése terén, egyúttal hangsúlyozta azt is, hogy elfogadhatatlannak tartana minden külföldi kísérletet a jemeni belügyekbe való beavatkozásra. Ennek elkerülésére azonnal jelentős fegyverszállítmányt bocsátott az arab ország rendelkezésére.

A válasz késésének oka a jemeni eseményekkel párhuzamosan zajló kubai válság volt. A szovjet vezetés ekkor a hidegháború csúcspontjára és az újabb világháború kirobbanásának elkerülésére koncentrált figyelmét. A jemeni konfliktus ebben a helyzetben messze nem bírt stratégiai jelentőséggel és nem követelt azonnali beavatkozást, ezért nem kívántak abba belesodródni. Vonakodó álláspontját a kubai krízis megoldása után is fenntartotta és nem akarta szorosan elkötelezni magát egy tőle távol eső ország mellett. Emiatt a megígért támogatás folyamatos biztosítása ugyancsak problémát jelentett. Egyértelmű volt, hogy ilyen körülmények között a köztársasági kormány képtelen lesz külső pártfogó hiányában megvédeni magát. Moszkva azonban még így sem mert intenzívebben bekapcsolódni a fejleményekbe. A kubai válságból okulva tartott attól, hogy kudarca esetén a hiábavaló és veszendőbe ment segítség mellett a megalázó kivonulás várna rá. Szerencséjére azonban Nasszernek a beavatkozásra vonatkozó döntése megoldotta dilemmáját.

Nasszer viharos kapcsolata a nyugati országokkal, a Közel-Kelettel kapcsolatban kialakított és követett politikai irányvonala, valamint a nyugati befolyás felszámolására irányuló törekvése a régióban már korábban is kedvezett a szovjetek külpolitikai aktivizálódásának. Szoros kapcsolatok alakultak ki ezekben az években a két ország között és Egyiptom Moszkva teljes támogatását élvezte.

Emiatt, illetve a jemeni helyzettel kapcsolatban kialakult közös álláspontnak és kölcsönös egymásra utaltságnak köszönhetően a Szovjetunió azonnal gazdasági segítyt, fegyvereket és egyéb szükséges felszereléseket bocsátott az EAK rendelkezésére, amikor az Jemenbe küldte csapatait. Az egyiptomiak jemeni jelenléte azonban nem jelentette egyben a szovjet aktivitás csökkenését Jemenben. Habár az országba irányuló fegyverszállításokat ezt követően gyakorlatilag felfüggesztették, a kieső utánpótlást az EAK-ból pótolták. Így következethetett be, hogy amíg a Kelet-Európából származó fegyverekkel felszerelt egyp-

²⁵ S. Page: *The USSR and Arabia*. London, The Central Asian Research Centre, 1971. 73–74.

tomi katonák látták el a köztársaság védelmét, addig szovjet katonai tanácsadók képezték ki az új jemeni hadsereg katonáit azoknak a harceszközöknek a használatára, amit korábban még ők adtak át Kairónak. Ezzel a megoldással utóbbiaknak sikerült megszilárdítani jemeni pozícióikat, miközben a szerepvállalásuk miatti kockázat továbbra is elhanyagolható maradt.

Moszkva az elmaradt fegyverek helyett fokozta az ország gazdasági és műszaki támogatását, hogy ezzel is segítse a köztársasági kormány konszolidálódását és növelje támogatottságát a lakosság körében. Október közepén a még az imámmal korábban kötött technikai segítségnyújtási egyezmény hatályát kilenc hónappal terjesztették ki. Október és november folyamán jemeni delegáció látogatott Prágába és Moszkvába, ahol kereskedelmi egyezmény megkötéséről tárgyaltak. Novemberben a szovjetek 390 mezőgazdasági és műszaki, valamint 60 katonai tanácsadót küldtek az országba, míg ezzel párhuzamosan jemeni katonai misszió tárgyalt Moszkvában a további segítségnyújtásról. Növelték a Szovjetunióban, Kelet-Európában és Kínában tanuló jemeni ösztöndíjasok létszámát, valamint decemberben további két műszaki segítségnyújtási egyezményt írtak alá a mezőgazdaság, az ipar és a hírközlés fejlesztésére, valamint az ekkor alapított Jemeni Újjáépítési és Fejlesztési Bank tevékenységének támogatására.²⁶

Magyarország és Jemen között 1959. március 16-án jött létre diplomáciai kapcsolat. A kapcsolatok azonban a monarchia időszaka alatt jemeni ösztöndíjasok magyarországi fogadásán túl nem hoztak számottevő eredményeket. Az elvárásokkal szemben a kereskedelmi kapcsolatok minimálisak maradtak, mindössze néhány ezer devizaforint gyógyszereladásra korlátozódtak, amit kevés, Ádenen keresztül Jemenbe juttatott magyar áru egészített ki. Az államfők érintkezése mindössze gratuláló üzenetek küldésében nyilvánult meg ünnepek alkalmával.²⁷

A kapcsolatok kibontakoztatására a szeptemberi forradalom nyújtott lehetőséget. A feszült nemzetközi helyzetnek és az ENSZ napirendjén szereplő „magyar kérdésnek” köszönhetően azonban Budapest kezdetben visszafogottan reagált a hírekre és a szovjetekhez hasonlóan a kivárás álláspontra helyezkedett annak ellenére, hogy kezdettől rokonszenvezett a Jemenben lezajlott változásokkal és az új kormány célkitűzéseivel.

A szovjet elismerés elhárította az akadályt a magyar–jemeni kapcsolatok hivatalos felvétele előtt. Így a magyar kormány október 3-án – kilencedik államként – a Jemeni Arab Köztársaság önálló és független államként történő elismeréséről és a korábbi kapcsolatok fenntartásáról határozott.²⁸ Ugyanezen a napon Kádár János táviratban üdvözölte Szallál elnököt kinevezése alkalmából.²⁹

Az elismeréssel együtt nagy elvárásokat is támasztott a magyar vezetés Szanaa új vezetőivel szemben. Az új kormány külpolitikai célkitűzéseit pozitívan értékelte és méltatta a szocialista országokkal való együttműködés szélesítésre irányuló szándékát. Szolidaritást vállalt a köztársasági oldal küzdelmével, amit a demokráciának a „reakció”, illetve az impe-

²⁶ Saeed M. Badeeb: *i. m.* 67.

²⁷ Prantner Zoltán: Open to the Middle East: The establishment of the diplomatic relations between Hungary and Yemen. In: *Mediterrán Tanulmányok XIII.*, Szeged, 2004. 51–71.

²⁸ *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3291/1962. sz. határozata a Jemeni Arab Köztársaság elismeréséről* 1962. október 3. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-111/007546/3/1962.

²⁹ *Népszava*, 1962. október 4.

rializmus ellen vívott felszabadító harcaként értékelt.³⁰ A helyzet nyújtotta lehetőségek megragadása és maximális kihasználása érdekében élénk figyelemmel kísérte a jemeni politikai helyzet alakulását, a köztársasági rendszer megszilárdulását, külpolitikáját és nemzetközi kapcsolatainak alakulását.³¹

A készség a viszony elmélyítésére a jemeni fél részéről is megmutatkozott, amikor hazánk nagykövetének a külkapcsolatok nagyköveti szintre emelésére tettek javaslatot. A kérés találkozott a Bem rakpart elképzelésével is, így február 28-án az Elnöki Tanács a kérés teljesítéséről határozott.³² A diplomáciai viszony szorosabbra fűzése mellett Magyarország sikerrel tudott bekapcsolódni a felzárkóztatás igényével megfogalmazott modernizációs kormányprogramok megvalósítása során jelentkező hiányok pótlásába is. A korábbi felszínes kapcsolatokat 1963. elején 1 millió forint értékű gyógyszersegély mélyítette el.³³

A köztársasági rendszer elismerésének problematikája: a nyugati hatalmak

Nagy-Britannia számára a köztársasági rendszer létrejötte kezdetben nem jelentett fenyegetést, bár érdekeinek jobban megfelelt a szeptemberi fordulat előtti elmaradott, izolacionista politikát folytató Jemen.³⁴ A puccs időzítése jelentette számára az egyetlen kellemetlenséget, mivel az a legrosszabb pillanatban, Ádennek a Dél-Arábiai Államszövetséghez való csatlakozása előtt zajlott le.³⁵

A probléma az egyiptomi beavatkozás után vált kritikussá. A köztársaságiak segítségére siető egyiptomi expedíciós erők már komoly kihívást jelentettek Londonnak. Az általuk vallott és képviselt, a britek érdekeltségeit alapvetően fenyegető ideológia a közvetlen

³⁰ A Demokratikus Ifjúsági Világszövetség például táviratban tiltakozott az ENSZ titkárságánál, Szaúd királynál és Vaszfí al-Tell jordániai miniszterelnöknél a Jemen elleni szaúd-arábiai és jordániai katonai beavatkozás ellen. *Népszava*, 1962. október. 13.

³¹ *A Jemeni Arab Köztársaság elismerése* 1962. október 6. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-111/007546/sz.t.1962.

³² *A Magyar Népköztársaság és a Jemeni Arab Köztársaság közötti diplomáciai kapcsolat nagyköveti szintre emelése és Sziggyártó Lajos nagykövet akkreditálása Jemenbe*. 1963. február 28. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-113/0022/4/szig. titk./1963.

³³ *Gyógyszersegély Jemennek*. 1963. január 25. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-635/0033/1/szig. titk./1963.

³⁴ A forradalom előtt Nagy-Britannia és Jemen viszonya – rövid periódusoktól eltekintve – rendkívül feszült volt. Több alkalommal előfordult ugyanis, hogy az imamátus uralkodói, különösen az 1948–1962 között regnáló Ahmed imám, fegyveres erővel próbálták kiterjeszteni befolyásukat az angolok által uralt területek rovására. Ezek az akciók azonban összességében minimális eredményekkel jártak, nem utolsósorban az északi Jemen archaikus jellege, illetve társadalmi-vallási megosztottsága miatt.

³⁵ Az angol védnökség alatt megvalósuló, kezdetben hat államot magában foglaló Dél-Arábiai Államszövetség 1959 februárjában jött létre. Tagjainak száma folyamatosan gyarapodott és a folyamatot Áden, valamint a hátsóország 1963 januárjára tervezett csatlakozásával kívánták lezárni. Azonban már a jemeni forradalom előtt széles körű ellenállás bontakozott ki a gyarmat tervezett csatlakozása ellen: csak szeptemberben több alkalommal is halálos áldozatokat követelő zavargásokra került sor, a 15 fős Törvényhozó Tanács nyolc tagja vált ki, valamint a kormány több képviselője is benyújtotta lemondását. Harold Ingrams: *The Yemen: Imams, Rulers & Revolutions*. London, Camelot Press Ltd., 1963. 128–129.

szomszédságban emelkedett állami szintre. A modern felszerelésekkel ellátott egyiptomi egységeket pedig már nem lehetett légierővel vagy helyi reguláris erőkkel visszaszorítani, arról nem is beszélve, hogy bármilyen összecsapás a Szovjetunióval való konfrontáció kirobbanását kockáztatta volna. London tartott tőle, hogy ebben a helyzetben az új jemeni nacionalista rendszer feleleveníti a monarchia igényét a déli, angol ellenőrzés alatt álló területekre, ami széles körű támogatásra talál a gyarmat lakossága körében. Ez a dél-arábiai területek elvesztésének veszélyét vetítette előre, ami amellett, hogy újabb hatalmas presztízsvesztést mért volna az Egyesült Királyságra a Közel-Keleten, egyúttal a Perzsa-öbölből származó folyamatos olajszállításokat is fenyegette volna. Így visszatartotta a szanaai kormány elismerését annak ellenére, hogy az kezdetben mérsékelt külpolitikai célokat fogalmazott meg, az ország urbanizált régiói – és ezzel a lakosság mintegy 75%-a – az ellenőrzése alatt állt, a royalista erők ekkor katonailag mindössze elszórt és koordinálatlan gerilla-rajtaütésekre voltak csak képesek, ami a köztársaságiak gyors győzelmét vetítette előre, valamint az elismerés révén lehetőség nyílt volna nyomásgyakorlásra a Szallál-kormányra, hogy az ne támogassa az Ádenben élő jemeni közösség britellenes tevékenységét.³⁶

A diplomáciai kapcsolatok felvételének késése mellett a brit-jemeni kapcsolatok gyors romlását eredményezték a jemeni belpolitikában bekövetkező változások is. A kezdeti bizonytalanság elmúltával mind jobban tudatosult a forradalmi változások eszmeisége a Szallál-kormány gondolkodásában. Ennek hatására egyre élesebb és ellentmondóbb britellenes nyilatkozatokat tett közzé az egyiptomi és a szocialista propaganda aktív támogatásával, ami csak tovább növelte Londonnak az új jemeni rendszerrel szemben kialakított fenntartásait.³⁷

A Whitehallban emiatt fokozatosan megerősödött az a meggyőződés, hogy dél-arábiai jelenlétük szempontjából nem kívánatos a köztársasági kormány fennmaradása Jemenben. A „revans Suezért” szellemében élő Gyarmattügyi Minisztérium tisztségviselői – az ún. Ádeni Csoport hivatalnokai és katonatisztjei – arra hívták fel ezzel kapcsolatban a figyelmet, hogy az új jemeni rendszer elismerése – különösen az egyiptomi beavatkozás függvényében – komoly morális válságot eredményezhet a Protektorátus britpárti uralkodóinak és sejkjeinek körében, és alapvetően negatív befolyást gyakorolhat a Dél-Arábiai Szövetség sorsára.³⁸ Már az egyiptomi erők északon történő állomásoztatása is potenciális fenyegetést

³⁶ Clive Jones: *i. m.* 30–32.

³⁷ Mohamed Noman közigazgatási miniszter október elején Angliát Jemen első számú ellenségének nevezte. (Népszabadság, 1962. október 18.) November 9-én a Nemzeti Gárda újoncainak tartott beszédében Szallál már a következő szavakat intézte az angol védnökség lakosságához: „Felszólítom összes testvéreinket, akik a megszállva tartott déli területeken élnek, készüljenek fel a forradalomra és csatlakozzanak a harchoz, amelyet a gyarmati rendszer ellen fogunk indítani. Déli testvéreinknek követniük kell északi testvéreik példáját.” (*Magyar Nemzet*, 1962. november 11.) Nasszer ezzel párhuzamosan felkérte a vallástudósát, hogy hirdessenek szent háborút a dél-arábiai brit kolonializmus ellen. Ali Abdel Rahman Rahmy: *i. m.* 125.

³⁸ A britek szemszögéből a Szallál-kormány nemzetközi elismerésével legitimálódott volna az EAK jemeni beavatkozása is. Feltételezhető volt, hogy ezt a Dél-Arábiai Államszövetség uralkodói a brit protektorátusi rendszer hanyatlásaként értékelték volna. Ebben a helyzetben minden bizonnyal felbontották volna a Londonnal kötött korábbi szerződéseket, hogy maguk tegyék meg a szükséges lépéseket biztonságuk megóvása érdekében. Neil McLean: A lojalisták között Jemenben. *Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, 7 (92), 1962. 55.

jelentett a brit protektorátusokra nézve. Sokkal fontosabb volt azonban az, hogy nem sokkal az EAK egységeinek jemeni megjelenését követően kezdetét vette az ekkor kiteljesedő déli nacionalista mozgalmak aktív erkölcsi és anyagi támogatása is. Ebben a helyzetben még a korábbi monarchia rendszere is sokkal vonzóbb alternatíva volt London számára. A kabinet habozását tovább növelték a kérdésben az októberi események: támadás érte a Jemennel szomszédos, brit védnökség alatt álló területeket, jelentős csapást mértek a royalista erők a köztársaságiakra Marib környékén, az egyiptomi erők megjelenése miatt támogatásukat kérte Husszein jordániai király, valamint Fejszál király hatalomra kerülésével kezdetét vette az imám-párti erők intenzív szaúdi segélyezése.³⁹

Végül is az elismerés visszatartását a britek a zavaros jemeni belpolitikai körülményekkel indokolták. Arra hivatkoztak, hogy tisztázatlan számukra, hogy a szemben álló polgárháborús felek melyike tartja ellenőrzése alatt az ország döntő részét. Nem változtattak politikájukon az Egyesült Államok 1962. decemberi döntését követően sem, noha utóbbi példáját követte a nyugati országok többsége. Ehelyett a nemzetközi jog tradicionális kritériumára utalva nem hivatalosan a megdöntött imám híveit támogatták, aminek mértéke egyenes arányban emelkedett az egyiptomiak támogatását élvező ádeni nacionalisták terrorhadjáratának kiszélesedésével. Álláspontjukon még akkor sem voltak hajlandók változtatni, amikor a Szallál-kormány 1963. február 10-i ultimátumában egyhetes haladékot adott a köztársaság elismerésére. Így a kedvező válasz elmaradásával a britek 17-én kénytelenek voltak bezárni taizzi követségüket.⁴⁰

A jemeni konfliktus fokozódása intenzív együttműködést váltott ki Nagy-Britannia és Izrael között. Utóbbiban komoly aggodalmakra adott okot az egyiptomi csapatok megjelenése Jemenben, majd pedig a katonai, politikai és gazdasági együttműködés létrejötte a két arab állam között. Emiatt, amíg a felszínen élesen eltérték Kairó jemeni politikáját, addig a háttérben folyamatos konzultációt folytattak október–november folyamán az országban hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó brit katonatisztekkel. A jemeni fejlemények siker esetén ugyanis azt a veszélyt rejtették magukban, hogy ösztönzik az arab államok összefogását, azaz az egységes Izrael-ellenes front megvalósulását. Ennek megakadályozására az említett titkos tárgyalások mellett felkészültek egy esetleges jordániai vagy szíriai támadás kivédésére is.⁴¹ A támadás azonban elmaradt és kisebb összetűzésektől és határincidensektől eltekintve nem került sor komoly összecsapásra Izrael és szomszédai között egészen 1967. június 5-ig, a hatnapos háború kirobbanásáig.⁴²

³⁹ Clive Jones: *i. m.* 36–45.

⁴⁰ George M. Haddad: *i. m.* 263.

⁴¹ Izrael főleg a szíriai határ mentén erősítette meg állásait és növelte fegyveres erejét. Ezzel a lépéssel egyfelől biztosítani akarta a Tibériás-tó és a Jordán-folyó elterelési munkálatainak befejezését, más részről készenlétben akarta tudni a megfelelő erőt a jemeni sikeren felbuzdult esetleges szíriai támadás visszaverésére. *A jemeni események és izraeli lépések.* 1962. november 13. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-228/008062/1/sz.t.1962. – 335/szig.titk./1962.

⁴² A jemeni konfliktus alatt Izrael „az ellenségem ellensége a barátom” elve alapján szerepet vállalt a royalista oldal támogatásában is. A britekkel kötött korábbi megállapodásnak megfelelően ugyanis több alkalommal izraeli repülőgépek szállították a monarchista erőknek szánt utánpótlást. Közreműködésük mindvégig titkos maradt, nem tudhatott arról még Anglia legfőbb szövetségese, Szaúd-Arábia sem.

A forradalom időpontjában az amerikaiak befolyása Jemenben, a szovjetekhez hasonlóan, minimális volt. Az uralkodó óhajának megfelelően egyensúlyi helyzet alakult ki a két szuperhatalom között, ami mindkét felet akadályozta a jemeni belügyekbe való bekapcsolódásba.⁴³

A jemeni forradalom, különösen az egyiptomi beavatkozást követően, komoly kihívás elé állította az USA-t, mivel feszültségeket generált olyan arab államok között, ahol Washington különleges érdekeltségekkel rendelkezett. Érdeke megkívánta az Amerika-barát szaúdi rendszer fennmaradását és az olajkitermelés zavartalanságának biztosítását, ezért nem engedhette meg, hogy a konfliktus eszkalálódásával nyílt háború robbanjon ki Szaúd-Arábia és az EAK között. Nasszer csapatainak megjelenése valószínűsítette számára azt a kellemetlen perspektívát is, hogy – tekintettel a szoros egyiptomi–szovjet együttműködésre – Moszkva él a helyzet adta lehetőséggel és Kairó asszisztálásával komoly befolyásra tesz szert az arab országban a Nyugat rovására. Mindezek következtében Washington a jemeni forradalmat, illetve a köztársaságnak az EAK-hoz és a Szovjetunióhoz fűződő viszonyát saját, a térséghez fűződő gazdasági, politikai és stratégiai érdekeinek megfelelően szemlélte és ítélte meg. A kubai krízis és a vietnami helyzet súlyosbodásával nem engedhette meg, hogy Dél-Arábiát elfoglalja, vagy irányítása alá vonja egy vele szemben ellenséges ország. Az Arab-félsziget nyugalmanak megóvása emiatt a jemeni konfliktus lokalizálását követelte meg.

További szempont volt a belpolitikai stabilitás fenntartása Jordániában. Komoly kockázati tényezőt jelentett ugyanis, hogy a központi kormányzat nem tud ellenállni a jemeni események hatására aktivizálódó Nasszer-barát elemeknek, és nyomásuknak engedve radikális reformokat vezet be. Ez felborította volna az ország szélsőséges és monarchista politikai erői között addig fennálló kényes egyensúlyi helyzetet, és utóbbiak vereségét vetítette előre. A Kairó-barát irányvonal hatalomra kerülésével pedig reális esély volt arra, hogy az ország az arab nacionalizmus eszméjének hatására csatlakozik az EAK-hoz, aminek bekövetkezte komoly hatással bírt volna Izrael és az arab országok viszonyára is.

Mindez cselekvésre kényszerítette az Egyesült Államokat. Habár Szanaa folyamatos sürgetése ellenére továbbra is a kivárás álláspontjára helyezkedett, október közepén 20 000 tonna búzát küldött Jemenbe gazdasági segélyként, hogy ezzel is segítse az amerikai érdekeknek megfelelő politikai helyzet kialakulását.⁴⁴ Ugyanakkor Kennedy elnök október 25-

⁴³ Több tényező is gátolta az USA-t abban, hogy a térség többi konzervatív és monarchikus államához hasonló kapcsolatokat alakítson ki Jemennel is. Nem rendelkezett például gazdasági érdekeltségekkel az országban. Szembehelyezkedett vele a jemeni elit az uralkodó családot támogató politikája miatt. A Londonhoz fűződő szövetség miatt nem támogathatta az uralkodónak a déli, brit védelmet élvező területekre formált követeléseit. Elhibázott lépésnek bizonyult részéről az is, hogy az 1955-ös puccskísérlet során támogatta az Ahmed imámot leváltani és helyettesíteni akaró testvérét, Abdullah ibn Jahja Mohamed Hamid ad-Dint. A Szaúd-Arábiával kialakult harmonikus viszony szintén negatívan érezte hatását Jemenben, különösen azt követően, hogy azt a szaúdiak felhasználták a zaidita imámmal folytatott versengésükben. Legvégül meg kell említeni a zaidita imám vallási alapon álló, külvilággal szemben megfogalmazott haladásellenes politikáját is. Ahmed Noman Kassim Almadhagi: *i. m.* 28.

⁴⁴ A köztársasági vezetés több alkalommal is alig burkolt fenyegetésekkel próbálta kikényszeríteni az elismerést. Október 7-én például Bajdáni miniszterelnök-helyettes a térségbeli amerikai érdekeltségek kockázatos helyzetére hívta fel a figyelmet. Négy nappal ezt követően pedig a New Yorkban tartózkodó al-Ajmi külügyminiszter egyértelműen az amerikai vezetés tudtára adta, hogy a várt diplomáciai

én levelet írt Fejszál szaúd-arábiai hercegnek, amiben biztosította arról, hogy országa területi integritásának megóvása az USA teljes támogatását élvezi.⁴⁵

A szaúdi határfalvak egyiptomi bombázása azonban már azonnali beavatkozást követelt meg a Fehér Háztól. November 14-én az amerikai légierő vadászgépei demonstratív bemutatót tartottak Dzsidda és Rijád felett, majd befolyásukat a szembenálló felek közötti közvetítésre használták fel. Kennedy 27-én Nasszerhez, Husszeinhez, Fejszálhoz és Szallálhoz azonos tartalmú, a békés megegyezést szorgalmazó leveleket intézett. Ezekben az amerikai elnök az idegen expedíciós csapatok távozására, a royalista erőknek nyújtott külföldi támogatás megszüntetésére, a szaúdi-jemeni határ közelébe vezényelt fegyveres erők kölcsönös visszavonására, semleges fél – lehetőleg az ENSZ – közreműködésének engedélyezésére, Jemen korábbi kötelezettségvállalásainak elismerésére, valamint a belpolitikai élet stabilitásának megteremtésére politikai párbeszéd kezdeményezésére tett javaslatot. Mindezekért cserébe az amerikai elnök ígéretet tett a köztársasági kormány elismerésére és segélyezésére.⁴⁶

A Kennedynek küldött válaszok nem voltak biztatók. Nasszer egyetértett azzal, hogy kerülni kell az összecsapást Szaúd-Arábiával, amit csak abban az esetben tartott elképzelhetőnek, ha az kísérletet tenne egy Jemen elleni támadásra. Hangsúlyozta egyúttal azt is, hogy csapatait pont ennek elkerülése érdekében állomásoztatja Jemenben. Szallál az egyiptomi csapatok kivonását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Szaúd-Arábia és Jordánia azonnal szüntessen be minden, a köztársasági rendszer ellen irányuló tevékenységet. Fejszál ezzel szemben egyértelműen az amerikai elnök tudtára hozta, hogy a royalista erőknek a következő téltre várt győzelméig nem kíván addigi politikáján változtatni. Husszein válaszában ennél már nyitottabbnak mutatkozott a kompromisszumra, amikor a helyzet kivizsgálására pártatlan, lehetőség szerint az ENSZ által delegált bizottság helyszínre történő küldésére tett javaslatot. Támogatta a jemeni lakosság önrendelkezési jogát, amit azonban az egyiptomi erők távozásának feltételéhez kötött. Hangsúlyozta egyúttal azt is, hogy amíg a jemeniek nem döntenek egyértelműen másként, addig al-Badr imámot tartja az ország legitim uralkodójának, akinek küzdelmét támogatja.⁴⁷

A szaúdi települések ismétlődő egyiptomi bombázásán kívül Washington szempontjából két egymással ellentétes indok bonyolította az új jemeni rendszerrel kialakítandó viszonyt. Egyfelől legfőbb szövetségese, Nagy-Britannia az elismerés visszatartását szorgalmazta. Másrészről a szanaai kormánnyal való hivatalos kapcsolatfelvétel késésével szemtanúja volt annak, hogyan szilárdul meg az egyiptomi és szovjet befolyás az országban. Dilemmáját a köztársaságiak december 14-i bejelentése oldotta meg, amelyben a kormány deklarálta, hogy minden olyan ország képviselőjét bezárják, amely addig nem ismerte el hivatalosan a Jemeni Arab Köztársaságot. Ez már azonnali cselekvésre sarkallta Washingtont. Három hónapos habozás után, december 19-én a köztársaság elismerésről döntött öt sajátos oknak köszönhetően: 1.) az ország nagyobb része a köztársasági kormány ellenőrzése alatt állt és kevés esély volt döntő royalista áttörésre; 2.) az EAK nyomására a köztársaságiak garanciát vállaltak az előző kormány által kötött nemzetközi egyezmények tiszteletben tartására, azaz

lépés elmaradása esetén a Szovjetunióhoz fordulnak segélyért. George M. Haddad: *i. m.* 263.; Nép-szava, 1962. október 9.

⁴⁵ Ahmed Noman Kassim Almadhagi: *i. m.* 37–41.

⁴⁶ Uo. 42–43.

⁴⁷ Saeed M. Badeeb: *i. m.* 61–62.; Ali Abdel Rahman Rahmy: *i. m.* 116–117.

hogy nem avatkoznak be Szaúd-Arábia és az angolok befolyása alatt álló Dél-Arábiai Államszövetség belügyeibe, elismerik az USA-val kötött gazdasági szerződéseket és nem igénylik vissza Szaúd-Arábiától a korábban elfoglalt jemeni területeket; 3.) tovább folytathatta működését Jemenben az amerikai befolyás zálogának számító USAID (United States Agency for International Development) segélyszervezet; 4.) várható volt, hogy a jemeni nacionalizmus, illetve az EAK és a jemeni erők között szükségszerűen fellépő súrlódások együttesen amúgy is korlátokat szabnak az egyiptomi befolyásnak. Ebben a helyzetben szükségtelen lett volna nyíltan konfrontálódni Kairóval. 5.) lehetővé vált általa a közvetlen kapcsolattartás a köztársaságiakkal. Ezzel ugyanis egyfelől ki tudták küszöbölni az addigi egyiptomi közvetítési tevékenységet, másrésről a nyugati érdekek védelmére és a feszült helyzet enyhítésére hatékonyabb befolyást tudtak gyakorolni Szanaa politikájára.⁴⁸ Mindezek mellett Nasszer elnök is ígéretet tett arra, hogy nem exportálja a forradalmat a félsziget többi államába, nem fogja Jement egy Szaúd-Arábia elleni katonai támadás céljára felhasználni, nem zaklatja Nagy-Britannia dél-arábiai pozícióit, valamint kivonja csapatait Jemenből a royalista erők szaúdi és jordániai támogatásának beszüntetését követően.⁴⁹ Az USA támogatásával az ENSZ közgyűlése határozatban fogadta a Jemeni Arab Köztársaságot a világszervezet tagjává. December 26-án al-Ajni, a jemeni küldöttség vezetője átnyújtotta megbízólevelét U Thant főtitkárnak, amivel Jemen új államisága nemzetközi szinten nyert elismertséget.

A Kennedy-adminisztráció ezzel a lépésével a függőben lévő problémák többségének megoldását remélte. Bízott benne, hogy döntése követendő példaként szolgál majd a többi ország – így Nagy-Britannia – számára is. A katonai támogatását élvező Szaúd-Arábia és Jordánia esetében remélte, hogy ezt követően legalábbis csökkentik a royalista erők támogatását. Döntő szempont volt az is, hogy a kibontakozó polgárháború nem Nasszer kezdeti elvárásai szerint alakult és reális esély volt nyílt háború kirobbanására az EAK és Szaúd-Arábia között. Ez nagyon kínos helyzetbe hozta volna a Fehér Házat, mivel döntenie kellett volna, hogy Nasszer ellen fordul, vagy pedig megszegi a Szaúd-Arábiának tett korábbi ígéretét. A jemeni kormány elismerésétől mindezekén túl remélte azt is, hogy lépése pozitív

⁴⁸ *A jelenlegi helyzet Jemenben*. 1963. január 7. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-10/0000434/szig. titk. 1963. – 54/szig. titk./1963.; James Cortada: *The Yemen Crisis*. Los Angeles, 1965. 7–10.; Christopher J. McMullan: *Resolution of the Yemen Crisis, 1963: A Case Study in Mediation*. Washington D. C., Georgetown University, 1980. 2–3.; Dana Adams Schmidt: *Yemen: The Unknown War*. London, The Bodley Head Ltd., 1968. 301–302.

⁴⁹ Az EAK elsősorban a jemeni szerepvállalás növekvő népszerűtlensége és a rohamosan emelkedő költségek – napi fél millió dollár többletkiadás az asszuáni gát építési költségein felül – miatt szeretne volna elérni a polgárháború gyors befejezését. Az elesettek emelkedő száma és a hazatérő sebesültek számolói negatívan hatottak a közhangulatra (a Nílus deltájában tömegtüntetésekre került sor az első sebesültek hazatérése után, elfojtásokra be kellett vetni a hadsereget is). Nagymértékben romlott az ország gazdasági helyzete is, amin már az újabb hitelek felvétele és a bankjegyforgalom emelkedése sem tudott segíteni. Emiatt akár politikai engedmények árán is hajlandó volt a kompromisszumra. Bízott benne, hogy az USA példáját a többi nyugati hatalom is követi, ami Szaúd-Arábiát és Jordániát a megbuktatott imám támogatásának beszüntetésére kényszeríti. *A jelenlegi helyzet Jemenben*. 1963. január 7. MOL Küm. Jemen 1945–64. Tük. XIX-J-1-j 1. doboz IV-10/0000434/szig. titk. 1963. – 54/szig. titk./1963.; George M. Haddad: *i. m.* 257–259, 264.; Dana Adams Schmidt: *i. m.* 187.

visszhangra talál az arab világ nacionalista és antikommunista kormányainál, illetve mozgalmainál, amelyekkel szoros együttműködést alakíthatna ki.⁵⁰

Az amerikai döntés Nasszer első diplomáciai győzelme volt Jemenben. A Szallál-kormányral való kapcsolatfelvételben addigi politikájának igazolását látta. A korábbi egyeztetések során csak az egyiptomi csapatok távozásáról állapodtak meg, annak határidejét azonban nem szabták meg. Így az EAK elnöke számára lehetővé vált nemcsak egységeinek további állomásoztatása, hanem újabb erősítések küldése is, miközben nem szegte meg a kivonásra vonatkozó korábbi ígérését. Eredménytelenek bizonyultak emiatt az elkövetkezendő egy év során a jemeni helyzettel kapcsolatban folytatott amerikai–egyiptomi tárgyalások is. A royalistáknak nyújtott szaúdi támogatásra hivatkozva Nasszer következetesen elzárkózott jemeni pozícióinak feladása elől. Hiábavalónak bizonyultak a tiltakozások a szaúd-arábiai falvak ellen elkövetett további egyiptomi incidensek ügyében, és nem használt a fenyegetés az Egyiptomnak folyósított gazdasági segély felfüggesztéséről sem. A State Department ebben a helyzetben fokozatosan feladta a konfliktus békés rendezésére irányuló kísérleteit és figyelmét az eszkalálódó vietnami konfliktusra koncentrált.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy 1962. október közepéig az arab köztársaságok és a szocialista országok többsége elismerte az új jemeni rendszert. Szempontjukból a Szallál-kormány nacionalista, köztársasági, szocialista jellege vagy Nyugat-ellenessége volt mérvadó, valamint az a tudat, hogy az új vezetés ellenőrzése alatt tartja az ország területét. A nasszerista eszmék hatása alatt álló forradalmi kabinet további elismerését azonban bonyolította a kirobbanó polgárháború, ahol az ellentmondó és hiányos információk miatt nehéz volt felmérni a szemben álló felek erőviszonyát, illetve támogatottságát. Az Arab-félsziget új köztársasági rendszerének megítélése az arabközi konfliktus függvényévé vált. A térség monarchista rendszerei stabilitásuk ellen irányuló fenyegetést, míg az arab világ vezető szerepére pályázó Nasszer politikájának igazolását és hatalmának kiterjesztését látta benne. Az egyiptomi beavatkozás tovább bonyolította az új szanaai kormánnyal kialakítandó viszonyt, hiszen az hónapokig a nyugati elismerés legfőbb akadályát képezte. Mindezek miatt elmondhatjuk, hogy a szeptember 26-án lejártszódott forradalmat és a hatalomra kerülő köztársasági vezetést nem célkitűzései és megvalósított eredményei alapján értékelték, hanem attól elvonatkoztatva arra mint az arab világ vezető szerepéért folytatott versengés egyik meghatározó epizódjaként tekintettek.

⁵⁰ Ahmed Noman Kassim Almadhagi: *i. m.* 43–53.; James Cortada: *i. m.* 10.; Ali Abdel Rahman Rahmy: *i. m.* 199–120.

Az észak-afrikai kapcsolatok megerősödése: Magyarország és Líbia diplomáciai kapcsolatának létrejötte

Szilágyi Péter
Szegedi Tudományegyetem

Bevezetés

Jelen tanulmányom célja a magyar–líbiai diplomáciai kapcsolatok kiépülésének bemutatása. Azt kívánom bizonyítani, hogy az ország stratégiai jelentősége, majd az olaj felfedezése oda vezetett, hogy az észak-afrikai ország mindinkább a Nyugat (Nagy-Britannia és az Egyesült Államok) erőterébe került. Egyre kiszolgáltatottabb helyzete végül az 1950-es évek közepétől arra készítette a líbiai uralkodó elitet, hogy az egyoldalú függés ellen a szocialista és az el nem kötelezett országok felé történő nyitással védekezzen.

Ebbe a sorba illik bele a magyar–líbiai kapcsolatok kiépülésének folyamata is, amely azonban nem csupán a királyság, hanem a Magyar Népköztársaság számára is kézzelfogható eredményekkel járt. A tanulmány mind a magyar, mind a líbiai fél részéről utal azokra a bel- és külpolitikai tényezőkre, amelyek szükségessé tették e kapcsolat létrejöttét, bemutatja azokat az eseményeket, amelyek az első megbeszéléstől az egyezmény aláírásáig történtek, beleértve a kapcsolat létrejötte után annak gyakorlati következményeit is.

Munkám során elsősorban a Magyar Országos Levéltár 1945 utáni anyagaira támaszkodtam. A dokumentumok nagyobb része a Külügyminisztériumból, illetve a Magyar Népköztársaság Kairóban székelő nagykövetségéről származik, azonban előfordulnak iratok a washingtoni, moszkvai és belgrádi nagykövetségről is.¹

A független Líbia első évei

A második világháborút követően több terv is született Líbia függetlenségének helyreállítására, konkrét lépésekre azonban csak a párizsi békeszerződés (1947. február) aláírásakor került sor, amikor is a területet ENSZ-gyámság alá helyezték.

¹ A Magyar Országos Levéltárban (MOL) található Líbiára vonatkozó iratok mennyisége 1945 előtt igen csekély. A területre vonatkozó dokumentumok mindegyike az 1945 előtti Olaszország anyag részét képezi (MOL K63 Olaszország). Ezt természetesen az ország történelmi múltja magyarázza. Az 1945 utáni Líbiára vonatkozó iratok 1964-ig a MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945–1964 TÜK XIX-J-1-j és a MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945–1964 ADMIN XIX-J-1-k jelzet alatt találhatók. 1964 utáni Líbiára vonatkozó iratok pedig évenkénti lebontásban a MOL KÜM LÍBIA /ÉV/ TÜK XIX-J-1-j és a MOL KÜM LÍBIA /ÉV/ ADMIN XIX-J-1-k jelzet alatt találhatók.

Az elkövetkező két év a nagyhatalmak egyezkedésével zajlott. Mind Anglia, mind a Szovjetunió és még a volt gyarmattartó Olaszország is jogot próbált szerezni a terület igazgatására, azonban ezek a próbálkozások nem vezettek eredményre. Az ENSZ látva a nagyhatalmak tehetetlenségét 1949. november 21-én – a szervezet IV. ülészakán – határozatot hozott Líbia függetlenségéről.²

A függetlenség kikiáltása – 1951. december 24. – után létrejött Líbiai Egyesült Királyság független, szuverén – föderatív alapokon működő – örökös alkotmányos monarchia lett.³ A rendszer csúcán az akkor 62 éves Idrisz király állt, aki karizmatikus személyiségevel képviselte az ország nemzeti függetlenségét.⁴

A mesterségesen létrehozott állam a világ egyik legszegényebb és legéletképtelenebb országának tűnt ebben az időben. Az olajkutatások megindulásáig az ország fő bevételi forrása a katonai támaszpontokért kapott bérleti díjak, valamint a külföldi segélyek voltak, melyek legnagyobb részben az USA-ból és Nagy Britanniából érkeztek.⁵ Így elmondható, hogy az 1950-es évek elejétől Líbiát mind politikai, mind gazdasági téren erős elkötelezettség jellemezte a nyugati hatalmak iránt.

Azonban az évtized közepétől az új állam egyre aktívabban vett részt a nemzetközi politikai életben és kacskaringós ívet írt le a képzeletbeli nemzetközi porondon.⁶ A nyitás eredményeként az ország részt vett a bandungi, majd az el nem kötelezettség politikáját hirdető belgrádi konferencián is.

Az 1950-es évek végétől egyre inkább megszorodtak a Líbia és a szocialista blokk országai közötti tárgyalások, melyek az esetek többségében kézzelfogható eredménnyel jártak.

Ebbe a vonulatba tartozott bele – véleményem szerint – a Magyar Népköztársaság és a Líbiai Egyesült Királyság közötti párbeszéd is az 1950-es évek végén, amelyet már egy nem hivatalos (informális) kapcsolatfelvétel is megelőzött. A líbiai fél többször tájékoztatta a magyar diplomatákat Washingtonon, illetve Londonon keresztül az országukban történt fontos eseményekről, de ekkor még nem folytattak tárgyalásokat egymással. Erre egészen 1958-ig kellett várni, amikor is a líbiai fél által az első hivatalos megkeresés történt.

A diplomáciai kapcsolat felvételének lehetősége

A legkorábbi – általam megismert források – arról tanúskodnak, hogy 1958 februárjában a Líbiai Egyesült Királyság képviselője azzal a kéréssel fordult Magyarország washingtoni nagykövetéhez, hogy támogassa Líbia felvételét az UNESCO Végrehajtó Bizottságába. A magyar nagykövet válaszában felvetette a diplomáciai kapcsolat felvételének lehetőségét,

² Meg kell említeni a holland Adrian Peltnek, az ENSZ főtitkár-helyettesének a nevét, aki a szervezet hivatalosan kinevezett adminisztrátora lett a líbiai kérdésben.

³ Területe 1 750 000 km². Lakosságszáma 1 150 000 fő.

⁴ Az uralkodó teljes neve Szajed Mohammed Idrisz el-Madi esz-Szenusszi.

⁵ Az USA Tripolitól 8 km-re, Wheelus Fieldben épített ki katonai bázist. Anglia Tripoliban, Bengáziban és el-Ademben tartott fenn támaszpontokat. A támaszpontokért Líbia kb. 20 millió \$/év bérleti díjat kapott.

⁶ MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945–1964 TÜK XIX-J-1-j 3. doboz 1964. március 16. Ráth Károly baghdadi nagykövet jelentése a Külügyminisztériumba Líbia helyzetéről.

amit a líbiai képviselő érdekesnek talált, azzal a kikötéssel, hogy hasznosabb volna, ha az párosulna a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésével.⁷

Egy hónap múlva újabb találkozót bonyolítottak le Washingtonban, mikor is a magyar diplomáciai testülettől Zádori Tibor ügyvivő kereste fel líbiai partnerét. A látogatásra az adott okot, hogy az 1958 júniusában megtartandó genfi ILO-értekezlettel⁸ kapcsolatban felmerült kérdések kapcsán a magyar fél előzetes egyeztetésre készült az észak-afrikai ország diplomátaival.

A megbeszélés oldott hangulatban zajlott, a nagykövet igen figyelmesen hallgatta a magyar fél álláspontjának a kifejtését és ígéretet tett arra, hogy a Magyarország által felvetett problémákat kormánya elé fogja terjeszteni. A beszélgetés további részében az aktuális nemzetközi kérdéseken kívül szóba került a két ország politikai, gazdasági helyzete is. Diplomátánk általános képet adott Magyarország állapotáról, a belső és a nemzetközi helyzetében való stabilizálódás folyamatáról, valamint arról, hogy a nyugati országokkal való kapcsolataink „általában véve normalizálódtak”.

A líbiai nagykövet rákérdezett a számára stratégiai pontnak tekintett USA és Magyarország kapcsolatára, amit a magyar diplomata – óvatosan ugyan –, de pozitívnak nevezett.

A beszélgetés végén a diplomaták megegyeztek, hogy az elmondottakat mindketten jelentik kormánynak. Ha látnak lehetőséget a kapcsolatok fejlesztésére, akkor a két ország washingtoni nagykövetségén keresztül jeleznek egymásnak.⁹

A tartós magyarországi érdeklődést mutatta az is, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, Dobi István Líbia függetlenségének alkalmából 1959-től kezdve minden év december 24-én táviratban üdvözölte az ország uralkodóját és a líbiai népet.¹⁰

Az 1958-as esztendőt követően nem volt látható jele annak, hogy a kapcsolatok erősödtek volna, a két ország diplomatái nem keresték egymást és tárgyalásokra sem került sor.

A gazdasági kapcsolatok azonban meglepő módon a fenti időszakban egyre nagyobb ütemben fejlődtek.¹¹ Magyarország 1960-ban 2,9 millió, 1961-ben 6,8 millió, 1962-ben 11,6 millió, 1963-ban 17 millió és 1964-ben 21,9 millió DFT értékben exportált árut Líbiába, az import azonban elhanyagolható volt.¹² A líbiai exportot Magyarország azért is tartotta fontosnak, mert a külföldi partner „keménydevizában” (dollárban) fizetett.

A nagyobb magyar külkereskedelmi és ipari vállalatok egy része 1963-tól kezdve részt vett az 1960-tól megrendezésre kerülő Tripoli Nemzetközi Vásáron.¹³

⁷ MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945–1964 TÜK XIX-J-1-j 3. doboz 1958. március 13–14. Washington-Líbiai kérés Magyarország felé.

⁸ ILO – International Labour Organisation, Nemzetközi Munkaügyi Szervezet.

⁹ MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945–1964 TÜK XIX-J-1-j 3. doboz 1958. április 28. Washington-Látogatás a líbiai nagykövetnél.

¹⁰ MOL KÜM LÍBIA 1945–1964 ADMIN XIX-J-1-j 2. doboz Üdvözlő táviratok.

¹¹ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11-115, 1966. április 22. Kereskedelmi kapcsolatok Líbiával.

¹² A DFT jelentése devizaforint. Ez egy elszámoló árfolyam volt, amit a külkereskedelemben alkalmaztak.

¹³ Az első kiállításon a Terimpex, Modimpex, Transelektro vállalat vett részt.

A tárgyalások menete

Hat év szünet után, 1964. december 19-én került szóba újra a kapcsolatfelvétel a két ország között, amikor Szipka József, Magyarország Moszkvában akkreditált nagykövete bemutató látogatáson fogadta Szalem Ben Lamint, Líbia frissen Moszkvában akkreditált nagykövetét.

A kialakult hosszabb beszélgetés során a diplomata mindenekelőtt az iránt érdeklődött, hogy Magyarország részt vett-e már a Tripoli Nemzetközi Vásáron, illetve tervezi-e a részvételt. Véleménye szerint a kelet-európai országok számára igen hasznos lehet exportjuk növelésére, mely alapot teremthetne az európai szocialista országokkal meglévő kapcsolataik fejlesztésére is.

Miután ismertette országa nemzetközi helyzetét és a gazdasági lehetőségeket, tájékoztatta a magyar partnert, hogy Líbia mely szocialista országokkal épített ki diplomáciai kapcsolatokat. Közülük elsőként a Szovjetuniót, majd Csehszlovákiát, Jugoszláviát említette és kiemelte, hogy Lengyelország és Románia Kairón, míg Bulgária Tuniszon keresztül érintkezik Líbiával, azonban az NDK csak kereskedelmi kirendeltséget működtet Tripoliban – tekintettel az NSZK-val meglévő szerződéses kapcsolatra –, mivel az arab ország nem engedélyezte számukra nagykövetség felállítását.

Az alapos tájékoztató után tért ki arra a líbiai nagykövet, hogy részükről biztosan szívesen fogadnák, ha Magyarország is hasonló megkereséssel élne kormánya felé.

Azért, hogy a diplomáciai kapcsolat felvételével kapcsolatos esetleges magyar aggodalmat eloszlassa, a megbeszélés végén a nagykövet részletes tájékoztatást adott hazája külpolitikájáról. Kifejtette, hogy országa mindig is a békés egymás mellett élés és az el nem kötelezettség elvét hirdette és hangsúlyozta, hogy hazája az arab egység és az afrikai egység talaján áll. Nézete szerint a kis államoknak az első sorokban kell harcolniuk az atomfegyverek teljes eltiltásáért. Hozzátette továbbá, hogy azok, akik Líbiát azért támadják, mert területén külföldi támaszpontok vannak, elfogultak. Terveik szerint azonban a közeli jövőben az angol és amerikai támaszpontok kérdése napirendre fog kerülni.¹⁴

A líbiai nagykövet biztatása a magyar külügyminisztériumban is kedvező visszhangra talált, amit az is jelzett, hogy a jelentés beérkezése után, 1965 januárjában László János minisztériumi attasé feljegyzést készített egy lehetséges magyar–líbiai diplomáciai kapcsolat felvételéről.¹⁵ A dokumentum azért is fontos, mivel az elemző ismertette a Líbia Királyság megalakulásának körülményeit és az ország nemzetközi kapcsolatait, majd kitért a magyar–líbiai kapcsolatok addigi alakulására is. Ebben kiemelte, hogy „a két ország közötti hivatalos kapcsolatok igénye eddig semmilyen formában nem mutatkozott meg, hivatalos kapcsolatok felvételét ez ideig egyik fél sem kezdeményezte. A Külkereskedelmi Minisztérium egy idő óta foglalkozik azzal a gondolattal, hogy kereskedelmi kirendeltséget állít fel Líbiában,

¹⁴ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11 Diplomáciai kapcsolat létesítése Líbiával. (Itt jegyezném meg, hogy a levéltári anyagban a diplomáciai kapcsolat felvételéről szóló tárgyalások iratai 1966. december 31-ig bezárólag mind ezen iratszám alatt találhatók. Idézésnél így csak erre az iratszámra fogok hivatkozni.) Moszkva 1964. december 21. Szipka József moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumba.

¹⁵ A líbiai kapcsolatokkal a Külügyminisztérium IX. Területi Osztálya foglalkozott, vezetője Tóth Elek volt ebben az időben.

*hogy a legnagyobb forgalmat lebonyolító vállalatok képviselve legyenek állandó jelleggel.*¹⁶

László János – megerősítve a líbiai által elmondottakat – megemlíttette még, hogy 1964 végén belső nyomásra és Nasszer egyiptomi elnök felszólítására a líbiai parlament határozatot hozott a katonai bázisok felszámolását célzó tárgyalások megkezdésére az angol és amerikai kormányzattal.

A feljegyzés végén az attaché a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolat kiépítésére három javaslatot fogalmazott meg.

Elsőként javasolta a Líbiai Királysággal a hivatalos kapcsolatok felvételét nagykövetségi szinten, mivel az politikailag időszerű, míg a kereskedelmi forgalom szempontjából célszerű volna. Másodsorban a diplomáciai kapcsolat felvétele után nem új nagykövet kinevezését támogatta, hanem a már meglévő algériai nagykövetet – Mátyás Lászlót – akkreditáltatva volna Tripoliba. Utolsósorban pedig javasolta, hogy utasítsák Magyarország moszkvai vagy kairói nagykövetét, hogy kezdeményezzen tárgyalásokat a diplomáciai kapcsolat felvételére vonatkozóan a Líbiai Királyság nagykövetségével.¹⁷

A pozitív tartalmú javaslatokkal a külügyminiszter is egyetértett, ezért szabad utat adott a kezdeményezésnek. A Külügyminisztérium 1965. január 21-én táviratban értesítette Rácz Pált, Magyarország Kairóba akkreditált nagykövetét¹⁸ és utasították, hogy „szíveskedjen felkeresni Líbia kairói nagykövetét és szóban kezdeményezze a két ország közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való megteremtését.

*Tájékoztatjuk még Nagykövet elvtársat, hogy a diplomáciai kapcsolat felvételéről illetékes szerveink formális határozatot még nem hoztak. Erre azután tennénk meg itthon a lépéseket miután a líbiai kormány is kifejezte készségét a kapcsolatok felvételére. Ily módon jegyzékváltásra és publikálást illető megállapodásra csak a határozat megszületése után kerülhet sor.*¹⁹

Rácz Pál a távirat kézhezvétele után azonnal megtette a szükséges lépéseket, melyeknek eredményeként 1965. január 27-én fogadta őt a Líbiai Királyság Kairóba akkreditált nagykövete Mahmoud el-Khoga. A magyar diplomata szóban kezdeményezte a két ország közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való megteremtését, melyre a másik fél igen pozitívan reagált és válaszában kifejtette, hogy személy szerint egyetért a diplomáciai kapcsolat megteremtésével. Ígéretet tett arra, hogy ilyen irányú javaslatot terjeszt be kormányához és reményét fejezte ki, hogy a pozitív válaszról rövidesen tájékoztathatja a magyar nagykövetséget.²⁰

Egy hónap múlva László János attaché konkrét javaslatot tett a külügyminiszternek, hogy készítsen előterjesztést a MSZMP KB Politikai Bizottságához, majd azt követően a minisztertanácshoz a diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való felvétele céljából. A

¹⁶ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11, 1965. január 7. Feljegyzés a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatról.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A nagykövet Egyiptomon kívül ellátta Szudánban és Jemenben is Magyarország képviseletét.

¹⁹ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11, 1965. január 21. Utasítás a Külügyminisztériumból Kairóba Rácz Pál nagykövetnek.

²⁰ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11, 1965. január 28. Rácz Pál jelentése a líbiai nagykövetségen tett látogatásáról.

feljegyzés szerint ekkor már Rácz Pált ajánlották a líbiai nagyköveti poszt betöltésére az akkori megbízatásai érintetlenül hagyása mellett.²¹

A javaslat 1965. február 15-én került a Politikai Bizottság elé, mely még aznap hozzájárult a két ország közötti diplomáciai kapcsolat nagyköveti szinten való felvételéhez, valamint Rácz Pál akkreditálásához. Egyúttal javasolták a Külügyminisztériumnak, hogy folytassák a tárgyalást. A politikai döntés után a külügy is megkezdhetette az érdemi tárgyalásokat, melyek azonban a líbiai fél „nemtörődömsége” miatt nem haladtak a kellő ütemben.²²

Míg a diplomaták erőfeszítései nem hozták a várt eredményt, a Külkereskedelmi Minisztérium 1965 elején gazdasági kapcsolatok erősítése céljából kőolajipari és kereskedelmi jószolgálati delegációt indított útnak a közel-keleti és észak-afrikai arab országokba.²³ A küldöttség a három hónapos út során március 7. és 14. között tartózkodott a Líbiai Királyságban, ahol tárgyalást folytattak több minisztériumban és találkozott több külföldi olajvállalattal líbiai képviselőjével is.²⁴ A delegáció hazaérkezése és a jelentések értékelése után a Külkereskedelmi Minisztérium 1965 nyarán – csakúgy, mint 1964-ben – ismét megpróbálkozott egy kereskedelmi kirendeltség felállításával, törekvései azonban újfent nem jártak sikerrel, mivel a líbiai fél úgy gondolta, hogyha a küldő ország csak kereskedelmi kirendeltséget nyit, azzal degradálja az államközi kapcsolatokat.

Ekkor már két szálon futottak az események. Az egyik a Külügyminisztérium azon szándékára vonatkozott, hogy mielőbb kiépítse a diplomáciai kapcsolatot, míg a másik a Külkereskedelmi Minisztériumból kiinduló, a magyar vállalatok líbiai pozícióit erősítő törekvést takart.

A Külügyminisztérium egy év várakozás után 1966 márciusában Líbiába küldte a kairói magyar nagykövetet, hogy tájékozódjon a lassú ügymenet okáról. Rácz Pál megérkezése után, először meglátogatta a Tripoli Nemzetközi Vásárt, ahol tárgyalásokat kezdeményezett mind a líbiai féllel, mind a szocialista országok képviselőivel.

Miután a baráti országok diplomatáinál tájékozódott a helyi szokásokról, a minisztériumi látogatás előkészítése céljából kapcsolatba lépett a Külügyminisztérium protokollfőnökével. A protokollfőnök ígéretet tett a találkozó lebonyolítására, amit azonban személyes elfoglaltsága miatt a protokollfőnök-helyettesre bízott. Gariani már a beszélgetés elején kijelentette, hogy reményei szerint legközelebb, mint a Líbiai Királyságba akkreditált nagykövetet fogadhatja Ráczot. Az udvariassági formulák után egyeztették a magyar diplomata programját, aki elmondta, hogy tervei között szerepel a külügyminisztériumi látogatás, ahol tájékozódni óhajt a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolat ügyében. Gariani azonnal Bishty külügyminisztert jelölte ki tárgyalópartnernek, aki abban az időszakban a közigazgatási reformok miatt Beidában székel. A magyar diplomata ezért kénytelen volt Tripoliból mintegy ezerháromszáz km-t megtéve az új közigazgatási fővárosba utazni, ahol azonban már várta az üzenet, hogy a külügyminiszternek hivatalos elfoglaltságai miatt vissza kellett

²¹ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11, 1965. február 4. Feljegyzés a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatáról.

²² MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz 91-11, 1965. február 15. Előterjesztés az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottságához.

²³ A három hónapos út során a delegáció tárgyalásokat folytatott Marokkóban, Algériában, Líbiában, az Egyesült Arab Köztársaságban, Libanonban, Szíriában, Irakban és Kuvaitban.

²⁴ MOL KÜM ARAB ORSZÁGOK 1965 TÜK XIX-J-1-j 111. doboz 202-57-572 Piackutató és jószolgálati delegáció beszámolója.

utaznia Tripoliba, de Farag Ben Glaiel, a nemzetközi szervezetek főosztályvezetője szívesen áll rendelkezésére.

Rácz a szintén távollévő külügyminiszter-helyettes és a politikai főosztály vezetője hiányában elfogadta Farag személyét, akivel 1966. március 5-én baráti hangulatú, majd háromnegyed órás megbeszélést folytatott le. A beszélgetés során szóba került a Magyarország és Líbia közötti gazdasági kapcsolatok erősödése, illetve a magyar-arab kapcsolatok fejlődésének a kérdése is, mely után rátért érkezésének konkrét okára, a magyar-líbiai hivatalos kapcsolat felvételére. Rácz kijelentette, hogy Magyarország hajlandó lépéseket tenni az ügy érdekében, ha a líbiai partner is együttműködőnek mutatkozik. A főosztályvezető a felvetésre rendkívül megértően reagált, sőt bejelentette, hogy akár az azonnali jegyzékváltásra is készen áll. A magyar felet meglepte a felajánlás, amelyet a magyar Külügyminisztérium konkrét utasításának hiányában kénytelen volt elutasítani. Mindemellett megjegyezte, hogy amint a líbiai fél megerősíti szándékát és erről nyilatkozik, ő maga személyesen fogja a kairói líbiai nagykövetségen – a Magyar Népköztársaság nevében – benyújtani a szükséges iratokat.

A beszélgetés végén a főosztályvezető érdeklődött a meglévő diplomáciai misszióknak számáról az arab térségben, illetve, hogy mely arab országokkal van politikai kapcsolatunk. A válaszokat feljegyezte és azon véleményének adott hangot, hogy nincs akadálya a diplomáciai kapcsolat felvételének, annál is inkább, mivel a Líbia Királyság el nem kötelezett ország és külpolitikáját saját maga alakítja. Elmondta még, hogy a szocialista országok közül Moszkvában és Belgrádban működik nagykövetségük.

A diplomáciai misszió lezárása után a magyar diplomata visszatért Kairóba, ahol tapasztalatairól összegző jellegű jelentést készített budapesti feletteseinek, melyben igen fontos adatokat közölt Líbia belpolitikai, külpolitikai és gazdasági helyzetéről, valamint a szocialista országokkal kialakított kapcsolatairól.

Az általános részek után tért rá Rácz a konkrét magyar-líbiai gazdasági kapcsolatok helyzetére, nem titkolva azokat az okokat, jelenségeket, melyek mindkét oldalról veszélyeztethetik a kapcsolatok továbbépítését, bővítését. Meglátása szerint Magyarország és Líbia közötti gazdasági reláció az elmúlt években nagyon kedvezően alakult, annak ellenére, hogy a kereskedelmi kirendeltség felállítására irányuló törekvéseink eddig nem jártak sikerrel. Líbia Magyarország számára azért is fontos gazdaságilag, mert az általa vásárolt termékeket „keménydevizában” egyenlíti ki és a meghirdetett öt éves líbiai terv végrehajtása lehetőséget adhat a magyar export növelésére is.

A jövőre nézve megfogalmazott javaslatok közül feltétlenül fontosnak tartotta, hogy a diplomáciai kapcsolat megteremtése előtt is legyen működő magyar kereskedelmi kirendeltség Líbiában. Ezért javasolta annak felállítását minél hamarabb, akár vállalati szinten is, mivel a líbiai fél szabályai alapján a kirendeltség hivatalos jellege a diplomáciai kapcsolatok megkötéséig nem volt biztosított.

A további jó viszony fenntartása érdekében Rácz szükségesnek tartotta az 1967. évi Tripoli Nemzetközi Vásáron való magyar részvételt, mivel a távolmaradás kedvezőtlenül befolyásolhatta volna a kirendeltség felállítására, a diplomáciai kapcsolat létesítésére és a forgalom növelésére vonatkozó magyar törekvéseket.

Egyúttal felhívta a Külügyminisztérium figyelmét arra, hogy mielőbb intézkedni kellene a magyar külkereskedelmi vállalatok líbiai képviselőinek ügyében, ugyanis a líbiaiak már többször felrótták azt a tényt, hogy tapasztalataik szerint a magyar külkereskedelmi vállala-

tok 80 %-át zsidó származású személyek képviselik. A vád ellen a kereskedelmi vállalatok eddig arra hivatkoztak, hogy az arabok szakmailag nem voltak elég felkészültek és nem úgy teljesítettek, ahogy ezt elvárták tőlük. Felhívta arra a veszélyre a figyelmet, ha ezen a szokáson a külkereskedelmi vállalatok nem változtatnak, akkor egyik területen sem tudunk előrelépést elérni.

Végül felkérte a magyar külkereskedelmi szerveket, hogy egyrészt készüljenek fel bizonyos termékek vásárlására, akár jelképesen is, mivel Líbiából eddig semmilyen terméket nem importáltak, amit már többször szemükre vetettek az arab partnerek, másrészt vizsgálják meg a gazdasági kapcsolatok olyan irányú kiszélesítését, hogy lehetőség nyíljon nagyberuházásoknál szoros kooperáció kialakítására más szocialista országokkal együttműködve.²⁵

A diplomáciai történésekkel egy időben – 1966. március 17-25. között – a kereskedelem területén is történtek gyakorlati lépések. A Külkereskedelmi Minisztérium egyik alkalmazottját, Orosz István kereskedelmi tanácsost Líbiába küldte, hogy tájékozódjon a kereskedelmi kirendeltség felállítása körüli bonyodalmakról.

A tanácsos – Ráczhoz hasonlóan – szintén a Tripoli Nemzetközi Vásáron kezdte a tájékozódást, ahol konzultációkat folytatott a baráti országok kirendeltségeinek vezetőivel, majd kihallgatást kért a Gazdasági Minisztériumban a miniszter-helyettestől, Bakbak államtitkártól. Időközben előkészítésképpen sikerült konzultálnia a Gazdasági Minisztérium egyik államtitkári rangú tanácsadójával – dr. Nashat-tal –, aki szemmel láthatóan rokon-szenvezett a szocialista országokkal, valamint Mohamed Sokny-val a Gazdasági Minisztérium Külkereskedelmi Igazgatóságának vezetőjével.

Az államtitkár dr. Nashat társaságában fogadta a kereskedelmi tanácsost, aki a másfél órás megbeszélés elején felidézte az eddigi jó gazdasági kapcsolatokat a két ország között és finoman érzékeltette az államtitkárral, hogy a meglévő relációk továbbfejlesztésére a magyar kormány még számos lehetőség lát. Elmondta, hogy ipari hagyományaink alapján nagyobb mértékben tudnánk bekapcsolódni a líbiai fejlesztési tervek realizálásába (híradástechnikai, vízkutató, vízgazdálkodási témákban, tervezési munkákba és általános mérnöki feladatokban), de elképzelhetőnek tartja azt is, hogy szakértők segítségével, képzés útján nyújtsunk segítséget a líbiai szakember problémák megoldásában. Emellett – mondta Orosz – tervezzük nagyobb mennyiségű líbiai exportcikk magyar piacra történő bevezetését is.

A fennálló kapcsolatok fejlesztését azonban csak abban az esetben látta megoldhatónak, ha a helyszínen (Tripoli) működő kereskedelmi kirendeltség is szabad utat kap.

Az államtitkár egyetértett ennek létrehozásával, hangsúlyozta, hogy ezt legegyszerűbben diplomáciai úton a majdani nagykövetség részeként lehetne megszervezni.

Orosz egyetértett a felvetéssel és biztosította partnerét, hogy a diplomáciai kapcsolat felvétele már folyamatban van. Annak fényében azonban, hogy ebben a kérdésben már hosszabb ideje nincs megoldás és a formaságok elintézése a jövőben is hosszabb időt vehet igénybe, javasolta, hogy a líbiai fél engedélyezze a kereskedelmi kirendeltség megnyitását még a diplomáciai kapcsolat hivatalos felvétele előtt.

Ezt a fajta megoldást elvben a líbiai fél sem zárta ki, de ehhez véleménye szerint az egyik líbiai nagykövetségükön keresztül továbbított, vagy közvetlenül hozzájuk írt levélre

²⁵ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. március 21. Rácz Pál úti jelentése a Külügyminisztériumba.

van szükség, melyben kérjük a kirendeltség megnyitásának engedélyezését. Biztosította emellett a magyar szakembert, hogy a kérést mindenképpen támogatni fogja, de a gyorsabb ügyintézés érdekében javasolta, hogy keresse fel a Külügyminisztérium Politikai Igazgatóságának vezetőjét Ghebril Shallauff-ot.

A Külügyminisztérium Protokoll Osztálya a megbeszélést két nappal későbbre szervezte meg. A gazdasági kapcsolataink perspektívájának és a kereskedelmi kirendeltséggel kapcsolatos elképzeléseink ismertetése után Shallauff a diplomáciai kapcsolat felvétele után érdeklődött.

Orosz István elismételte a már korábban általam ismertetett eseményeket (szóbeli kezdeményezés diplomáciai kapcsolat felvételére és hivatalos látogatás a Líbiai Királyságba Rácz Pál részéről), amellyel párhuzamosan Magyarország jövőbeni terveire is kitért.

Shallauffot a két ország közötti diplomáciai tárgyalások ilyen fokú állása szemmel láthatóan meglepte, mivel korábban erről nem tájékoztatták. Az új fejlemények tükrében, azonban az addigiaknál is készségesebbé vált és kijelentette, hogy a kereskedelmi kirendeltség nyitásának így nincs akadálya, a formaságokat tekintve (minisztertanácsi előterjesztés, királyi jóváhagyás) a szándék írásbeli bejelentésétől számítva négy-hat héten belül biztosítani tudják líbiai részről a végleges választ.

Magyarázatul hozzáfűzte, hogy az engedély kiadása a Gazdasági Minisztérium hatáskörébe tartozik, a Külügyminisztérium csak politikai szempontból mond véleményt.²⁶

A líbiai tapasztalatok fényében Orosz azt javasolta a magyar Külkereskedelmi Minisztérium vezetésének, hogy Bíró József külkereskedelmi miniszter levélben üdvözlje Ahmed el-Sweidigh líbiai gazdasági minisztert és kérje a magyar kereskedelmi kirendeltség felállításához szükséges hozzájárulást, illetve a vízumok mielőbbi megszerzéséhez a segítséget. Másrészt okulva a baráti országok elhúzódó ügyintézéséből, szükségesnek tartotta vállalataink erre alkalmas partnereinek személyi kapcsolatait és tekintélyét is igénybe venni a döntés befolyásolása, illetve sürgetése érdekében.

Fontosnak tartotta még a következő évi Tripoli Nemzetközi Vásáron való részvétel mielőbbi bejelentését, illetve ezzel kapcsolatban felvetette a líbiai gazdasági miniszter meghívását a Budapesti Nemzetközi Vásárra (BNV). Végül megjegyezte, hogy az ügy ébrentartása érdekében helyesnek tartaná, ha a Külügyminisztérium a diplomáciai kapcsolat felvételére vonatkozó kétséget írásban is mielőbb a líbiai fél tudomására hozza.²⁷

A két minisztérium közötti együttműködés előmozdítása érdekében a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője dr. Újházy László 1966. április 15-én levelet küldött a Külügyminisztériumba Tóth Elek főosztályvezető részére, melyben tájékoztatta a kereskedelmi kirendeltséggel kapcsolatos fejleményekről. A levélhez mellékelte Orosz István úti jelentését is. Újházy arra kérte a Külügyminisztériumot, hogy kapcsolataink fejlesztése érdekében az 1965. januári kairói szóbeli kezdeményezést a nagykövet jegyzékben is erősítse meg.

A levél és Orosz István jelentésének értékelése után – a tisztán látás érdekében – a Külügyminisztériumban megvizsgálták az összes Líbiával kapcsolatban eddig felmerült iratot, majd Balázs Nándor külügyminisztériumi alkalmazott feljegyzést készített, melyben meg-

²⁶ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. március 17. és 25. között Orosz István külkereskedelmi minisztériumi alkalmazott látogatása Líbiában.

²⁷ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. április 9. Orosz István úti jelentése.

fogalmazta javaslatait Tóth Elek főosztályvezető részére. Ebben arra a következtetésre jutott, hogy „a diplomáciai kapcsolat felvételének érdekében az első nyomatékosabb lépést nekünk kell megtennünk, ezért készüljön itthon írásbeli határozat a diplomáciai kapcsolat felvételének szándékáról és ennek birtokában Rácz Pál készítsen írásbeli jegyzéket Kairóban és ezt adja át a Líbiai Egyesült Királyság nagykövetének. Ezzel párhuzamosan hasonló jegyzéket kellene átadnunk Líbia belgrádi nagykövetének is, mely lépésünk szokatlan volna, de kizárná az esetleges hanyagságot.”²⁸

A líbiai érdekek állami előresorolása véleményem szerint ekkor már egyértelművé vált, amit az is bizonyított, hogy Péter János külügyminiszter az 1965 februárjában a magyar-líbiai kapcsolatok felvételéről szóló MSZMP KB Politikai Bizottság határozatát eredeti formában a Magyar Népköztársaság kormányához felterjesztette, amit az 1966. május 18-án a 3156/1966 számú határozatban el is fogadott.

A kormányhatározat elfogadásáról 1966. június 4-én a Külügyminisztérium értesítette Rácz Pált és arra utasították, hogy adjon át a líbiaiaknak egy írásbeli jegyzéket, amely azzal együtt tartalmazza a fenti döntést, hogy „a gyümölcsöző kapcsolatokról vezérelve Magyarország kész diplomáciai kapcsolatot létesíteni a Líbiai Királysággal. Közölje velük, hogy Önt akarjuk nagykövetnek akkreditálni, de nagykövetség létrehozását egyelőre nem tervezük. A kormányhatározat alapján pedig a líbiai féltől kérjen agrémentet.”²⁹

A kormány meghatalmazása alapján a nagykövet felkereste Mahmoud el-Khogát és átadta részére az angol nyelvű jegyzéket. A líbiai nagykövet jelezte, hogy a hivatalos és írásban történő kezdeményezés nagyban elősegíti, hogy a kérdést a kormánya napirendre tűzze és biztos benne, hogy válaszuk kedvező lesz. Mahmoud el-Khoga érdeklődött még az akkreditálásra kerülő nagykövet személyéről. Rácz tájékoztatta, hogy nagy valószínűséggel őt fogják kijelölni erre a posztra, mivel egyelőre Magyarország sem szándékozik rezidenciát fenntartani Tripoliban és Kairóból jól elláthatóak a hivatalos feladatokat.³⁰

A kedvező előjelek ellenére az év hátralevő részében érdemi előrelépés nem történt, ugyanis Líbiából semmilyen válasz nem érkezett.³¹

Közjáték Budapesten

A megfeneklő diplomáciai kapcsolatokat egy váratlan esemény billentette ki a holtpontról. 1966 decemberében a Líbiai Királyság Belgrádba akkreditált nagykövete Abdurrazag Missallati jegyzékben jelezte a Külügyminisztérium felé, hogy Magyarországra kíván látó-

²⁸ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. április 22. Feljegyzés a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolat felvételéről.

²⁹ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. június 4. Jelentés és utasítás a Külügyminisztériumból Rácz Pálnak Kairóba.

³⁰ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. június 24. Jelentés Rácz Pál nagykövettől a Külügyminisztériumba.

³¹ A Külügyminisztérium készített ugyan egy feljegyzést 1966. szeptember 10-én, melyben javasolják, hogy a magyar ENSZ-delegáció vegye fel a kapcsolatot a líbiai küldöttekkel a szervezet XXI. ülészakán, azonban arra vonatkozólag, hogy ez megtörtént-e, nem találtam forrást.

gatni. A látogatásnak célja az volt, hogy felkeresse egyik honfitársát, aki halált okozó ittas járművezetés miatt egy év két hónapos jogerős börtönbüntetését töltötte.³²

A Külügyminisztérium a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságától az ügyről tájékoztatást kért, majd időpontot biztosított a nagykövet részére a látogatás lebonyolítására. Azonban kérték Missallatit, hogy először a Külügyminisztériumba szíveskedjen befáradni, hogy tájékoztatni tudják az ügy állásáról. A nagykövet december 19-én 14 órakor jelentkezett a Konzuli Osztályon. Tájékoztatták a líbiai állampolgár helyzetéről, és közölték vele, hogy már másnap meglátogathatja az elítéltet. A Konzuli Osztály alkalmazottai finoman kitértek a két ország kapcsolatainak részletesebb ismertetésére és felvázolták az eddigi magyar lépéseket Líbia irányába. A nagykövet erről semmit sem tudott, de ő is ígéretet tett arra, hogy megsürgeti az ügyet, ha lehetséges.

A találkozó után a délutáni órákban telefonhívás érkezett a Külügyminisztériumba a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságától és a Konzuli Osztály alkalmazottjával közölték, hogy valamilyen adminisztrációs hiba folytán összekeverték a papírokat.

Az új információk szerint az elítélt kegyelmi kérvényt nyújtott be az Elnöki Tanácshoz, amit pozitívan bíráltak el. A líbiai állampolgár már nincs náluk, a budapesti Sport Hotelben tartózkodik lakhelyelhagyási tilalom mellett.

A Konzuli Osztály vezetősége ezután tanácskozást tartott és megállapodtak abban, hogy újra behívják a nagykövetet és úgy adják elő a történeteket, mintha a látogatásának köszönhetően alakultak volna így a dolgok.

Este közölték vele, „*hogy az elítélt kegyelmi kérvényt nyújtott be az Elnöki Tanácshoz, amit kedvezően bíráltak el. Ennek oka a két ország közötti fejlődőképes kapcsolat, illetve a líbiai kormány érdeklődése Magyarország felé, illetve az állampolgár családi helyzete. Így a Külügyminisztérium az ügy mellé tudott állni teljes mellszélességgel. Holnap közlik Hema Mohamed Abdalaval az Elnöki Tanács döntését.*” A nagyköveten az elmondottak után a megindultság jelei látszottak. Kijelentette, hogy személyesen is közben fog járni ügyük előbbre vitele érdekében és véleménye szerint Líbia biztosan értékelní fogja a Magyar Népköztársaság eme szívélyes gesztusát.³³

Az eset után a külügyminiszter 1967. január 3-án és 9-én levelet írt az Igazságügyi Minisztériumba dr. Markoja Imre miniszter-helyettesnek, melyben ismertetette a líbiai állampolgár körül kialakult problémákat, majd figyelmeztette a minisztériumot, hogy a jövőben próbálják meg elkülni a hasonló figyelmetlenségeket, mert a Külügyminisztériumban a történeteket csak nagy nehézségek árán tudták a külpolitikai érdekek szolgálatába állítani, amely miatt akár kellemetlen helyzetbe is kerülhettek volna.

A diplomáciai kapcsolat felvétele

Az 1967. január közepén a Külügyminisztérium táviratban tájékoztatta a kairói nagykövetet a belgrádi líbiai nagykövet látogatásáról és beszámoltak neki a megbeszélésekről is. Kérték

³² A líbiai állampolgár 1966. szeptember 26-án ittas állapotban Eger belterületén elütött egy kerékpárost – Pásztí Andrásné –, aki belehalt sérüléseibe.

³³ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. december 20. Konzuli Osztály jelentése a külügyminiszternek.

Rácz Pált, hogy a kapcsolatok előmozdítása érdekében tavasszal utazzon el a Líbiai Királyságba és a helyszínen tájékozódjon a lassú ügymenet okáról.³⁴

Februárban – az ügymenet felgyorsítása végett – még annak a lehetősége is felmerült, hogy Rácz Pál vegye fel a kapcsolatot az Arab Liga főtitkárával Mohammed Abdel Khalek Hassouna-val, aki már két évvel korábban is sokat segített a magyar diplomáciának a magyar-libanoni kapcsolatok fejlesztésének érdekében.³⁵

A líbiai fél 1967. június elején – valószínűleg még a harmadik arab-izraeli háborút megelőzően – jegyzékben jelezte a magyar Külügyminisztérium felé, hogy készek a diplomáciai kapcsolat felvételére nagykövetségi szinten a Magyar Népköztársasággal 1967. július 1-jétől.

Ezután a külügyminiszter első helyettese – Mód Péter – 1967. június 27-én benyújtotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsához a 3156/1966 számú kormányhatározatot. Az Elnöki Tanács a határozattervezetet jóváhagyta a 177/1967 számon, majd Losonczi Pál a Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnöke és Cseterki Lajos a Népköztársaság Elnöki Tanácsának Titkára aláírásával látta el az iratot.³⁶ Az Elnöki Tanács a kapcsolatok kezdetül 1967. július 1. javasolta. A magyar sajtóorgánumok (Népszabadság, Népszava) július 2-án tették közzé a Magyar Távirati Irodára hivatkozva a diplomáciai kapcsolat felvételének tényét.

Közben a nyár folyamán a Külkereskedelmi Minisztérium által felállított kereskedelmi kirendeltség helyzete is megoldódni látszott. A kirendeltség a munkát ugyanis már 1966 őszén megkezdte, de vezetőjének, Jenőfi István kereskedelmi megbízottnak a státusa nem volt megnyugtató, mivel a diplomáciai kapcsolat felvétele előtt a líbiai fél nem akarta őt hivatalos személyként kezelni. Ezért 1967. július 10-én arra utasították Ráczot, hogy jegyzékben hozza Líbia kairói nagykövetségén keresztül a líbiai kormány tudomására, hogy „a Magyar Népköztársaság megnyitja Tripoli székhellyel a Magyar Népköztársaság Nagykövetségének Kereskedelmi Osztályát, melynek vezetésével Jenőfi István kereskedelmi tanácsos urat bízta meg. A Nagykövetség kéri a Líbiai Királyság Nagykövetségét, hogy a fentieket szíveskedjenek az illetékes líbiai hatóságokkal közölni.”

Időközben a kairói magyar nagykövetség augusztus 4-én tájékoztatta a líbiai partnert, hogy Magyarországon is megszületett a legfelsőbb szintű állami döntés a hivatalos kapcsolatok megindításáról. Erre válaszul Líbia a belgrádi nagykövetségén keresztül tudatta a magyar szervekkel – 1967. szeptember 18-án –, hogy kormányuk hozzájárult Rácz Pál kinevezéséhez és készen állnak fogadására.³⁷

A hivatalosnak tekinthető fogadónyilatkozatot követően 1967. október elején a Külügyminisztérium képviselőjében Mód Péter a külügyminiszter első helyettese a Magyar Népköztársaság

³⁴ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK 64. doboz 91-116, 1967. január 14. Külügyminisztérium jelentése Rácz Pál nagykövetség Kairóba.

³⁵ Hassouna 1952-től volt az Arab Liga főtitkára. 1965. augusztus 16. és 20. között járt Magyarországon. A tárgyalásai során ígéretet tett a magyar-libanoni kapcsolatok előmozdítására, melynek eredményeként a Magyar Népköztársaság diplomáciai kapcsolatot létesített a Libanoni Köztársasággal 1965-ben. Arról, hogy ez a kapcsolatfelvétel megtörtént-e vagy sem, nem sikerült forrást találnom a Magyar Országos Levéltár külügyi iratai között.

³⁶ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK XIX-J-1-j 64. doboz 91-116, A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 177/1967 sz. határozata.

³⁷ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK XIX-J-1-j 64. doboz 91-116, 1967. szeptember 19. Marjai József nagykövet jelentése Belgrádból a Külügyminisztériumba.

köztársaság Elnöki Tanácsa elé terjesztette a nagykövet személyére vonatkozó tervezetet. Ebben Rácz Pál rendkívüli és meghatalmazott nagykövetet, a Magyar Népköztársaság kairói nagykövetségének vezetésére kapott megbízatása, valamint a Jemeni Arab Köztársaságba és a Szudáni Köztársaságba történt akkreditálása érintetlenül hagyása mellett, megbízza a Magyar Népköztársaság képviselével a Líbiai Királyságba. Az Elnöki Tanács a határozattervezetet jóváhagyta, majd utasította a Külügyminisztériumot, hogy Rácz Pál részére az akkreditációhoz szükséges megbízólevelet pecséttel és aláírásokkal kiadja.³⁸

A Külügyminisztérium október 26-án a nagykövet megbízólevelének közelgő átadása alkalmából megküldte Kairóba az átadáskor mondandó beszédtervezet angol változatát, valamint a magyar-líbiai kapcsolatokról készült tájékoztatót.

Ebben kitértek arra is, hogy a lehetőségekhez képest diplomatánk tájékoztassa a líbiai partnert Magyarország alapvető külpolitikai célkitűzéseiről, különös tekintettel az arab országokkal fenntartott jó viszonyra és a kapcsolatok pozitív hatása érdekében ismertesse a kormány álláspontját a közel-keleti válsággal kapcsolatban, utaljon azokra a nyilatkozatokra és tevékenységekre, amelyekkel támogatást nyújtott az ország *„az izraeli agresszió felszámolásához, az arab népek imperialista ellenes harcához.”*³⁹

Rácz Pál október végén megkísérelte a megbízólevél átadásának időpontját rögzíteni, azonban próbálkozásai sem a Líbiai Királyság kairói nagykövetségén, sem Jenőfi István kereskedelmi tanácsoson keresztül nem jártak sikerrel. Líbiai részről azt közölték a nagykövettel, hogy a helyszínen, megérkezése után tűzik majd ki számára az időpontot. A magyar diplomata ekkor még arra számított, hogy a muzulmánok szent ünnepének kezdete előtt – a ramadán előtt – át tudja adni megbízólevelét.

A megbízólevél átadása

Az új líbiai magyar diplomáciai képviselő 1967. november 10-én indult útnak Kairóból Tripoliba, annak tudatában, hogy – tekintettel az ország földrajzi adottságaira, a távolságokra és a közlekedési nehézségekre – a megbízólevelek átadása a Líbiai Királyságban rendkívül körülményes.

Mint már említettem az ország adminisztratív fővárosa Beida volt, ahol általában a külügyminiszter átvette a megbízólevelek másolatát. Előfordult azonban, hogy a külügyminiszter hosszabb ideig Tripoliban tartózkodott és ebben az esetben oda kellett utazni.

A külügyminiszter mellett a királynak sem volt állandó rezidenciája. Igaz ugyan, hogy a király többnyire az ország másik végében fekvő Tobrukban tartózkodott és az esetek nagy többségében ott vette át a diplomaták megbízóleveleit, a bemutatkozó látogatások többnyire Tripoliban történtek, ahol a miniszterek és az ország vezető személyiségei legjobban elérhetőek voltak. Ezen kívül Tripoliban székeltek a külföldi országok diplomáciai testületei és kereskedelmi kirendeltségei is.

Rácz az információknak megfelelően először Tripolin keresztül Beidába utazott, hogy felkeresse az ország külügyminiszterét és átadhassa részére a megbízólevél másolatát.

³⁸ Az Elnöki Tanács határozata Rácz Pál kinevezéséről a levéltári iratok között nem található, csak a határozattervezet van a diplomáciai iratokhoz csatolva.

³⁹ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK 64.doboz 91-116, 1967. október 26. Direktívák Rácz Pál részére.

Megérkezéskor Shallauff külügyi államtitkár fogadta őt, aki viszont azt tanácsolta, hogy utazzon vissza Tripoliba, mert a külügyminiszter egy hétig biztosan ott fog tartózkodni.

Diplomatánk visszautazott Tripoliba, ahol létre is jött a találkozó a líbiai külügyek vezetőjével, akinek ezt követően a megbízólevél másolatát átadta.

A hivatalos procedúrát követően meghívták a nagykövetet a diplomáciai misszióvezetőkkel egyetemben november 20-ra Beidába a parlament új ülészakájának megnyitójára. Ez az ország politikai életében jelentős eseménynek számított, annál is inkább, mert az új kormány vezetője Bakkush miniszterelnök ekkor ismertette kormánya új programját.

Rácz több más, megbízólevelének átadására várakozó nagykövettel (görög, jugoszláv, kuvaiti, olasz, svájci nagykövet) együtt Beidába utazott, ahol részt is vett a parlament megnyitóján és annak ellenére, hogy megbízólevelét még nem adta át, több helyi vezetővel is alkalma nyílt tárgyalást folytatni.

A jeles alkalomra tekintettel Idrisz király is Beidában tartózkodott, így lehetőség nyílt Mahmud al-Muntasir-ral a királyi díván vezetőjével a megbízólevél átadásának időpontjáról megbeszélést folytatni, melynek időpontjául a tanácsadó november 30-át jelölte ki.

Az ünnepélyes ceremónián jelen volt Idrisz király, Mahmud al-Muntasir, valamint Ahmed al-Bishty. Az átadáskor mondott üdvözlő beszédében Rácz Pál kihangsúlyozta országaink fejlődő gazdasági kapcsolatait és reményét fejezte ki a jövőben kialakítandó együttműködés sikerességéről.

A király válaszában üdvözölte Magyarország vezetőit és köszönetet mondott a harmadik arab-izraeli háborúban az arab népnek nyújtott támogatásért. Ezenkívül hangsúlyozta gazdasági kapcsolataink fejlesztésének szükségességét és ezzel kapcsolatban reményét fejezte ki, hogy a diplomáciai kapcsolat létesítésével Magyarország részt vehet Líbia fejlesztési tervének megvalósításában. A megbízólevél átadása után Idrisz magánkihallgatáson is fogadta a magyar nagykövetet, ahol lehetőség nyílt a magyar kereskedelmi tanácsos Jenőfi István bemutatására is.

Rácz két nappal később, december 1-jén, táviratban értesítette a Külügyminisztériumot, ezt követően a magyar napilapok december 2-án hozták nyilvánosságra a kapcsolatok hivatalos rangra emelését.

A nagykövet a megbízólevél átadása után nem egészen egy hétig maradt a Líbiai Királyságban, ezért kevés vezető politikussal tudott hivatalos tárgyalást folytatni, amelyben a ramadán is jelentősen akadályozta.

Ennek ellenére, a rendelkezésére állt rövid idő alatt találkozott az ország új miniszterelnökével Abdul Hamid Bakkush-hal. A kormányfővel történt kedélyes eszmecsere után az információs miniszterrel folytatott megbeszélést, majd látogatást tett Salem el-Marred-nél Tripolitania kormányzójánál, Mahmoud Alhodza-nál Tripoli főpolgármesterénél, Ahmed M. Lahsairy-nál a Tripoli Vásár Elnökénél, valamint Ali Anis-nál az Elektromos Társaság elnökénél. A tárgyalásokat eredményesnek értékelte és javasolta, hogy Jenőfi István kereskedelmi tanácsos is vegye fel a kapcsolatot az említett személyekkel.

A hivatalos ügyeinek elintézése után a nagykövet december elején visszautazott Kairóba, majd december 21-én egy tíz oldalas részletes jelentésben számolt be a Líbiai Királyságban törtétekről.⁴⁰

⁴⁰ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK XIX-J-1-j 64.doboz 91-116, 1967. december 21. Rácz Pál jelentése a Külügyminisztériumba megbízólevele átadásáról.

A magyar nagykövet a jelentés végén tapasztalatait összegezve arra is javaslatot tett, hogy a Külügyminisztérium milyen lépéseket eszközöljön Magyarország pozíciójának erősítése érdekében.

Pozitív fejleménynek tartotta a kereskedelmi kirendeltség felállítását Tripoliban, de fontosnak tartotta annak azonnali megerősítését a forgalom továbbfejlesztése érdekében, amely mellett feltétlenül szükségesnek látta 1968-ban a Tripoli Nemzetközi Vásáron való részvételt is.

Javasolta továbbá, hogy a Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda (TESCO) ismételt tanulmányozza át a líbiai piacot és tegyen javaslatokat konkrét beruházásokra.

Felvetette még a szellemi kapcsolatok szorosabbra fűzésének lehetőségét is, ezért megfontolandónak tartotta a sport, a kultúra, a média vonal erősítését. Sportvonalon edzők kiküldését tervezte Líbiába, az oktatás terén ösztöndíjak felajánlását javasolta és elképzelhetőnek tartotta líbiai újságírók Magyarországra történő meghívását. Rácz Líbiában tudomást szerzett Tripoli polgármesterének Kelet-Európába tervezett útjáról, melynek kapcsán javasolta meghívását.

A kairói magyar nagykövet beszámolójának végén arra kérte feletteseit, hogy ajánlásait figyelembe véve dolgozzanak ki egy cselekvési programot, melyet legközelebbi látogatása alkalmával már át tud nyújtani a líbiai félnek.

A kapcsolatok elmélyülésének kezdetei

Rácz Pál frissen kinevezett nagykövet 1968. január 24. és 31. között – Gadafi líbiai külügyminiszter meghívására – Sunay török köztársasági elnök hivatalos látogatása alkalmából ismét a Líbiai Királyságba utazott. A magyar diplomata egy hetes tartózkodása alatt sikeres megbeszéléseket folytatott több helyi vezetővel és az új líbiai külügyminiszterrel.⁴¹

A helyszínen gyűjtött információi megerősítették azon korábbi értesüléseit is, melyek a szocialista országok felé nyitást prognosztizálta, mivel a líbiai Külügyminisztérium 1968. januárjában tizenhárom új diplomatát nevezett ki, akik között volt a prágai és moszkvai nagykövetük is, közülük – a terveik szerint – a prágai székhellyel működő nagykövetük lett volna akkreditálva Budapestre is.⁴²

Mialatt Rácz a török államfő látogatásán vett részt 1968 januárjában, kérelem érkezett a Líbiai Királyság kormányától a magyar szervekhez, melyben előzetes hozzájárulást kértek Kadry Muftah el-Atrash rendkívüli és meghatalmazott nagykövetnek a Líbiai Királyság magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetévé történő kinevezéséhez. A magyar Külügyminisztérium 1968. január 23-án továbbította a kérelmet a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához, javasolva a határozattervezet elfogadását. Az Elnöki Tanács egy nappal később a 106/1968 számú határozatban – Péter János külügyminiszter előterjesztésére – hozzájárult Kadry Muftah el-Atrash rendkívüli és meghatalmazott nagykövetnek a

⁴¹ Gadafi líbiai külügyminiszter már 1962-ben betöltötte ezt a tisztséget, majd Bonnban volt országa nagykövete, később tervminiszterként segítette a kormány munkáját.

⁴² MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1968 91-1, 1968. február 26. Látogatás Líbiában 1968. január 24.-31. között.

Líbiai Királyság magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetévé történő kinevezéséhez.⁴³

A januári eseményeket követően a magyar fél a kairói nagykövetségén keresztül értesítette a Líbiai Külügyminisztériumot diplomatájuk agrément kérelmének elfogadásáról, azonban ő egész évben nem jelentkezett Magyarországon megbízólevele átadására.

A két ország kapcsolatára vonatkozólag a Magyar Országos Levéltár külügyminisztériumi iratanyagai között 1968. év januárját követően egészen augusztusig nem található forrás, mikor is Rácz Pálnak, hazánk egyiptomi, szudáni, jemeni és líbiai nagykövetének folyó hó 31-én lejárt a megbízatása és helyére a Magyar Népköztársaság kormánya Szarka Károly addigi külügyminiszter-helyettest szándékozott akkreditálni.

Rácz ezért hazaindulása előtt augusztus 5-én egy tizenegy napos búcsúlátogatásra indult a Líbiai Királyságba. Tekintettel az ország sajátos helyzetére – ami az adminisztratív főváros fekvését illeti – és a szabadságolási időszakra, csak kevés vezető személyiséggel tudott tárgyalásokat folytatni.

Az ország uralkodója Idrisz király – a szokásához híven – a nyári hónapokban senkit sem fogadott, ezért helyette Hassan al-Rida trónörökös fogadta a búcsúzó magyar diplomatát. A megbeszélés közel fél óráig tartott és Rácz meglátása szerint – a diplomata korábbi értesüléseivel ellentétben, mely szerint a trónörökös szellemi képességei nem a legjobbak – „a koronaherceg nagyon értelmesnek és logikus gondolkodásúnak tűnt”. Az audiencián az „alkalom szabta konvencionális témák érintésén túl” a trónörökös megköszönte Magyarország által az arab országoknak nyújtott segítséget a közel-keleti válság idején. Kijelentette, hogy Líbia kész fejleszteni kapcsolatait Magyarországgal és ezen a téren üdvözlölné minden magyar további kezdeményezést is.

Hivatalos útjának zárásaként Rácz Pál megkérte utódjának – Szarka Károly részére – az agrémentet a Külügyminisztérium Tripoliban dolgozó protokollfőnök-helyettesétől, Ibrahim Hassanitól.⁴⁴

Rácz Pál Magyarországra történő hazatérése után Szarka Károly új nagykövet 1968. szeptember 1-jén foglalta el állomáshelyét Kairóban.

A kezdeti tájékoztató és tapogatózó tárgyalások után csak 1969 februárjában sikerült megbízólevele átadásának céljából a Líbiai Királyságba utazni.⁴⁵

Kezdetben úgy tűnt, hogy minden a terveknek megfelelően fog alakulni. A szokásokhoz híven először a protokollfőnök fogadta Szarka Károlyt február 9-én, majd egy nappal később látogatást tett a külügyminiszternél és a külügyi államtitkárnál, akiknek átadta megbízólevelének másolatát.

Az ezt követő tizenegy nap azonban tétlen várakozással telt, mivel a királyi protokoll nem tudott időpontot biztosítani az új magyar nagykövet fogadására.⁴⁶ Az eseményre végül

⁴³ MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1968 91-1, 1968. január 25. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozata.

⁴⁴ MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1968 91-1, 1968. július 8-19. Búcsúlátogatás Líbiában.

⁴⁵ Az agrément késedelmes megadása a magyar Külügyminisztériumot is aggasztotta. Véleményem szerint közrejátszhatott ebben a Csehszlovákiával szemben tanúsított magyar magatartás is 1968 őszén.

⁴⁶ A Líbiai Királyságban külön működött a Külügyminisztérium Protokoll Osztálya és a királyi protokoll. A királyi protokoll jóval gyengébben funkcionált.

február 24-én került sor és míg a nagykövet a királynál tett látogatást, addig Szarka Károly felesége a királynőnél és a koronaherceg feleségénél vendégeskedett.

A megbízólevél átadása rendkívül rövidre és szűkszavúra sikeredett, beszéd helyett csupán néhány mondat hangzott el. A király átvette a hivatalos iratot, majd megköszönte az üdvözléseket és hasonló jókat kívánt Magyarország vezetőinek részére. Diplomataink meglátása szerint a királynak szemmel láthatóan jól esett, amit az ország szépségéről, a népről és a fejlődés jeleiről mondott.

A megbízólevél átadása után a nagykövetet csak egy nap választotta el a többnapos bairam ünneptől, így gyors látogatást tett az akkoriban a doyen⁴⁷ tiszttét betöltő algériai nagykövethél, majd felkereste a szudáni, a szír, az EAK és a szocialista országok diploma-táit, majd hazarepült Kairóba.

A kissé felemásra sikerült bemutatkozó látogatás után március végén ismét az országba látogatott. Hivatalos programja során felkereste a Tripoli Nemzetközi Vásár magyar pavilonját és találkozott a Szalai Béla vezette jószolgálati delegációval, majd folytatta bemutatkozó látogatásait a trónörökösnél, a Szenátus elnökénél, az olasz, az amerikai, a francia és végül a török nagykövethél.

A második út már több eredménnyel járt, mivel azt sikerült maximálisan kihasználni a személyes kapcsolatok megteremtésére. A látogatás az ismeretség szélesítésére azért is volt alkalmas, mert a Vásár idején adott nagyszámú fogadás hozzásegítette a nagykövetet a személyi kapcsolatok létrejöttében és erősítésében.⁴⁸

Talán az új nagykövet személyének, illetve a diplomáciai kapcsolat stabilizálódásának hatására 1969. áprilisától megélné a két ország közötti információcsere és megkezdődtek a különböző területekre (kultúra, sport, politika) vonatkozó meghívások. A személyes és kulturális kapcsolatok szélesítésére is további elképzelések születtek, melyek keretében tervbe vették Tripoli polgármesterének, illetve az Al-Alam líbiai kormánylap főszerkesztőjének meghívását Magyarországra és felmerült a Magyar Népi Együttes líbiai vendégszerepeltetése is, azonban az észak-afrikai országban 1969 szeptemberében bekövetkezett események egy időre megakasztották a kapcsolatok fejlődését.

Összegzés

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy tanulmányom célja a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatok kialakulásának bemutatása volt.

A fiatal – 1951. december 24-én létrejött – monarchia a király személyen nyugodott, aki a parlamenttel közösen, a demokrácia vívmányainak megfelelően irányította az országot.

Az 1950-es évek közepétől a hatalmi érdekek mind erősebben érzékeltették hatásukat az országban. Egyrészt újabb és újabb európai hatalmak jelentkeztek segítő szándékkal az uralkodónál, másrészt az olaj felfedezésével egy időben, a Líbiában megjelenő külföldi

⁴⁷ A diplomácia íratlan szabálya szerint a legidősebb nagykövet a doyen, akinél a bemutatkozó látogatást illik megkezdeni.

⁴⁸ MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1969 91-1, 1969. március, április (nap hiányzik). Bemutatkozó látogatások a Tripoli misszióvezetőknél.

nagyvállalatok is mind erősebben próbáltak irányító pozícióba kerülni. Ennek a kettős hatásnak az eredményeként az ország érezhetően a nyugati hatalmak befolyása alá került.

Talán ennek az egyoldalú függésnek a lazítása érdekében került sor, már az 1950-es évek közepén, az első kapcsolatfelvételt a szocialista tömb országaival, melynek eredményeként először a Szovjetunióba, majd Jugoszláviába akkreditált nagykövetet a Líbiai Egyesült Királyság.

Az 1950-es évek közepétől – igaz egyelőre csak informális csatornákon – de megindult a magyar-líbiai párbeszéd is, amely ugyan ekkor még nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, de jelezte, hogy a felek nem zárják ki a kapcsolatok szorosabbra fűzésének lehetőségét sem. A kezdeti sikertelenség okát abban láttam, hogy sem a magyar, sem a líbiai félnek nem volt ekkor még kikristályosodott elképzelése a kapcsolatok jövőjét illetően. Közrejátszott ebben továbbá az 1956 utáni a magyar külpolitikai elszigeteltség is, mely nem csak Líbia, de az egész világ viszonylatában jelentős diplomáciai visszaesést okozott.

Az 1960-as évek elején a magyar politikai vezetők felismerve az ország gazdasági érdekeit, az arab térségbe irányuló aktívabb külpolitika folytatására adtak utasítást a külföldön szolgálatot teljesítő magyar diplomaták számára. A kapcsolatok erősítését megalapozta az a tény is, hogy a szocialista tábor országai egységesen álltak ki az arab országok mellett az arab-izraeli konfliktus kérdésében.

A magyar külpolitika Líbia irányába történt nyitását két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt a folyamatosan növekvő olajbevételekkel rendelkező, és komoly importra szoruló ország, képes volt az esetleges magyar mezőgazdasági, ipari, infrastrukturális termékekért és szolgáltatásokért keményvalutában fizetni, amelyre a magyar gazdaságnak égető szüksége is volt. Másrészt az elszigeteltségből kiszakadni akaró Magyarországnak minden olyan állam támogatására szüksége volt, akik segítséget nyújthattak az ENSZ-ben a „magyar kérdés” levételében és egyébként sem viseltettek iránta ellenszenvvel. A líbiai kapcsolatok hivatalos kialakításában pedig az az említett körülmény is nagy szerepet játszhatott, hogy Budapest is – a palesztin-izraeli viszonyban elfoglalt álláspontja miatt – egyre több arab országgal került baráti kapcsolatba.

A konkrét tárgyalások 1964-ben indultak meg, melynek keretében számos magyar politikai és gazdasági delegáció járt az észak-afrikai országban. Ez utóbbiak mind kitértek a Tripoli Nemzetközi Vásár magyar pavilonjának ügyére, amely világosan jelezte a kereskedelmi érdekek előtérbe kerülését. A magyar küldöttségeket a líbiai fél mindig magas szinten és rokonszenvvel fogadta és egy alkalommal sem zárkózott el a kölcsönös kapcsolatfelvétel lehetőségétől. A konkrét eredmények ennek ellenére majd három évig vártak magukra, ami a kormányzati szervek egymástól való nagy távolságával, a hatalmas és nehézkes bürokráciával és az „arab mentalitással” magyarázható. A Líbiai Királysággal kialakult jó kapcsolat eredményeként a Magyar Népköztársaság nagykövete – Rácz Pál – 1967. november 30-án végül átadhatta megbízólevelét I. Idrisz királynak. A hivatalos irat nagyban megkönnyítette Magyarország gazdasági behatolását az országba, melyet jól jelzett hazánk – Tripoliban kimagasló eredménnyel működő – kereskedelmi kirendeltsége is.

A kitűnő viszony felfrissítése hazánk újonnan kinevezett nagykövetére – Szarka Károly, volt külügyminiszter-helyettesre – várt, aki 1968-ban foglalta el pozícióját. 1969-ben a magyar Külügyminisztérium már a politikai és kulturális kapcsolatok elmélyítésén gondolkodott, amikor „forródróton” értesült a Líbiában bekövetkezett változásokról.

A király hatalmát 1969 szeptemberében egy fiatal nasszerista katonatisztekkel álló csoport döntötte meg Kadhafi ezredes vezetésével, aki azonnal proklamálta a Líbiai Arab Köztársaság megalakulását. Az új rendszer – nevében is látszott – nacionalista beállítottságú volt, mely érdeklődőnek mutatkozott a szocialista eszmék irányába.

A két ország kapcsolata pár hónapra megtorpant ugyan, azonban a líbiai vezetők politikai irányultságának megismerése után igen magas szintre emelkedett és egy olyan politikai és gazdasági együttműködés kezdetét jelentette, mely mind a mai napig érezteti hatását.

Anvar Szadat jeruzsálemi látogatásának arab és nemzetközi környezete

Farkas Anikó
Szegedi Tudományegyetem

Az 1970-es évektől kezdődően új lehetőség nyílt meg a Közel-Kelet politikacsinalói számára. A negyedik arab–izraeli háború kététes kimenetele, a vezetői személycserék az érintett országok némelyikében és az enyhülő kapcsolat a Szovjetunió és az Egyesült Államok között mind-mind a diplomáciai úton történő megbékélés lehetőségének egy-egy szelétét alkották.

A megkezdett békétárgyalások két eltérő szisztémára épültek, hol egymást segítve, hol egymást kizárva működtek közre az érintett államok politikusainak eszközeként. Az első a lépésről lépésre történő megegyezés kialakítása volt, amely mindig csak két, esetleg három háborús fél ellentéteit volt hivatva rendezni, és amely Henry Kissinger, az Egyesült Államok külügyminiszterének nevéhez köthető. Az arab országok és Izrael közötti ingajáratának köszönhetően 1974–1975-ben három csapatszétválasztási egyezmény született. Ezt a részleges megoldást tervezte kiegészíteni a közel-keleti konfliktusok átfogó rendezése, amely az összes arab ország és Izrael együttes tárgyalásának tervezete volt a két szuperhatalom felügyelete mentén. A kétoldalú tárgyalások csak részleges eredménnyel jártak, 1976-ra Kissinger politikája folytathatatlannak látszott. 1977 őszére az átfogó békemegállapodások elérése érdekében tett érdekartikulációk is számos problémába ütköztek, a közel-keleti békefolyamat a holtpontjához érkezett. A folyamat ezen szakaszában Anvar Szadat egyiptomi elnök látogatása jelentett fordulópontot.

Szadat kezdeményezése jellemző kikristályosodása volt saját, arab szomszédaitól nagyban eltérő elképzeléseinek. 1971-es hatalomrakerülésétől kezdődően az *infitah* (nyitás) politikájának szellemében dolgozott, ami egyfajta politikai és gazdasági nyitást jelentett az Egyesült Államok felé, és lazább kötődéseket vont maga után a Szovjetunióval. A mind a négy arab–izraeli háborúban frontországként résztvevő Egyiptom súlyos társadalmi és gazdasági problémákkal küzdött. Ennek megoldásában Szadat az Egyesült Államok és Nyugat-Európa anyagi segítségére és tőkebefektetéseire fokozottan számított. A fenti politikai elképzelések külpolitikai vetülete, ami a tanulmány szempontjából talán a legfontosabb, az Izrael felé való nyitás.

Az elemzés során szeretnék bepillantást nyújtani a kezdeményezések részleteibe, nagy hangsúlyt fektetve ezek folyamatszerű ábrázolására és az erre, valamint Szadat jeruzsálemi látogatására adott arab válaszokra.

Kutatásaim alapjául Magyar Országos Levéltár Egyiptomra, Izraelre és Romániára vonatkozó magyar külügyi jelentései szolgálnak. Ezen dokumentumokon túl felhasználtam a korabeli magyar sajtót az arab országok reakcióinak részletesebb megismerése érdekében.

Érdekek egyeztetése: Genf

A Henry Kissinger kis lépések politikájának eredményeképpen megszülető megállapodások közül kiemelkedőnek bizonyult a Sínai II. egyezmény. Az 1975-ben Izrael és Egyiptom között aláírt szerződésben Izrael kötelezettséget vállalt arra, hogy kivonja csapatait a Sínai-félsziget nyugati oldalán található stratégiai jelentőségű Gidi- és Mitla-hágókból. A szorosok vidékét semleges övezetnek nyilvánították, az itt állomásozó amerikai csapatok voltak hivatva a szerződés betartásának felvigyázására. Egyiptom elfogadta a háborús viszony három évre való beszüntetését

Főként Szíria elutasításának köszönhetően 1976-ra a további kétoldalú megállapodások esélye lecsökkent. A megkezdett stratégiai tárgyalások azonban azzal, hogy enyhítették a két ország közötti feszültséget és bizalmat ébresztettek mindkét félben egymás iránt, alapot teremtettek az átfogó béke megteremtésének, továbbá elindítói voltak az Egyiptom és Izrael között 1979-ben békeszerződéssel záruló folyamatnak.¹ A bilaterális tárgyalások stagnálása így teret engedett az átfogó megállapodás híveinek.

Az 1977-től ismét aktuálissá váló, mindenkit tárgyalóasztalhoz ültető megoldás előzményeként az 1973-ban ugyanezen célból összehívott genfi konferenciát tekinthetjük. A jómkippuri háború lezárulásával Kissinger konferenciát hívott össze a két nagyhatalom elnökleivel Genfben a közel-keleti helyzet rendezése érdekében. A találkozó sikertelenül végződött. Szíria nem jelent meg, mert a PFSZ (Palesztin Felszabadítási Szervezet) nem szerepelt a meghívottak listáján. A konferenciát így elnapolták.²

1977 második hónapját a Közel-Keleten a megélénkült diplomáciai aktivitás jellemezte. A Szovjetunió, az Egyesült Államok, az NSZK, Franciaország és az ENSZ képviselői mind a genfi konferencia újbóli összehívásának feltételeit és akadályait kutatták. Ezen időszak tárgyalásai az egyes országok tájékozódásának, érvrendszereik kölcsönös megismerésének a periódusát jelentették. Az általános megbékélés lehetősége minden résztvevő fél számára elérendő célként szerepelt, így fokozva a genfi konferencia fontosságát. Álláspontjaik egyeztetését azonban nehezítették a gyakran egymásnak ellentmondó célkitűzéseik.

A Szovjetunió célja a jómkippuri háború befejeződésével a háborús felek közötti nyílt konfrontáció megszüntetése volt, ugyanakkor a konfliktus állandósulása biztosíthatta a moszkvai jelenlétet a térségben. Abban az esetben, ha az ellentétek rendezése megszűnik fegyveres formát ölteni, az arab országok igényei is lecsökkennek Moszkva hadi és fegyverzettámogatása iránt, amely fennhatóságának megszűnését jelenthette volna a Közel-Keleten. Moszkva érdekei ennek alapján a feszültség alacsonyan tartását kívánták. Stabílnak hitt helyzetét azonban számos kihívás érte, amely a 70-es évek végére eltántorította a szovjet vezetést ilyen irányú politikájától. Az arab vezetők függetlenségükhöz való ragaszkodása – amely a szovjet tanácsadók Egyiptomból való kiutasításában bizonyult legnyíl-

¹ Shlomo Avineri: Peacemaking. The Arab-Israeli conflict. *Foreign Affairs*, 1978. október. 51–70.

² Az átfogó rendezés kérdése mégsem került le a politikai palettáról. 1975. november 9-én Moszkva Washingtonnak küldött jegyzékben javasolta a genfi konferencia újbóli összehívását, hangsúlyozva, hogy a részleges intézkedések nem vezethetnek megoldáshoz. Az Egyesült Államok decemberi viszontválasza technikai akadályokra és az egyes országok részvételének hogyanjával kapcsolatos nehézségekre utalva nem támogatta a felújítást. A Ford elnök vezette adminisztráció tudta, hogy Izrael megvétőzna minden javaslatot, amely a PFSZ részvételét célozza. *Magyarország*, 1977. szeptember 21.

vánvalóbbnak – akadályt jelentett Moszkvának befolyása kiterjesztésében. Ezt kompenzálандó Moszkva a fegyverzettámogatások csökkentését tervezete, melynek sikertelenségét a negyedik arab–izraeli háború jól szemlélteti.

Az Egyesült Államok Moszkva kárára növekvő befolyása ugyancsak korlátozó tényező-jét képezte a szovjet közel-keleti érdekeknek, egyben magában hordozta egy nemzetközi konfrontáció lehetőségét is.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szovjet vezetés befolyása a 70-es évek végére erőteljesen lecsökkent, érdekeltségei a Perzsa-öböl területe felé tolódtak. A régi és új fennhatóságok biztosítása érdekében Moszkva is az átfogó békekonferencia támogatóinak oldalára állt. Amellett, hogy egy, a részvételével tartandó konferencia erősítené befolyását az arab országok között, nemzetközi elismerést biztosítana számára a térségben, továbbá mint az arab–izraeli békéért jótálló nagyhatalom legitim befolyást is szerezne szükséges esetekben a beavatkozásra. A fentebb említett érdekeket az Egyesült Államok Moszkvát kiszorító politikája azonban nagyban veszélyeztette. A Szovjetunió legfontosabb célja, ami sokszor fontosabbnak bizonyult, mint a megállapodások tartalma, így a tárgyalásokban való részvételének minden körülmények között való biztosítása lett.

A Szovjetunió tárgyalási elveinek gerincét az ENSZ BT 242-es határozata jelentette,³ amely három alapvető motívumban ragadható meg. Moszkva ragaszkodott Izrael visszavonulásához a harmadik arab–izraeli háborúban megszállt területekről, elengedhetetlennek ítélte a palesztin nemzeti jogok elismerését, továbbá fontosnak tartotta az adott terület országainak függetlenségét és legitimitásuk biztosítását. Ezen álláspontokat tekintve originálnak Moszkva átfogó megállapodáshoz fűződő érdekei a további közel-keleti események hatására mozdultak keményebb vagy lágyabb irányba. Ahogy Genf szerepe erősödött, úgy a szovjet vezetés is egyre inkább hangsúlyozta Izrael szerepét, a vele való diplomáciai kapcsolatok felújítását cserébe a békefolyamatban bekövetkezett haladásért. Ellenben ha a nemzetközi események – mint például az Izrael és Washington között megkötött munkaokmány vagy Szadat látogatása Jeruzsálemben –, akadályokat állítottak a konferencia összehívása elé, Moszkva a fentieket negligálva az 1947-es felosztási tervet,⁴ továbbá a palesztin menekültek kérdésének rendezését követelte. A közel-keleti konfliktus rendezéséből való kiszorulásának megelőzése érdekében a Szovjetunió a bilaterális tárgyalások propagálása helyett az átfogó megállapodás, azaz Genf hívéül szegődött.⁵

A 70-es évek végére az Egyesült Államokban is elvi fordulat következett be a rendezés milyenségét illetően. Kissinger apró lépések politikáját felváltotta a komprehenzív megoldások keresése. Ennek meghatározó alakjává az 1977-ben az elnöki székbe beiktatott

³ Az ENSZ BT által 1967. november 22-én, a harmadik arab–izraeli háború utáni rendezés érdekében kiadott rendelete, amely elrendeli az izraeli csapatok által a háború során elfoglalt területek visszaadását, továbbá kimondja minden állam jogát a biztonságos határok kialakítására. Súlyos hiányossága pont ebből a kétértelműségéből fakad. A biztonságos határok jogára hivatkozva Izrael megtagadta a rendelet minden megszállt területre vonatkozó érvényességét.

⁴ Az 1947. november 29-én elfogadott ENSZ-határozat szerint Palesztina területét egy arab és egy zsidó országrészre osztották volna, megtartva a gazdasági uniót. A tervezet szerint Jeruzsálem nemzetközi fennhatóság alatt maradt volna. Az Arab Liga 1947. decemberi ülésén elutasította a határozatot.

⁵ Golan Galia: *Soviet Policies in the Middle East*. Cambridge University Press, 1990. 105.

Jimmy Carter vált. Hatalomra kerülésétől kezdődően hangsúlyozta, aktív szerepet kíván betölteni az arab–izraeli konfliktus rendezésében.

Washington és Moszkva érdekei az átfogó rendezést illetően sok közös jegyet tartalmaztak. Az Egyesült Államok is területi fennhatóságának hosszantartó és nemzetközileg elismert biztosítását látta a genfi rendezésben. Gazdasági szempontjának origója az olajkérdés volt. A negyedik arab–izraeli háborút követő olajválság súlyos károkat okozott számára. Az Egyesült Államok indítékai azonban Carter személyiségében is keresendők. Új célkitűzéseket állított fel a külügyminisztériuma részére. A közel-keleti rendezést tényleges eredményekkel kívánta elérni, elődeihez képest sokkal nagyobb energiát fordított a térség politikai stabilizációjára. Ezzel segíteni kívánta a Watergate-botrány kapcsán lemondott Nixon okozta belpolitikai nehézségeket, és enyhíteni az Egyesült Államok elnöke iránti bizalom hiányát.

Az Egyesült Államok széleskörű megoldástervezete a következő alapmotívumokat foglalta magában: minden résztvevő fél számára többoldalú biztosíték saját szuverenitásának és területi integritásának elismerésére, a problémák békés úton történő megoldása, Izrael kivonulása az 1967-ben megszállt területekről kisebb határmódosításokkal kompenzálva, ENSZ-békefenntartó erők alkalmazása a kialakítandó demilitarizált övezetekben, a palesztin kérdés megoldása vagy egy önálló palesztin állam kialakításával, vagy a palesztin entitás Jordániához való csatolásával.⁶ Mindezen elvek alkalmazása keretében az átfogó rendezés színhelyétül a genfi konferenciát jelölte meg a Carter-adminisztráció is.

Az átfogó megállapodások sikeressége érdekében Carternek a közel-keleti politikusok véleményét is meg kellett ismernie. Első lépésként Cyrus Vance, az Egyesült Államok külügyminisztere tett közel-keleti látogatást 1977 februárjában. Célja az egyes országok véleményének felmérésén kívül az Egyesült Államok tervezetének elfogadtatása volt. A látogatás eredményességét beárnyékolta az országok közötti radikális eltérések felismerése. Az Izraelbe, Jordániába, Egyiptomba, Szaúd-Arábiába, Szíriába és Libanonba ellátogató külügyminiszter a körút utolsó napján, február 21-én tett nyilatkozatában a következőkben foglalta össze az egyes országok közötti eltéréseket. A béke megteremtésében az arab országok elsősorban a hadiállapot megszüntetéséhez ragaszkodnak, míg Izrael a kapcsolatok teljes rendezésének ad prioritást. A területi kérdésekben az arab országok teljes visszavonulást követelnek, ezzel szemben Izrael csak határmódosításokra hajlandó. Harmadik kulcsprobléma, ami talán a legjobban megosztja az érintetteket, a PFSZ részvételének kérdése. Izraeli részről ez teljes elutasításra talált, míg az arab államok között is eltérő vélemények alakultak ki.⁷

1977 tavaszán az arab és izraeli politikusok viszonzták a látogatást, amelyek közül a Szadat egyiptomi elnökkel és Begin izraeli miniszterelnökkel folytatandókat emelném ki, bemutatva a két ország és az Egyesült Államok elképzeléseit, érdekeit.

Az április 4-én Washingtonba érkező Szadat támogatta a demilitarizált övezetek kialakítását a Sínai-félszigeten és lehetőséget látott az Izrael elleni arab bojkott felszámolásában, ha a „dolgok jó útemben haladnak a fejlődés felé”. Egyiptom Izraellel való viszonyát tovább feszegetve Cartert a két ország közötti határkérdés és diplomáciai elismerés feltételei

⁶ A Brookings Intézet 1975-ben készült jelentése alapján. Zbigniew Brzezinski: *Power and Principle*. London, 1983. 85.

⁷ *Világpolitikai dokumentáció*, 1977. december. 152.

érdekeltek. Szadat tartózkodó volt megadva a nemzetközileg normálisnak ítélt viszony kialakítására, ennek bekövetkeztét azonban igen távoli jövőbe helyezte. „Lehetséges, hogy a végső megállapodás záradéka tartalmazzon erre vonatkozó megegyezést, tényleges kialakítása azonban a következő generáció feladata lenne.”⁸ Szadat támogatólag lépett fel az Egyesült Államok új genfi koncepciója kapcsán is, a palesztin részvételt egy összarab delegációban képzelte el. Az egyiptomi elnök ragaszkodása a palesztin probléma genfi típusú megoldásához elősegíthette számára a sínai területek gyors visszaszerzését többoldalú védnökséggel alátámasztva. Szadat tudta, hogy a palesztin állam polémiájának megoldatlansága nagyban nehezítheti a Sínai-félsziget feletti szuverenitás visszaállítását. Nem támogatta egy független palesztin állam létrejöttét, inkább annak Jordániához való kapcsolásáért küzdött. A terület és autonómia kérdése a szadati gondolkodásban szorosan összekapcsolódott, a két elem egymás feltételévé vált, végig komoly befolyást gyakorolva a békefolyamatra. A tárgyalások lezárultával a két politikus között erős baráti viszony alakult ki.

1977 májusában régi-új szereplő lépett a közel-keleti politika színpadára. Nem sokkal a Carter–Szadat találkozó után Jichák Rabin izraeli miniszterelnök botrányoktól sem mentes kampánya kudarcba fulladt, a Menáhem Begin vezette jobboldali Likud tömörülés győzelmeskedett az országot majd harminc éve vezető baloldali Munkapárt felett. A terrorista múltjáról és közel harmincéves ellenzéki politizálásáról elhíresült új izraeli vezető méltán jelenthette akadályát az új, a júliusi látogatása alkalmával részletesebben megismert washingtoni elképzeléseknek. Begin és pártja választási szónoklataiban engesztelhetetlenül ellenállt egy független palesztin állam létrehozásának. Történelmi és vallási indokokat sem nélkülöző elképzeléseik Izrael biztonságának teljes megsértését látták az új állam létrehozásában. A PFSZ-t gyilkos merénylőknek és a Szovjetunió nyomásgyakorló eszközének titulálták. A revizionista cionista⁹ elképzeléseket valló Begin a Ciszjordániából és a Gázai övezetből való kivonulást, az ott kialakított telepek felszámolását elképzelhetetlennek tartotta.¹⁰ Izraelnek nem volt érdeke a mindenkit egyszerre tárgyalóasztalhoz kényszerítő megoldás, hiszen minden arab állammal egyszerre kellett volna megbirkóznia. Mindezek ellenére nem zárkózott el a részvételtől, azonban olyan lehetőségeket kínált elfogadásra, amelyek segítségével kétoldalú tárgyalások sorozatává konvertálhatta volna a genfi találkozót. Szigorúan elutasította, hogy a PFSZ önálló delegációként jelenjen meg. Begin javaslati prezentálása alatt sokkal jobban koncentrált a találkozó részleteinek kidolgozására, mint annak lényegi elemeinek elfogadására. Annak ellenére, hogy a hangsúlyt az egyes problémák részletkérdéseire helyezte, Begin a kezdetektől a béke elérése érdekében politizált. Megtehetette, hiszen a tárgyalások eredményessége esetén nem kellett számolnia jobboldali

⁸ Jimmy Carter: *Keeping Faith*. London, 1982. 283.

⁹ Cionista politikai mozgalom, amelyet Zsobotyinszkij alapított és vezetett. Harcolt a cionizmus minél szélesebb körben való elterjesztéséért és Izrael államának mihamarabbi létrehozásáért. Szemben állt a Weizmann vezette cionistákkal, mert őket túlzottan mérsékeltnek tartotta.

¹⁰ Az 1967-es háború után Izrael a megszállt területeken számos települést hozott létre. Nagy részük Izrael biztonságaért felelős katonai jellegű település, még sokuk gazdasági célokat kielégítő civil szerveződés. A történelmi Palesztina területére igényt tartó Izrael nem volt hajlandó lemondani újabb települések kialakításának jogáról, továbbá a meglévők felszámolásáról sem. Az arab országok szemében ezek a telepek az izraeli megszállást jelképezték. 1967 óta az Egyesült Államok is illegálisnak titulálja őket.

ellenzékkel. Carter felismerte Izrael miniszterelnökében a békére való hajlandóságát és respektálta a genfi konferencia támogatását.

Az arab megosztottság

Az átfogó békekonferencia összehívásának legnagyobb akadályát az arab országok egymás közötti ellentéte jelentette. Sem a PFSZ részvételének, sem a közös arab álláspont kiépítésének egyes elemeiben nem tudtak közös nevezőre jutni. Ezen megosztottság 1977 nyarára konkrét politikai eseményben is testet öltött az Egyiptom és Líbia közötti konfliktus tengelye mentén osztva meg az arab államokat.¹¹ A két ország közötti politikai ellentét a 70-es évek eleje óta az afrikai térség gócpontjaiban, nevezetesen szudáni–szomáliai ellentétben és az etiópiai konfliktusban vezetődött le. Egyiptom támogatta a Szovjet befolyást csökkentő megmozdulásokat az adott országokban, aminek a szintén Szovjet érdekeltségű Líbia-elleni éle is megfigyelhető volt. Az 1977. július 21-i egyiptomi támadás¹² azonban az egymás közötti ellentétek fokozódását mutatja. A fegyveres harc kibontakozásának indokára számos verzió született. Kádár László ideiglenes kairói ügyvivő értékelése alapján Líbia nem csupán Szadat politikájának határozott elutasítójaként, hanem a közel-keleti változások reális értékelésének szocialista platformján is szemben állt a válság megoldását washingtoni közbenjárás révén kereső egyiptomi politikával, amelyet joggal vádolt a nasszeri hagyományoktól való teljes elfordulással.¹³ A nyugati sajtó értékelése szerint az egyiptomi lépés egyértelműen köthető az új izraeli miniszterelnök washingtoni tárgyalásainak eredményéhez. A ciszjordániai és gázai területekhez való ragaszkodás és a PFSZ teljes elutasítása megnehezíthette Szadat békepolitikájának elfogadtatását országán belül. Ennek alapján a kialakuló belső feszültségek levezetését szolgálta a líbiai front kialakítása.¹⁴ A szovjet vezetés a támadást az Egyesült Államoknak szánt bizonyítékként értékelte Egyiptom részéről,

¹¹ A nasszerista és iszlamista politikát folytató, Kadhafi vezette Líbia 1969-es forradalom óta keresi Egyiptom szövetségét, amelyet 1971 áprilisában Benghaziban Szíria csatlakozásával be is jelentettek. A döntés tényleges megvalósítása helyett csak formális intézkedések történtek, a két ország útja egyre inkább elvált egymástól. Szadat az Egyesült Államok felé nyitott, míg Kadhafi a szovjet vezetéssel fűzte szorosabbra kapcsolatát. *Magyarország*, 1977. március 20.

¹² A támadás kirobbanásához több hónapja tartó határincidensek vezettek. Líbia állítása szerint egyiptomi katonák állásokat építettek ki több hónappal megelőzően, amelyből líbiai rendőrállomások elleni támadást intéztek. Ere válaszul határegységük 11 egyiptomi katonát ejtettek foglyul és felszólították az egyiptomiakat országuk elhagyására. Ennek megtorlásaként értékelhető a július 21-i Muszaad falu elleni egyiptomi támadás. *Magyarország*, 1977. augusztus.

Szadat hadászati lépése korlátozott jellegű volt de stratégiai céllal. Lényegében arra irányult, hogy megfelelő csapást mérve a líbiai fegyveres erőkre Kadhafi belső ellenzékét aktivizálni tudják, végső sorban elérjék az alapvető célt, a Kadhafi rendszer megbuktatását. MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/44 Egyiptom–Líbia viszonyának alakulása

¹³ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/48 Egyiptom–Líbia viszonyának alakulása.

¹⁴ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/24 Egyiptom–Líbia viszonyának alakulása.

ezzel demonstrálva hatékony rendfenntartó és védelmező képességeit a nyugati érdekeltségű afrikai területek védelmében.¹⁵

Július 25-én Bumedién algériai elnök közbenjárásának eredményeképpen Szadat elrendelte a tűzszünetet.

Az arab országok többsége nem foglalt állást nyilvánosan a konfliktusban egyik fél mellett sem. Líbiát csak Algéria és a palesztin mozgalom „Elutasítás Frontja” támogatta.¹⁶ Szíria nyílt állásfoglalásának hiánya az egyiptomi konfrontáció elkerülését szolgálta a libanoni polgárháború színterén. A többi szomszédos ország hozzáállását az onnan érkezett külügyi jelentések is csak a nem hivatalos személyek beszélgetéseiből, illetve az ottani sajtó értékeléseiből tudták kikövetkeztetni.¹⁷

Az augusztus végén tartott szollumi eredménytelen békéltető tárgyalások után a két fél a novemberben megrendezett tuniszi arab külügyi konferencián rendezte kapcsolatait. A kereskedelmi összeköttetés ismét megindulhatott, a csapatokat a határtól 3 kilométerre vonták vissza. A megállapodások azonban nem érintették a feszültséget és a katonai akciót kiváltó politikai ellentéteket.¹⁸

A közös arab álláspont kialakításának további akadályát a palesztinok genfi képviselője jelentette. Az arab álláspont abban egységesnek bizonyult, hogy a palesztinoknak mindenképpen rész kell venniük, ennek hogyanjában azonban már eltértek a vélemények. Szíria a közös arab delegációhoz ragaszkodott feloldva ebben a palesztin érdekek képviselőit is. Asszad szíriai elnök ezt az egy megoldást tartotta sikeresnek a kétoldali tárgyalások elkerülése szempontjából. Jordánia saját delegációján belül kívánta a palesztin érdekeket támogatni, amit kezdetben Egyiptom is támogatott. 1977 márciusától Szadat más megoldást javasolt, s Edward Said egyetemi professzort kívánta a palesztin delegátus élére. Said az Egyesült Államok állampolgára volt de palesztin nemzetiségű. A többi arab ország visszaütötte az ötletet.

Genf kudarca

1977 nyarára a közel-keleti vezetőkkel folytatandó tárgyalások befejeződtek, Carternek azonban csak kis lépéseket sikerült tenni az átfogó béke elérése felé. Washington – Izrael elutasítása ellenére – minden energiáját a palesztin részvétel kérdésére fordította. Carter kijelentette, ha a PFSZ hajlandó elfogadni az ENSZ BT 242-es számú határozatát – amely nem mondta ki egy palesztin állam létrehozásának szükségességét –, akkor Washington hajlandó felvenni Arafattal a kapcsolatot, akkor is, ha nem ismeri el Izraelt.¹⁹ A PFSZ veze-

¹⁵ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/40 Egyiptom–Líbia viszonyának alakulása.

¹⁶ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/45 Az egyiptomi–líbiai, szomáliai–etiópiai háborús konfliktusok és azok háttere.

¹⁷ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/34 Egyiptom–Líbia viszonyának alakulása.

¹⁸ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-J 87. doboz, 91-1-00141/54 Egyiptom–Líbia viszonyának alakulása.

¹⁹ Az Egyesült Államok 1975-ben ígéretet tett Izraelnek, hogy addig nem veszi fel a kapcsolatot a PFSZ vezetőségével, amíg az nem fogadja el a 242-es határozatot és nem hajlandó elismerni Izraelt.

tője elfogadhatatlannak ítélte a 242-es határozatot, amely a palesztin kérdést pusztán menekültkérdésnek tekintette. A sorozatos nyomásnak engedve 1978 szeptemberére Izrael hajlandó volt annyiban változtatni álláspontját, amennyiben elfogadott egy palesztin „szóvivőkből” álló küldöttséget az arab delegáció egészébe integrálva.

Washington érdekei Moszkva békefolyamathoz való csatlakozására vonatkozóan ambivalensnek volt mondható. Míg a tárgyalási folyamatokban helyet kívántak biztosítani a Szovjetunió számára, addig a megszületendő eredmények feletti befolyását és hatalmát el kívánták kerülni. Washington kapcsolatainak megszilárdítása a térségben a szovjet vezetés szerepének gyengítését, esetleg kizárását igényelte volna. Egy másik szempontból viszont a Carter-adminisztráció fel kívánta használni Moszkva főleg Szíriához fűződő kapcsolatait Asszad politikájának mérséklése érdekében.²⁰ A genfi konferenciáért folytatott küzdelem a Szovjetunió megjelenésével tovább színesedett. Washington utolsó eszköze volt, hogy a Szovjetuniót a konferencia társelnökeként bevonva a folyamatba enyhülésre kényszerítse a PFSZ-t és Szíriát.

Az 1977. október 1-jén kiadott közös kommuniké a 242-es határozaton alapult, anélkül, hogy azt név szerint megemlítené volna. A nyilatkozat addigiakhoz képest jelentősen új elemet nem tartalmazott, összefoglalása volt az addigi kimondott-kimondatlan igényeknek. A genfi konferenciát jelölték meg színhelyül, összehívását az év decemberére tűzték ki. Elismerték a palesztinok legitim jogait,²¹ Izraelt a megszállt területekről való kivonulásra szólították fel.²² Ezentúl célként fogalmazták meg a háborús állapotok lezárását, a normális és békés kapcsolatok kialakítását, a terület országainak szuverenitását és integritását kölcsönösen elismerve.²³ Megjelenése szinte azonnal ellenállást szült Izrael és számos washingtoni politikus között, akik ellenérzéssel fogadták a Szovjetunió újbóli előretörését. A nyilatkozat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a washingtoni vezetés szakaszosan kihátrált a közös megállapodás programpontjai alól.²⁴

Carter lehetőségeinek tárháza kezdett beszűkülni, a genfi konferencia összehívása elé egyre több akadály gördült: 1. a palesztin részvétel kérdése; 2. Begin elutasítása a ciszjordániai és Gázai övezeti területek autonómiájával kapcsolatban; 3. az izraeli telepek számának növekedése a megszállt területeken;²⁵ 4. Szíria ragaszkodása Izrael el nem ismeréséhez és a genfi közös arab delegációhoz; 5. Egyiptom garanciákhoz való ragaszkodása az izraeli területi kivonulást illetően, amivel szemben Begin semmilyen előfeltételt nem

²⁰ A szovjetek bevonásának támogatása Vance nevéhez köthető. Meggyőződése szerint, ha Moszkva nem kapcsolódik a tárgyalásokhoz, az csak problémát okozhat. Kenneth W. Stein: *Heroic Diplomacy: Sadat, Kissinger, Carter, Begin and the Quest for Arab-Israeli Peace*. New York, 1989. 212.

²¹ A PFSZ név szerint nem volt említve, ezért a közös nyilatkozat a palesztinok között is elutasításra talált.

²² A közös nyilatkozat nem tartalmazta a kivonulást enyhítő kisebb határmódosításokat.

²³ Stein: i. m. 214

²⁴ Ennek legjelentősebb példája az október 4-én Izrael és az Egyesült Államok által közösen kiadott munkaokmány. A nyilatkozat szerint az arabokat egységes delegáció képviselné, amelyben a palesztinok képviselői is részt vennének. Ezek után négy külön izraeli munkacsoport tárgyalna a békeszerződésről Egyiptom, Jordánia, Szíria és Libanon képviselőivel. A Nyugati Part és a Gázai övezet kérdésében Izrael mellett Egyiptom, Jordánia és a palesztinok lennének illetékesek. A PFSZ ismét említés nélkül maradt.

²⁵ A júliusi Begin–Carter találkozóról hazaérve Izrael miniszterelnöke három újabb település létrehozását engedélyezte annak ellenére, hogy Carter kiemelten ellenezte azokat.

volt hajlandó elfogadni a konferencia megrendezése előtt. Az Egyesült Államok 1977 őszére kezdte érezni, hogy az általa kitűzött feladat nehezen kivitelezhető, a későbbiekben lehetetlennek bizonyuló. Washington számára a Közel-Kelet a konfliktusok gócpontját jelentette évek hosszú sora óta. Az akut problémák kezelésmódjául saját befolyásának megerősítését választotta az átfogó béke köntösébe bújtatva. Az arab–izraeli konfliktus azonban túl összetett volt ahhoz, hogy ezt sikeresen végre lehessen hajtani. A megszületendő békének megoldást kellett volna találnia a két nemzet közötti morális ellentétre, Izrael legitimitásának problémájára, a palesztin entitás megoldására, továbbá vallási, gazdasági, stratégiai és geopolitikai feltételek összehangolására is.²⁶ A további történések ismeretében megállapítható, hogy az átfogó béke ötlete kivitelezhetetlen volt, sőt a Carter–Arafat közeledés még csökkentette is Izrael bizalmát Washington felé. 1978 elejére az Egyesült Államok is felismerte a helyzet nehézségét. Egyre több vita alakult ki a genfi tárgyalás funkciója körül: legyen-e az egy helyben mindent megtárgyaló csúcsertekezlet, vagy csupán a korábban megkötött egyezmények ratifikálásának gyűlésévé konvertálódjon. A konferenciával kapcsolatos nyilatkozatokban egyre többször csak a „genfi típusú” jelzőre utaltak. A döntés meghozatalára nem volt szükség, a Camp David-i csúcstalálkozó megrendezésével, bár nem nyíltan, de az USA felhagyott a komprehenzív megoldások keresésével.

1977 októberében Carter azonban ezt még nem láthatta előre. A felgyülemlett akadályok viszont túl soknak bizonyultak ahhoz, hogy egyedül le tudja küzdeni őket. Szadattal való jó viszonyára alapozva október 27-én kézzel írt levélben kérte barátja segítségét a folyamat holtpontról való kimozdítására. „A Fehér Házban történő találkozásunkkor tett ígérete, miszerint válságos időben számíthatok az Ön támogatására, mély benyomást tett rám. Most elértük ezt a pontot, a segítségére van szükségem” – írta Carter,²⁷ nem is gondolva arra, mekkora lépés megtételére bátorítja ezzel Szadatot.

A látogatás előzményei

A békefolyamat nyilvánvalóan válsággal küszködött, amelyet Egyiptom részéről tovább fokozott az október 1-jei amerikai–szovjet nyilatkozat. Egyiptom elnöke semmitől nem tartott jobban, mint a Szovjetunió ismételt megjelenésétől a békefolyamatokban.²⁸ Szadat politikai és gazdasági érdekei a béke mihamarabbi megkötését diktálták, Genfen kívüli utak keresésére kényszerítették.

Szadat jeruzsálemi utazása nem volt és nem is lehetett volna légből kapott ötlet, az egyiptomi elnöknek szüksége volt biztosítékokra mind a területi ügyeket (Sínai-félsziget), mind a (palesztin) autonómia kérdését illetően, mielőtt utazásáról dönthetett volna. Megoldást kellett találni arra, hogy – létező diplomáciai kapcsolatok hiányában – hogyan teremtsenek összeköttetést egymás között. Az eredmények bizonytalanságától tartó felek a titkos tárgyalások eszközét alkalmazták, az 1975-ös csapatszétválasztási egyezmény után mind az egyiptomi, mind az izraeli külpolitika óvatos, külföldi összekötőket kereső lépéseket tett a béke felé.

²⁶ Shlomo Avineri: *i. m.*

²⁷ Jimmy Carter: *i. m.* 295.

²⁸ Jacques Derogy: *Szupertitkos Izrael*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1991.

A közvetítők keresése egyszerre több irányban indult meg, amelyek közül az egyik út Románia felé vezetett.²⁹

Ceaușescu román vezető számára fontos volt a közel-keleti országokkal való kapcsolatának erősítése mind kétoldalú, mind átfogó értelemben. Románia komoly figyelmet szentelt részvételére és segítségnyújtására az arab–izraeli konfliktus megoldásában. Eltérő szinteken bár, de Ceaușescu tartós gazdasági és kulturális kapcsolatokat tartott fenn a legtöbb arab állammal, amelyek Románia speciális külpolitikájából vezethetők le.³⁰ Másfelől a meglévő baráti arab kapcsolatok segítségével Bukarest nemzetközi elismertségét és belső gazdasági problémáit is orvosolni kívánta. Az erőltetett iparfejlesztés és az életszínvonalproblémák okozta belső feszültségek is fokozták a szóban forgó lépések intenzitását. A külkereskedelmi struktúra megváltoztatásához a nyersanyagokban és energiahordozókban gazdag arab országokkal kialakítandó gazdasági kapcsolatra törekedtek. A közel-keleti helyzet szempontjából objektívnek számító politikája lehetőséget biztosított számára, hogy valamiféle közvetítő szerepben lépjen fel a térség országai között. Ezt a lehetőséget segítette elő az Egyesült Államok tevékenységének fokozódása az arab térségben. És ezzel párhuzamosan a Szovjetunió – elsősorban a szadati politika folytán történő – átmeneti térvészése.³¹

1976 decemberében az előrehozott izraeli választások zavaros körülményei között a szokásos éves román–izraeli tárgyalások elmaradtak. Izraeli politikai tanácsadók megítélése szerint a Ceaușescuval való tárgyalás szovjet nyomásnak köszönhetően arra irányult volna, hogy Izrael ismerje el a PFSZ-t tárgyalópartnerként. Rabin sem a PFSZ-ről nem akart hallani, sem a választási kampányát nem kívánta magára hagyni.

A román kapcsolatok a baloldal vereségével záruló választások után élénkültek fel ismét. Az augusztus 26–29. közötti megbeszélések során Románia a – szovjet blokk országaival azonos módon – elengedhetetlennek tartotta az izraeli csapatkivonást és a palesztin részvételt a genfi konferencián, így Begint álláspontjának felülvizsgálatára kérte.

Az izraeli miniszterelnök látogatásának célja azonban a román közreműködés felkérése volt egy közte és Szadat között megrendezendő tárgyalás megszervezésében. Ismervén Izrael washingtoni és nyugat-európai kapcsolatait, Ceaușescu ezzel a segítséggel országának kapcsolatát kívánta fejleszteni a tőkés nyugati országokkal, továbbá pozitív irányban befolyásolni az Egyesült Államok gazdasági köreit a legnagyobb kedvezmény elvének további biztosítása érdekében Románia felé.³² Ezenfelül Ceaușescu Beginre kedvező hatást kívánt gyakorolni a romániai zsidókkal kapcsolatos kivándorlási ügyek méltányos kezelésével.³³

Szadat Nasszertől örökölt romániai kapcsolatai is régebbre nyúlnak vissza, melyek Románia különutas külpolitikájának köszönhetően nem szakadtak meg a szovjet tanácsadók

²⁹ A kapcsolatfelvétel még Golda Meir kormányzása alatt megkezdődött, azonban ekkor jelentős külpolitikai szerepre nem tett szert.

³⁰ MOL KÜM Románia 1977 TÜK XIX-J-1-j 111. doboz, 128-1 003303 Ceaușescu látogatása Egyiptomban

³¹ MOL KÜM Románia 1977 TÜK XIX-J-1-j 111. doboz, 128-1 005876 Románia és a Közel-Kelet.

³² MOL KÜM Izrael 1977 TÜK XIX-J-1-j 66. doboz, 66-1 004753/1-2 Az izraeli miniszterelnök romániai látogatása.

³³ MOL KÜM Románia 1977 TÜK XIX-J-1-j 111. doboz, 128-1 005876 Románia és a Közel-Kelet.

Egyiptomból történt 1972-es kiutasítása után sem. Számos parlamenti és szakszervezeti küldöttség erősítette a két ország gazdasági és kulturális kapcsolatát.

1977. május 11-én Ceaușescu hivatalos látogatást tett Kairóban. A tárgyalások alatt kiemelt figyelmet szenteltek a gazdasági kérdéseknek, melyek kapcsán két megállapodás is született, de a nemzetközi politika egyes aspektusai is felvetődtek. Mindkét vezető hangsúlyozta, a jelenlegi időszak kedvező a terület igazságos és tartós békéjének megteremtésére, melynek aktuálisan legnagyobb akadályát a tartós izraeli megszállás jelenti. Mindketten támogatták az ENSZ növekvő szerepét a békefolyamatokban.³⁴

Egyiptom elnöke örömmel hallott Begin bukaresti utazásának híreről és kérte Ceaușescut, tegye próbára Begin békevágyát. A novemberben szintén Bukarestbe látogató Szadatot a román kormányfő biztosította az izraeli miniszterelnök elszántságáról.

A titkos tárgyalások másik színhelyének Marokkó adott otthont; az uralkodó, II. Hasszán mindig is jó kapcsolatokat kívánt fenntartani Izraellel. Közvetítő munkájának köszönhetően Szadat elérkezettnek látta a genfi konferencia korlátainak átlépését, beleegyezését adva egy közös titkos tárgyalás létrejöttéhez, melynek színhelyét Rabat városában jelölték ki.

1977. szeptemberében 16-án Móse Dajan izraeli külügyminiszter és Hasszán Tuhami egyiptomi miniszterelnök-helyettes közötti megbeszélés szintén a két kormányfő személyes találkozását volt hivatott előkészíteni. Azt az egyiptomi követelést, hogy Izrael a megszállt területekről teljes mértékben vonuljon ki, Dajan csak a megbeszélések lehetséges eredményeként, de nem feltételeként volt hajlandó elfogadni. A tárgyalás mégis kompromisszummal zárult. II. Hasszán felelősséget vállalt a személyes találkozó létrejöttéért, amennyiben azt Begin hajlandó alárendelni a kivonulás kérdésének.³⁵

Az előkészületek

Egyiptomban a készülődés már november első napjaiban megkezdődött. Az utazás megtervezésébe az egyiptomi politikából csak kevesen voltak beavatva. A külpolitikában Szadat első volt az egyenlők között. A hadsereg és a gazdasági szektor méretéből és parancsra való fogékonyságából adódóan könnyen kirekeszthető volt a politikai döntésekből.³⁶ Az egyiptomiak nagy része támogatta Szadat kezdeményezését, a szomszédos arab országokból érkező kritikák csak növelték népszerűségét, elutasító véleményük küldetési jelleggel ruházta fel a tervezett látogatást.³⁷ A támogatás a politikusok körében azonban nem volt egyhangú. A baloldali ellenzék elutasítása mellett a külügyminisztérium az izraeli garanciák

³⁴ MOL KÜM Románia 1977 TÜK XIX-J-1-j 111. doboz, 128-1 003303/1 Ceaușescu látogatása Egyiptomban / Függelék I. Román–Egyiptomi közös nyilatkozat. A tárgyalások végén kiadott közös nyilatkozat egyes megfogalmazásait az egyiptomi sajtó saját szája íze szerint interpretálta. A román nagykövetségről kapott külügyi jelentés alapján az ENSZ nagyobb szerepével kapcsolatban Románia nem arra gondolt, hogy a genfi konferencia meghíúsulása esetén a kérdést az ENSZ BT elé utalják, mint azt Egyiptom és Szíria szorgalmazta, csupán aktívabb szerepvállalást várt tőle. MOL KÜM Románia 1977 TÜK XIX-J-1-j 111. doboz, 128-1 003303/1 Ceaușescu látogatása Egyiptomban.

³⁵ Jacques Derogy: *i. m.* 25.

³⁶ Melvin A. Friedlander: *Sadat and Begin: The Domestic Politics of Peacemaking*. Westview Press, 1983. 83.

³⁷ Raymond Hinnebusch: *Egyptian politics under Sadat*. Cambridge University Press, 1985. 65.

megszerzéséig nem támogatott ilyen egyoldalú lépéseket. Szadat külügyminisztere, Iszmail Fahmi és annak helyettese, Muhammad Riad még az utazás előtt lemondtak.³⁸ Egyiptom elnökének – taktikus politikus lévén – sikerült egy nagyjából egységes politikai álláspontot kialakítania kíséretével. 1977. november 9-én Szadat az egyiptomi parlamentben bejelenti: „A béke útján kész vagyok bárhová elmenni. A világ végére is. Kész vagyok az izraeli parlamentbe is elmenni, hogy feltárjam a tényeket.”³⁹

A bejelentés minden érintett félre a meglepetés erejével hatott. Az izraeli vezetés reakciója sem mutatott egységes képet, véleményük Szadat őszinteségének mentén differenciálódott.⁴⁰ A külügyminisztérium az egyiptomi sajtó nyomásától tartott, amely a kivonulást és a palesztin kérdést a siker legfontosabb előfeltételeként deklarálta. A sok szkepticizmus mellett Begin volt az első, aki felismerte Szadat beszédének történelmi jelentőségét. Izrael miniszterelnöke tudta, Szadat nyomást kíván gyakorolni a Knesszetre a genfi konferencia érdekében, ennek ellenére megértette, hogy hatalmas hiba lenne három évtizednyi háborús és fenyegető viszony után ezt a lehetőséget elszalasztani.

Az Egyesült Államok reakcióját is érdemes figyelembe vennünk. A Carter-adminisztráció legelőször nem hitt Szadat hajlandóságában. Később, mikor bebizonyosodott, a szándék tényleges, az Egyesült Államok vezetése skizofrén helyzetben találta magát. Egyrészt minden segítséget megadtak a találkozó pontos megszervezéséhez, postásként vitték a két ország amerikai nagykövetei a meghívókat, másfelől azonban létrejött a genfi tárgyalások meghíúsulását jelentette volna. Carter magát a gesztust támogatta, s igyekezte visszatérlni Egyiptom elnökét a komprehenzív megállapodások útjára.

48 órával Szadat beszéde után az izraeli televízió Begin üdvözlő üzenetét közvetítette az arab nép felé. A mind angol, mind arab nyelven elhangzó szövegben Begin támogatta Kairó szándékát és kijelentette, „Egyiptom elnökét Izrael a közös őstől, Ábrahámtól örökölt vendégszeretettel fogja fogadni”.⁴¹ Begin üdvözlő üzenetének számos kritikája jelent meg a sajtóban. Kifogásolták, hogy csak az egyiptomi néphez szólt, pedig a békefelhívásnak minden arab államra vonatkoznia kellett volna. Támadták, hogy egy szót sem ejtett a palesztinokról, annak ellenére, hogy egy béketárgyalásnak a probléma lényegéről kellene szólnia.⁴²

Begin október 15-én a két ország washingtoni nagykövetein keresztül hivatalosan elküldte meghívólevelét.

³⁸ Fahmi a megváltozott körülményekre hivatkozva mondta vissza megbízatását. A külügyminiszter Szadathoz képest mindig is szigorúbban ragaszkodott a genfi konferencia összehívásához. A november 17-i egyiptomi bejelentés előtt csak Fahmi tudott a jeruzsálemi utazásról. Az ezt megelőzően Tuniszban megrendezett arab külügyi találkozón Fahmi egyik nehéz feladata volt Szadat álláspontjainak védelme, a hivatalos bejelentés után azonban lemondott. *The Times*, 1977. november 17.

³⁹ Kereszty András: *Piramis és Dávid csillag*, Magvető kiadó, 1981 33

⁴⁰ Ezt bizonyította Izrael vezérkari főnökének, Mordechai Gurnak november 15-én megjelent sajtónyilatkozata, melyben Szadatról azt állította, hogy csak blöfföl, az egyiptomi kormányt pedig háború előkészítésével vádolta. A feltételezés nem volt teljesen alaptalan. A Sínai-félszigeten az ENSZ-békefenntartók mandátumát meghosszabbították, azonban az egyiptomi sereg még mindig dupla akkora létszámmal volt jelen, mint amekkorát a 2. csapatsétválasztási egyezmény megengedett. Melvin A. Friedlander: *i. m.* 95.

⁴¹ Frank Gervasi: *The Life and Times of Menachem Begin*. G. P. Putnam's sons, New York, 1979. 49.

⁴² *Népszabadság*, 1977. november 13.

A látogatás

Kétnapos biztonsági előkészületek után Szadat november 19-én érkezett Jeruzsálembe. A protokoláris ceremóniák és magánbeszélgetések után másnap megtartotta beszédét az izraeli parlamentben.

A döntés meghozatalának körülményei és a korábbi békepróbálkozások felelevenítése után a múltat lezárva, a béke eléréséhez alapvető, a mindenkit érintő elveket összefoglalva az ENSZ vonatkozó határozatainak központi szerepét hangsúlyozta.

Szadat kényszerűségből összekapcsolt kétoldalú érdekeltsége, azaz a Sínai-félsziget és a palesztin kérdés magában hordozta a látogatás egyes lehetséges kimeneteleinek kizárását. „Először is nem azért jöttem, hogy különbékét kössek Izraellel. Ez nem része Egyiptom politikájának. A probléma nem csupán Izrael és Egyiptom konfliktusa. Másodszor nem azért jöttem, hogy részleges megállapodást kössek, hogy ezzel megszüntessük a hadviselő állapotot, a lényegi kérdéseket pedig félretegyük. Ez nem az a radikális megoldás, amire nekünk szükségünk van. Harmadszor nem azért jöttem, hogy megkössük a harmadik csapatsétválasztási egyezményt a Golán-fennsík, a Sínai-félsziget és a Nyugati Part felett.”⁴³

Az általános elvekkel párhuzamosan az egyiptomi érdekek külön-külön is szerepet kaptak a felszólalásban.

A területtel kapcsolatosan Szadat hajlandó volt elismerni Izraelt mint legitim államot, ha az kivonul az 1967-ben megszállt területekről. Hajlandó volt bármilyen garanciát vállalni Izrael biztonságára, akár az arab országok által, akár a nagyhatalmak által legyen az biztosítva. „Önök velünk akarnak élni a világnak ezen a felén. Öszintén mondom, teljes biztonsággal fogadjuk önöket. [...] Azonban ma már elmondhatom, és az egész világ előtt kijelenthetem, hogy hajlandók vagyunk tartós és igazságos békében élni önökkel.” A csapatkivonások olyannyira szigorúan értendők, hogy az ezzel kapcsolatos tárgyalások szinte feleslegesek. „Öszintén szólva a mi földünk nem lehet alku vagy vita tárgya. [...] Ragaszkodunk a teljes izraeli kivonuláshoz, beleértve Jeruzsálemet is.”⁴⁴ Ennek alapján az izraeli csapatok kivonulása továbbra is a béke előfeltétele maradt, ahogy azt a rabati tárgyalásoknál már láthattuk.

A megállapodás létrejöttének második akadályát a palesztin kérdés jelentette. Szadat nem először tudatta az izraeli politikával, hogy a palesztin probléma nélkül nincs béke. „Ami a palesztin ügyet érinti, senki sem tagadhatja, hogy ez a legnagyobb akadály a békének. Senki által el nem fogadható az, amit itt Izraelben hangoztatnak, az, hogy figyelmen kívül hagyják e nép létezését” A Balfour-deklarációra hivatkozva értetlenül állt az előtt, hogy Izrael népe, amely ebben a dokumentumban morális és jogi alapot kapott az államalapításra egy olyan földön, ami nem az övék, miért nem képes elismerni a palesztinok jogát ugyannerre.⁴⁵

Látható, Szadat itt sem tér el a közös arab állásponttól, a palesztin nép jogát az autonómiára lényegesnek tartja, ellenben egy fontos momentumot ki kell emelnünk. A beszéd során szó volt mindenről, ami a palesztinokat érinti, egyetlen szó nem hangzott el, ez pedig

⁴³ Lugosi Győző (szerk): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest, 2007. 461.

⁴⁴ Uo. 463.

⁴⁵ Uo. 466.

a PFSZ. Szadat tudta, hogy Izrael semmilyen mértékben nem ismeri el e radikális szervezete, ezért nélküle kívánta megfogalmazni a probléma lényegét. A szomszédos arab országok látogatást ért későbbi kritikái éppen ezt az óvatos lépést támadták a legélesebben.

A palesztin kérdés Szadat eszköztárában a pánarab gondolat kifejezőeszköze volt, egy olyan egységre, amely vonzóereje az arab országokat érő kihívások idején megerősödött, célját, az egységes arab közösséget azonban a mai napig nem érte el. A palesztin kérdés a 60-as évek óta kilépett az egyes arab országok nacionalista bűvköréből és, mondhatni, saját útját járta – amely utat a 70-es évektől a nemzetközi elismertség fémjelez –, azonban a pánarabizmus szellemi egységét továbbra is kifejezte a palesztin államiság melletti kiállás.

A nemzeti és-pán ideológiák összefonódása gyakorlatilag a Sínai félsziget és a palesztin kérdés szoros kapcsolatát jelöli a szadati gondolatvilágban. Ez a magán és közösségi összekapcsolódás több szempontból sem hozta meg a várt eredményt. A szomszédos arab államok kritikája éppen azzal kapcsolatban volt a legerősebb, hogy milyen joggal tárgyal Szadat a palesztinok jövőjéről. A későbbi béketárgyalások nehézségei a két kérdés szétválasztására kényszerítették Egyiptom elnökét.

Szadat egyórás beszédét követő zavart tapsok után Begin miniszterelnök felszólalását fogadhatták a parlament tagjai. Begin is jó szónok hírében állt. A köszöntők után a korábbi béketapogatózások felelevenítése következett. Megtörve Szadat beszédének azon morális hangsúlyát, hogy a béke kizárólag az izraeli megszállás miatt nem jöhet létre, Begin a zsidó sérelmeket elevenítette fel. „Függetlenségünk felújítása után három fronton támadtak ránk. Kevés a sok ellen, gyenge az erős ellen.”⁴⁶

Az előadás további fejezetei éreztették, hogy több van a két ország között lélektani falnál, mint ahogy az Szadat említette. A két nyilatkozat közötti összehasonlítás hűen ábrázolja a politikusok nézetei közötti alapvető különbséget. „Mit jelent a béke Izrael számára? tette fel a kérdést Egyiptom elnöke. Azt jelenti, hogy Izrael arab szomszédaival együtt biztonságban él ezen a területen, saját határai között mindennemű agressziótól mentesen.” És mit mondott Begin a békéről? Egyszerű mondat, amely felületesen nézve, akár egyezőnek tűnhet az arab koncepcióval. „Mi ezen a területen együtt fogunk élni, a nagy arab nemzet saját államaiban, és a zsidó nemzet az ő földjén, Erec Izraelben.”⁴⁷ Nem véletlenül használta Begin a héber elnevezést.

A bibliai Erec Izrael jóval nagyobb területet foglalt magában, mint aminek birtoklásába az arab országok beleegyeznének, a mai Jordánia, Szíria és Libanon egyes részeire is kiterjedt. Begin következképpen ezzel a rövid mondattal támasztotta alá a zsidók történelmi örökségét erre a területre, megtorpedózva így az összes megszállt területről való kivonulás jogosságát, amit tovább erősített a Balfour-nyilatkozattal kapcsolatban tett kijelentésével. Ennek alapján Izrael nem hódító ország. Az izraeli csapatok a hat napos háború alatt visszafoglalták nem megszállták területeiket.

Begin Szadat nyilatkozatára, miszerint a területi kérdés nem lehet vita tárgya, így reagált: „A mi földünk is szent. [...] Aggaszt Egyiptom elnökének és más szomszédainknak az álláspontja. Valamennyien azt mondják, hogy erről nem lehet tárgyalni. Aggaszt minden olyan vélemény, amely szerint az arab népek és Izrael állam kapcsolatában vannak olyan

⁴⁶ Menachem Begin Following Historic Sadat Speech

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/begintoknessetsadat.html> Hozzáférés időpontja: 2005-02-05

⁴⁷ Uo.

dolgok, amelyeket ki kell vonni a tárgyalások témaköréből. Mindent meg kell tárgyalni és minden megtárgyalható.”⁴⁸

A területi vita lezárásaként Begin Jeruzsálem kérdését járta körül, anélkül, hogy a feladásáról egy szó is esett volna. Hangsúlyozta, hogy a város az elmúlt 11 év óta szabadon nyitva áll minden vallási felekezet számára, és ezt az egyenlőséget Izrael minden körülmény között biztosítja.

Begin a két ország közötti kapcsolatokra részletesebben kitért. Sürgette a gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok azonnali felvételét, a határok megnyitását, mindezt még a béke aláírása előtt. Ez a szadati elképzelések teljes megfordítását jelentette, azaz a csapattípusoknak a békétárgyalások *eredményeként* és nem *előfeltételeként* való értelmezését.

A genfi konferencia tárgyalását Begin sem kerülte el. Kijelentette, hogy nem csak Egyiptommal kész tárgyalóasztalhoz ülni, hanem Jordániával, Szíriával és Libanonnal is. A tárgyalások nem folyhatnak azonban csak az ENSZ BT 242-es és 338-as rendeletei⁴⁹ alapján.

A szintén egyórás beszéd alatt a miniszterelnök nem tért ki részletesen a palesztin kérdésre. Míg Szadatnak azt róhatjuk fel, hogy a PFSZ-t mint szervezetet ignorálta, addig Begin a kérdéstről egyáltalán nem beszélt. Hajlandó volt meghívni Jordánia királyát: „Meghívom Husszein királyt, hogy látogasson ide és tárgyaljunk meg azokat a problémákat, amelyek közöttünk vannak.” Ezek a közös problémák nem lehettek a palesztin problémák, hiszen azokról 1974 óta nem Jordánia, hanem a PFSZ hivatott tárgyalni.⁵⁰ A teljességhez idézni kell a következőket is: „Meghívom a palesztin arabok szövőit, hogy közös jövőnkéről tárgyaljunk.”⁵¹ Mit fed le a palesztin arabok kifejezés? Számára Palesztinának két fajta lakója volt, palesztin zsidók és palesztin arabok, utóbbi helyzetét az állam kisebbségi problémájaként kívánta kezelni.

November 21-re már csak két fontos feladata maradt az egyiptomi delegációnak. Elsőként találkozó a Knesszet számos politikai csoportosulásával, majd a látogatás összegzésésként a két vezető politikus sajtótájékoztatót tartott. A sajtókonferencia az *egyetértési megállapodás* felolvasásával kezdődött.⁵² Egyiptom és Izrael kötelezettséget vállalt a további párbeszéd folytatására, melynek eredményei a genfi konferencia tárgyalóasztalánál valósulhatnak meg.

Ezek után következhetnek az újságírók kérdései. Az érdeklődés a következő témák köré csoportosíthatók: Begin viszontlátogatásának esélyei Kairóban, további diplomáciai kap-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Az 1973. október 22-én elfogadott, lényegében a 242. számú határozat fontosabb pontjait megismétlő határozat, amely a háborús viszony megszüntetésére és a tárgyalások megkezdésére szólítja fel az érintett feleket.

⁵⁰ Az arab államok 1974-es rabati csúcstalálkozóján a PFSZ-t ismerték el a palesztin nép egyedüli törvényes képviselőjének.

⁵¹ Menachem Begin Following Historic Sadat Speech. i. m.

⁵² A nyugati sajtó kritikája az egyetértési megállapodást túl kevésnek találta egy közös nyilatkozat közreadásához képest. Kenneth W. Stein: i. m. 235. Ha negatív kritikával akarunk élni, mint tette ezt számos arab ország, úgy kijelenthetjük, a semmit nem lehet közös megállapodásba foglalni. Pusztán az egyet nem értés kiemelése azonban hibás útra terelhet az értékelés során. Nézetem szerint nem is lehetett volna célja az utazás bármiféle konkrét megegyezésnek, akár az idő rövidsége miatt, akár azon történelmi tapasztalatra utalva, hogy az első kezdeményezéseknek a konkrét előrelépések mellett mindig morális jelentőségük a hangsúlyosabb. Ezért kívánom félretenni a negatív kritikát.

csolatok megszervezése, Szadat mennyire elégedett a látogatás eredményével, és néhány kérdés a palesztin ügyről.⁵³

Begin, akinek országa arab földet tartott megszállás alatt, Kairóba történő látogatása túl nagy kockázatot jelentett Szadat számára. Kezdeményezésére adandó izraeli viszontválasz lehetősége ellenben fontos probléma a későbbi ellenérzések megítélésében. Egyiptom elnöke tudta, hogy békepolitikájának stabilitása érdekében hasonló lépésre van szüksége, mint amit ő tett Izrael felé. Ahogy a tárgyalások az év vége felé egyre nehezkesebbé váltak, Szadat mindinkább hiányolta az un. nagy gesztust Izrael részéről. A palesztin kérdést illetően Begin annyit nyilatkozott, hogy a genfi konferencián a *megfelelő* palesztin képviselőt fog részt venni.

A két ország szempontjai és ellentétes érdekei körvonalazódni kezdtek. Az 1977-es évben még csak kevés és látszólagos megegyezést tapasztalhatunk a két fél között, azonban a későbbi érdekartikulációk és engedmények az egyetértés felé vezeték a tárgyalópartnereket.

Meglátásom szerint a megállapodás akadályát jelentő központi probléma összefoglalható a feltétel és eredmény fogalmi ellentmondásában. Amit Egyiptom a béketárgyalások előfeltételeként kívánt elérni, névszerint a az izraeli csapatok kivonulása és a palesztin kérdés megoldása, Izrael részéről csak eredményei lehettek az egyes megállapodásoknak. Szadat egy októberi sajtónyilatkozata jól mutatja a kezdeti álláspontok áthidalhatatlanságát: „Az izraeli csapatok kivonulása a megszállt területekről és a független palesztin állam létesítésére vonatkozó arab követelés nem képezheti vita tárgyát.”⁵⁴

A Szadat látogatására adott arab válaszok

Egyiptom elnökének reménye a szomszédos arab államok csatlakozására már november végén pusztá illúzióknak tűnt. A látogatással kapcsolatos reakcióik vegyes képet mutattak. Marokkó és Szudán támogatását, Jordánia ambivalens hozzáállását Szaúd-Arábia diplomatikus hallgatása egészítette ki.⁵⁵ A Líbiával való kapcsolat javításának lehetőségét a magyar külügyi jelentések minimálisra becsülték. A legerősebb elítélést Szíria és a PFSZ tanúsította, vezető szerepet játszva egy Szadat-ellenes koalíció megszervezésében.

Az elutasítás indokai két – a muzulmán világszemléletben erősen gyökeret vert – elemből táplálkoztak. Elsőként Szadat – azzal, hogy Izraelbe látogatott – a pánarab eszme kereiteinek önálló túllépését tette meg. Az arab országok összetartásának következménye az egység előnyben részesítése egyes tagországokkal szemben. A közös front a palesztinok problémáját is saját ügyének tekinti, ebben a kérdésben egyedül intézkedő ország deviánsnak minősül az arab közösségen belül. Szadat a látogatást egyik arab állammal sem tárgyalta meg, megszegve ezzel a közösségi érdekeket.

⁵³ *Joint Begin Sadat Press Conference and Text of Agreed Communique.*

http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Peace/joint_begin_sadat.html; hozzáférés: 2005.10.30.

⁵⁴ *Magyar Hírlap*, 1977. október 26.

⁵⁵ Fahd herceg egy márciusi nyilatkozatában kijelentette, Szadat kezdeményezése a maximumot jelenti, amit tenni lehet a közel-keleti béke érdekében és lehetetlen megjósolni, hogy mi történik, ha Szadat erőfeszítései kudarcot vallanak. MOL KÜM EAK 1978 TÜK XIX-J-1-j 48. doboz, 36-1-001431/14 Szadat külföldi körútja és értékelése.

Az ellenállás másik sarkalatos pontja Izrael Állam hivatalos elismerése. A palesztin kérdés megoldása az arab világ szemében előfeltétele bármilyen kialakított békének. Azzal, hogy Szadat elszánta magát az utazásra, hivatalosan is elismerte Izraelt, mielőtt a háborús viszony és a palesztin kérdés megoldódott volna. A vizit további negatívan értékelt elemeit jelentette, hogy Szadat utazásával elismerte Jeruzsálemet izraeli fővárosként, átvette a kétoldali megegyezés tervét megtorpedózva ezzel a genfi megoldást, knesszetbeli felszólalásán kívül magántárgyalásokat is folytatott Izrael képviselőivel, ezek pedig mind a két alapmotívum következményeként írható le.⁵⁶

A látogatás ideje alatt több heves megmozdulás zajlott le az arab világban és több európai nagyvárosban. 17 ember sérült meg az athéni egyiptomi nagykövetség arab diákok egy csoportja által történt megtámadásakor. Párizsban 100 arab diák behatolt az Arab Liga irodájába és ott sajtónyilatkozatot tett közzé a béke esélyeinek lerombolásával vádolva Szadatot.⁵⁷

A PFSZ november 18-i bejrúti ülése felszólította a megszállt területen élő palesztinokat, hogy tüntetéssel és általános sztrájkjal fejezzék ki felháborodásukat Szadat izraeli látogatása ellen, és hiúsítsák meg az arra irányuló kísérleteket, hogy e látogatás bevezetője lehessen bármiféle, a palesztinai ügy elleni újabb csapásnak. November 22-én a PFSZ szintén tárgyalásra szólította fel Szíriát, Irakot, Algériát, Jement és Líbiát:⁵⁸ „A csúcstalálkozó szigorú lépéseket kell tenni Szadat ellen, s a legsúlyosabb szankciókkal és teljes elszigeteléssel kell büntetni.”⁵⁹ A látogatás kezdetére, november 18-ra Asszad szíriai elnök nemzeti gyásznapot rendelt el, továbbá megbeszélésre hívta a PFSZ vezetőit, akikkel közös delegációt kívánt küldeni a Szovjetunióba. Tárgyalási alapul egységes munkaprogramot dolgoztak ki, amely a következő fontosabb elemeket tartalmazta: (i) Elítélik a látogatást; (ii) a többi arab államot is az elutasításra szólítják fel. (iii) Közös erőfeszítéseket tesznek Szadat politikájának megfékezésére. (iv) Céljuk az igazságos béke a Közel-Keleten, ami Izrael kivonulását jelenti a megszállt területekről és a palesztin állam létrehozását. (v) Nemzetközi lobbít indítanak a támogatás megszerzésére. (vi) Az összes haladó szervezet kongresszusának összehívása. (vii) Szolidaritást vállalnak a megszállt palesztinok harcával, a PFSZ-t mint egyetlen palesztin képviselőt ismerik el. (viii) A két fél állandó ülésezését tervezték.⁶⁰

November 30-ra sikerült is tető alá hozni a Szovjetunió–Szíria–PFSZ tárgyalásokat. A megbeszélésről kiadott közleményben elerendő célként a már nem új keletű problémák végleges megoldását jelölték meg: a genfi tárgyalások megszervezését, Izrael teljes visszavonulását, önálló palesztin állam létrehozását és a térség összes népének szabad és független fejlődését.⁶¹

Líbia kijelentette, ha Szadat ellátogat Jeruzsálembe, az Arab Ligából való kizárását fogja kérni. „Szadat elnök vállalkozása az egész arab nemzet ellen elkövetett bűncselekmény, s ha a látogatásra sor kerül, Líbia megvonja bizalmát az egyiptomi kormánytól, többé nem

⁵⁶ Whalid Kalidi: Thinking the unthinkable, a sovereign palestinian state. *Foreign Affairs*, 1978. július. 695–712.

⁵⁷ *Világpolitikai Dokumentáció*, 1977. december.

⁵⁸ *Népszabadság*, 1977. november 19.

⁵⁹ Uo. 1977. november. 22.

⁶⁰ Uo. 1977. november 24.

⁶¹ MOL KÜM EAK 1977 TÜK XIX-J-1-j 48. doboz 36-1-005781/37 Szadat elnök izraeli látogatása.

ismeri el azt törvényes arab kormánynak.”⁶² Ezen kijelentés után az arab országokat Tripoliba szólította megbeszélésre.

A jeruzsálemi látogatás bejelentése igen nehéz helyzetbe hozta a líbiai vezetést, hiszen a tuniszi külügyi konferencián történt megbékélés alapján úgy tűnhetett, hogy Líbia is egyetért Szadat tervezett lépésével. Egyiptomba és Szíriába irányított küldötteik útján kívánta megakadályozni a látogatást. Sikertelenségük után a líbiai külügyi tikárság bejelentette, visszavonja elismerését a jelenlegi egyiptomi kormánytól és az Izraelhez hasonló gazdasági bojkottot tervez alkalmazni vele szemben.⁶³ A Kadhafi elnök vezérletével december 2-án megnyíló tárgyalások célja a haladó arab erők egységének megszilárdítása és a Szadat elleni erők új stratégiájának kidolgozása volt.⁶⁴ A háromnapos konferencia egy közös nyilatkozat megfogalmazásával zárult. A résztvevő országok – Szíria, Líbia, Algéria, Irak, Dél-Jemen, a PFSZ – „Ellenállási Frontba” tömörültek és a következő 10 pontban foglalták össze programjukat. (i) Elítélik a látogatást, mert az, az arab nemzet elárulását jelenti. (ii) Mindent elkövetnek a látogatás következményeinek felszámolásáért. (iii) Befagyasztják a diplomáciai kapcsolatot Egyiptommal. (iv) Nem vesznek rész az Arab Liga semmilyen egyiptomi értekezletén, a Liga székhelyét át kívánják helyezni Kairóból, tanulmányozzák az egyiptomi tagság kérdését is. (v) A PFSZ a palesztin nép törvényes képviselője. (vi) Figyelmeztetik a Szadatot támogató arab országokat politikájuk következményére. (vii) Felszólítják az arab nemzetet a legnagyobb frontország, Szíria támogatására. (viii) Üdvözlük az egyiptomi arabság azon csoportját, amely ellenzi a jelenlegi egyiptomi politikát. (ix) Szíria–PFSZ egységes frontot hoznak létre a cionizmus és minden kapituláció elhárítására. (x) A front elleni támadás minden tagállam elleni támadást jelent.⁶⁵

A tárgyalás hatékonysága eltérő módon értékelhető. A kezdettől fennálló megosztottság utólagos értékelések alapján csak látszólagossá tette egy közös álláspont kialakításának lehetőségét. Az iraki delegáció kivonult a konferenciáról és megtagadta a közös nyilatkozat aláírását, amennyiben az arab országok nem hajlandók kiállni a BT 242-es határozatának átalakítása mellett. A konferencia hibázott, mikor nem tett különbséget az egyiptomi politika és Szadat mint személyiség között, továbbá elmulasztott lépéseket tenni a béke elérése felé – jelentette ki Algéria londoni nagykövete.⁶⁶

A genfi tárgyalás kilátásainak gyengülésével párhuzamosan csökkent a Szovjetunió befolyása a közel-keleti békefolyamat koordinálására. Szíriához és a PFSZ-hez fűződő érdekeltségei meggyengültek, Egyiptommal való kapcsolata a szovjet tanácsadók 1972-es kiutasítása óta megszakadt. 1977 novemberétől a sajtóban is sokszor megjelenő kritikák az egyiptomi–szovjet ellentétet egyre inkább Szadat–Szovjetunió ellentété formálták át.⁶⁷ A szovjet vezetésnek hatalma erősítéséhez az egyetlen megoldást a közös békemegállapodás

⁶² *Népszabadság*, 1977. november 19.

⁶³ MOL KÜM Líbia 1977 TÜK XIX-J-1-j 87. doboz, 91-1001041/55 Líbiai–egyiptomi kapcsolatok alakulása.

⁶⁴ Kadhafi felismerte, hogy a legfontosabb Szíria egyetértésének elnyerése. Az Irak és Szíria közötti ellentétet nem tudván enyhíteni, az utóbbi mérsékelt pozícióját támogatta. MOL KÜM EAK 1978 TÜK XIX-J-1-j 48. doboz, 36-1-001431/9 Szadat külföldi körútja és értékelése.

⁶⁵ C. Paul Bradley: *A study of Carter Administration Policies 1977–1980*. Tompson-Rutter, 1981. 95.

⁶⁶ MOL KÜM EAK 1978 TÜK XIX-J-1-j 48. doboz, 36-1/00209 Egyiptomi–izraeli tárgyalások.

⁶⁷ MOL KÜM EAK 1978 TÜK XIX-J-1-j 48. doboz, 36-1/00468/3 Az egyiptomi nagykövet látogatása.

jelentette volna, így gyakorolva nagyobb nyomást az egységes arab front segítségével a tárgyalóasztal másik felére. Az utolsó pozitív fejlemény számára a közös amerikai–szovjet nyilatkozat, akármennyire is nem volt az működőképes. A Szovjetunió nem tudott határozott lépéseket tenni a tárgyalások felgyorsítására. Tarthatatlannak ítélte, hogy a fűgefalevélként odatartott általános rendezés mögött a két ország mégiscsak a különbéke irányába tart. Annak ellenére, hogy az egyiptomi sajtó genfi előkészítő tárgyalásának állította be, a megbeszélések mégis szeparatív jellegűek. Moszkva meggyőződéssel jelentette ki, hogy a kétoldalú tárgyalások csak elodázzák a rendezést, Izrael Egyiptomot elvtelen alkudozásokra kényszeríti. Szadat látogatása egyenlő a Washington előtti behódolással. Ennek következtében a rendezés nem tűr halasztást. Genfet sürgetni kell.⁶⁸ Az Ellenállási Front létrejöttét támogatta, megfelelő eszköz volt számára az Egyesült Államok béketörekvéseinek feltartására.

A tiltakozásokra válaszul Kairóban bezárták az al-Fatah palesztin irodáját. A PFSZ képviselőit kiutasították, a Palesztina hangja rádiót betiltották.

Washington, Jeruzsálem és Kairó látogatás utáni kapcsolata

Egyiptom arab világban belüli elszigeteltsége veszélyessé kezdett válni. Az utazás okozta politikai vákuumot csak egy, a Szadatéhoz hasonló jelentőségű izraeli válaszlépés tudta volna kitölteni. Szadat súlyos politikai lépést tett, Begin pedig visszatért a részletkérdésekhez. Az egymás közötti tárgyalások lelassulása okán ismét közvetítőre volt szükség, s az csakis Washington lehetett. Mindhárom félben erősödött a meggyőződés, a bilaterális kapcsolatok jobb megoldást nyújtanak az átfogó egyezménynél. „Célunk nem a genfi értekezlet, hanem a haladás a rendezés felé” – nyilatkozta Zbignev Brzezinski, Carter nemzetbiztonsági tanácsadója.⁶⁹

Szadat nem várhatott tétlenül. Minél több idő telik el, látogatásának eredményei annál erősebben halványodnak, ismét akadályokat állítva a folyamat elé. A megváltozott politikai prioritások tükrében egy újabb Szadat–Begin találkozó elengedhetetlennek látszott. November 27-én Szadat az összes arab ország képviselőit, továbbá Izraelt és az Egyesült Államokat meghívta egy – általa a genfi konferencia előszobájaként definiált – Kairóban rendezendő tárgyalásra. „Mindenkinek saját dolga, hogy döntsön, de ha csak az izraeliek érkeznek meg, én elkezdem a konferenciát. [...] Ha Kairóban minden rendben megy, és ha csak egy-két meghívott jelenik is meg, haladni tudunk a genfi konferencia felé” – mondta Szadat. Begin november 26-án, koalíciós partnereivel való tárgyalás után és még a hivatalos értesítés előtt elfogadta a meghívást. Az izraeli delegáció Kairóba történő meghívása elsőként alapozta meg hivatalos zsidó delegáció jelenlétét egy arab országban.⁷⁰

⁶⁸ MOL KÜM EAK 1978 XIX-J -1-j 48. doboz, 36-1/00468/5 Az egyiptomi nagykövet látogatása.

⁶⁹ *Népszabadság*, 1977. december 13.

⁷⁰ Washingtonon és Jeruzsálemen kívül az összes arab ország, továbbá a Szovjetunió is visszautasította a meghívást. Az Egyesült Államok igyekezett elhalasztani a konferencia összehívásának időpontját a mérsékelt arab államok, főleg Jordánia és Szaúd Arábia csatlakozásának meggyőzése érdekében. MOL KÜM EAK 1977 TÜK XIX-J-1-j 48. doboz, 36-1-006322/2 Az egyiptomi politika a kairói konferencia előestéjén

Ilyen előzmények után került sor a két politikus újbóli találkozására 1977. december 25-én Izmaíliában. A megbeszélés diplomáciailag jelentősnek mondható, konkrét lépéseket tett a béke felé.

Összefoglalva az utazás eredményét mindenféleképpen kétértelmű megítéléssel kell zárunk. Az arab államok tartózkodó vagy elutasító megnyilvánulásai sorra jelzik, milyen és mennyi megrögzült ellenérzés alakult ki a Közel-Keleten, és éppen ezért ez azt is bizonyítja, mennyire fontos volt ez a látogatás, amely apró lyukat ütött az arab–izraeli ellentét falába. Szadat lépésének értékeléséhez a következő két kérdés megválaszolása vihet közelebb. Előre vagy hátralépés volt-e a béke felé? Míg az arabok és izraeliek közötti valamiféle enyhülést hozta, addig – mint később látni fogjuk – az átfogó béke felé nem vezetett. A morális jelentőségét nem számítva volt-e akkora hatása az utazásnak, mint amilyen erős ellenállást a többi arab ország kifejtett ellene? Líbia, Szíria azt kritizálta, hogy a közös arab frontot bontja meg, a béke elérése előtt gyengíti az arab erőket. A kockázata megvolt. Ha a találkozó nem hozza a várt reményeket, az Szadat politikai karrierjébe, életébe, az egész béke felé kacsingató egyiptomi politika feláldozásába kerülhetett volna.

Van azonban az értelmezésnek egy másik aspektusa is. Ha a Közel-Kelet speciális helyzetéből kilépve értékeljük Szadat lépését, láthatjuk, hogy nem tett mást, mint a konfliktus másik főszereplőjéhez látogatott tárgyalni. Végül megállapítható, eredményesen húzta ki azon izraeli állítás lába alól a talajt, miszerint az ország nem juttat vissza addig területet, amíg őt magát, mint államot nem ismerik el. Szadat ezt megtette. Elutazott.

A török függetlenségi háború a magyar sajtó tükrében

Bíró Gábor
Szegedi Tudományegyetem

Az 1919–1923 között zajlott török függetlenségi háborút, bár lokális háborúknak említik, mégis szinte egész Európában nagy érdeklődéssel figyelték. Ennek az az oka, hogy az események nemcsak a nagyhatalmak európai politikájára bírtak befolyással, hanem más országok belpolitikájára is. Továbbá a történetek közvetetten érintették a Balkán-félszigeten lévő államokat, mert a harcok továbbterjedése magában rejtett egy újabb balkáni konfliktust.

Egyrészt a fentebb említett tények, másrészt a hagyományosan jónak mondható török–magyar barátság miatt szeretnénk betekintést nyújtani a magyar sajtó álláspontjára a török függetlenségi háborút illetően.¹

Az események kutatásának érdekében két korabeli napilapot, a *Népszavát* és a *Pesti Naplót* vizsgáltuk meg a kérdéses időszakban. A *Népszava* a Magyarországi Szociáldemokrata Párt hivatalos napilapja volt, a *Pesti Napló* a kormányhoz közel álló jobboldali konzervatív napilap, mely – leszámítva a Tanácsköztársaság hónapjait – folyamatosan megjelent.

A függetlenségi háború kezdete

Az I. világháborút követően az antant mint győztes hatalom megkezdte a vesztes Oszmán Birodalom megszállását és az egyes területek feletti osztozkodást. 1919 márciusában az olaszok a déli területeket, az Antaya-öböl és környékét szállták meg.² Májusban a görögök partra szálltak Izmirben és megkezdték előrenyomulásukat Kis-Ázsiában. A franciák Dél-Anatóliát és Szíriát vették birtokba, az angolok Isztambult és körzetét, a szorosokat, Moszult és körzetét, Mezopotámiát és Palesztinát. Az Oszmán Birodalom kaukázusi területeinek egy részét az örmények szállták meg, céljuk az önálló Örményország létrehozása volt. A kurdok ugyancsak szuverén államban gondolkodtak.

¹ A török–magyar barátság gyökerei az 1848–49-es szabadságharchoz és az azt követő időszakhoz vezethető vissza. A szabadságharcot nagy érdeklődéssel figyelték az oszmánok. A bukását követően a birodalomban több magyar emigráns számára biztosítottak menedéket, például Bem József, Kmety György stb. A másik mérvadó esemény II. Abdülmedzsid gesztusa, amikor 1877-ben 35 corvinát adott vissza, melyet még a hódoltság alatt vittek el Magyarország területéről.

² Az olaszok a függetlenségi háborúban a fentebb említett területek megszállásában szinte elsőként vettek részt, de szerepük a hadi események terén nem volt jelentős. A megszálló hatalmak közül Olaszország volt az első, amely, miután csalódott szövetségesei ígéreteiben, már 1921 folyamán kivonult az általa megszállt területek nagy részéről és fegyvereladási üzleteket kötött Kemálékkel.

Az antant partraszállása miatt Kis-Ázsiában lázongások törtek ki, melyek leverésére és az ott lévő fegyverek begyűjtésére az isztambuli kormány Musztafa Kemál³ küldte ki. A pasa 1919 májusában megérkezett Samsunba. A szultán parancsával szembe fordulva a mozgalom élére állt és ekkor adta ki az ellenállásra felszólító első kiáltványát. Július 23-ra Nemzeti Kongresszust hívott össze Erzurumba, ahol a kongresszus elnökének választották. Itt került sor a törökök által lakott törzsterületek megvédését célzó nemzeti egyezmény kiadására, amit szeptemberben Sivasban megerősítettek.

Ugyanekkor az angolok csapatmozgósításokat hajtottak végre Konstantinápolynál és több csatahajót küldtek a szorosokhoz, hogy uralmuk érdekében nyomást gyakoroljanak – már a sèvres-i béketárgyalások előtt – a térségben érdekelt országokra.⁴

A közel-keleti térségben felmerült problémák rendezése végett 1920. április 18–24. között San Remóban konferenciát hívtak össze, ahol Anglia és Franciaország felosztotta a közel-keleti területeket és ezzel megpecsételődött az Oszmán Birodalom arabok által lakott területeinek sorsa.⁵ A San Remo-i események újabb lendületet adtak a függetlenségi háborúnak. Áprilisban tovább növekedett a török nacionalisták tábora, amikor a szultáni seregből egy hét alatt 200 tiszt állt át a nemzeti erőkhöz.⁶ A nacionalisták szervezkedésének hatására júliusban a görögök folytatták a csapatmozgósításukat és benyomultak Anatóliába.

A sèvres-i békediktátum és következményei

Az Oszmán Birodalom közel-keleti területeinek felosztását követően, augusztus 10-én a szultán az antanthatalmakkal aláírta a sèvres-i békét és így a birodalom európai része a szövetségesek ellenőrzése alá került. A megállapodás szerint Dél-Anatóliát a franciák és az olaszok vették birtokba, Isztambul és körzete, továbbá a szorosok angol ellenőrzés alá kerültek, Nyugat-Anatólia Izmir⁷ központtal pedig a görögöké lett. Kilátásba helyezték az önálló Örményország és Kurdisztán létrejöttét, ami ugyancsak nagy területeket szakított volna ki a mai Törökország keleti részéből. A béke értelmében a Kemálék ellenőrzése alatt lévő területek csak Közép-Anatóliára korlátozódtak volna, amit a Török Nagy Nemzetgyűlés nem fogadott el.

³ 1881–1882 körül született Szalonikiben. Katonai középiskolába járt, majd hadiakadémiára és végül az isztambuli vezérkari iskolában végzett. Részt vett az ifjútörökök 1908-as forradalmában. Harcolt az 1911–1912-es olasz–török háborúban és a második Balkán-háborúban 1913-ban. 1915-ben vezetésével Gallipolinál feltartóztatták az antant csapatait, majd ezután harcolt a közel-keleti hadszíntereken is. Irányításával győzött a török függetlenségi háború. Flesch István: *Atatürk és kora*. Corvina, Budapest, 2004.

⁴ Az angolok a közel-keleti gyarmataik védelme érdekében nagy figyelmet fordítottak a kis-ázsiai eseményekre, főleg a szorosok birtoklására. A franciák számára viszont a németek elleni revánspolitika volt a legfontosabb, így a versailles-i békerendezés esetében is gyakoriak voltak az angol–francia összeütközések. Ugyanakkor a sikeres érdekérvényesítés szempontjából a kis-ázsiai helyzet megkívánta, hogy a franciák és az angolok egységesen lépjenek fel a háborúban a nemzeti erőkkal szemben. *Pesti Napló*, 1920. február 26.

⁵ A megállapodás szerint brit mandátumterület lett Palesztina, Mezopotámia és a franciákkal véglegessítették a Moszullal kapcsolatos olajegyezményt. Franciaország megszerezte Libanont és Szíriát.

⁶ *Népszava*, 1920. április 29.

⁷ A napilapok híreiben Szmirna néven szerepel.

A békediktátum tovább súlyosbította a térségben az amúgy is feszült politikai helyzetet és az események következtében Kemál hadseregének ellenállása tovább erősödött.⁸ A nemzeti hadsereg 1920. december 2-án Gümrünél legyőzte az örményeket és még aznap éjjel aláírták Alexandropolban a békét. A szerződés értelmében Örményország csak az Erivan- és a Golca-tó körüli területeket tarthatta meg Kars és Alexandropol nélkül. Néhány gépfegyver kivételével a hadianyag nagy részét át kellett adniuk Kemáléknak.⁹

A görög lakosság körében a kis-ázsiai harcoknak nem volt nagy népszerűsége, ezért 1920 novemberében Venizelosz görög miniszterelnök vereséget szenvedett a választásokon, így megbukott az agresszív törökellenes politika is. A parlamentben többségbe került monarchisták visszahívták Konstantin királyt a trónra. A régi-új uralkodó már nem ápolt olyan jó kapcsolatot azokkal az angolokkal, akik leginkább támogatták a harcokban a görögöket, így konfliktus alakult ki az antant és a görögök között.¹⁰ A görögöknél történt belpolitikai változás kedvezett Kemáléknak, mert a szövetségeseknél felmerült a béke lehetősége is.¹¹ A nacionalisták a megállapodást ahhoz a feltételhez köthették, hogy függesszék fel a békeszerződés 36. cikkelyét, amely a szultán szuverenitását Konstantinápolyra korlátozta, illetve országhatárnak ismerjék el az Enos–Midia¹² vonalat. A harmadik követelésük, hogy Görögország Trákiát őrítse ki, amely kapjon autonómiát török fennhatóság alatt.¹³

Miután a kemálisták követelései nem teljesültek, a harcok folytatódtak. 1921. január 9-11-én az Iszmet ezredes által vezetett nacionalisták Inönünél megállították a görögöket. Az ütközetnek – túl a katonai sikeren – morális jelentősége is volt. Az antant támogatását élvező Izzed-kormány által küldött csapatok az utolsó emberig átpártoltak és szinte egész Anatólia is csatlakozott Kemálhoz. Végül a szövetségesek Izzed nagyvezírt küldték tárgyalni, aki megállapodott Kemállal és megígérte, hogy nem ratifikálja a sèvres-i békét.¹⁴

A katonai sikeren felbuzdulva Kemál az offenzíva mellett döntött és új hadsereget szervezett, amely csatlakozott a főerőkhöz.¹⁵ Az angolok a görög kudarc hatására most diplomáciai úton próbáltak javítani a helyzeten. 1921. február 24-én Lloyd George Londonba konferenciát hívott össze a sèvres-i béke módosítására, ahol jelen voltak az isztambuli és a

⁸ A sèvres-i béke rövid időn belül már a második olyan esemény volt, amikor a nagyhatalmak saját politikai érdekeiket szem előtt tartva újabb osztozkodást hajtottak végre. Igaz, ez szűkebb területen történt, de az elképzelés már közvetlenül érintette Kemál elképzelését, nevezetesen a születendő Törökország határait.

⁹ *Népszava*, 1920. december 11.

¹⁰ *Pesti Napló*, 1920. december 4.

¹¹ A szövetségesek fenntartása Konstantinnal szemben abból adódott, hogy az uralkodó az I. világháború alatt már ült a görög trónon egyszer és akkor a központi hatalmak felé orientálódott. Ennek előzménye, hogy 1913-ban meggyilkolták I. György királyt, így került trónra I. Konstantin, aki az antantbarát Venizeloszt 1915-ben lemondatta. Az elmozdított miniszterelnök azonban 1916 októberében angol–francia segítséggel visszatért Görögországba és újból miniszter lett. Konstantin meghátrált és Venizelosz I. Sándort ültette a trónra, így a görögök 1917 júniusában az antant oldalán léptek be az I. világháborúban. Németh István: *XX. századi egyetemes történet I.* Osiris, Budapest, 2005.

¹² A Fekete-tenger partján elhelyezkedő Midia és a Marica folyó torkolatánál lévő Enos között húzódó vonal, melyet egyszer már az első Balkán-háborút követően határként jelölték ki az Oszmán Birodalom és Bulgária között. Pándi Lajos: *Köztes-Európa 1763–1993.* Osiris, Budapest, 1997.

¹³ *Pesti Napló*, 1920. december 4.

¹⁴ Uo. 1921. január 11.

¹⁵ Uo. 1921. január 25.

nemzeti erők vezetői is. Nagyvonalakban az irányelvek megegyeztek, de a két hétig tartó konferencia végül kudarcral zárult, mert a béke egyes pontjainak megváltoztatásáról nem született konkrét megállapodás.¹⁶ Mégis a nemzeti erők számára sikert jelentett az, hogy a harcok kezdete óta először képviseltethették magukat nemzetközi téren.

A londoni konferenciával egy időben a nacionalisták kezén lévő Grúzia ellen támadást indítottak a szovjet-orosz erők.¹⁷ Leszámítva kisebb ütközeteket a konfliktus szinte egy hónap alatt rendeződött. Kemálék lemondtak Batumiról és átengedték a grúz bolsevikoknak, cserébe a másik fél ígéretet tett Grúzia autonómiájára. Továbbá megállapodtak, hogy Örményországot teljesen felosztják Azerbajdzsán, Grúzia és a későbbi Törökország között.¹⁸ A két fél március 16-án Moszkvában barátsági és szövetségi szerződést is kötött egymással. Ennek értelmében a szovjet-oroszok elismerték Konstantinápolyt fővárosnak és további nemzetközi megállapodást vettek tervbe, amelyben úgy szerepelnek később, mint a fekete-tengeri térség vezető hatalmai.

A második és a harmadik görög offenzíva, a törökök sikeres védekezése

Március végén a harcok folytatódtak, a görögök megindították második offenzívájukat és április 1-jén óriási vereséget szenvedtek a második inönüi ütközetben. A visszavonulás során Afyonkarahisar és Eskişehir környékén alakultak ki újabb harcok, azonban ezek is kudarcral végződtek és így további tekintélyes területekről kellett lemondaniuk. A görögök Burszába vonultak vissza és a nemzeti erők megszállták Dileciket.¹⁹

Az elszenvedett vereség hatására Görögország újabb toborzásba kezdett, amit nyáron sikeres offenzíva követett. Burszától délre megtörték Kemálék ellenállását, így könnyedén nyomultak Ankara felé.²⁰ Július végén elfoglalták Eskişehir.²¹ Az erősödő offenzíva eredményeként a nacionalisták meghátráltak és augusztus közepére a görögök mintegy száz kilométerre megközelítették Ankarát.²² A harcok ideje alatt ekkor nyomultak be legmélyebben Törökországba. Az augusztus 23-án kialakult Sakarya folyó melletti ütközet döntő jelentőségű volt a függetlenségi háború kimenetelét illetően. A nemzeti erők erősítéseinek köszönhetően szeptember 13-ra Kemálék meghátrálásra kényszerítették a görögöket és két nappal később a nacionalisták offenzívát indítottak. Az előrenyomulás következtében a

¹⁶ Uo. 1921. február 24.

¹⁷ Az oszmánok ezeket a kaukázusi területeket még az 1877–1878-as orosz–török háborúban veszítették el. A függetlenségi háború alatt problémaforrást okozott Kemálék és a szovjet-oroszok között, mert mindketten igényt tartottak rá.

¹⁸ *Népszava*, 1921. április 13.

¹⁹ Az offenzíva sikertelensége abban kereshető, hogy a görög haderő nem volt tisztában valódi haderejével, továbbá Konstantin visszatérését követően menesztették a korábban kinevezett parancsnokokat és helyükre újak kerültek, akik nem voltak felkészülve a görög hadsereg vezetésére. *Népszava*, 1921. április 8., *Népszava*, 1921. április 6.

²⁰ *Pesti Napló*, 1921. július 13.

²¹ Uo. 1921. július 22.

²² Uo. 1921. augusztus 18.

görögök folyamatosan hátráltak, a hadállásaikat bevették és a nemzeti erők jelentős mennyiségű fegyverhez és lőszerhez jutottak.²³

A görög offenzíva sikertelensége a belpolitikára is hatással volt: Athénban kormányellenes összeesküvés szerveződött, amit lelepleztek, és ezért ostromállapotot hirdettek ki. A mozgalom vidékre is áterjedt.²⁴

A kemálisták októberi előrenyomulásának következtében a görögök Izmirbe szorultak vissza. Négy hónappal korábban innen indult el a harmadik görög offenzíva.

A törökök diplomáciai sikerei

A harctéri eseményekkel párhuzamosan Kemálék újabb diplomáciai sikereket értek el. A franciákkal szeptember végén megkezdték a fegyverszüneti tárgyalásokat és október 20-án aláírták az angórai (ankarai) egyezményt. Megállapodás született a hadiállapot megszűnéséről, a francia egységek távozásáról a délkelet-törökországi Kilikiából, fegyvereik eladásáról és végül megegyeztek, hogy a szíriai-török határ hol húzódjon. Az angolok a francia-török egyezményt a londoni konferencián kötött megállapodás megsértésének tartották. A szerződés szerint ugyanis az antant csak közösen köthetett volna békét valamely más állammal. A szerződéssel azonban Anglia mezopotámiai érdekei is sérültek, mert a megállapodás a bagdadi vasút egy fontos részét török csapatszállítások céljaira engedte át.²⁵

További diplomáciai sikernek mondható, hogy Moszkva és Ankara között folyamatosan javult a kapcsolat. A fentebb már említett barátsági és szövetségi szerződés mellett szeptemberben gazdasági megállapodást is kötöttek. Ennek értelmében a függetlenségi háború alatt Szovjet-Oroszország fegyvert szállított a nemzeti erőknek, cserébe a nacionalisták rizst és kenyeret adtak.²⁶

A görög-török tárgyalások kezdete, a végső harcok

Kemálék diplomáciai sikere folytatódott: 1922 elején tárgyalóasztalhoz ültették a görögöket. A miniszterelnök, Gunarisz kijelentette, hogy Görögország hajlandó fő ellenfelével fegyverszünetet kötni, de ez nem jelentette azt, hogy kiűrítenék Kis-Ázsiát.²⁷ Kemálék azt válaszolták, hogy részt vesznek a konferencián.²⁸

Április végén közeledés kezdődött a török nemzeti erők és a németek között is. A tervbe vett megegyezés elsősorban gazdasági jellegű volt, de a nacionalisták meg akarták nyerni Németország katonai segítségét is.

Az év első harmadát követően, mikor a hírek nagy része diplomáciai tárgyalásokról tájékoztatott, már a hadiesemények kerültek előtérbe. Ennek következtében a *Pesti Napló* tudó-

²³ *Népszava*, 1921. szeptember 15.

²⁴ *Pesti Napló*, 1921. szeptember 30.

²⁵ Uo. 1921. november 2.

²⁶ Uo. 1921. november 13.

²⁷ Uo. 1922. március 31.

²⁸ Uo. 1922. április 25.

sítói azt jelentették, hogy kormánykörökben a válság most érte el a tetőpontját.²⁹ A hónap végén megindult kemalista offenzíva eredménye – a *Pesti Napló* augusztus 31-i számából tudható meg –, hogy a nemzeti erők visszafoglalták Eskişehirt. Továbbá a görögöknek Afyonkarahisart ki kellett üríteni, mert a városban lévő hadosztályokat a nacionalisták teljesen felmorzsozták, a helyzet annyira súlyos volt, hogy már valamennyi szakaszon folyt Kemálék előrenyomulása. A görög vezetés Szmirnába ment, ahol a hadseregparancsnokokkal megbeszéléseket tartottak.³⁰ Bursa feladását követően a görögök újragondolták a nacionalistáknak áprilisban adott feltételeket és ekkor már Görögország is hajlandó volt beleegyezni a fegyverszünet megkötése esetén Kis-Ázsia kiürítésébe. Azonban a szeptember 8-i lapértesülések szerint a harctéren nem volt ilyen egyértelmű a helyzet, mert miközben a kemalista csapatok Szmirna irányába gyorsan előrehaladtak, az arcvonal legnagyobb részén a görög csapatok ellenállása felújult.³¹ Szeptember közepére a törökök mégis elfoglalták Szmirnákat és így a teljes görög hadsereg vezérkara fogságba esett. Az események hatására a nép Konstantin király elmozdítását követelte és Venizeloszt élte.³²

A kis-ázsiai offenzíva miatt az egész Balkán-félsziget megmozdult. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (későbbiekben SHS királyság) és Románia kijelentette, hogy egy újabb balkáni konfliktus esetén Görögország mellé állnak. Szerbia mozgósítani kezdett és Üszküben környékén csapatokat vont össze.³³ Szeptemberben az angoloknak jelezték, hogy tekintettel a már Balkán-félszigetet is érintő kis-ázsiai konfliktusra, hajlandók az angoloknak katonai segítséget nyújtani, cserébe a szerbek egységes fellépést követeltek a térséghez kapcsolódó érdekeik védelmébe.³⁴

A tárgyalásokkal párhuzamosan a görögöknek tovább nőtt a veszteségük és a folyamatos előrenyomulás eredményeként a nacionalisták már a semlegességi zóna határánál álltak.³⁵ A szövetségesek, akiknek a hatalma már csak Konstantinápolyra és körzetére terjedt ki, követelték, hogy Kemálék távozzanak a térségből. A nemzeti erők azonban ezt feltételhez kötötték, miszerint biztosítsák a szorosokon keresztül történő szabad közlekedést.³⁶ Ugyanekkor a térségbe az angolok folyamatosan küldték a csapat- és hajóerősítéseket, mert nem akarták feladni állásaikat, válaszul a nacionalisták Izmir mellett haderőket vontak össze.³⁷

²⁹ Uo. 1922. augusztus 5.

³⁰ Uo. 1922. augusztus 31. Az előző napi dumlupinari győzelemnek köszönhetően történt a görög front áttörése. Az események következtében felmerült a magyar kormányban, hogy esetleg megkísérlik Kemálékkal a kapcsolatfelvételt. A török–magyar diplomáciai kapcsolatról szóló titkos tárgyalások vezetője Ruszkay Jenő volt, akit a honvédelmi minisztérium bízott meg. 1923. február 16-án találkozott Musztafa Kemállal. A sikeres tárgyalásoknak köszönhetően hivatalosan 1923. december 18-án Magyarország és Törökország felvette a diplomáciai kapcsolatot. 1924. május 26-án megnyílt Isztambulban a magyar konzulátus, ezzel párhuzamosan Ankarában is követség jött létre. Fekete István: Diplomáciatörténet. A magyar–török diplomáciai kapcsolatok felvétele. *Valóság*, 1998. 12. szám,

³¹ *Pesti Napló*, 1922. szeptember 8.

³² *Népszava*, 1922. szeptember 12.

³³ *Pesti Napló*, 1922. szeptember 14.

³⁴ Uo. 1922. szeptember 15.

³⁵ A Magyarország területén élő muzulmánok, akiknek a vezetője Abdul Latif volt, Gül Baba sírjánál ünnepelték meg a török sikereket. Uo. 1922. szeptember 20.

³⁶ *Népszava*, 1922. szeptember 23.

³⁷ Uo. 1922. szeptember 24.

A folyamatosan érkező nemzeti egységekkel szemben a szövetségesek meghátrálásra kényszerültek, ki kellett üríteniük Konstantinápolyt, majd az antanterők Gallipoliba és Canakba vonultak vissza és onnan védték a tengerszorosokat.³⁸

Ugyancsak szeptember végén a közel-keleti problémák megoldására kiküldött bizottság értesítette Kemál pasát, hogy a szövetségesek elismerték határnak a Marica folyót, azzal a feltétellel, hogy a nemzeti hadsereg nem lépi át a semleges vonalat.³⁹ A feltételek elfogadását követően Kemálék európai területekhez jutottak, megszerezték Kelet-Trákiát, ami esetlegesen a Balkán-félszigeten történő előrenyomulást vetített előre.

A további terjeszkedéstől való félelem eredményezte azt az eseményt, ami Magyarországnak szempontjából is említésre méltó. A szerbek szemében a Balkán-félszigeten történő érdekvédelem pontosan Magyarország kárára történő határkiigazítást jelentett, cserébe Trákia védelmét kellett volna biztosítani.⁴⁰ Nem sokkal később a horvát és szlovén csapatok szállítása megkezdődött, de végül a beavatkozásra nem került sor.

Az eseményekkel párhuzamosan történt, hogy Szalonikiben katonai lázadás tört ki és követeket küldtek Athénba, hogy Gunarisz és Sztratosz volt minisztereket letartóztassák.⁴¹ A lázadás gyorsan terjedt, Konstantin emigrált, majd az új uralkodó, a volt görög király fia, II. György lett, aki új miniszterelnöknek Venizeloszt nevezte ki. A görög kormányváltás Angliában is éreztette hatását. Lloyd George, aki már korábban a görögbarát politikájáról vált ismertté, újabb hadjáraton gondolkodott Kemálék ellen, erre azonban már nem került sor, mert a konzervatívok kiléptek az angol koalíciós kormányból, a liberális miniszterelnök pártjával kisebbségben maradt a parlamentben és október 19-én lemondott.

Mudanyától Lausanne-ig

Mudanyában a fegyverszünetről szóló tárgyalások 1922. október 3-án kezdődtek meg a szövetségesek és a nemzeti kormány között, amit a magyar sajtó élénk figyelemmel kísért.

A megállapodást feltételekhez kötötték. A Dardanellákat mint semleges zónát kölcsönösen őrítsék ki. (A szövetségesek Konstantinápolyt a konferencia alatt továbbra is megszállva tartották és beleegyeztek abba, hogy a konstantinápolyi és a canaki területben nacionalista polgári kormányzót iktassanak be.) A görögök Trákiát napokon belül őrítsék ki. A nacionalisták Kelet-Trákiát, a szövetségesek meg a Marica mindkét partján lévő 10 km szélességű semlegesített sávot megszállhatták. Trákia közigazgatását azonnal átadták a nacionalistáknak és kényszerrendszabályoknak megfelelően Kemáléknak lehetővé tették, hogy a tengerszorosokon átkeljenek, s így Kelet-Trákiát katonailag megszállhassák.⁴² A

³⁸ *Pesti Napló*, 1922. szeptember 29.

³⁹ *Népszava*, 1922. szeptember 24.

⁴⁰ *Pesti Napló*, 1922. szeptember 24.

⁴¹ *Népszava*, 1922. szeptember 29.

⁴² Uo. 1922. október 6. A hírekből jól kivehető, hogy a három kérdéses terület a semlegességi zóna, Konstantinápoly és Kelet-Trákia. Az előbbi kettő a szövetségesek számára igen fontos stratégiai terület volt. (Konstantinápoly esetében a megállapodás a fegyverszüneti tárgyalásokon túlmutatott.) Kelet-Trákiára, Görögország az ott élő egymillió fős görög lakosság miatt tartott igényt. Ugyancsak ezen a területen élt négyszázezer muzulmán is, akiket Kemál szeretett volna országán belül tudni. Az antant a kemálisták mellé állt. A szövetséges tábornokok Mudanyában háromnapos határidőt adtak a

katonai nyomás hatására a görögök a fegyverszüneti feltételeket véglegesen elfogadták és október 11-én a Mudanya-ban aláírták. Nem sokkal később Trákia kiürítése is megkezdődött.

November elején Kemál további követelésekkel állt elő: Konstantinápolyt haladéktalanul ürítsék ki a szövetségesek, és vonuljanak vissza Cataicába, Üsküdazba és Canakba. Szüntessék meg a kapitulációkat, tartsanak népszavazást Nyugat-Trákia hovatartozásáról. Moszult visszakövetelték és ragaszkodtak a Szíriával szembeni határkiigazításhoz. Továbbá kapjanak önkormányzati jogot a kis-ázsiai tengerparttal szemben fekvő szigetek. A szövetségesek is ismerjék el a független Törökországot, végül Görögország 6 milliárd aranyfranknyi kártérítést fizessen Kemáléknak.⁴³

A lausanne-i béke

A lausanne-i tárgyalások megkezdése előtt az antanton belül újabb vita alakult ki a szorosok kérdésében, de a francia miniszterelnök november 10-én kijelentette, hogy „Franciaország a tengerszorosok szabadságának kérdésében tökéletesen egyetért Angliával.”⁴⁴ Ennek köszönhetően 1922. november 21-én Lausanne-ban a szövetségesek és a nemzeti erők között megkezdődött a tárgyalássorozat.⁴⁵ Moszul és körzete újból vitát váltott ki és megállapodás nem született.⁴⁶

A szorosokat illetően november végén és december elején kemény tárgyalások zajlottak, végül az év végére megszületett a Dardanellák-megállapodás, miszerint semleges zónának nyilvánítják.

1923 elején újra felmerült a moszuli probléma, melyet és a brit konzervatív politikus, Lord Balfour⁴⁷ a Népszövetség elé terjesztett, de a kérdésben továbbra sem született megállapodás.

Februárban akadoztak a további tárgyalások, mert a már korábban tett antantjavaslatokat a kapitulációkról és különböző gazdasági kérdésekről a nacionalisták nem akarták elfogadni. Eközben az angolok akaratauk érvényesítése érdekében folyamatosan hadihajókat állomásoztattak a török felségvizeken, ami ellen a nacionalisták tiltakoztak. Végül sikerült a két felet kibékíteni és a hónap végére megszületett a megállapodás.

görög delegációnak, hogy rávegye az athéni kormányt a korábban Trákia kiürítésére tett ígérete betartására. Ellenkező esetben a görög kikötőket blokád alá vették volna. *Népszava*, 1922. október 7.

⁴³ *Pesti Napló*, 1922. november 11.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A nacionalista delegációt Ismet pasa, az inönüi győző vezette.

⁴⁶ Ennek okai, hogy a függetlenségi háború kezdetétől a megalakuló Törökországhoz akarták csatolni, valamint hogy a térségben igen nagy számban éltek kurdok. Ellenőrzésüket a többi törökországi kurddal együtt hatékonyabban meg tudták volna oldani, ha egy határon belül maradnak. Ezenkívül a térségben gazdag olajmezők voltak.

⁴⁷ Korábban brit miniszterelnök, az 1916-1919 között külügyminiszter. Nevéhez fűződik a Balfour-deklaráció, melynek lényege, hogy Nagy-Britannia támogatja az önálló zsidó állam létrejöttét Palesztina területén.

Május közepén Lausanne-ban meggyilkolták a szovjet-oroszok képviselőjét.⁴⁸ Néhány nappal később az események hatására a lausanne-i orosz delegáció elhagyta a konferenciát, ezért Szovjet-Oroszország nem szerepelt az aláírók között. Május végén a törökök és a görögök megkötötték egymás között a békét. Megállapodtak, hogy Görögország elismeri jóvátételi kötelezettségét, Törökország lemond arról, hogy Görögország készpénzben jóvátételt fizessen. Határkiigazítást kapott Törökország: Görögország Kemálék javára lemondott Karagacról. Végül a mudroszi fegyverszünet után elkobzott hajókat visszaadták egymásnak.⁴⁹ A függőben maradt kisebb kérdéseket június végére rendezték és elsőként született egyezség a török fél és valamely másik szövetséges hatalom között.

Július közepére sikerült megállapodnia véglegesen a nacionalistáknak a konfliktusban részt vevő hatalmakkal. Ezt követően az új angórai nemzetgyűlés ratifikálta a szerződést és a brit, az olasz és a francia csapatok elhagyták Konstantinápolyt, Canakot, Gallipolit pedig kiűrtették. A béke aláírását követően a nagyhatalmak a kapitulációkat megszüntették és a kemálisták garantálták a kisebbségek védelmét. A nagyhatalmak feltételül szabták a nacionalistáknak, hogy a lépjenek be a Népszövetségbe. Jóvátételi igényeket a szövetségesek nem támasztottak az új taggal szemben. Törökország megszállási költségeket nem fizetett, Nagy-Britannia azonban megtartotta azt a két, ötmillió török font értékű hadihajót, amelyet 1914-ben az angol hajógyárakban lefoglaltak. A szövetségesek egymás között felosztották azokat az aranyleteket, amelyeket – mintegy hatmillió török font összegben – Berlinben és Bécsben a versailles-i és a saint-germani szerződésekben lefoglaltak. Mindezeknek köszönhetően a mudanyai fegyverszünetet követően a nemzeti erők által feltételnek szabott követelések teljesültek a lausanne-i békében, Moszult kivéve.⁵⁰ 1923. július 24-én a négy éve tartó török függetlenségi háborút lezáró lausanne-i békét aláírták a delegáltak.⁵¹

A magyar sajtóban megjelent tudósításokról elmondható, hogy részletesen beszámoltak a függetlenségi háborúról, a katonai eseményekről és az ezt lezáró tárgyalássorozatról. Árányaiban a *Pesti Napló* a négy és fél év eseményeiről részletesebben adott betekintést, mint a *Népszava*. Ha a függetlenségi háborút és az azt lezáró békét időszakokra lebontva megvizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az 1919-ben történt eseményekről kevés információt közöltek, mert ekkor még csak csapatmozgósítások zajlottak. 1920 folyamán a hírek nagy része diplomáciai csatározásokról szólt. Ezek közül az egyik legfontosabb a francia–angol ellentét, a sèvres-i béke és a görög belpolitikai események. A katonai események terén mindenképp említésre méltó a nacionalisták örmények feletti győzelme. 1921-es év nagy részét a hadi események teszik ki, főleg júliustól, amikor is megindultak a görög támadások. A két legeseménydúsabb hónap az augusztus és a szeptember volt. A *Pesti Napló* és a

⁴⁸ *Népszava*, 1923. május 12.

⁴⁹ *Pesti Napló*, 1923. május 27. 1918. október 30-án az antant és az Oszmán Birodalom megkötötte a mudroszi fegyverszünetet, melyben a szövetségesek megszállták a Dardanellákat, a Boszporuszt, az Oszmán Birodalom több stratégiai pontját, vasúti csomópontokat, kikötőket, utakat. Továbbá az oszmánoknak át kellett adniuk az antantnak a megmaradt helyőrségeket a Birodalom több pontján, így Hedzsázbán, Jemenben, Szíriában, Mezopotámiában, Tripolitániában. Végül, a szövetségesek jogot formáltak arra, hogy bármilyen zavargás esetén megszálljanak hat anatóliai örmény tartományt.

⁵⁰ A békekonferencia végére nem született megállapodás, így a Népszövetség fennhatósága alatt maradt 1925-ig. Ekkor a brit befolyás alatt lévő Irakhoz csatolták.

⁵¹ *Pesti Napló*, 1923. július 25.

Népszava beszámolói szinte mindennaposak voltak. Szeptemberben Kemálék szorongatott helyzetből fordítottak és végül visszaverték a görögök legnagyobb offenzíváját. 1921 legfontosabb diplomáciai eseménye az angórai egyezmény, és az ebből fakadó francia–angol kapcsolat romlása volt. A nemzeti erők sikereinek és a szövetségesek kudarcának az eredménye, hogy 1922 elején a híradások többsége a felek közti tárgyalásokról szólt. Az év második felében megindult a nemzeti sereg offenzívája, hogy kiszorítsa a görögöket Kis-Ázsiából, ekkor a *Népszava* és a *Pesti Napló* is gyakran jelentett a harctéri eseményekről. Októberben megkötött mudanyai fegyverszünetről mindkét napilap szinte ugyanazt írta.

A megkezdődött lausanne-i tárgyalássorozatról a *Pesti Napló* részletesebben számolt be, arányaiban is több hírt közölt, mint a *Népszava*. Ez utóbbi viszont jobban kitért az orosz delegátus vezetőjének megölésére, illetve annak körülményeire. Végül elmondható, hogy a *Pesti Napló* a lausanne-i béke lezárásáról részletesen jelentett, szemben a *Népszavával*, amely meg sem említette a háború befejezésének szempontjából igen fontos eseményt.

Összességében elmondható, hogy a magyar sajtó nagy érdeklődéssel figyelte a török függetlenségi háborút és részletesen beszámolt az ezt követő diplomáciai tárgyalásokról is. Ennek ellenére a Párizsból, Londonból, Athénból, Bécsből, Rómából, Milánóból és Lausanne-ból érkező tudósítások igen objektívek voltak, nem kommentálták a főbb eseményeket és konkrétan nem foglaltak állást sem a háború mellett, sem a háború ellen. Egyértelműen nem jelenthető ki, de valószínűsíteni lehet, hogy mindennek az oka az akkori nemzetközi helyzet. Miután Magyarország az I. világháborúból vesztesként került ki, sem a szomszédos országok, sem pedig az antant körében nem volt pozitív a megítélése. Továbbá valószínűsíteni lehet, hogy a magyar vezetés titokban szimpatizált a nacionalistákkal, hiszen a kísérlet a diplomáciai kapcsolatfelvételére már a függetlenségi háború alatt megtörtént, magyar kezdeményezéssel. Ha mindez 1921-ben, illetve 1922-ben kiderül, akkor a magyar külpolitikának a trianoni béke után még nehezebb lett volna a beilleszkedés az „új” Európába.

Kiadja a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.jate.u-szeged.hu/jatepress/>

Felelős kiadó: Dr. J. Nagy László egyetemi tanár
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 100, munkaszám: 84/2007.